

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Ta’lim Vazirligi
Toshkent Davlat Sharqshunoslik instituti

O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti kafedrası

«Demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti» fanidan

MA’RUZALAR MATNI

Tuzuvchilar: s.f.d. U. Ildrov
T.f.n M.Nurmuxamedova

TOSHKENT 2008

**1-MAVZU. O‘ZBEKISTONDA DEMOKRATIK JAMIYAT QURISH
NAZARIYASI
VA AMALIYOTI FANINING PREDMETI,
MAQSADI VA VAZIFALARI**

MA’RUZA REJASI:

1.1. *«O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti» fanining predmeti, ob’ekti, uslubi hamda uning manbalari.*

1.2. *Ushbu fanning asosiy tushunchalari, qonuniyatlari va uning boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar orasida tutgan o‘rni.*

1.3. *Mazkur fanni o‘rganishning nazariy va amaliy ahamiyati.*

**1.1. «O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti»
fanining predmeti, ob’ekti, uslubi hamda uning manbalari.**

Fanni o‘rganishning zarurligi, maqsadi va vazifasi. Aytish mumkinki, O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti fanini o‘rganish, mamlakat hayotida keng ko‘lamli islohotlarni amalga oshirish bilan bog‘liq qonuniyatlarni bilish va o‘rganishda, demokratik taraqqiyot yo‘lida «O‘zbek modeli»ni tatbiq etishda muhim ahamiyatga ega. Bu demokratiyaning milliy va umumbashariy tamoyillarini aniq tasavvur etish, ijtimoiy hayotni u bilan bog‘lab olib borishga o‘rgatadi. Mamlakatimizda demokratiyaning qaror topib borishi, O‘zbekistonning dunyo hamjamiyatida o‘zining nufuzli o‘ringa ega bo‘lishiga, yoshlarda demokratik ong va tafakkurni shakllantirish, milliy-ma’naviy merosni qadrlash, vatanparvarlik tuyg‘ularini mustahkamlashga ko‘maklashadi. Mamlakatda erkin, demokratik, fuqarolik jamiyati asoslari va uning nazariyasi hamda amaliyoti bilan chuqurroq tanishtiradi. Shu maqsadni amalga oshirishda xizmat qiladi.

O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti fanini o‘rganishning o‘ziga xos zarurat va sabablari mavjud.

Birinchidan, bugun dunyoda demokratiya, demokratik jamiyat to‘g‘risida muayyan mo‘‘tadillashgan ilmiy konsepsiyalar ishlab chiqilgan. Ularda demokratik jamiyatning qiyofasi, asoslari, yashash va rivojlanishining umume’tirof etilgan qonuniyatlari hamda uning har bir davlat, xalqning milliy-ma’naviy xususiyatlari bilan bog‘liq jihatlari tobora keng miqyosda o‘z ifodasini topmoqda.

Bugungi kunga kelib dunyoning 160 dan ortiq davlatlarida demokratik tuzumlar umumbashariy va milliy qadriyat sifatida barpo qilinganligi e’tirof etilmoqda. Aynan hozirgi davrga kelib, demokratiya insoniyat hayot tarzining eng maqbul rivojlanish yo‘li ekanini deyarli barcha e’tirof etayotganligi va uning jahoniy ko‘lam kasb qilayotganligi demokratiyani fan sifatida o‘rganishni taqozo etayotgan sabablardan biridir.

Ikkinchidan, O‘zbekistonda barpo etilayotgan demokratik jamiyat, uning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash, o‘rganish zarurati ham shu qonuniyat bilan bog‘liqdir. Ijtimoiy-gumanitar va ijtimoiy-siyosiy fanlar qatorida uning maxsus fan sifatida o‘qitilishi dunyodagi demokratik o‘zgarishlar bilan bog‘liq umumiy qonuniy

asoslarga ham ega. Va uni hisobga olishga bo'lgan ehtiyojning mavjudligi bilan xarakterlanadi. Har bir mustaqil mamlakat, o'zining taraqqiyot yo'lini va qurayotgan jamiyatini bilishga, uning qonuniyatlarini aniqlab olishga ehtiyoj sezadi. Shu nuqtai nazardan, hozirgi paytgacha ijtimoiy-siyosiy fanlar tizimida huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishga bevosita taalluqli bo'lgan masalalarni ilmiy jihatdan aniq bir voqelik sifatida, yaxlitligicha o'rganuvchi fan vujudga kelmagan. Fikrimizcha, «O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti» fani doirasidagi o'ziga xos jihatlar aynan shu jarayonni to'liq qamrab olish imkoniyatiga ega. Negaki, bu fan eng avvalo – jahon sivilizatsiyasining tarixiy tajribalariga asoslangan holda mamlakatimizning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, adolatli demokratik davlat va ochiq fuqarolik jamiyatini barpo etishning nafaqat nazariy masalalarini, balki uning amaliy jihatlarini yaxlit tarzda o'rganadi. Bu fanni yana shuning uchun ham o'rganish zarur-ki, Sharq va Farb sivilizatsiyalari tutashgan makonda tarixda birinchi bor umume'tirof etilgan demokratiya tamoyillari milliy qadriyatlar bilan to'ldirilmoqda. Jamiyatimizdagi bu jarayonni atrofimizda ro'y berayotgan ijtimoiy hodisalar, voqealar va ular o'rtasidagi o'zaro bog'lanishlarni aniq voqeligimiz bilan chambarchas o'rganish, tahlil etish zarurdir. Bu zarurat mamlakatimiz Prezidenti I.A.Karimovning: **«Pirovard maqsadimiz – ijtimoiy yo'naltirilgan barqaror bozor iqtisodiyotiga, ochiq tashqi siyosatga ega bo'lgan kuchli demokratik huquqiy davlatni va fuqarolik jamiyatini barpo etishdan iboratdir»**¹ deb ta'kidlagan umumstrategik vazifani amalga oshirish bilan bog'liqdir. Bu vazifa O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti fanini o'rganishni zarur qilib qo'ygan **uchinchi asosiy sabablardan biridir**, deyish mumkin. Ma'lumki, o'tgan XX asrning so'nggi o'n yilligi dunyo xaritasida yangi mustaqil davlatlarning paydo bo'lganligi bilan xarakterlanadi. “Ular hozirgi til bilan aytganda, sotsialistik o'tmishga ega bo'lgan, o'z siyosiy mustaqilligini tinch yo'l bilan qo'lga kiritgan davlatlardir. Bu davlatlar mustaqil rivojlanish va ijtimoiy munosabatlarni yangilash yo'liga qadam qo'ydi”². Ana shunday mustaqil taraqqiyot yo'liga qadam qo'ygan davlatlar turli mintaqalarda joylashgan bo'lib, ular Markaziy Yevropaning (5 ta), Boltiq bo'yi davlatlarining (3 ta), Bolgariya va Ruminiya, Farbiy - Sharqiy Yevropa mamlakatlarining (5 ta), mustaqil hamjamiyatdagi davlatlarning Farbiy qismidan (4 ta), Kavkaz orti davlatlaridan (3 ta) va Markaziy Osiyo davlatlaridan (5 ta)tasini o'z ichiga oladi.³ Ana shu mustaqil taraqqiyot yo'lini tanlagan va dunyodagi boshqa mamlakatlar orasida o'z mavqeini mustahkamlashga intilayotgan, tenglar orasida teng bo'lishga, jahon maydonida o'ziga xos nufuzli o'ringa ega bo'lishga harakat qilayotgan davlatlardan biri, O'zbekiston Respublikasidir.

Mustaqillik O'zbekiston xalqi hayotida yangi tarixiy davrni boshlab berdi. Bu davrning ma'no va mohiyati O'zbekistonda demokratik jamiyat qurishning “O'zbek modeli” bilan uzviy bog'liqligidir. Ayni paytda yangi mustaqil davlatlar qatorida

¹ И.А.Каримов. Ўзбекистон XX1 аср быса\асида: хавфсизликка таъдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари Т: Ўзбекистон, 1997, 3-бет.

² Ыша ерда.

³ ЮНИСЕФ, ижтимоий мониторинг. 2003 йил, 2-бет.

O'zbekiston Respublikasi oldida turgan umumiy vazifani quyidagilarda ko'rish mumkin: uning mazmun-mohiyati va asosiy tamoyillari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 1-moddasidayoq «O'zbekiston - suveren demokratik respublika, davlatning «O'zbekiston Respublikasi» va «O'zbekiston» degan nomlari bir ma'noni anglatadi»¹ degan qoidada o'z ifodasini topgan bo'lsa, Prezident I.A.Karimov asarlarida biz qurayotgan demokratik jamiyatning boshqa jamiyatlardan o'zining an'anaviy andozalaridan tubdan farqlari, uning o'ziga xosligi va betakrorligi ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilgan. Bu - davlatlar oldida muvaffaqiyatsiz, chippakka chiqqan tarixiy tajribaning fojeali oqibatlarini qisqa davr ichida bartaraf etish kabi umumiy vazifa turganligi bilan bog'liq. Bu uni atroflicha o'rganishni taqozo etadi. Natijada, mamlakatlar oldida turgan maqsad va vazifalarning umumiy jihatlarini ochishga, o'tmishdan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotda qolgan asoratlardan xolos bo'lish yo'llarini ko'rishga yordam beradi.

Shuningdek, zamonaviy bozor iqtisodiyotiga ega bo'lgan, odamlarga munosib turmush kechirishini ta'minlay oladigan, insonning huquq va erkinliklarini himoya qila oladigan chinakam demokratik jamiyat qurishdek murakkab vazifani hal etish bilan bog'liq umumiy zaruratning mavjudligidir. O'zbekiston ham ana shunday davlatlar jumlasiga kirganligi bois mamlakatimizda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti masalalarini o'rganishga alohida e'tibor berila boshlandi. Demokratik taraqqiyot yo'lidan sobit qadam bilan rivojlanishda nimalar hisobiga erishish mumkinligini bilish uchun ham uni fan sifatida o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi.

“Sotsialistik” degan umumiy nomga ega bo'lgan totalitar tuzum yemirilgandan keyin, dunyoning qutblarga bo'linishi barham topdi. Lekin dunyodagi ijtimoiy evrilishlar jarayonlarini o'rganish, demokratik asoslarni qaror toptirmasdan va mustahkamlamasdan yangi mustaqil davlatlarning xavfsizligi va barqaror rivojlanishiga bevosita bog'liq ekanligini ko'rsatib turibdi.

O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish dunyoda e'tirof etilgan demokratik tamoyillar va qadriyatlarga tayanish bilan birga, uning o'ziga xos xususiyatlarini milliy-madaniy merosi, qadriyatlari va milliy davlatchilik an'analariga tayangan holda yangi jamiyat qurish vazifalarini amalga oshirish bilan bog'liq.

Mustaqillik qo'lga kiritilmaganida, O'zbekiston o'z taraqqiyot yo'lini o'zi tanlay olmas edi. Mustaqillikning qo'lga kiritilishi O'zbekiston oldida mas'uliyatli vazifani qo'ydi. Shunda O'zbekiston qanday davlat quradi? - degan savolga dunyo jamoatchiligi ham alohida e'tibor bilan qaradi. O'zbekistonning istiqloli va insonlarning taqdiri ham, ularning qanday hayot tarziga ega bo'lishi, milliy-ma'naviy merosga munosabat, umumbashariy demokratik tamoyillarning uyg'unligini ta'minlash kabi jihatlar davlatchilik qurilishining qanday asosda amalga oshirilishi bilan bevosita bog'liqdir.

«Mustaqillik, O'zbekiston xalqi hayotida yangi tarixiy davrni boshlab berdi. O'z mustaqilligini, erkini qo'lga kiritgan har bir xalq o'z taraqqiyot yo'lini izlaydi, yangi jamiyat bunyod etishda o'z andozasini ishlab chiqishga harakat qiladi»².

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.: Ўзбекистон, 2003, 4-б.

² Каримов И.А. Ўзбекистон келажаги буюк давлат –Т.: Ўзбекистон, 1992., 35-бет.

O'zbekiston ham o'zining milliy davlatchilik negizlariga xos bo'lgan siyosiy, ijtimoiy iqtisodiy, ma'naviy kamolot va taraqqiyot yo'lini belgilab oldi. Mamlakatning oldida turgan maqsadni ta'kidlar ekan, I.A.Karimov shunday deydi: «Biz quradigan jamiyat O'zbekiston xalqining munosib turmushini, huquqlari va erkinliklarini kafolatlashi, milliy qadriyatlarimiz va madaniyatimiz qayta tiklanishini; insonning ma'naviy axloqiy barkamolligini ta'minlashi kerak»¹. Bu yerda gap u yoki bu mamlakatga xos bo'lgan demokratiya ko'rinishidan andoza olish, «umuman demokratik jamiyat qurilishi to'g'risida ketmayotganligini aniq hisobga olish muhim. Asosiy maqsad O'zbekistonda o'ziga xos va mos bo'lgan demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyotini o'rganishdan iborat. Shuning uchun ham O'zbekiston qurayotgan demokratik jamiyatning boshqa demokratik taraqqiyot yo'lida rivojlanayotgan jamiyatlardan farqli jihatlarini hamda umumiy tomonlarini ham aniqlash muhim.

«O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti» fani mustaqillik tufayli vujudga kelgan ijtimoiy-siyosiy fanlar tizimidan keng o'rin olayotganligining asosiy sabablaridan biri ham shundadir. Bu zarurat mustaqil davlatimiz misolida demokratik jamiyat qurish jarayonida qo'lga kiritilgan yutuqlar, ayrim hayotiy saboqlarning ilmiy tahlil qilinishini taqozo qilmoqda. Mamlakatimizda demokratik jarayonlarning mohiyatini bilish, unga ijodiy yondashish uchun yosh avlod demokratiyaning milliy va umuminsoniy qadriyat sifatida shakllanish bosqichlarini chuqur o'rganishi zarur. Bu strategik vazifani faqatgina ushbu fan bajaradi.

«O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti» fani ham o'z oldida bir necha vazifalarni qo'ygan. Bular ko'proq mamlakatda demokratik fuqarolik jamiyati qurishning o'ziga xos va umume'tirof etilgan qonunlarini bilish, nazariy xulosalar va umumlashmalar chiqarishdan iboratdir. Xususan, fuqarolarda demokratik jamiyat talablariga javob beradigan dunyoqarash, fikrlar xilma-xilligi, erkinlikni qadrlash, inson qadr-qimmati, sha'ni va or-nomusini hurmat qilish bilan bog'liq qadriyatlarni shakllantirish asosiy vazifalardandir. Bu vazifalar fuqarolarimizni mamlakatda ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot qurish, demokratik qadriyatlarni hurmat qilish orqali ularni bunyodkorlik ishlariga safarbar etishda yaqqol namoyon bo'ladi. U fan sifatida ana shunday ulug' va bunyodkorlik ishlariga xizmat qiladi. Buning uchun u turli xil uslublardan foydalanadi. Bular dunyo fanlari foydalanib kelayotgan, tajriba, qiyosiy tahlil, empirik-sotsiologik va ilm-fanning boshqa zamonaviy uslublaridir.

Demak, jamiyatimizda ro'y berayotgan ijobiy o'zgarishlarni ilmiy tafakkur orqali tahlil etish ularni mantiqiy asoslash, mazkur fanni yoshlar ongiga dunyoviy davlat tamoyillarini singdirish kabi jarayonlar yetarli darajadagi malakali mutaxassislar tomonidan o'qitish vazifasini ham taqozo etmoqda.

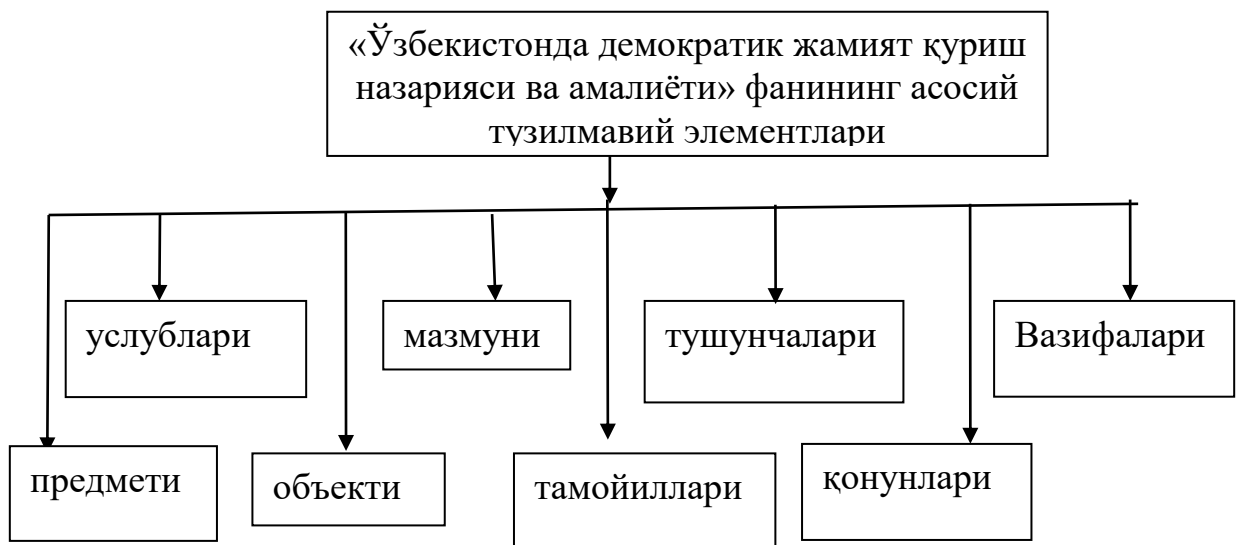
Fanning predmeti va ob'ekti. O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti fanining predmeti mamlakatda demokratik jamiyatning shakllanishi, fuqarolik jamiyati qurilishi, qaror topishi va amal qilishining dunyoda e'tirof etilgan umumbashariy va milliy tamoyillariga asoslanadi. Ayni paytda uning

¹ Ыша жойда.

o'ziga xos va mos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda erkin, demokratik, adolatli fuqarolik jamiyatini qurish yo'llari va qonuniyatlarini o'rganish, bu fanning predmeti va ob'ektini tashkil etadi.

Shuningdek, O'zbekiston ijtimoiy hayotining barcha sohalari fanning ob'ektidir. O'zbekistonda demokratik jamiyat qurilishi nazariyasi va amaliyoti bir tomondan, demokratik jamiyat to'g'risidagi mavjud qarashlarga, nazariyalarga hamda mamlakatimizning davlatchiligi tarixiy merosi bilan bog'liq mutafakkirlarning g'oyalarini hisobga olsa, ikkinchidan, mustaqillik yillarida demokratik jamiyat to'g'risidagi muhim konseptual g'oyalar va qarashlarni, unda O'zbekistonning o'ziga xos yo'li, hamda xususiyatlariga tayanadi. Uchinchidan, bu sohada mustaqillik yillarida erishilayotgan yutuqlarni, demokratik jamiyat qurish tajribasi, yutuqlariga tayanib, uni o'rganadi. O'zbekistonning dunyo hamjamiyatida tutgan o'rni, o'zaro manfaatli hamkorlik asoslarini ishlab chiqish va rivojlantirish qonuniyatlarini bilish ham muhim o'rin tutadi. Mamlakatimizda demokratik jamiyat qurilishi ijtimoiy hayotimizning biron-bir sohasi bilan chegaralanib qolmaydi, balki uning barcha jabhalaridagi o'zgarishlarning negizlarini o'z ichiga oladi va o'rganadi. Bunda mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayoti demokratiyalashuvining va siyosiy hayotining erkinlashtirilishi, davlat suvereniteti, xalq hokimiyatchiligi, uning manbai, fuqaro-jamiyat va davlat munosabatlari asosiy negiz hisoblanadi.

.1. slayd

«**Demokratiya**» yunoncha so'z bo'lib, tarjimada xalq hokimiyati – (demos-xalq, krotos-hokimiyat) ma'noni bildiradi. **Demokratik jamiyat deb oliy hokimiyat bevosita xalqqa tegishli bo'lgan va xalqning xohish-irodasi bilan amalga oshadigan davlat va jamiyatga aytiladi.** Albatta, demokratiya atamasining qanday sharhlanishi emas, balki uning qanchalik realligi, haqiqiyliigi, yashashga qobilligi muhimdir. «Binobarin, - deb ta'kidlaydi I.A.Karimov - biz o'z istagimizdagi demokratiyaga qanday mazmun baxsh etmaylik, agar u hayotimizning har bir soniyasiga singib ketmasa, turmushimizning ajralmas qismiga aylanmasa, hamma shiorlar va ta'riflar yo mazmunsiz baqir-chaqir yoki hech narsani

anglatmaydigan soʻz oʻyini boʻlib qolaveradi»¹. **Demokratiyaning vazifasi** - fuqarolarning huquqlari tan olinadigan va himoya qilinadigan, ularning burchlariga rioya etiladigan va bajariladigan jamiyatni qurishdan iborat. Lekin hozirgacha hech qaysi davlat bunga mukammal erishmagan, faqat unga harakat qilib kelmoqda. Demokratik boshqaruv jarayonida siyosiy hayotda ishtirok etish nafaqat fuqarolarning muhim belgisi boʻlibgina qolmasdan, bu ularning huquqlari, balki burchlari ekanligini ham anglash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatlarni ham hisobga olish muhimdir.

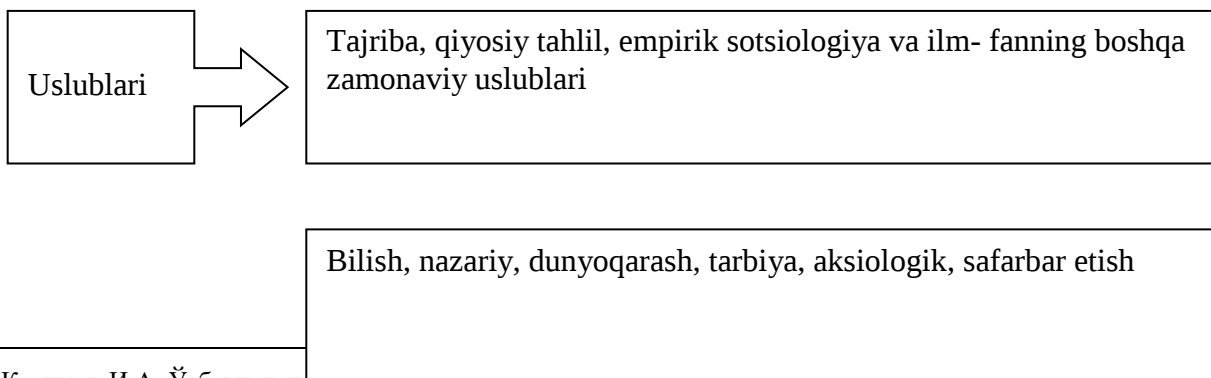
Demak, **birinchidan, demokratik jamiyat** - har bir mamlakat va xalqning demokratiyada umume'tirof etilgan qadriyatlari va tamoyillari hisobga olinadigan davlatchilik sohasidagi milliy-madaniy merosi xususiyatlariga tayaniladigan, fuqarolarning huquqlari tan olinadigan va himoya qilinadigan, ularning burchlariga rioya etiladigan va bajariladigan, boshqaruvda fuqarolar faol ishtirok etadigan jamiyatdir.

Ikkinchidan, umumiy tarzda demokratiya deganda hammaning manfaatlari yoʻlida koʻpchilikning hokimiyati va ozchilikning irodasini hurmat qilish tushuniladi.

Uchinchidan, uni batafsil tahlil qilganda esa demokratiya xalqning oʻz erkinligi va mustaqilligiga qarashlari ham, har bir shaxsning manfaatlari va huquqlarini oʻzboshimchalik bilan cheklashlar va shu yoʻsindagi harakatlardan himoya qilish ham, fuqarolarning oʻz-oʻzini boshqarish shakli ham ekanligi ayon boʻladi².

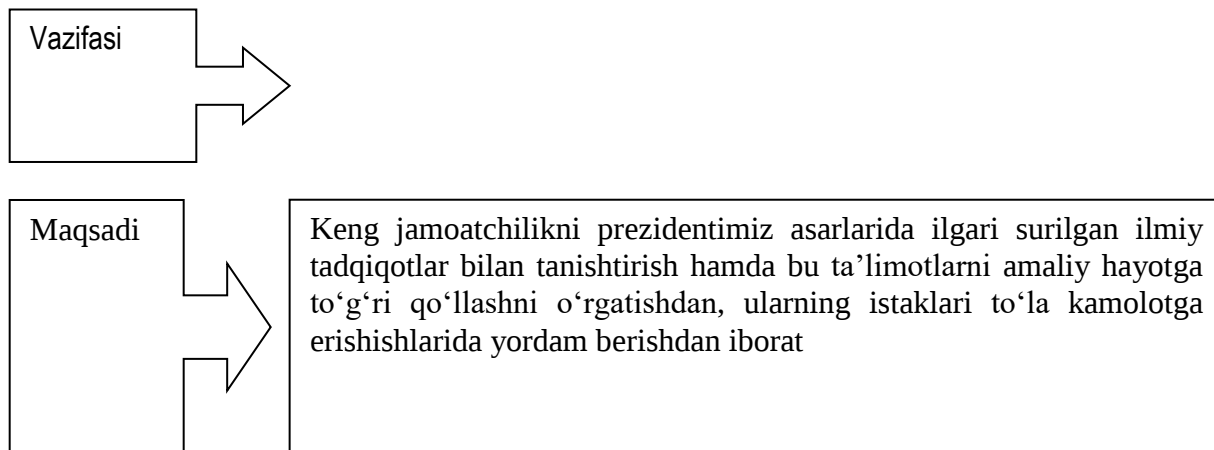
Bu fanning oʻrganish uslubi: metodi falsafa fanining uslubi-metodi. Chunki falsafa fanining metodi va kategoriyalari mazkur fan uchun ham asosiy metod hisoblanadi, masalan, dialektik, nazariy metod, taqqoslash, qiyoslash metodi, mantiqiy metod va hokazo. Metodologiyasi: 1) falsafiy ong, tahlil, 2) nazariy tahlil, 3) ijtimoiy borliqni oʻrganadi.

1.2-slayd

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўса\асида: хафсизликка тащид, барқарорлик шартлари ва тараққият кафолатлари. Т.6. –Т.: «Ўзбекистон», 1998, 180-бет.

² Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўса\асида: хафсизликка тащид, барқарорлик шартлари ва тараққият кафолатлари. Т.6. –Т.: «Ўзбекистон», 1998, 180-бет.

1.3-slayd

Fanni o'rganishning manbalari:

1. **Falsafiy manbalarga:** demokratik jamiyat haqidagi G'arb, Sharq va hozirgi zamon falsafasiga asoslanadi.
2. **Tarixiy manbalar.**
3. **Dunyoviy ildizlarga** ega: ilmiy-ma'rifiy, siyosiy, ijtimoiy, madaniy munosabatlar.
4. **Diniy manbalar:** Avesto (Zardushtlarning muqaddas kitobi), Qur'on (musulmonlarning)i Karim, Tavrot (Yahudiylarning diniy ta'limoti haqidagi qonun), Injil (nosroniylarning) muqaddas kitobi va h.k.
5. **Siyosiy manbalar:** mustaqillik haqidagi qonunlar, Konstitutsiya.
6. **Iqtisodiy manbalar:** bozor iqtisodiyotiga asoslangan mulkchilikning xilma-xil shakllari.
7. **Ma'naviy-ma'rifiy manbalar:** umumbashariy va milliy, diniy, axloqiy qadriyatlar va h.k.
8. **Prezident farmon,** qarorlari, asarlari, Oliy Majlis qonunlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari.

1.2. Ushbu fanning asosiy tushunchalari, qonuniyatlari va uning boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar orasida tutgan o'rni.

Fanning asosiy tushunchalari va uning o'ziga xosligi. «O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti» haqidagi fan bilan bog'liq tushunchalar mavjud. Uning shakllanishi ko'p asrlik tarixga ega.

Ijtimoiy hayotni tashkil etishning demokratik me'yorlari qadimgi dunyoga borib taqaladi. Bugungi kunda jahonning eng rivojlangan mamlakatlarida demokratiyaning asosiy va yetakchi tamoyilga aylanguncha uning umuminsoniy qadriyat sifatida o'z taraqqiyotining turli bosqichlarida murakkab, ziddiyatli, ba'zan esa fojiali o'zgarishlarga uchradi. Shu nuqtai nazardan, insoniyatning yillar mobaynida ishlab chiqqan demokratik qadriyatlarning asosiy **tushunchalarini** to'la-to'kis o'zlashtirib olish jamiyatda islohotlarni chuqurlashtirishning muhim shartidir. Bu borada O'zbekistonda demokratik jamiyat qurilishida qo'llaniladigan tushunchalarni bilish muhim o'rinni egallaydi. Ularni o'rganishda quyidagi uchta jihatni alohida hisobga olish lozim:

1. Ijtimoiy gumanitar fanlarga tegishli bo'lgan umumiy tushunchalar: Masalan: jamiyat, sivilizatsiya, erkinlik, huquq, qonun, madaniyat, taraqqiyot, demokratiya.

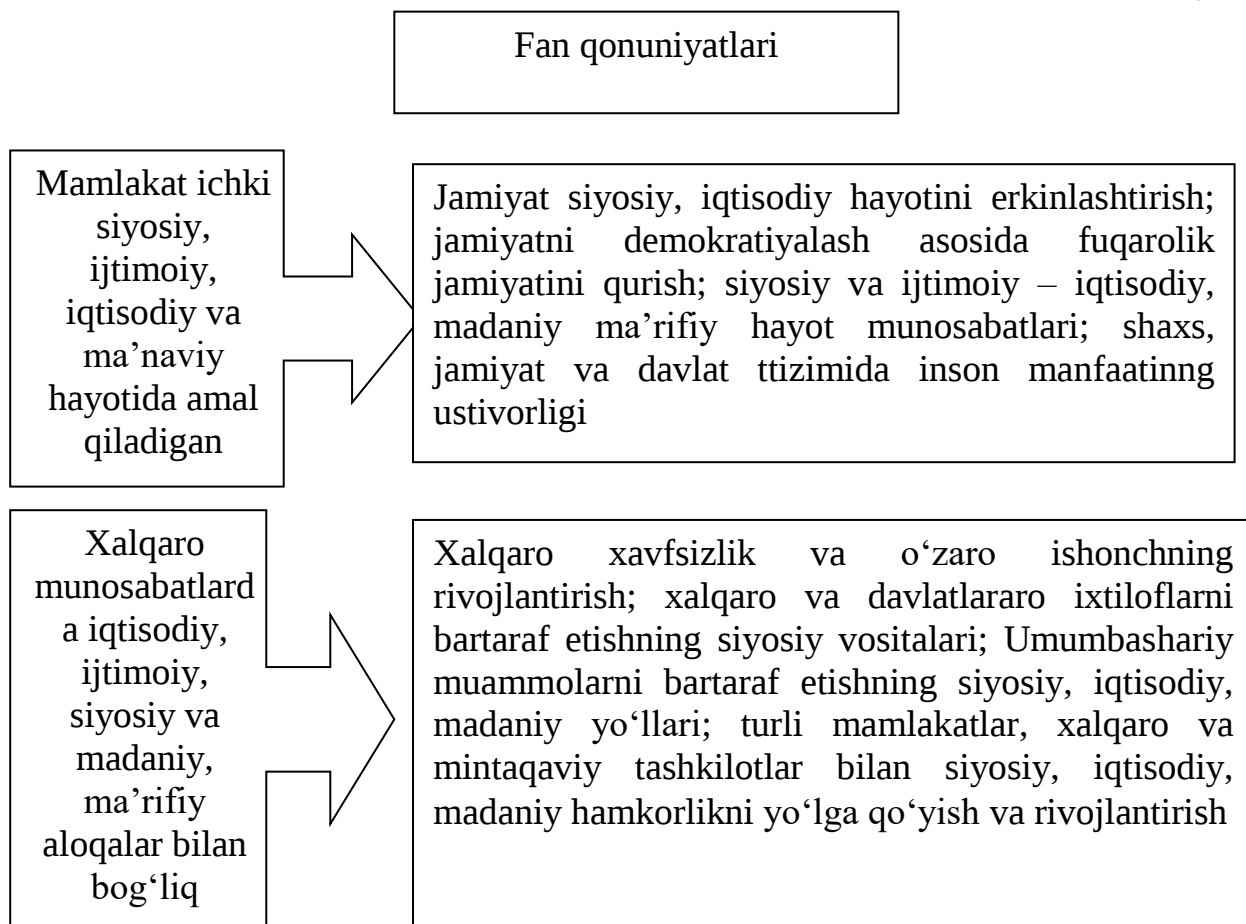
2. Ijtimoiy-siyosiy fanlar bilan yaqin bo'lgan tushunchalar: huquqiy davlat, xususiy mulk, fuqarolik jamiyati, siyosat, siyosiy hokimiyat, siyosiy tashkilotlar, siyosiy tizim, siyosiy rejim, siyosiy plyuralizm, siyosiy ong, siyosiy madaniyat v.b..

3. Ko'proq O'zbekiston bilan bog'liq holda ishlatiladigan, ya'ni, O'zbekistonda demokratik jamiyat qurilishi nazariyasi va amaliyoti fani o'rganadigan tayanch tushunchalar: «O'zbekistonning o'ziga xos va mos

taraqqiyot yo‘li», erkinlik, mustaqillik, demokratiya, qonun ustuvorligi, «demokratik davlatchilik», «demokratik jamiyat», «demokratiya», «demokratik jamiyat to‘g‘risidagi qarashlar», «demokratik jamiyatning milliy-ma’naviy negizlari», «milliy-ma’naviy qadriyatlar». O‘zbekiston iqtisodiy hayotining erkin demokratiyalashuvi, ijtimoiy hayot va demokratiya, siyosiy hayotning demokratik tamoyillari, «demokratik qadriyatlar», «O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurilishi», «Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot», «O‘zbekiston va jahon hamjamiyati», «Milliy davlatchilik va demokratiya v.b.”.

O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyotini o‘rganish jarayonida **yana quyidagi tushunchalar**: “liberal demokratiya”, “demokratiya va bozor iqtisodiyoti”, “demokratiya sharoitida inson erkinligi va huquqlari”, “demokratiya va millatlararo munosabatlar”, “davlatni demokratik boshqarish”, “demokratiyaning asosiy unsurlari” ko‘proq ishlatilishi tabiiy. Bu tushunchalarning har birining o‘ziga xos ma’nosi va mazmuni bor.

1.4-slayd

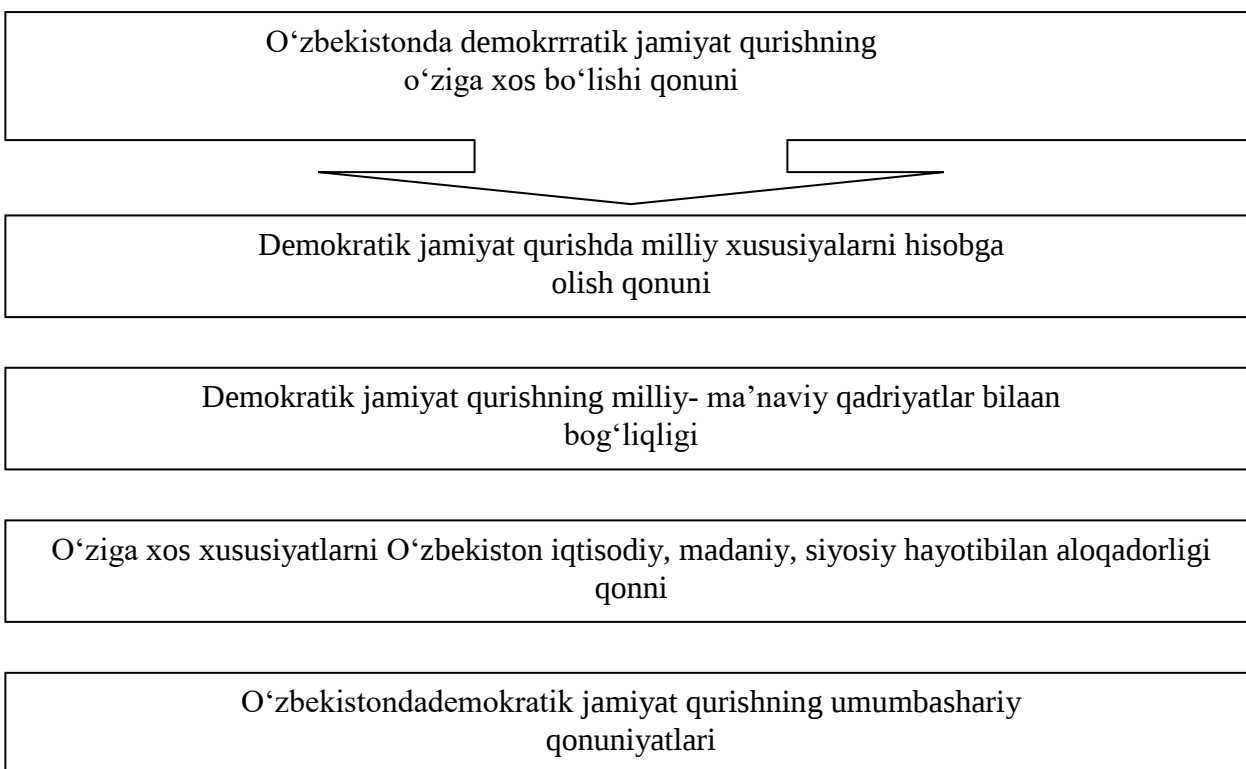

Fan amal qiladigan qonuniyatlari: O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurilishi nazariyasi va amaliyoti fani amal qiladigan qonuniyatlarni bilishda

quyidagi jihatlarni alohida hisobga olish kerak. **Birinchidan**, «O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti» fani dunyoda e’tirof etilgan **umumiy qonuniyatlarni** hisobga oladi.

Ikkinchidan, O‘zbekistonning o‘ziga xos xususiyatlari bilan bog‘liq **xususiy, alohida qonuniyatlarga** tayanadi. Masalan: “O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurilishining o‘ziga xos va mos rivojlanish qonuni” yoki «Demokratik jamiyat qurilishida milliy mentalitet xususiyatlarining hisobga olish qonuni», «Demokratik jamiyat qurilishining milliy-ma’naviy qadriyatlar bilan bog‘liqligi qonuni», «O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurilishining o‘ziga xos xususiyatlarining O‘zbekiston davlatchiligi tarixi, milliy-madaniy merosi, iqtisodi, ijtimoiy-siyosiy hayoti bilan aloqadorligi qonuni» v.b.

1.5-слайд

Ma’lumki, **bu qonuniyatlar** nihoyat darajada ko‘pqirraliligi, murakkabligi va nozikligi bilan alohida e’tiborni talab qiladi. Shu o‘rinda, birgina **demokratik qarashlar bilan milliy qadriyatlar o‘rtasidagi** munosabat masalasiga doir qonuniyatlarni quyidagicha izohlash mumkin. Demokratiyaning yashovchanligi uning turli sharoitlarga moslashib ketishi va milliy xususiyatlarni inkor etmasligi, milliylik bilan uyg‘unlasha olishi bilan belgilanadi. Aslida bag‘rikenglikni qadrlaydigan demokratiya milliy xususiyatlarga nisbatan ham o‘z bag‘rikengligini namoyish etadi. Shu bois, biz yangi demokratik taraqqiyot yo‘lini tanlaganimizda ham o‘zbekonalikdan voz kechish evaziga demokratik qarashlarni o‘zlashtirishni aslo maqsad qilmaganmiz. **Boshqacha qilib aytganda**, mingyillik ildizlarga ega davlatchilik negizlarini qo‘porib tashlash evaziga mavhum qadriyatlarga e’tiqod

qo'yish bizning a'molimiz emas. Zero, bizning yo'qotadigan narsamiz – mustahkam ma'naviy tomirlarimiz, ne-ne suronli asrlar to'fonlaridan bizni millat sifatida eson-omon olib o'tgan o'lmas qadriyatlarimiz bor. Demokratiyani esa biz mana shu ko'hna tarixga ega ma'naviyatimiz daraxtiga payvand qilish imkoniyati borligi uchun ham tanlaganmiz. Shu bois, demokratiya darajasini milliy xususiyatlardan chekinish bilan o'lchayotgan ayrim kishilarning fikriga qo'shilib bo'lmaydi. Demak, **O'zbekistonda demokratik jamiyat qurilishining muhim shartlari:** O'zbekistonda demokratik jamiyat qurishda ikki muhim jihatga alohida e'tibor bilan yondashilmoqda. Uning **birinchisi**, demokratiyaning dunyoda e'tirof etilgan tamoyillarini e'tirof etish;

Ikkinchisi, demokratiyaning milliy-madaniy meros bilan bog'liq milliy xususiyatlariga tayanishdan iborat. Bu ikki yo'nalish bir-biri bilan uzviy bog'liq va haqiqiy demokratik jamiyat qurishni bir-biridan ajralgan holda tasavvur etib bo'lmaydi ham. Amaliy hayotda bu muhim qonununiyatning buzilish hollari turli xalqlar turmush tarzi va ularning milliy manfaatlariga zid bo'lgan, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy oqibatlarni keltirib chiqargan. E'tirof etilgan tamoyillarga tayanmaslik, bu mamlakatni dunyoviy, demokratik jamiyat qurishdan yiroqlashtirgan bo'lsa, milliy-ma'naviy xususiyatlarini hisobga olmasdan demokratik jamiyat qurish yo'li esa, haqiqiy demokratiya talablariga zid holatdir. Bunday o'ziga xos va mos rivojlanish yo'li demokratik jamiyat qurish qonuniyatiga to'g'ri kelmaydi.

O'zlarini diniy aqidaparastlik va terrorizmga qarshi kurashayotgan, dunyoviy demokratik tuzum tarafdorlari deb ko'rsatayotgan ba'zi xalqaro tashkilotlar va jamg'armalar, xorijiy tashkilotlarning ba'zi vakillariga xalqning milliy qadriyatlari, urf-odatlarini, o'y-fikrlari, odob-axloqi, or-nomusini hisobga olmay, bu qadriyatlarni Farb demokratiyasiga qarshi qo'yib, o'zlarini go'yoki inson huquqlari himoyachisi qilib ko'rsatmoqchi bo'lmoqdalar. Bunday holatni ayrim millatlar va xalqlarning demokratiyaga bo'lgan ishonchini so'ndirishga intilish, deyish mumkin.

O'zini inson huquqlarining xolis himoyachisi deb tanishtiradigan xorijiy tashkilotlardan ayrimlarining "Mahalla davlatning tazyiq ko'rsatuvchi idorasiga aylanyapti" degan fikrlari qanchalik asosli? Emishki, er-xotin o'rtasida tushunmovchilik yuzaga kelib, janjalli masalalar ko'tarilganida, ularning sudga emas, mahallaga murojaat etishlari, inson huquqlarining buzilishi ekan.

"O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti fani 1) ijtimoiy-siyosiy, 2) ijtimoiy-gumanitar, 3) aniq-tabiiy fanlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, u mazkur fanlar qarashlarini e'tirof etgan holda, bu fanlarning mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy hayoti bilan ham nazariy ham amaliy xususiyatlariga e'tibor qaratadi. O'zbekistonda demokratik erkin, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurish, iqtisodiy islohotlarni yanada liberallashtirish jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi.

Mamlakatda Konstitutsiya va qonunning ustunligi, inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari bilan bog'liq umumiy qoidalar va demokratik tamoyillar, jamiyat va shaxs munosabatlari, jamoat birlashmalari, oila, davlat hokimiyatining tashkil etilishi bilan bog'liq sohalar **demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti fanining o'rganadigan sohalari** hisoblanadi. Bu tushunchalarning ayrim jihatlarini boshqa ijtimoiy-siyosiy fanlar ham o'rganadi.

Lekin ijtimoiy-siyosiy fanlarning har biri jamiyatda sodir bo'layotgan hodisa va voqealar jarayonini o'z predmeti, ob'ekti, maqsadi va qonuniyatidan kelib chiqqan holda o'rganadi. Masalan, ong muammosini barcha ijtimoiy fanlar o'rganishi ma'lum. Lekin **falsafa** ongni insonga xos xususiyat sifatida, uning jamiyat rivojida muhim omil sifatida o'rgansa, **sotsiologiya** jamiyatdagi muayyan guruh yoki ijtimoiy qatlamning ongi, uning o'ziga xos xususiyatlarining namoyon bo'lishini o'rganadi. **Siyosatshunoslik** esa, uning siyosiy ko'rinishini, ya'ni siyosiy ong shaklini, uning namoyon bo'lishini o'rganadi. **Huquqshunoslik** huquqiy ongni o'rgansa, «O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti» fani esa ongning demokratik shaklini, ya'ni demokratik ongning o'ziga xos jihatlari, uning qadriyatlarini, shakllanish asoslari hamda jarayonini umuminsoniy demokratik qonuniyatlarining muhim omili sifatida o'rganadi.

1.3. Mazkur fanni o'rganishning nazariy va amaliy ahamiyati.

«O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti» fanini o'rganish muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasining har bir fuqarosini mamlakatda amalga oshirilayotgan demokratik jamiyat qurishning maqsadlari, uning shakllanishi va rivojlanishining milliy-ma'naviy negizlari, demokratik jamiyat to'g'risidagi g'oyalar, qarashlar bilan tanishtiradi. Fuqarolarning ong va tafakkuriga singishida, ishonch va e'tiqodlariga ko'chishida muhim o'rin tutadi. Demokratik jamiyat qurishning qonuniyatlarini bilishda, uning jahonda e'tirof etilgan tamoyillarini har bir mamlakat va xalqning milliy va ma'naviy xususiyatlari bilan bog'liq holda amalga oshirish zarurligini his etish va unga amal qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. haqiqiy demokratiya bilan soxta demokratiyaning farqini ko'rishda, uni baholab, munosabat bildirishda, fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

«O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti» fanini o'rganish orqali erkin, demokratik, fuqarolik jamiyati qurilishi bilan bog'liq uning nazariy asoslarini, dunyoda demokratik jamiyat qurish bilan bog'liq umumiy qonuniyatlarni bilish bilan birga, demokratiyaning o'ziga xos milliy ko'rinishlari, «milliy modellari»ning ma'no-mazmunini to'g'ri tushunib olishga muvaffaq bo'lish mumkin.

Ijtimoiy taraqqiyot va bugungi globallashuv jarayonlari dunyo xalqlarining hayotiga, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy negizlariga o'zining ta'sirini o'tkazmoqda. Dunyo xalqlari bir-biri bilan uzviy bog'lanib bormoqda. Shunday sharoitda o'zligini saqlab qolish, o'ziga xos va mos milliy-ma'naviy qadriyatlarini unutmasdan, uni demokratik jamiyat qurish tamoyillari bilan bog'liq holda amalga oshirishga erishish, demokratik jamiyat qurishni maqsad qilib olgan O'zbekiston xalqi uchun ham muhim va dolzarb vazifadir.

Bu har bir fuqarodan mamlakatning milliy manfaatlaridan kelib chiqqan holda milliy qadriyatlarini hurmat qilishga, demokratiyaning milliy va umumbashariy tamoyillarini uzviy bog‘lab olib borishga o‘rgatadi.

Mazkur fanni o‘rganish orqali O‘zbekiston jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ma‘naviy hayotida amalga oshirilayotgan demokratik o‘zgarishlar, uni mamlakatda belgilab olingan ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot qurishga erishishning uzviy bog‘liqligini yurakdan his etishga, uning faol ishtirokchilariga aylanishga yaqindan yordam beradi.

O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish vazifalarining fuqarolik jamiyati asoslari bilan mushtarakligi, inson huquq va erkinliklarini, ularning qonun oldida tengligini amalda ta‘minlashiga qaratilgandir. Unga erishish shart-sharoitlarini, asosiy yo‘nalishlarini bilish demokratik jamiyat to‘g‘risida yaxlit tasavvur beradi. Bu bugungi kunda hayotimizda uchrab turgan demokratiyaga zid bo‘lgan ayrim nosog‘lom xatti-harakatlar, «demokratiya niqobi bilan» uning milliy-ma‘naviy xususiyatlarini, O‘zbekiston xalqi turmush tarzi, milliy-ma‘naviy qadriyatlari: tarixi, tili, madaniyati, urf-odat va an‘analarini hisobga olmasdan, demokratiyaga baho berishdagi bir tomonlama, noxolis urinishlarning ham tub masqadlarini, asl muddaolarining mohiyatini anglashga, farqlay olishga yordam beradi.

Fanni o‘rganish orqali fuqarolarda O‘zbekiston Respublikasining demokratik jamiyat qurishdan iborat oldiga qo‘ygan maqsad va vazifalarni aniq bilib olish mumkin. O‘zbekiston jamiyati hayotining barcha jabhalari to‘g‘risida: davlati, xalq hokimiyatchiligi, inson va fuqarolarning demokratik jamiyatda ishtiroki, asosiy huquq va erkinliklari, burchlari, demokratik jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy negizlari, unga xos xususiyatlar, jamoat birlashmalari, davlat hokimiyatining tashkil etilishi va fuqarolik jamiyati qurilishining asoslari, uning milliy va umumbashariy negizlari to‘g‘risida bilimga ega bo‘lish muhim siyosiy va ijtimoiy-ma‘rifiy ahamiyatga ega. Fuqarolarda vatanparvarlik, millatparvarlik, milliy va umumbashariy qadriyatlarga hurmat tuyg‘ularini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, muhim **tarbiyaviy vazifalarni** ham amalga oshiradi. Milliy istiqlol g‘oyasining asosiy tamoyillariga tayanadi va demokratik jamiyat qurilishi bilan bog‘liq qadriyatlarni keng jamoatchilikning ishonch va e‘tiqodiga aylanishiga xizmat qiladi.

O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti fani siyosatining bosh maqsadi – jamiyatning faqat iqtisodiy yoki ma‘naviy-ma‘rifiy sohasini rivojlantirish va moddiy, ma‘naviy boyliklarni tobora ko‘proq ishlab chiqarish emas, balki uning beistisno barcha sohalarini taraqqiy ettirish va mustahkam bir butunligini, xavfsizligini, bar-qarorligini, tinch-totuvligini, osoyishtaligini ta‘minlashdan iboratdir. Bu ulkan maqsadni ro‘yobga chiqarish uchun xilma-xil **nazariy va amaliy vazifalarni bajaradi**.

1. **Nazariy vazifasi:** ijtimoiy muammolarni bartaraf etish va jamiyatning xavfsizligini, barqarorligini ta‘minlash va mustahkamlash yo‘llarini ko‘rsatib berish, ilmiy asoslangan oqilona dasturlarni, qonunlarni, qarorlarni ishlab chiqishdir. Bunda pala-partishlikka yo‘l qo‘ymaslik kerak. Shuningdek, siyosat dasturlar, qonunlar, qarorlarni ishlab chiqish bilan birga ularni qabul qilish vazifasini ham bajaradi.

2. **Ushbu fan siyosatining asosiy amaliy vazifasi** – qabul qilingan dasturlar, qonunlar, qarorlarni hayotda izchillik, qat‘iyat bilan amalga oshirish, butun

jamiyatni turli-tuman illatlardan, xastaliklardan tozalashdir. Chunki bu vazifa ijtimoiy hayotda amalga oshirilmas ekan, unda jamiyatning mustahkam xavfsizligiga, barqarorligiga, tinch-totuvligiga, baxt-soadatga erishib bo'lmaydi.

Siyosat o'z maqsad va vazifalarini amalga oshirishda quyidagi **uslublardan** foydalanadi: 1) ishontrish; 2) tarbiyalash; 3) kuch ishlatish; 4) majburlash.

Hozirgi vaqtda «siyosat» tushunchasi ham keng, ham tor ma'noda qo'llaniladi.

QISQACHA XULOSA

“O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurshi nazariyasi va amaliyoti” fanining predmeti mamlakatda demokratik jamiyatning shakllanishi, fuqarolik jamiyati qurilishi, qaror topishi va amal qilishining dunyoda e’tirof etilgan umumbashariy va milliy tamoyillariga asoslanadi. Uning o‘ziga xos tomoni shundaki, erkin, demokratik, adolatli fuqarolik jamiyatini qurish yo‘llari va qonuniyatlarini o‘rganish, bu fanning perdmeti va ob’ektini tashkil qiladi. Shuningdek, **O‘zbekiston ijtimoiy hayotining barcha sohalari mazkur fanning ob’ektidir.** O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurilishi nazariyasi va amaliyoti bir tomondan, demokratik jamiyat qurilishi to‘g‘risidagi mavjud qarashlarga, nazariyalarga hamda mamlakatimizning davlatchiligi tarixiy merosi bilan bog‘liq mutafakkirlarning g‘oyalarini hisobga olsa, ikkinchidan, mustaqillik yillarida demokratik jamiyat to‘g‘risidagi muhim konseptual g‘oyalar va qarashlarni, unda O‘zbekistonda mustaqillik yillarida erishilayotgan yutuqlarni, demokratik jamiyat qurish tajribasi, yutuqlariga tayanib, uni o‘rganadi. O‘zbekistonning dunyo hamjamiyatida tutgan o‘rni, o‘zaro manfaatli hamkorlik asoslarini ishlab chiqish va rivojlantirish qonuniyatlarini bilish ham muhim o‘rin tutadi.

Mazkur fanning asosiy tushunchalari yana shundaki, unda demokratik jamiyat, demokratik davlat, fuqarolik jamiyati, Kuchli davlatdan kuchli fuqarolik jamiyati sari, «O‘zbek modeli»ning o‘ziga xosligi, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, nodavlat, notijorat tashkilotlar va birlashmalar, ayniqsa hokimiyat organlarining bo‘linish prinsipi (qonun chiqaruvchi, ijroiya, sud), hokimiyatlarning demokratik jamiyatdagi roli asoslab beriladi va tushuntiriladi. “Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot - pirovard maqsad» ham mazkur fanning asosiy tushunchalaridan biri. Demokratik jamiyatda iqtisod, inson erkinligi kabi bir qator tushunchalar mavjud. Ularning har birini sharhlab berish mumkin. Masalan, **demokratiya** lotincha **demo - xalq, kratiya-boshqarish**, ya’ni **demokratik boshqarish, jamiyat** kabi bir qancha tushunchalar bilan izohlash mumkin.

Bu fanning qonuniyatlari avvalo, 1) dunyoviy davlat tamoyillariga asoslanadi, 2) milliy davlatchilik va demokratiya tamoyillariga asoslanadi. Asosan mazkur fanning qonuniyatlari jamiyat iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda amal qiladigan qonunlar mavjud. Masalan, iqtisodiy sohadagi qonuniyatlarda iqtisod siyosatdan ustuvorligi va hokazo.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR

1. «O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti» fanining maqsad va vazifalari nimalardan iborat?
2. «Fuqaro – jamiyat davlat» o‘rtasidagi o‘zaro munosabatni bayon eting?
3. O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurishning asosiy tushunchalari, uning o‘ziga xos xususiyatlarini izohlang?
4. O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurishning umumjahon e’tirof etgan qonuniyatlari va uning o‘ziga xos taraqqiyot yo‘li mavjudmi?
5. Demokratik jamiyatni barpo etishda siyosiy institutlarning qanday roli mavjud?

ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. -T.: «O‘zbekiston», 2003.
2. Karimov I.A. O‘zbekiston kelajagi buyuk davlat. T.1. -T.: «O‘zbekiston», 1996, 104-108, 123-130-betlar.
3. Karimov I.A. Hozirgi davrda demokratik islohotlarni chuqurlashtirishning dolzarb vazifalari. T.5. -T.: «O‘zbekiston», 1997, 104-114, 116-131-betlar.
4. Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asr bo‘lag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T.6. -T.: «O‘zbekiston», 1997, 31-40, 125-135, 149-162-betlar.
5. Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T.: «O‘zbekiston», 2000, 6,8-12, 14-20, 21-26, 28-38, 47-48-betlar.
6. Karimov I.A. O‘zbekistonda demokratik o‘zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yo‘nalishlari. -T.: «O‘zbekiston», 2002.
7. Karimov I.A. El-yurtga halol, vijdonan xizmat qilish - har bir rahbarning muqaddas burchi. Andijon viloyat xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida so‘zlangan nutq. T.12. – T.: O‘zbekiston, 2004. – 285–312-b.
8. Karimov I.A. Qonun va adolat ustuvorligi faoliyatimiz mezonini bo‘lsin. Surxondaryo viloyat xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida so‘zlangan nutq. T.12. – T.: O‘zbekiston, 2004. –313–337-b.
9. Karimov I.A. Yangilanish va barqaror taraqqiyot yo‘lidan yanada izchil harakat qilish, xalqimiz uchun faravon turmush sharoitini yaratish – asosiy vazifamizdir. – T.: O‘zbekiston, 2007. – 11-b.
10. Karimov I.A. O‘zbek xalqmi hech qachon, hech kimga qaram bo‘lmaydi. T.13. – T.: O‘zbekiston, 2005. –156–223-b.
11. Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari – oliy qadriyat. – T.14. – T.: O‘zbekiston, 2006. – 61–97, 139–153, 248–265-b.
12. Rahimov I., Zohidov A., Azizov Sh., Ayupov A. va boshq. Mustaqillik mafkurasi va O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurishning iqtisodiy, ijtimoiy va ma’naviy negizlari. -T.: «Universitet», 2001. 232-bet.
13. Pugachev V.P., Solovlev A.I. Siyosatshunoslikka kirish. T.: «Yangi asr avlodi», 2004, 202-255-betlar.

14. O‘zbekiston: 13 yil mustaqil taraqqiyot yo‘lida. T.: «O‘qituvchi», 2004, 3-44-betlar.
15. Do‘stjonov T., Hasanov S. O‘zbekiston demokratik taraqqiyot yo‘lida. T.: Toshkent Moliya instituti, 2004, 3-180-betlar.
16. Sharifxo‘jaev M. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati. – T.: Sharq, 2005. – 240 b.
17. Aliev B., Hoshimov T. O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti. – T.: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi «Adabiyot nashriyoti», 2005. – 160 b.
18. Abdullaev M. va boshqalar. Mustaqillik: Izohli ilmiy-ommabop lug‘at. – T.: “Sharq”, 2006. – 528 b.
19. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari: iqtisodiy, ijtimoiy va ma’naviy jihatlar. – T.: “Ma’naviyat”, 2006. – 160 b.
20. To‘xliiev N. va boshqalar. O‘zbekiston iqtisodiyoti asoslari. – T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashr., 2006. – 280 b.
21. Qirg‘izboyev M. Fuqarolik jamiyati: nazariya va xorijiy tajriba. – T.: Yangi asr avlodi, 2006. – 204 b.

2-MAVZU. DEMOKRATIK JAMIYAT TO'GRISIDAGI QARASHLAR VA UNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

MA'RUZA REJASI:

2.1. O'zbekiston zaminida adolatli jamiyat to'g'risidagi dastlabki qarashlar.

2.2. IX-XV asrlarda davlatni boshqarish va adolatli jamiyat qurish haqidagi g'oyalari.

2.3 XV-XX asrlarda O'rta Osiyoda davlat va jamiyat qurilishining ijtimoiy-siyosiy holati hamda istilochilar siyosatiga qarshi ma'rifatparvarlik g'oyalari.

2.4. XX asr ikkinchi yarmida davlat va jamiyat qurishning «sovetcha» ko'rinishi hamda milliy mustaqillik va O'zbekistonning demokratik o'zgarishlar sari yo'l tutishi.

2.1. O'zbekiston zaminida adolatli jamiyat to'g'risidagi dastlabki qarashlar

Har qanday davlat o'z jamiyatining tarixiy, madaniy va axloqiy merosi negizlari asosida rivojlanadi. Bunday uyg'unlik xalqning rivojlanishida yangi bosqichlarga ko'taradi. Uning istiqbol omillarini kengaytiradi. Ajdodlarimiz tomonidan O'zbekiston hududida yaratilgan **«Avesto» ana shunday davlatchiligimizning nazariyasi** sifatida insoniyat tarixini anglashda alohida o'ringa ega.

Prezident I.A.Karimov tarixchi olim va jurnalistlar bilan bo'lgan uchrashuvda - "Hozir O'zbekiston deb ataluvchi hudud, ya'ni bizning Vatanimiz nafaqat Sharq, balki umumjahon sivilizatsiyasi beshiklaridan biri bo'lganini butun jahon tan olmoqda. Bu qadimiy va tabarruk tuproqdan buyuk allomalar, fozilu-fuzalolar, olimu-ulamolar, siyosatchilar, sarkardalar yetishib chiqqan. Diniy va dunyoviy ilmlarning asoslari mana shu zaminda yaratilgan, sayqal topgan"¹ degan edi. Darhaqiqat, Movarounnahr oralig'ida paydo bo'lgan ulkan davlatchilik madaniy merosi insoniyat tarixi ibtidosida eng dastlabki hamda qadimiy davlatchilik madaniyati sifatida ma'lum. Mustaqilligimiz sharofati bilan bunday merosni milliy, demokratik qadriyatlarimizning muhim zamini bo'lgan o'rganish imkoniyatlari ochildi.

Ma'lumki, O'zbekistonda milliy davlatchiligimiz to'g'risidagi eng qadimgi manba "Avesto"dir. U eramizdan oldingi 3 minginchi yillarda ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan ilk davlatchilik to'g'risidagi ijtimoiy qarash hisoblanadi. Agar "Avesto"da ilgari surilgan g'oyalarga e'tibor beradigan bo'lsak, bugungi adolatparvar - demokratik jamiyat barpo etishga qaratilgan g'oyalарimiz bilan hamohang ekanligini ko'ramiz.

Davlatchilik asoslarini shakllantirish borasida "Avesto" deyarli barcha siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlar, davlat tuzumi asoslari, zardushtiylarning

¹ Каримов И.А. Асарлар тыплами 7 жилд. -Т.: Ўзбекистон, 1999, 132-бет.

falsafasi, dunyo tarixining rivojlanishi haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga qamrab olgan. Manbada avvalo, inson erki, uning ruhiy komilligi masalalari ustuvor qo'yiladi. Masalan; "Men yaxshi fikr, yaxshi so'z, yaxshi ishga shon-shavkat baxsh etaman" deyiladi Yasna (14) kitobida. Axuramazda, insonlar o'rtasida bo'layotgan munosabatlar o'zaro samimiylik, hurmat beg'arazlik, yordam va oqibatli bo'lish zarurligiga, yomon fikrlardan holi bo'lishga chaqiradi. Kattaga hurmat va kichikka izzat, sabr-bardosh, halollik, mehr-oqibat va boshqa bir qator tamoyillar borki, bular milliy g'oyamizning asosiy tamoyillariga uyg'un keladi.

Foyalarning bunday tarzda qo'yilishi dunyo ana shu kuchlarning yonma-yon yashashidan iborat, degan falsafaning mohiyatini anglashga undaydi¹. Shu tariqa "Avesto" o'sha zamonda yashagan odamlar o'rtasidagi munosabatlarni barqarorlashtirish, davlatga bo'lgan ehtiyoj va zaruriyati o'laroq yuzaga kelgan manba bo'lib hisoblanadi.

"Avesto"da eng muhim masalalardan biri - bu huquqiy munosabatlarning nazariy jihatdan shakllanganligidir. Unda inson hayoti va odamlar o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar huquqqa asoslanganligi haqida ma'lumotlar bor. Haqiqat, yaxshi so'z va maqsad, poklik va ezgulikka intilish, suv, yer, olov, xonadon va chorvani asrab-avaylash axloqiy burch bo'lib sanalgan. Inson o'zining ishlari va fikrlari bilan yaxshilik, yorug'lik va baxt keltiruvchi, hayot va haqiqat beruvchi oliy tangri Axuramazdaga yordamchi bo'lib xizmat qiladi.

Oila va jamoada berilgan so'zdan yoki qasamdan voz kechish, odamlar o'rtasida tuzilgan ahdnomani buzish katta gunoh hisoblangan: "O Spitama, shartnomani buzuvchi kishi butun mamlakatni buzadi, shu bilan birga Artaga tegishli barcha mulku mollarga putur yetkazadi. O Spitama, ahdingni buzma..." ("Yasht", X bob.)²

Tarixiy hujjatlar asosida aytish mumkinki, "Avesto"ning "Yasna", "Visprat", "Yasht", "Videvdat" kitoblarida ilgari surilgan huquqiy ta'limotlar Rim huquqidan qadimiyroq hisoblanadi. Boz ustiga, ular keyinchalik tashkil topgan davlatlar siyosiy tizimining shakllanish manbasi bo'lib ham xizmat qilgan. Shu tariqa "Avesto" Grek mutafakkirlari va Rim huquqshunoslari ijodiga o'zining har tomonlama mukammalligi bilan ta'sir ko'rsatgan. Jumladan, inson huquqi, jismoniy va huquqiy shaxs erkinligi, inson erkinligi, erkak va ayolning tengligi masalasi, ozchilikning huquqi, voyaga yetmaganlar huquqi, vijdon, e'tiqod va din erkinligi, jamoa va guruhlarining huquqi, mol-xol huquqi, oila huquqi, shartnomalarning majburiylik huquqi, jinoyatning qasddan yoki ehtiyotsizlik natijasida sodir etilgan turlari ishlab chiqilgan. Shuningdek «Avesto»da o'g'rilik yoki bosqinchilik farqlari tasniflangan, himoya huquqi va sud ishlarini yuritish hamda tashkil etish kabi boshqa huquqiy tamoyillar ham o'z ifodasini topgan³.

Ma'lumki, demokratik jamiyat asoslari davlatda siyosiy-ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy tamoyillarning tizimiy yaxlitligi mavjudligida namoyon bo'ladi. Ayni

¹ Отамуродов С. "Авесто" миллий ғоямиз манбаи. Жамият ва бошқарув. 2002, 1-сон, 34 бет.

² Сагдуллаев А, Аминов Б, Мавлонов Ы, Норкулов Н. Ўзбекистоннинг тарихи: Давлат ва жамият тараққиёти. Т.: Академия, 2000, 31 бет.

³ Абдукамилов Р. Авестийские текст о государственности и праве: вопросы генезиса и эволюции структур. Ўзбекистон тарихи, 2000, 3 сон, 22 бет.

paytda, ular umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'un holda bo'lishiga asoslanadi. «Avesto»da bunday qadriyat va tamoyillar shakllantirilganligining guvohi bo'lamiz.

2.2. IX-XV asrlarda davlatni boshqarish va adolatli jamiyat qurish haqidagi g'oyalar

Inson tabiatan erkinlikka, ezgulikka intilib yashaydi. Bunday ehtiyojlarning barcha uchun umum bo'lgan qoidalarini va ularning tartibotlarini tashkil etishda davlatga bo'lgan ehtiyoj vujudga keladi. Mana shunday ehtiyoj umuminsoniy qadriyatlarning nazariy mezonlarini shakllantirgan. Ayni paytda, kishilik jamiyatining o'zaro urushlar va ixtiloflar bilan bog'liq davrlarida yangi ma'rifiy ta'limotlar xaloskor g'oya sifatida ham vujudga kelgan. Aynan IX va XII asrlar O'rta Osiyo tarixida shunday murakkab davr bo'lgan. Xalqning o'z mustaqilligi uchun kurashi va bunda hurriyat va inson erkinligi bilan bog'liq g'oyalar millatni ma'naviy yuksalishga chaqiradi. Dunyoga mashhur Xorazmiy, Farg'oniy, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Yusuf Xos Hojib, Nizomulmulk kabi faylasuf, siyosatchi, tarixchi olimlar, shu davrda yashab ijod etdilar. Bu davr o'z mazmuni, salmog'i jihatidan O'rta Osiyo Uyg'onish davri deb tarixga kiradi. Uyg'onish davri madaniyatining o'ziga xos tomonlari mavjud bo'lib, ular davlatchiligimiz nazariyasining vujudga kelishida quyidagilarga asoslangan holda talqin etiladi:

1. **Dunyoviy ma'rifatga intilish**, bu yo'lda o'tmish va qo'shni mamlakatlarning madaniyati yutuqlaridan keng foydalanish, ayniqsa tabiiy-falsafiy, diniy, tarixiy hamda ijtimoiy ilmlarni rivojlantirish.

Tabiatga qiziqish, tabiatshunoslik ilmlarining rivoji, rasionalizm, aql kuchiga ishonish, asosiy e'tiborni haqiqatni topishga qaratilgan fanlarga berish, haqiqatni inson tasavvuri, ilmining asosi deb hisoblash.

Insonni ulug'lash, uning aqliy, tabiiy, ruhiy badiiy, ma'naviy fazilatlarini asoslash, insonparvarlik, yuqori axloqiy qonun va qoidalarni namoyon etish, komil insonni tarbiyalash.

Universallik - qomusiylik, barcha tabiat hodisalari bilan qiziqish va uning mohiyatiga intilish¹.

Davlat qurilishi va boshqaruvining nazariy negizlari adolat, axloq tamoyillarida shakllantirish, ularning huquqiy hamda amaliy asoslarining rivojlantirilishi.

Davlat rahbari va xizmatchilarining faoliyat darajalari tasniflari, mas'uliyati mezonlari tizimining nazariy negizlarining yaratilishi.

Milliy davlatchilik negizlari haqida fikr yuritar ekanmiz, qadimgi Turon, Movarounnahr, Turkiston hududida dastlabki davlatlar vujudga kelgan muqaddas makonlardan biri sifatida hattoki qadimgi dunyo olimlari tomonidan e'tirof etilgan. Masalan, bundan 2000 yil avval yashagan rimlik tarixchi Pompey Trog Turkiyzabon xalqlarning eng qadimgi ajdodlari haqida shunday yozgan: «Baqtriyaliklar, so'g'dlar va xorazmliklar kelib chiqishining qadimiyligi bo'yicha misrliklar bilan bermalol

¹ Ўзбекистонда ижтимоий - фалсафий фикрлар тарихидан лавшчалар. Хайруллаев М. таърири остида. -Т.: Ўзбекистон, 1995, 11-12 бетлар.

bellasha oladi». Bunday fikrni yunon tarixchilari Strabon, Herodat, Hikatiylar yozib qoldirgan ma'lumotlarda ham uchratish mumkin¹.

1X-XU asrlarda yashagan O'rta Osiyo mutafakkirlarining qarashlarida davlatni boshqarish va adolatli jamiyat qurish g'oyalari o'zining o'ziga xos ilmiy mazmun kashf etishi bilan bog'liq. Bu g'oyalar Xorazmiy, Farg'oniy, Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Yusuf Xos Hojib, Nizomulmulk, Amir Temur, Navoiy va boshqa buyuk zotlar ijtimoiy-siyosiy qarashlarida chuqur bayon etilgan. Al-Xorazmiy "Algebra" faniga asos solib, dunyo ilmiga aniq fanlarni har tomonlama rivojlantirdi.

MUSO AL-XORAZMIY (783-850). Buyuk matematik, astronom va geograf. U algebra fanining asoschisi. «Algebra» so'zi uning «Al-kitob al-muxtasar fi hisob al-jabr va al-muqobala» asaridan olingan. Bizgacha yetib kelgan «Hind hisobi haqida kitob», «Qo'shish va ayirish haqida kitob», «Kitob surat-ul-arz», «Zij», «Asturlab bilan ishlash haqida kitob» kabi o'nga yaqin asari mashhurdir.

Beruniy o'zining "Hindiston", "Geodeziya", "Mineralogiya", "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" kabi asarlarida jamiyatda ijtimoiy adolatni ta'minlash zarurligini, qonun ustuvorligini talqin etgan. Beruniy davlat shakli mamlakatni shohlar - mutloq hokimlik emas, balki ma'rifatparvar shohlar boshqarishi tarafdori edi.

ABU NASR FOROBIY (873-950). «Sharq Aristoteli» nomini olgan qomusiy olim. 160 dan ortiq asar yaratgan. «Mantiqqa kirish kitobi». «Isbot kitobi», «Falsafaga izohlar», «Musiqqa haqida katta kitob», «Inson a'zolari haqida kitob». «Lug'atlar haqida kitob», «Shaharni boshqarish», «Fazilatli hulqlar» kabi asarlari jahon madaniyatiga qo'shilgan katta hissadir.

Shu davrning yirik namoyondalardan biri Abu Nasr Forobiy o'zining "Fozil odamlar shahri" asarida insoniyat jamiyatining vujudga kelishi va rivojlanishining muayyan tabiiy - davlatga bo'lgan ehtiyojlarning paydo bo'lishini, unda adolat va axloqning shakllanishi qonuniyatlarini nazariy tamoyillarini yaratganligi bilan mashhurdir. U - «Madaniy jamiyat va madaniy shahar (yoki mamlakat) shunday bo'ladiki, shu mamlakatning aholisidan bo'lgan har bir odam kasb-hunarda ozod, hamma bab-barobar bo'ladi, kishilar o'rtasida farq bo'lmaydi, har kim o'zi istagan yoki tanlagan kasb-hunar bilan shug'ullanadi. Odamlar chin ma'nosi bilan ozod bo'ladilar. Odamlarning tinchlik va erkinliklariga xalaqit beruvchi sulton bo'lmaydi. Ular orasida turli yaxshi odatlar, zavq-lazzatlar paydo bo'ladi»². Shu tariqa olim bugun bizning tasavvurimizdagi demokratik davlat shakllari va unda boshqaruvning siyosiy va falsafiy mohiyatini yaratishga erishadi. Masalan, fozillar shaharining (davlat nazarda tutilgan) tarkib topishi va unda qanday axloqiy sifatdagi shaxsning rahbar bo'lishi tasniflari bugungi demokratik jamiyat qurishning bevosita nazariy talablari bilan uyg'un keladi. Bu borada Abu Nosir Forobiy - «Ularning o'zlaridan saylangan rahbar yoki boshliqlar hokimi mutloq bo'lmaydi. Ular odamlar ichidan ko'tarilgan, sinalgan eng oliyjanob, rahbarlikka loyiq kishilar bo'ladilar. Shuning uchun bunday rahbarlar o'z saylovchilarini to'la ozodlikka chiqaradilar, ularni tashqi dushmandan muhofaza qiladilar»³, deb davlat boshqaruvida demokratik tamoyillarni

¹ Иброҳимов А. Бизким, Ўзбеклар. –Т.: Шарқ. 1999, 13-6.

² Абу Носир Форобий.. Фозил одамлар шашри. Т, 1993, 190 бет.

³ Ўша асар, 190 бет.

ta'minlash bilan bog'liq axloqiy va madaniy qadriyatlarni tizimlashtiradi. E'tiborli jihati shundaki, Forobiy qarashlaridagi «hokimi mutloq bo'lmasligi», «saylovchilar irodasi», «ozodlik» kabi fikrlari nafaqat shu davrda, balki, bugunda ham insoniyat madaniyati noyob mahsuli hisoblangan - demokratiyaning bosh g'oyasi bo'lib xizmat qiladi.

Forobiy. "Shaharni boshqarish", "Fazilatli hulkalar", "Fozil odamlar shahri" kabi bir qancha asarlarida yangi ideal jamiyati elementlari, fazilatlarini haqida gapirib o'tgan. Forobiy jamiyat boshqaruv san'atini 2 ga: 1) nazariy (boshqaruvning asosiy usuli va qonun haqida), 2) amaliy (davlatni idora etish) haqida gapirib o'tadi. Forobiy jamoani 3 turga bo'ladi: buyuk, o'rta va kichik jamoalarga ajratadi. Forobiy shahar davlatini 2 toifaga: fazilatli Madina shahri va fazilatsiz Madina shahriga bo'lib, ularning har biriga izoh berib o'tadi. Forobiy davlatning asosiy vazifasini 2 ga bo'ladi: 1. Davlatning ichki vazifasi fuqarolarning baxtli hayotini ta'minlash, 2. Tashqi vazifasi bosqinchilardan himoya qilishdir, deydi. Forobiy taxt otadan bolaga meros bo'lib o'tishini qoralaydi, davlat boshlig'i 12 fazilatga ega bo'lishini asoslab beradi.

Davlat va uning boshqaruviga daxldor masalalar **Yusuf Xos Hojib** ijodida ham katta o'rin tutgan. U "Qutadg'u bilig" dostonida davlatni boshqarish amallari, qoidalarini va siyosiy - axloqiy munosabatlarni jamiyatda qaror toptirishga qaratilgan qarashlari bilan e'tiborlidir. U davlat boshqaruvi va xizmatini tashkil etish turlarini hamda shu darajalarga muvofiq sifatlarini tasniflaydi. Jumladan, «Shohlikka da'vogarlar onadan ajib bir iste'dod bilan tug'iladilar va ular darhol yaxshi-yomonni ajratish fitratiga ega bo'ladilar. Bundaylarga Xudo idrok, farosat va yumshoq bir ko'ngil ato etadi, qolaversa yaxshi ish yuritish o'quvi bilan ham siylaydi»¹ deb ko'rsatgan. Shuningdek Yusuf Xos Hojib o'z asarida ko'rsatgan barcha ishlarda tajribali, yomonlikni darhol sezuvchi, oqillik bobida ibratli, zakovatli, ma'rifatga tashna, kichiklarga tayanuvchi, adolatparvar, sadoqat kabi sifatning sohibi bo'lishi shartligini ta'kidlaydi. Buyuk alloma faqat bu bilan chegaralanib qolmaydi, balki jamiyat rivoji va taqdiri uchun mas'ul bo'lgan shaxslarning davlat boshqaruvidagi sifatlarini tasnifini rivojlantirishning adolatli tamoyillarining muhimligiga qaratgan. Ayni paytda, u jamiyatda ilmiy va madaniy salohiyatni adolatli davlat asoslarini yaratuvchi omil deb bilgan. Masalan, u, ziyolilar to'g'risida shunday deydi: - «Haqiqiy ziyoli haqiqat tayanchi bo'ladi. Agarki olamda donishlar bo'lmaganda, yerda rizq-ro'z unmas edi. Ularning ziyosi xalq yo'lini yorituvchi mash'aldir. Donishlarga shirin so'z bilan bahra ber, moddiy manfaatini qodirishga harakat qil».² Zero, agar biz demokratiyani jamiyatning yuksak madaniy shakli deb qaraydigan bo'lsak, unda ajdodlarimiz yaratgan meros bevosita adolatli davlatning poydevoriga asos bo'la oladi.

ABU ALI IBN SINO (980-1037). X-XI asrlarda "Tibbiyot qonunlari"ni yaratganligi boisdan ham uni G'arbda Avicenna nomi bilan tan olishadi. Ibn Sino jamiyat aholisini 1) boshqaruvchilar - ma'muriy ishlar bilan shug'ullanuvchilar, 2) mehnatkashlar - ishlab chiqaruvchilar, 3) harbiylar - jangchilarga ajratadi. Uning fikricha, davlatsiz qonun-qoidalar bo'lmaydi.

¹ Юсуф Хос Хожиб. Кутад'у билиг Т. Фан, 1971, 329-б.

² Ёша асар, 649-бет.

Ibn Sino O'rta Osiyo tabiiy-ilmiy va ijtimoiy-falsafiy fikrlarning buyuk namoyondasi, tibbiyot, falsafa, ijtimoiy-siyosiy, axloqiy ta'limot tarixiga ulkan hissa qo'shgan mutafakkirdir. Uning "Ishorat va Tanbixot", "Rislatu tadbiri manzil", "Qush tili" kabi asarlari bevosita davlat boshqaruvining adolatparvar va axloqiy asoslariga bag'ishlanadi.¹

Ibn sino yozgan 450 dan ortiq asardan: «Tib qonunlari», «Donishnoma», «Najot kitobi», «Turar joyning tuzulishi», «Insof kitobi», «Tibbiy ko'rmatmalar haqida» kabi 160 ga yaqini bizgacha yetib kelgan.

Adolatli davlat boshqaruvi, uning mukammal nazariy asoslarini yaratish borasida ulkan ilmiy meros qoldirgan o'rta asrlar mutafakkiri, davlat arbobi **Nizomulmulk**ning "Siyosatnoma" asari muhim manba hisoblanadi. U amaldorlarni axloqiy fazilatlariga qarab tanlash, adolat va insofni oyoq osti qiladigan kishilarni davlat ishlariga aralashtirmaslikni, davlatni boshqarishda kengash bilan olib borish, faoliyatlarni muntazam nazorat qilish, itoat, ijro va sifatleri to'g'risidagi qarashlari bilan ahamiyatlidir. Ayniqsa, Nizomulmulkning «Ko'pchilik bo'lib qabul qilingan tadbir eng savobli bo'ladi va shunday yo'l tutish kerak»² degan fikrlari ajdodlarimizning davlat qurilishining adolatli tartibotlariga katta e'tibor berganligidan dalolatdir.

O'rta Osiyoda vujudga kelgan tasavvufchilik ta'limotida erkinlik va adolat. Ma'lumki, islom dini ijtimoiy dunyoqarash sifatida keng tarqala borishi bilan uning nazariy, falsafiy, huquqiy tomonlarini ishlab chiqishga e'tibor ham tobora ortib borgan. Shu tariqa IX-XII asrlarda Movarounnahrda ilm-fan, madaniyat, islom falsafasining nazariy jihatdan yuksak darajada rivojlangan davri bo'ldi. Ulardan Imom Al-Buxoriy, Imom At-Termiziy, Al-Motrudiy, Muhammad Imom-Fazzoliy, Mahmud az-Zamaxshariy, Burhonuddin al-Marg'iloniy, Ahmad Yassaviy, Najmiddin Kubro, Abdulholiq Fijduvoni, Bahovuddin Naqshband, Jaloliddin Rumi kabi buyuk allomalar o'zlarining ilmiy tadqiqotlari bilan jahon madaniyatiga ulkan xissa qo'shdilar. Diniy-ilmiy tadqiqotlarda borliq, ilohiy qudrat, inson komilligi, adolat, insof, diyonat, vijdon kabi g'oyalar inson ruhiyatini poklash orqali erkin jamiyatga chorlanadi. Bu borada **J.Rumi**y shunday deydi: "Inson buyuk bir mo'jiza va uning ichida hamma narsa yozilgan. Biroq zulmat va pardalar bor-ki, ular yozuvlarni o'qishga imkon bermaydi. Zulmat va pardalar, turli-tuman mashg'ulotlar insonning dunyo ishlari borasida olgan tadbirlari va ko'ngilning so'ngsiz orzularidir."³ Darhaqiqat, J.Rumiyning qarashlarida insonning farqi uning komilligiga asoslanadi. U dunyoga irqi, dini, millati, tabaqasidan qat'iy nazar, barcha insonlarga barobar murojaat qiladi. "Menga vahdai mayini tutgil, o'zgalarni ham ondin bahramand etgil, toki jamoat jam bo'lib, faqat suvratda bo'lmish tafovutlarni bartaraf etaylik. Biz hammamiz yagona og'ochning butoqlari, yagona qo'shinning navkarlarimiz". Jaloliddinning bashariyat birligi haqida gapirishi o'sha davr uchun mislsiz jasorat edi⁴.

¹ Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий фикрлар тарихидан. Ўзбекистон, 1995, 67-бет.

² Низомулмулк. Сиёсатнома. Т.: Адолат, 1997. 98-бет.

³ Румий Ж. Ичингдаги ичингдадир. -Т.: Ёзувчи, 1997, 51-бет.

⁴ Фиш Ради Жалолиддин Румий. -Т.: "Адабиёт ва санъат", 1986, 241-бет.

Ijtimoiy-siyosiy taraqqiyot rivojining ma'naviy asoslarini o'rganishda O'rta Osiyoda vujudga kelgan tasavvufchilik oqimining ahamiyati ham alohida muhim o'rin tutadi. Tasavvuf garchi islom bag'rida nish urib, Qur'on va hadislar hikmatidan oziqlangan, ko'p hollarda shariat ahkomiga suyangan bo'lsada, lekin u rasmiy diniy aqidaparastlik va mutaassiblikka hamda hokim tabaqalarning ayshu-ishratlarga g'arb turmush tarzi, talonchilik va manfaatparastlikka zid o'laroq, mehnatkash xalq noroziligini ifodalab keldi. Ushbu ta'limotning el orasida yoyilib, fikriy yangilanishlarga qanoat bergani, haq va haqiqatga tashna ziyolilar yuragini band etganiga sabab shu¹. Tasavvuf ta'limoti asosida adolat, haqiqat, to'g'rilik, mehr-shafqat, insof, iymon, e'tiqod, ilm, mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi umuminsoniy g'oyalarni targ'ibot qiluvchi futuvvatga asoslangan bir qancha diniy, siyosiy oqimlar paydo bo'ladi. Ular jamiyatning axloqsiz unsurlariga g'oyaviy kuch sifatida qarshi qo'yiladi. Bu borada, O'zbek milliy davlatchiligimiz negizlarining qadimiyligi haqida buyuk bobokalonimiz Yassaviyning hikmatlarida jamiyatda yetakchi shaxslarning sifatlari to'g'risidagi talqinlar, ayni paytda, achchiq tanqidiy munosabatlari ijodining asosini tashkil etadi. Chunki shu davrda shayxlar siyosatga bevosita aralashib kelganlar.

Bu borada Amir Kulolning o'g'li **Amir Umarning qarashlari** (1406 y.o'lgan) siyosatning nazariy va amaliy mohiyatini ochishda e'tiborlidir. Unda siyosatga shunday nisbat beriladi: "Bilgilkim siyosat - tutib turish va tartibga solishdir..., yomon kishilarni qo'rqinch va titroqda tutmoq, yaxshilarni taqdirlamoq kerak. Agar siyosat bo'lmasa, davlatning muhim ishlari amalga oshmaydi; agar tartibot, jazo qonunlari bo'lmasa, davlat ishlari ham o'nglanmaydi, chunki hukmdorning, jamoaning ko'rki, davlat va dinning rivoji siyosatdir"². Ya'ni, din orqali siyosatda umuminsoniy qadriyatlar ifoda etilishi va bunday siyosat esa bevosita davlat qonunlari orqali amalda o'z tasdig'ini topishiga erishmoq lozim, deb qaraladi.

Amir Temur va Temuriylar davri milliy davlatchilik to'g'risidagi qarashlarida demokratik tamoyillar. XIII-XIV asrlarda O'rta Osiyoni mo'g'ullar tomonidan istilo qilinishi iqtisodiy va ma'naviy hayotga katta salbiy ta'sir ko'rsatadi. Mamlakatda jabr-zulm va zo'ravonlik kuchayadi, mehnatkash xalq qattiq eziladi.

Juda ko'p madaniy boyliklar, ilm maskanlari, madrasa va kutubxonalar yo'q qilinadi, san'at va ilm-fan vakillari: olimlar, shoir va yozuvchilar, munajjimlar, me'morlar va musavvirlar o'ldiriladi, omon qolganlari Shimoliy Hidistonga, Farbiy Eron va Xuroson viloyatlariga qochib jon saqlab qoladilar³. Aynan mana shunday murakkab davrda **Amir Temurning (1370 yil)** siyosiy sahnaga kelishi hamda mustaqil davlat barpo etishi O'rta Osiyo xalqlarining mug'ul istilosidan, ichki o'zaro nizolardan qutulishiga olib keladi. Mamlakatda o'rnatilgan barqarorlik markaziy davlatning tez orada mustahkamlanishiga, siyosiy kuchlar tarqoqligini bartaraf etishga, ayni paytda, turli islohotlarning amalga oshirilishiga, ilm-fan va madaniyatning rivojlanishiga turtki bo'ldi.

¹ Комилов. Н. "Тасаввуф". -Т; "Ёзувчи", 1996, 4 бет.

² Мақомат-и саййид Амир Кулол. Қылёзма. ЎзФА ШИ. № 8667. в. 103 а-б.

³ Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий фикрлар тарихидан. Ўзбекистон, 1995,67-бет.

Amir Temur - XU asrda buyuk temuriylar davlatiga asos soldi. U davlat boshqaruvida o'zidan oldingi o'tgan hukmdorlardan farq qilib, davlat va mamlakatni boshqarish xususida **“Temur tuzuklari”**ni yaratddi. Davlatni 12 qoidaga asosan boshqardi. Davlat ishlarini 4 omilga bog'ladi: 1) saltanat, 2) xazina (boylik), 3) Qo'shin (sipoh), 4) Raiyat (oddiy qora xalq). Amir Temur o'z imperiyasini 4 ulusga bo'lib boshqardi. 1) Qobul, g'azna, Qandahorni 12 ming qo'shin bilan Jahongirmirzoga, keyinchalik Pirmuhammadga, 2- ulusni Farg'ona o'lkasini Umarshayxga, 3-ulusni Mironshohga Xurosonni, 4-ulusni Shohruhga G'arbiy Iroq, Ozarbayjon hududlarini berdi. Amir Temur saltanatni boshqarishda kengash, mashvarat, maslahat masalalariga alohida e'tibor qaratdi. Bu jarayon bizda ikki palatali parlamentchiligimizda keng yo'lga qo'yildi.

Bu davrda milliy davlatchilik to'g'risidagi qarashlarning rivojlanishida Amir Temurning xizmatlari katta bo'ldi. Uning tuzuklarida davlat tizimi, uni idora qilish uslublari va vositalari, undagi turli lavozim-vazifalar darajasi, tabaqalarning toifalanishi, harbiy qo'shnlarning tashkil etilishi, jang olib borish mahoratlari, davlat xizmatchilari rag'batini tashkil etish omillari, adolatli soliq turlarining joriy etilishi, mamlakatni obodonlashtirish tadbirlari milliy davlatchilikning yuksak madaniy va huquqiy darajada shakllantirishga erishganligidan dalolat beradi. Bunday siyosatning asos-mohiyati adolatli davlat, insonparvar jamiyat negizlarini qaror toptirishga qaratiladi.

Amir Temur davlat boshqaruvining demokratik asoslarini yaratishda mamlakat ishlarini doimo kengash, mashvarad, maslahat, hushyorligu, mulohazakorlik, ehtiyotkorlik¹ bilan amalga oshirishga qaratadi. Saltanat ishlarini Kengash asosida olib borish - bu aslida ayonlarning rizoligi va ixtiyori demak. Bunday yondashuv bevosita davlat boshqaruvi taqsimotining ilk ko'rinishlari to'g'risidagi qarashlarning rivojlanishiga zamin yaratgan.

Sohibqiron har bir ishda siyosatni adolat bilan amalga oshirishga va bunda turli vositalar asosida uning izchilligini ta'minlashga erishadi. Ya'ni, adolatga qaratilgan maqsadlarni adolatli vositalar bilan uyg'unlashtirish asosida davlat boshqaruvining nazariy ta'limotlarini amaliy jihatdan boyitadi-ki, saltanatda adolatni ta'minlovchi siyosat murvatlar yuzaga keladi. Masalan, u nafaqat davlat xizmatchilarining qanday sifatga ega bo'lishini, balki shunday sifatli larni qanday qilib davlat boshqaruviga kelishini ta'minlashning yo'nalishi tomonlarini ishlab chiqadi. Bu borada u shunday deydi: «Agar har narsani va har kimni o'z martabasida saqlay olmasang, saltanatingga bundan ko'p halal va ziyon yetgay. Demak, har kimning qadr-qimmatini, tutgan mavqeini va har narsaning o'lchovini belgilab olishing va shunga muvofiq ish yuritishing kerak»² deb, u davlat xizmatida salohiyatli shaxslarning ishtirokini amaliy tatbig'iga aylantiradi. Jumladan: «Kimning aqli va shijoatini sinov tarozusida tortib ko'rib, boshqalarnikidan ortiqroqligni bilsam, uni tarbiyatimga olib, amirlik darajasiga ko'tarar edim. So'ngra ko'rsatgan xizmatlariga yarasha martabasini oshirib borardim»³ deydi.

¹ Amir Temur tuzuklari. -T.: Fo'fur Fu'loom nomi'dagi Adabi'ot va san'at nashri'eti, 1996, 24-bet.

² Amir Temur tuzuklari. -T.: Fo'fur Fu'loom nomi'dagi Adabi'ot va san'at nashri'eti, 1996, 81-bet.

³ B'isha asar 83-bet.

Amir Temur o'z davridagi xizmatlarining eng asosiysi va eng buyugi - bu uning davlat arbobi sifatida adolat g'oyalariga asoslangan milliy davlatchilik ta'limotlarining huquqiy negizlarini yaratganligi hamda uni tatbiq etib berganligidir. Shu tariqa u o'z siyosiy faoliyatini shunday ifoda etadi: "Har mamlakatning yaxshi kishilariga men ham yaxshilik qildim, nafi yomonlar, buzuqlar va axloqsiz odamlarni mamlakatiimdan quvib chiqardim. Pastkash va razil odamlarga o'zlariga loyiq ishlar topshirdim hamda hadlaridan oshishlariga yo'l qo'ymadim. Ulug'larini va sharaf-e'tiborli kishilarni hurmatlab, martabalarini oshirdim. Har mamlakatda adolat eshigini ochdim, zulmu sitam yo'lini to'sdim"¹.

MIRZO ULUFBEK (1394-1449). Buyuk munajjim, davlat arbobi, ilm-fan va madaniyat homiysi, o'z davrida Samarqandda rasadxona qurdirib, astronomik maktab yaratgan olim. Ilmiy me'rosining gultoji - «Ziji jadidi Ko'ragoniy» asari bo'lib, «Bir daraja sinusini aniqlash haqida risola», «To'rt ulus tarixi» asarlari ham uning qalamiga mansub.

Shu davrning yirik klassik namoyondalardan biri **Alisher Navoiydir**. **Alisher Navoiy**ning «Tarixi muluki Ajam» asaridagi fikrlar alohida diqqatga sazovordir. Navoiy davlat so'zini mulk deb yozadi. Ajam degani esa arabchada arabdan tashqari degan ma'noni anglatadi. Demak, qadimiy tarixlarda Eron va Turon hududida ilk bor tashkil topgan va uzoq asrlar davomida hukmronlik qilgan davlatni arablar Ajam, ya'ni arab davlatidan tashqari, degan nom bilan ataganlar. shunday deydi: "Shayx uldurkim, niyoz olsa, mustaqihlarg'a, g'arib, bechoralarg'a bergaylar. Agar olib o'zi yesa, murdor et yemishdek bo'lg'ay. Agar to'n qilib kiysa, ul to'n to'zg'uncha Haq ta'olo namoz, ro'zasini qabul qilmag'ay va agar olg'an niyozidin non qilib yesa, Haq ta'olo oni do'zaxda turluk azobg'a giriftor qilg'ay. Va agar ondog' shayxg'a har kishi e'tiqod qilsa, kofir bo'lg'ay"².

U nazariyotchi va amaliyotchi sifatida davlat siyosatining adolatli asoslari va uning ma'naviy mezonlarini rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Ayniqsa, adolatsizlik va zulm davlatni tanazzulga, jamiyatni jaholatga olib kelishi to'g'risidagi qarashlari o'z ifodasini topadi: «...davlat ishi bilan mashg'ul bo'lgan amaldorlik chog'larimda ko'ngil mulkini turli odamlarning hujumi bulg'aladi. Goh amirlik o'rnida o'tirdim va hukumat mahkamasida xalqning arz-dodini so'rdim va goh podshoh yonida vazirlik qildim va menga umidvor nazar bilan qarab turgan elga muruvvat ko'rsatdim»³ deydi. O'zbek tili jozibasini o'z «Xamsa»si bilan butun olamga ko'rsatgan buyuk so'z sanatkori «Badoyi ul-bidoya», «Navodir ul-nihoya», «Zubdat ut-tavorix», «Chor kitob», «Majolis un-nafois», «Mahbub ul-qulub» kabi asarlarni ham bizga meros qilib qoldirgan.

A. Navoiy adolat to'g'risidagi qarashlarida inson ruhiyati bilan bog'liq ijtimoiy illatlarning mohiyatini izlaydi. Jamiyatda yovuzlikning kelib chiqish sabablarini tahlil etadi. Adolatli jamiyatga erishishda nafaqat podshohning odilligi, balki fuqarolar o'rtasidagi munosabatlarning adolatli, ma'nan sog'lom bo'lishi lozimligiga e'tiborni qaratadi: «Olamda bo'lmish har nav' odam bilan ko'rishdim; katta - kichikning fe'lu atvorini o'rgandim; yaxshi-yomonning xislatlarini tajribadan

¹ Ёша асар. 119-бет

² Яссавий, Ашмад Хожа. Девони Шикмат. -Т.: "Ф.Фулом". 1992, 8-бет.

³ А. Навоий. Мащбуб ул- қулуб.—Т.: Фофур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1983 йил, 12-бет.

o'tkazdim; yaxshilik va yomonliklarning sharbatini ichib, zahrini totib ko'rdim. Baxl va pastkashlarning zaxmini, saxovatli kishilarning malhamini ko'nglim darhol sezadigan bo'lib qoldi»¹ deydi. Ayni paytda, u inson ruhiyati bilan bog'liq illatlar mohiyatiga shunday nisbat beradi: «Yaxshilikka mukofot - qo'pollik; odob bilan qilingan xushmuomala evasiga kekkayish, takabburlig'dan o'zgacha munosabat ko'rmaysiz. Birovga bir xizmat qilsang, undan o'n zarb yeyishga tayyor turmoq kerak; kimgaki bir tavoze' ko'rsatsang, ming qo'pollik va dilsiyohlikka hozir bo'lib turmog'ing lozim».² Shu tariqa, u «Mahbub ul-qulub» asarida har xil odamlarning fe'l-atvori va ahvoli, yaxshi fe'l xosiyati va yomon xislat kasofati haqidagi qarashlari asosida jamiyat ijtimoiy munosabatlarining yaxlit nazariy tizimi, fuqaro-jamiyat-davlat o'rtasidagi axloqiy majburiyatlarni umumlashtirishga erishadi.

Umuman, bunday adolatli jamiyatni boshqarish haqidagi g'oyalar Navoiy ta'limotlarida ham keng uchraydi. Bu jarayon «Saddi Iskandariy» dostonida chuqur ochib berilgan va hokazo.

O'zbek milliy davlatchiligimiz negizlarining qadimiyligi haqida buyuk bobokalonimiz **Alisher Navoiy**ning «Tarixi muluki Ajam» asaridagi fikrlar alohida diqqatga sazovordir. Navoiy davlat so'zini mulk deb yozadi. Ajam degani esa arabchada arabdan tashqari degan ma'noni anglatadi. Demak, qadimiy tarixlarda Eron va Turon hududida ilk bor tashkil topgan va uzoq asrlar davomida hukmronlik qilgan davlatni arablar Ajam, ya'ni arab davlatidan tashqari, degan nom bilan ataganlar.

ZAXRIDDIN BOBUR (1483-1530). Sharq madaniyati, adabiyoti va she'riyatida o'ziga xos o'rin egallagan adib, shoir, olim, yirik davlat arbobi va sarkarda. Uning jahon ommasiga mashhur bo'lgan shoh asari «Boburnoma» dan tashqari «Mubayyin», «Xatti Boburiy», «Harb ishi» kabi asarlari va go'zal she'riyati mashhurdir. A.Navoiy zamondoshlarining ilmiy merosini qunt bilan o'rgangan, o'zi ham shu yo'nalishda katta meros qoldirgan ijodkorlar Zahiriddin Muhammad Bobur, Husayn Voiz Koshifiy va Jaloliddin Davoniylardir. Ular davlatshunoslik, axloqshunoslik, adabiyot, ta'lim-tarbiya, nasr va nazm sohalarida ijod qilgan yirik olimlardir. Davlat boshqaruvi va uning siyosati bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy-axloqiy masalalarni Boburning «Boburnoma»³, Koshifiyning «Axloqi Muhsiniy»⁴, Davoniyning «Axloqi Jaloliy»⁵ asarida atroflicha bayon qiladi.

Ularda jamiyatni boshqarish asoslari, ijtimoiy tabaqalarning o'zaro munosabatlari, adolatli va adolatsiz podshoh fazilatlarini, fuqarolarga odil munosabati, axloq va ta'lim-tarbiya masalarini tahlil etgan. Shu tariqa Davlat boshqaruviga oid ijtimoiy qarashlarni o'z navbatida o'tmish davlatchilik madaniy merosimiz bilan bog'liq bo'lgan qadriyatlarimizni yanada boyitishga xizmat qilgan.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, XIV-XV asrdagi ijtimoiy va madaniy yuksalish o'z mazmun - mohiyati bilan IX-XII asrlardagi O'rta Osiyodagi Uyg'onish davrining uzviy davomi edi. Xulosa shundaki, bunday madaniy meroslarning

¹ А. Навоий. Мащбуб ул- қулуб.—Т.: Ғофур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1983 йил, 12-бет.

² Ёша асар, 60 бет.

³ Бобур. Бобурнома. -Т.: Юлдузча, 1989.

⁴ Хусайн Воиз Кошифий.. Ахлоқи Муҳсиний. Душанбе, Адиб нашриёти, 1991.

⁵ Жалолиддин Давоний.. Ахлоқи Жалолий. ЎзФА Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлғозмалар фонди.

monandlikka intilishi, uning davriy uyg'unlashuvi xalqlar hayotida taraqqiyot hamda yuksalishiga poydevor bo'lgan nazariy ta'limotlarning rivojlanish bosqichlarini kuzatamiz. Ammo O'zbekiston xalqlari davlatchilik tarixi o'z taraqqiyotida bir xilda rivojlangan emas.

2.3. XV-XX asrlarda O'rta Osiyoda davlat va jamiyat qurilishining ijtimoiy-siyosiy holati hamda istilochilar siyosatiga qarshi ma'rifatparvarlik g'oyalari

XVI-XIX asrlar O'rta Osiyo hayotidagi murakkab davrlardagi parchalanishlarning salbiy oqibatlari. XVI-XIX asrlar O'rta Osiyo hayotida murakkab va keskin burilish davri bo'ldi. Uning murakkabligi avvalo, Amir Temur imperiyasining parchalanishi hamda vorislar o'rtasidagi nizolar bilan bog'liqdir. Doimiy ixtiloflar maydoniga aylanib qolgan Movarounnahr Shayboniyxon lashkarlari tomonidan bosib olinadi. Yurtda egasizlik, boshboshdoqlik hukm suradi. Mana shunday sharoitda haqiqiy ilm o'rnini diniy aqidaviy qarashlar egallaydi. Natijada aniq va tabiiy fanlar quvg'unga uchraydi, ayniqsa matematika va astronomiya orqada qoladi. Buning oqibatida ilm-fan rivojining darajasi keskin pasayib ketadi. Ayni paytda bu davr oldingi mutafakkirlarning ilg'or g'oyalarining o'zaro faol ta'siri zaiflashuvi bilan xarakterlanadi. Din bevosita davlat siyosatining asosiga, hokimiyat uning rahnomalari qo'lida manfaatlarini niqoblovchi mafkuraga aylanadi. Natijada jamiyatda diniy tazyiq kuchayadi. Har qanday ijodiy hur fikr ta'qibga olinadi¹. Shunga qaramay O'rta Osiyoda ijtimoiy fikr, falsafa, adabiyot, tarix, musiqa fanlari, me'morchilik, tasviriy san'at rivojlandi, qator madrasa va machitlar qurildi. Jumladan, Ibn Muhammad Yusuf Al-Qorabog'iy, Muhammad Sharif, Mashrab va So'fi Olloyor, Nodira, Uvaysiy, Dilshod, Komil Xorazmiy, Avaz O'tar, Bedil, Fuzuliy, Ahmad Donish, Muqimiy, Ogahiy, Furqat, Mulla Olim Mahdum Hoji ijodiyotida ilg'or ijtimoiy g'oyalar yaratiladi.

E'tirofli jihati shundaki, shu davr ijodkorlari qaysi sohada ijod qilmasin, shaxs va ziyoliylikka xos qudratda ularning asosiy diqqati xalq va uning turmush dardi bilan bevosita bog'liq bo'lganligiga amin bo'lamiz. Mullo Olim Mahdum Hoji «Tarixi Turkiston» asarida shunday deydi. «Turkiston xonlari vaqtidagi musulmoniyalar nihoyat darajada ahvoli olamidin xabarsiz bo'ldilar. Zolim hakamlarga rost va to'g'ri so'zni aytadurg'onlar qolmay, zolimlar uchun besh-o'n tillo badaliga ertadan kechgacha xushomad so'zlar aytib, alar qanday so'z aytsa, ma'qul deydurg'onlar bo'lg'on edilar. Ilmu maorifda bo'lsa Turkistonda o'tgan Ibn Sino, Forobiy, Ulug'bek, Aliqushchi o'rniga o'lturg'on olim, faylasufi zamon deganlarimiz izzatu nafs va riyokorlikga tabdil bo'lub, jahl balosig'a mubtalo bo'lg'on edilar. Hakam va ulug'larimiz fuqarolardan o'z joyig'a va masrafig'a sarf qilmay, o'z xohishlarig'a xarj va sarf qilar edi. Hukumat ishida mutlaqo muntazam qoida va qonun yo'q edi. Fuqarolar ularning o'z molidek hisob qilinur edi»².

¹ Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий фикрлар тарихидан. Ўзбекистон, 1995, 182-бет.

² Мулла Олим Махдумшожи. Тарихи Туркистон. Насаф, 1992, 100-6.

Mavjud manbalar milliy davlatchilik tariximizni tanazzulga tortgan siyosiy kurashlar va o'zaro ixtiloflarning sabablarini o'rganish, undan saboqlar chiqarish imkoniyatlarini beradi.

Ma'lumki, Movarounnahr davlatchilik tarixi va uning taraqqiyotini islom falsafasidan ayri holda ko'ra olmaymiz. Ajdodlarimiz dunyoviy va diniy ilmlarni bevosita uyg'un tarzda olib borishgan. U xoh diniy, xoh dunyoviy yo'nalishda bo'lmasin, uning asosida inson - jamiyat - davlat muammosi yotadi. Faqat biryoqlama diniy mafkuraga asoslangan munosabat, so'ngra mustamlakachilik siyosati adolatli jamiyat qurishga qaratilgan ilg'or, milliy madaniy merosini ta'qib ostiga oladi. Natijada fan va ta'limot o'z zaminidan ayrilgan aqidalar va mavhum g'oyalar ta'siriga tushib qoldi.

Ammo tarixning ana shunday murakkab davrida ham Vatanimiz hududida hurriyat bilan yo'g'rilgan ijtimoiy - siyosiy qarashlar to'xtagan emas. Aksincha, bunday istak har bir vatandoshimiz qalbida umummilliy istiqlol g'oyasining vujudga kelishiga turtki bo'ldi. Ana shunday g'oyalarni ishlab chiqishda XX asrning boshlarida shakllangan jadidchilik harakatini alohida o'rganish lozim.

Jadidlar qarashlarida ma'rifiy-demokratik tamoyillar. Turkiston milliy davlat mustaqilligi uchun kurashda ozodlik harakatlarining o'ziga xos xususiyatlari hamda shart-sharoitlarini siyosiy jihatdan tahliliga e'tibor qaratish lozim.

Bunda Jadidlarning mustaqillik uchun kurash g'oyalarining vujudga kelishi nazarda tutiladi. Millat ozod bo'lib, o'zining mustaqil davlatini o'rnatmaguncha, ijtimoiy adolatni tiklab bo'lmasligi Behbudiy kelgan birinchi xulosalardan edi¹. Ayni paytda, bunday g'oya milliy istiqlolchilik harakatining asosini tashkil etgan.

Jadidchilar asosiy e'tiborini jamiyatda ma'naviyatni rivojlantirishga qaratadilar. Ular yangi usuldagi maktablarni tashkil etish, gazetalar chiqarish, darslik va o'quv qo'llanmalarini nashr ettirish, g'arbning yangi madaniyat va texnologiya uslubiyatlarini joriy etish zaruriyatini hamda uni Turkistonda targ'ib etish orqali milliy-dunyoviy ta'limni yuzaga keltirish, ma'naviy hayotni yangilash va boyitish orqali milliy o'zlikni anglashni yuksaltirishga zamin yaratishga intilganlar. Bunday siyosiy yondashuv bevosita jamiyatda adolatli-demokratik davlat qurilishining asoslarini rivojlanishiga xizmat qiladigan nazariy omillar ekanligini e'tirof etmasdan bo'lmaydi. Albatta, ular demokratiyaning tom ma'nodagi ko'rinishlaridan uzoqda bo'lganlar.

Turkistonda mustamlakachilik siyosatiga qarshi kurash va uning ijtimoiy-siyosiy asoslarini yorituvchi manbalar Munavvarqori Abdurashidxon o'g'li², Behbudiy, Fitrat, Avloniy³, Huvaydo va boshqa asarlarda o'z ifodasini topgan.

O'z davrida jadidlar milliy-madaniy muxtoriyat qurilishi tamoyillarini ulkan rivojlantirishning amaliy dasturlarni, Turkistonda davlatchilik shakli va uni boshqarish vakolatlari, barcha sohalar bo'yicha qonunlarni joriy etish, sud organlarini tashkil qilish, davlat tuzilmalarini yaratish kabi masalalariga katta e'tibor bergan. Ammo, shu davr siyosiy sharoiti hamda yerli xalqning tushunchasida

¹ Бешбудий. Танланган асарлар. Сыз боши. Т; Маънавият, 1999, 28-б.

² Абдурашидхонов М. Хотираларим. -Т.: Шарқ. 2001.

³ Авлоний. Танланган асарлар 1, 2 жилдлар. Маънавият. 1998; Бешбудий . Танланган асарлар, Маънавият. 1999, Фитрат. Танланган асарлар 1,2,3 жилдлар, 2000-2003,

Turkistonda mustaqil demokratik jamiyat qurish to'g'risidagi qarashlari bir muncha cheklanganligini ko'ramiz. Behbudiyning "Turkiston madaniy muxtoriyati loyihasi"¹ dasturida to'la mustaqil demokratik jamiyat to'g'risida emas, davlatning avtonomiya shakli nazarda tutiladi. 1917 yildagi Umumt Turkiston musulmonlarining qurultoyida ham davlatchilik qurilishi to'g'risidagi qarashlarda demokratik yoki federativ shakllari to'g'risida bahs olib boriladi. Ammo, ularning demokratiya va federatsiya to'g'risidagi qarashlari ham aslida konstitusion monarxiya tuzumidan tashqariga chiqib ketolmaydi.²

Aynan shu davr voqea-hodisalari bayoni, tafsilotlari hamda muvaffiqiyatsizlikning sabablariga M.Chuqay "Istiqlol jallodlari" asarida qo'yidagicha ta'rif beradi: «Birinchidan, ob'ektiv omillar: ...Biz kurashga o'zimiz tanlagan fursatda emas, Rusiya inqilobi jarayonini keltirib chiqargan vaziyat ijoboti bilan kirishdik. Ikkinchidan, sub'ektiv, ya'ni o'zimizdan bo'lgan omillar: Milliy manfaatlar yo'lida kurashish lozimligini bilganlari holda turkistonliklar o'zaro kuchli birlik qura olmadilar va bunga ulgurmadilar»³.

Turkiston Muxtoriyatining tashkil topishi, uning siyosiy faoliyati, so'ngra inqirozi masalalari mamlakatimizning bir qator olimlari asarlarida o'z ifodasini topgan⁴.

XIX asr oxiri XX asr boshlarida O'rta Osiyoda chorizm istilochilik siyosatiga qarshi ma'rifatparvarlik g'oyalari bilan bog'liq. Chor Rossiyasi mazkur O'rta Osiyo hududini o'ziga mustamlaka qilib olgach, o'z siyosatini yurgiza boshladi. Bir tomondan, o'lkada ruslashtirish siyosati olib borilsa, ikkinchi tomondan, rus madaniyati ko'klarga ko'tarib maqtaldi. Bu davrda Ogahiy "Shohugado", Ahmad Donish aqlsizlikka qarshi kurashdi, Berdaq Xiva xonligi ma'muriy siyosatini qoraladi. Uning "Ahmoq podsho" dostoni mavjud. Bu davrda Sattorxon, Furqat kabi bir qancha ma'rifatparvarlar yuzaga keldi.

Jadidchilik aslida ma'rifatparvarlik harakatining ko'rinishi bo'lib, uning namoyandalari mamlakatni qoloqlikdan chiqarish va milliy taraqqiyotga erishishni ma'rifiy yo'lini ko'rsatdilar. Ismoilbek Gaspirinskiy jadidchilik g'oyalarini O'rta Osiyoga yoygan inson bo'lib, "Yuz yildan so'ng. 2000 sana" romanida sinfiy kurash nazariyasiga qarshi edi. Madaniyati yo'q bir millatning sanoati bo'la olmas, u ham bo'lmasa sinfiy nizolarga erta, biz madaniy o'suvdan iborat deb bildi va kurashdi.

Mahmudxo'ja Behbudiy I.Gaspirinskiy g'oyalarini Markaziy Osiyoga yoyishda bosh rol o'ynadi. U "Sho'roi Islom" tashkilotiga asos soldi. Munavvarqori Abdurashidov Turkistonda jadidizm rahbarlaridan biri edi. U "Sho'roi islomiya" tashkilotini tuzdi. Bu tashkilotlar Turkiston o'lkasini Chor Rossiyasidan ajratib olib, uni ma'rifatli qilish g'oyalari bilan yashadi. Ular Rossiya tarkibida milliy-diniy avtonomiya tuzish tarafdori edi. Fitrat, Cho'lpon va boshqa jadidchilik oqimi namoyandalari mamlakat aholisini faqat savodli, ilm berish yo'li bilan bu mustamlakachilik siyosatidan qutulish yo'llarini ko'rsatdilar. Lekin sobiq sovet tuzumi davriga kelib ana shu jadidchilik oqimi namoyandalari repressiya qurboni

¹ Бешбудий М. Туркистон мадания мухторияти лойиҳаси. Жашон адабиёти, 2003 йил, август, 146-б

² Дыстқораев Б. Ўзбекистонда янги давлатчилик маърифати. Жамият ва бошқарув, 1997 йил, 2-сон, 13 бет.

³ Чықай М. Истиқлол жаллодлари. -Т.: Ф.Фулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1992, 6-бет.

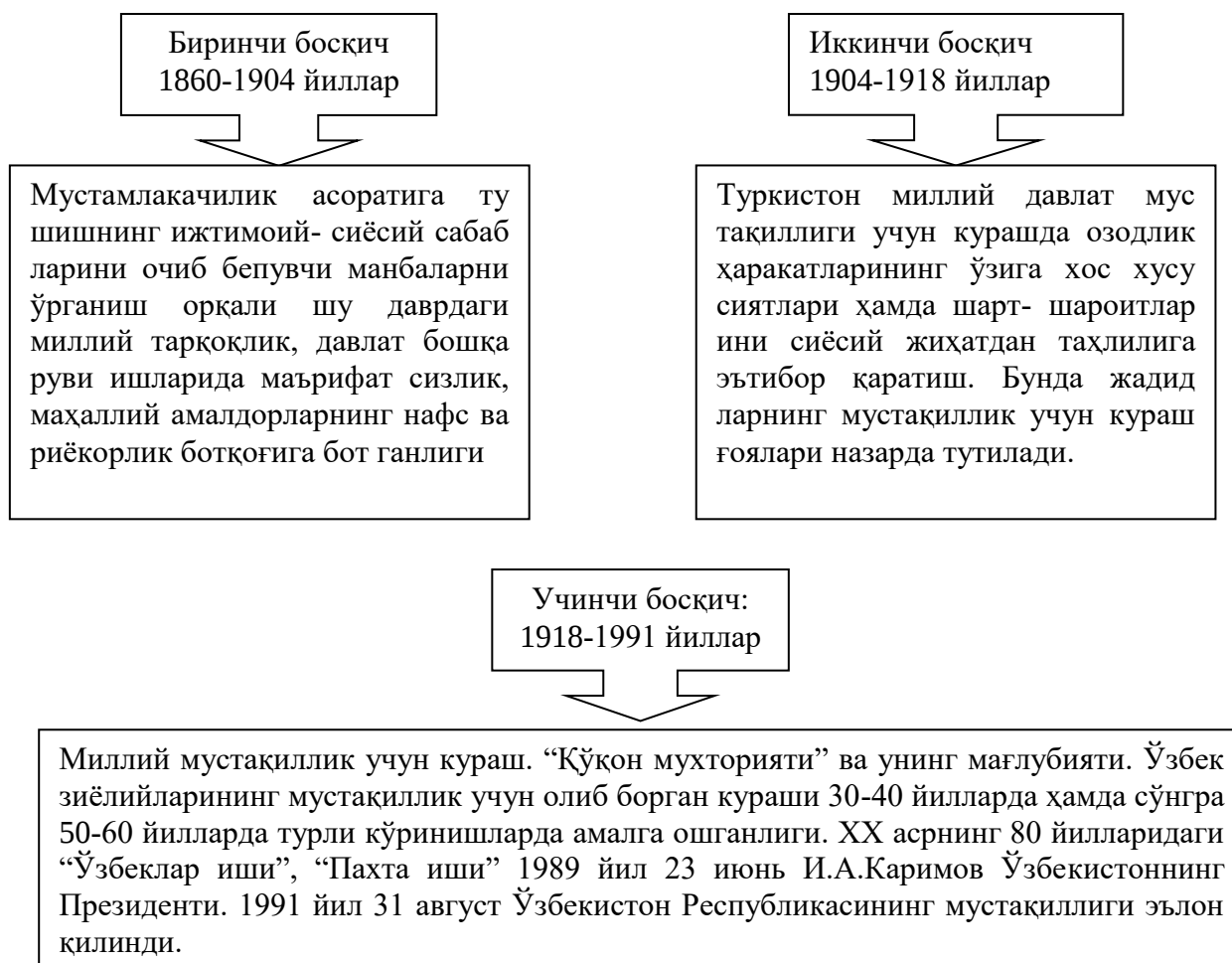
⁴ Аъзамхъжаев С. Туркистон Мухторияти. -Т.: Маънавият, 2000. Қосимов Б. Миллий уйғониш. -Т.: Маънавият, 2002, 8-бет.

bo‘ldilar. Lekin biz bugungi kunda ana shu jadidchilarning mamlakat aholisini ma’rifatli qilish, jaholatga qarshi ma’rifat yo‘li bilan kurash olib borganligini ko‘ramiz. Ular mustamlakachilik siyosatini tubdan qoraladilar, yerli aholini savodli qilish uchun kurash olib bordilar. Ana shu jadidchilarning ushalmagan orzulari bugungi kunda mustaqillik tufayli, Prezidentimiz Islom Karimovning dono rahbarligi va siyosati tufayli ma’rifatli jamiyat uchun olib borayotgan siyosatini men albatta chin ko‘ngildan qo‘llab-quvvatlayman.

Chunki ma’rifatparvar jadid oqimi namoyandalarining ushalmagan orzusi bugungi kunda amalga oshmoqda. O‘zbekiston o‘zining ma’naviyati, madaniyati bilan jahonga yuz tuta boshladi. Endilikda biz “O‘zbek xalqi hech qachon hech kimdan kam bo‘lmaydi” degan Prezidentimiz g‘oyasi atrofida birlashmoqdamiz.

2.3-slayd

O‘rta Osiyo xalqlarining mustamlakachilik siyosatiga qarshi milliy ozodlik kurashi va uning asosiy bosqichlari

2.4. XX asr ikkinchi yarmida davlat va jamiyat qurishning “sovetcha” ko‘rinishi hamda milliy mustaqillik va O‘zbekistonning demokratik o‘zgarishlar sari yo‘l tutishi

Milliy istiqlool uchun kurash yo‘llari va shu yo‘ldagi maqsad mushtaraklikda bo‘lgan emas. Mustaqillikka erishish kurashlari afsuski, turlicha anglangan va unga

turlicha yondashilgan. Ammo, milliy ozodlik harakatining magʻlubiyati yoxud koʻplab ziyoli namoyondalarning qatagʻon qilinishi, shahid boʻlishi bilan millatning hurriyatga boʻlgan intilishi bir soniya ham toʻxtagan emas. Oʻzbek ziyolilarining mustaqillik uchun olib borgan kurashi XX asr 30-40-yillarda soʻngra 50-60-yillarda ham turli siyosiy koʻrinishlarda davom etib boradi.

XX asring 80-yillariga kelib, kommunistik mafkura zugʻumi ostida qatogʻonlik siyosati yangi pallaga kiradi. Markaz xodimlari tomonidan uyushtirilgan “oʻzbeklar ishi”, “paxta ishi” bilan 11 mingdan ortiq oʻzbekistonlik rahbarlar va oddiy fuqarolar taʼqib ostiga olindi, jazolandi.

Ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning ziddiyatlashuvi va hodisalarning keskinlashuvi “qayta-qurish” yillarida ham oʻz taʼsir koʻlamini kengaytirib keldi. Natijada respublikada jamiyat yaxlitligini parchalaydigan hamda vujudga kelgan egasizlik holati fuqarolar oʻrtasida parokandalik muhitini yuzaga keltirdi, millatlararo ziddiyatlar, baʼzan toʻqnashuvlar, ayniqsa, davlat boshqaruvida qonunsizlik, boshbodoqlik holatlari vujudga keldi.

Mana shunday qaltis vaziyatda, 1989 yil 23 iyunda Islom Abdugʻanievich Karimov Oʻzbekistonning birinchi rahbari sifatida oʻz faoliyatini boshladi. U qisqa vaqt ichida Oʻzbekistonda vujudga kelgan ijtimoiy tanglik sharoitini barqarorlashtirishga qaratilgan tubdan yangi milliy siyosatni shakllantirishga erishdi. Natijada, siyosiy beqarorlik, fuqarolar va millatlararo nizolarning oldi olindi. Davlat boshqaruvida bosqichma-bosqich demokratik tamoyillar mustahkamlandi - Oʻzbekistonda mustaqil davlat tashkil etishining barcha siyosiy va huquqiy zaminlari yaratildi. Bugungi kunda u «Oʻzbek modeli» sifatida tan olinmoqda.

“Mustaqillik deklaratsiyasi”ning (1990 yil 20 iyun) qabul qilinishi, uning mazmuni va mohiyati. Ushbu “Mustaqillik deklaratsiyasi” Oʻzbekiston Oliy Sovetining 2-sessiyasida 1990 yil 20 iyunda qabul qilindi. Bu hujjat Oʻzbekistonning mustaqillikka erishishida qoʻyilgan navbatdagi qadam boʻldi. Bu umumdavlat ahamiyatiga ega boʻlgan hujjat deputatlar tomonidan moddama-modda, bandma-band muhokama qilindi. “Mustaqillik deklaratsiyasi”ning kirish qismida Oʻzbekistonning davlat qurilishidagi tarixiy tajribasi va tarkib topgan anʼanalari, har bir millatning oʻz taqdirini oʻzi belgilash huquqini taʼminlashdan iboratligi aytib oʻtildi. Birinchi moddada “Oʻzbekiston SSRning demokratik davlat mustaqilligi respublikaning oʻz hududida barcha tarkibiy qismlarni belgilashda va barcha tashqi munosabatlarda tanho hokimligidir”, deb qoʻyilgan. Bu Deklaratsiya oʻzbek xalqi tomonidan toʻla qoʻllab-quvvatlandi. Shu kundan boshlab respublikada Oʻzbekistonning iqtisodiy va siyosiy hayotiga doir masalalar mustaqil tarzda hal qilina boshlandi. 1991 yil 17 martda referendum oʻtkazildi. Bunda Oʻzbekiston Federatsiya tarkibida mustaqil, teng huquqli ekanligi aytib oʻtildi. Referendumda 9.215 mingdan koʻproq kishi qatnashdi, 93 foiz ovoz toʻplandi. 1991 yil 15 fevralda Oliy Kengash “Oʻzbekistonning davlat ramzlari toʻgʻrisida” maxsus qaror qabul qildi. 1991 yil 22 iyulida Oliy Kengash “Oʻzbekiston hududidagi joylashgan Ittifoqqa boʻysunuvchi davlat korxonalari toʻgʻrisida qaror qabul qildi.

Demak, “Mustaqillik Deklaratsiyasi” 13 boʻlimchalardan iborat boʻlib, u Oʻzbekistonning mustaqillik sari qoʻygan qadamlarida katta ahamiyatga ega boʻldi. Endilikda oʻzbek xalqi, millatining tepasida Islom Karimovdek dono rahbar

shaxsning kelishi va davlatni oqilona boshqarishi tufayli O'zbekiston asta-sekin o'z iqtisodiy bo'hronlaridan xalos bo'lmoqda. Mustaqillik deklaratsiyasining tarixiy ahamiyati yana shundaki, bu hujjatning qabul qilinishi, o'zbek xalqining o'zini anglash borasidagi siyosati albatta muvaffaqiyatli kechdi. Lekin bugungi kunda ba'zi bir buzg'unchi kuchlar O'zbekistonni bu yo'ldan qaytarib, iqtisodiy muammolarni chigallashtirishga harakat qilmoqdalar.

Milliy mustaqillik va O'zbekistonning demokratik jamiyat sari yo'l tutishi. Mustaqillik - tenglik sari qo'yilgan birinchi qadam. Tenglik bo'lmagan joyda kim kimgadir qaram bo'ladi. Tenglik odamlarning o'zaro munosabatlaridan tortib mamlakatlararo munosabatlarga hamma narsani me'yor-mezonga soladi.

Mustaqillik - o'zaro hurmat, bir-birini tan olish, bir-birini qadrlash asosida mamlakat fuqarolari o'zaro munosabatida ham, davlatlar o'rtasidagi aloqalarda ham ana shu insoniy qadriyatlarga tayanish, umumiy mezonlar asosida yashash demakdir. Milliy mustaqillik erkin dunyoqarash, erkin tafakkurga tayanib yashashdir. Tabiatan ongli yashash, ongli munosabatni qaror toptirishning mezoni hamdir.

1991 yil 19-21 avgust kunlari yuz bergan davlat to'ntarishiga urinish va zo'ravonlik siyosatini chuqurlashtirishga intilish bu jarayonning yakuni bo'ldi. Prezident Islom Karimov ta'biri bilan aytganda, "Mustaqil o'zbek davlati xalqimizning tarixiy yutug'idir. Xalqi yuz yillar mobaynida ozodlikni orzu qilgan O'zbekiston chinakam mustaqillikni qo'lga kiritdi. XX asr 90- yillariga kelib, sotsialistik mamlakatlarda inson huquqlarini himoya qilish, ozodlikka intilishning yangi bosqichi boshlandi. Sharqiy Yevropada sobiq sotsialistik mamlakatlar o'z milliy mustaqilliklarini qo'lga kiritish boshladi. 1989 yil Islom Karimov davlat hokimiyatiga kelgach, mustaqillik sari bir qator qadamlar tashlashga muvaffaq bo'ldi. 1989 yil 21 oktyabrda «Davlat tili to'g'risida»gi qonun qabul qilindi. 1990 yilga kelib Sobiq SSSR boshqaruvi yanada murakkablashib bordi. 1990 yil 6 avgustda sobiq SSR Prezidenti M.Gorbachyov "Yangi ittifoq shartnomasini asos sifatida bozor iqtisodiyotiga o'tishning Ittifoq dasturi Konsepsiyasini tayyorlash haqida» farmon chiqardi. 1990 yil sentyabrda Sobiq SSSR Oliy Kengashi 4-sessiyasida N.Rijkov "Boshqariladigan bozor iqtisodiyotiga o'tishga tayyorgarlik va mamlakat xalq xo'jaligida barqarorlikni vujudga keltirish haqida" ma'ruza qildi. Bunda S.Shatalinnig "500 kun" Dasturi ham ko'rildi. Bu dastur RSFSR Oliy Soveti II sessiyasida 1990 yil 11 sentyabrda qabul qilinib ijobiy baholangan edi. Lekin har ikkala dastur ham qabul qilinmadi. Aksincha ikkovini qayta uyg'unlashtirilib qabul qilishga kelishib olindi. Demak, bu davrga kelib sobiq SSSRni boshqarish bo'yicha bir qancha guruhlar paydo bo'ldi. 1. Birinchi kuchlar. N.Rijkov va V.Pavlov dasturi tarafdorlari eskicha yashashga intilish kuchli edi. 2. S.Shatalin dasturi, bu yangilik sari edi. 3. M.Gorbachyov komandasi va 4-guruh bu Yanavevning hokimiyat tepasiga kelishi va 3 kun boshqaruvi bilan bog'liq edi.

Demak, mustaqillik sari qo'ygan qadamlari va bosqichlari: 1) Davlat tilining qabul qilinishi, 2) Davlat ramzlarini qayta ko'rib chiqish haqidagi 3) Kommunistik partiyaning O'zbekistondagi bo'limi barham topish bilan xarakterlandi.

1991 yil 31 avgust kuni O'zbekiston Respublikasining mustaqilligi e'lon qilindi. Ammo, mustamlakachilik siyosatidan so'ng qolgan siyosiy, iqtisodiy,

madaniy-ma'rifiy meros bilan mustaqillikni mustahkamlash va uning istiqbol yo'lini aniqlash, aslida undan-da murakkab vazifa edi. Bunday vazifa mamlakatda demokratik huquqiy davlat qurish, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini vujudga keltirish, uning jahon hamjamiyatiga qo'shilishini ta'minlash bo'yicha qat'iy va izchil siyosat yurgizishdan iborat bo'ldi.

Prezident I.A.Karimov «Biz yangi ozod jamiyat, huquqiy davlat qurishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'ygan ekanmiz, adolat tamoyilini ustuvor prinsip sifatida e'tirof etamiz»¹, deb O'zbekistonda adolatparvar demokratik jamiyat qurishning nazariyasini milliy davlatchiligimizning uch ming yillik tarixi hamda madaniy merosi bilan bog'lashga qaratadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining navbatdan tashqari VI sessiyasida (1991 yil, 31 avgust) uchta tarixiy hujjatning qabul qilinishi va uning ijtimoiy-tarixiy ahamiyati.

1991 yilning 31 avgustida O'zbekiston tarixida yangi davr boshlandi. Mamlakat taqdirida muhim ahamiyat kasb etadigan O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining navbatdan tashqari 6-sessiyasi chaqirildi. Sessiyada respublika mustaqilligi to'g'risida Prezident Islom Karimov ma'ruza qildi. U O'zbekistonning mustaqilligi to'g'risida qonun qabul qilishni taklif etdi. Demak, ana shu sessiyada 3 ta tarixiy hujjat qabul qilindi:

1. Oliy Kengash «O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligini e'lon qilish to'g'risida» qaror qabul qildi.

2. «O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi to'g'risida Oliy Kengash bayonoti» qabul qilindi. Unda O'zbekistonning davlat mustaqilligi va ozod suveren davlat-O'zbekiston Respublikasi tashkil etilganligi tantanali ravishda e'lon qilindi.

3. «O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining asoslari to'g'risida»gi Qonun qabul qilindi. Ushbu tarixiy hujjatlarda 1 sentabr- respublika mustaqilligi kuni umumxalq bayrami deb e'lon qilindi. Xalqning asriy orzulari mujassamlandi: u o'z taqdirini o'zi hal qiladigan bo'ldi. O'z yeridagi barcha tabiiy boyliklarning, ota-onalari mehnati bilan yaratilgan butun ishlab chiqarish va ilmiy-texnik kuch-qudratning to'la huquqli egasiga aylandi. O'z buyuk tarixi va madaniyatining munosib vorisi, ajdodlarining ajoyib urf-odatlarini insonparvar an'alarining davomchisi, o'z porloq kelajagining mustaqil ijodkori bo'ldi. Demak, O'zbekistonning butun tarixi xalqning mustaqillik uchun doimiy va tinimsiz intilishidan guvohlik beradi. Milliy ozodlik harakatlari, XIX asr oxirlari va XX asrning 30-yillarigacha bo'lib o'tgan qo'zg'olonlar buning yaqqol ko'rinishlari deyish mumkin. Ular qanday tarixiy saboqlar va bahonalar asosida kelib chiqqan bo'lmasin, qanday shiorlar asosida o'tkazilmasin, xalqning barcha harakatlari asosida mustaqillik va erkinlikka intilish mavjud edi.

O'zbekistonning mustaqillikka erishuvi butun xalqning va zamonlarning ob'ektiv tarixiy qonuniyatlariga mos keladi. Yevropada ham, Osiyoda ham buyuk imperiyalar juda katta kuch-qudratga ega edilar. Biroq ularning hammasi xalqning milliy ozodlik va mustaqillik uchun kurashlari natijasida quladi. XX asrda tezkor va keng qamrovli xususiyat kasb etdi. Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasining ko'pchilik

¹ Каримов И.А. Адолат, Ватан ва халқ манфаати шар нарсадан улу\.. -Т.: Ўзбекистон, 1998, 53-бет.

xalqlari esa o'z davlat mustaqilligiga, istiqlol va erkinlikka erishdilar. Shu ma'noda imperialistik davlat bo'lgan SSSRning parchalanishi tarixiy taraqqiyotning muqarrar va qonuniy natijasi bo'ldi.

O'zbekiston mustaqilligining 16 yilligi 2007 yil avgustda nishonlanar ekan, bu mustaqillik zaminida xalqimizning asrlar davomida olib borgan qonli kurashlari ko'z o'ngimdan ketmaydi. Mustaqillik bizga nima berdi deyish mumkin, shaxsan men mustaqillik bizga erkinlik berdi, kimligimizni anglatdi. Prezident iborasi bilan aytganda «O'zbek xalqi hech qachon, hech kimga qaram bo'lmaydi».

Mustaqil davlatimiz g'oyalarining nazariy va huquqiy asoslarini yaratish hamda uning shakllanishida – sobiq ittifoqda birinchi bo'lib, 1990 yil 24 martda (12-chaqiriq Oliy Sovetining birinchi sessiyasi) O'zbekistonda Prezidentlik institutini ta'sis etish to'g'risidagi qarori bo'lgan edi. Ma'lumki, o'sha sessiyada I.A.Karimov O'zbekiston SSRning Prezidenti etib saylangan edi. Mamlakatimizda Prezidentlik institutining ta'sis etilishi nafaqat davlatchiligimiz milliy g'oyasini, balki xalqimizning bosqichma-bosqich siyosiy va iqtisodiy mustaqilligi uchun kurashning o'ziga xos yo'nalishining boshlanishi ham edi.

Prezidentlik institutining tashkil etilishi uzoq yillar mobaynida Respublikamizda ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy va madaniy sohalarda to'planib qolgan muammolarni hal etishning birdan-bir to'g'ri yechimi edi.

Ma'lumki, dunyo davlatchiligi tarixiy rivojlanishida boshqaruvning asosan ikki shakli – monarxiya va respublika usullari mavjud. Respublika boshqaruvi o'z navbatida parlamentar va prezidentlik respublikalari ko'rinishlariga ega. Prezidentlik Respublikasi hozirgi kunda eng ko'p tarqalgan davlat boshqaruvi shaklidir. 2000 yilgi ma'lumotlarga ko'ra, BMTga a'zo 192 davlatdan 146 tasida Prezident lavozimi mavjud¹.

Ularning aksariyat ko'pchiligi prezidentlik respublikalari hamdir. Bular AQSh, Argentina, Braziliya, Meksika, Fransiya, Rossiya Federatsiyasi va boshqalardir.

Davlatchilik g'oyalarining nazariy asoslari va ularning shakllanishi jarayonlarini prezidentlik institutining ta'sis etilishi haqida batafsil fikr yuritishimizning asosiy sababi – Prezidentlik hokimiyatining manbai xalq ekanligi to'g'risidagi tarixiy tajribaning O'zbekistonga mos va zarurligi hamda davlat boshqaruvidagi eng samarali shakli ekanligining o'z isbotini tapayotganligi bilan belgilanadi. Shu o'rinda, «Prezidentlik Respublikasining parlamentar respublikadan asosiy farqi nimadan iborat?» degan tabiiy savol tug'iladi. **Birinchidan**, Prezident xalq tomonidan muqobillik asosida saylanib, davlat boshlig'i hisoblanadi. Hukumat Prezident tomonidan tuziladi va unga hisobot beradi. Parlamentar respublikada esa, parlament, ya'ni oliy vakillik qonun chiqaruvchi idora, prezidentni va hukumat tarkibini saylaydi va ularni o'ziga itoat ettiradi.

Ikkinchidan, Prezidentlik hokimiyati siyosati demokratiyaning muhim umumjahon e'tirof etilgan tamoyili bo'lgan xalqning xohish-irodasini amalga oshirishning kafolatidir. Prezidentlik boshqaruvi hokimiyati insonga uning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy turmush tarzini erkin tanlab olishni Konstitutsiyaviy qonunlar bilan kafolatlaydi.

¹ Мустақиллик изоқли илмий-оммабоп лу'ат. Тошкент – 2000. 41-б.

Uchinidan, Prezidentlik boshqaruvi barqarorlik, fuqarolar tinchligi va millatlararo totuvlikni ta'minlash, qonunchilik hamda Konstitutsiyaviy tuzum barpo etishning asosi bo'lgan qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud organlari faoliyatini mamlakat oliy maqsadlari yo'lida muvofiqlashtiradi¹.

To'rtinchidan, Prezidentlik boshqaruvining asosiy tamoyili o'zi boshqarayotgan davlatning dunyo davlatlari orasida teng huquqliligini, milliy manfaatlar ustuvorligi, respublika suvereniteti, xavfsizligi va hududiy yaxlitligini ta'minlash, fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga kafolatlangan Konstitutsiya normalari va qonunlarining to'g'ri va qat'iy rioya etilishini ta'minlaydi va boshqaradi.

Umuman, mamlakatimizda Prezidentlik institutining ta'sis etilishi milliy davlatchiligimizni shakllantirishdagi qarashlarimizning ma'no va mazmunini tubdan o'zgartirib yuboradi. Buning isbotini Prezidentimizning mamlakatimizda o'tkazilayotgan islohotlarning bosh tashabbuskori hamda ularni muvofiqlashtiruvchi asosiy yetakchi bo'lib qolayotganligini hayotning o'zi tasdiqlamoqda.

Davlatchilik g'oyalarining nazariy asoslari va ularning shakllanishini O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining ikkinchi sessiyasi (1990 yil 20 iyun) kunida qabul qilingan «Mustaqillik deklaratsiyasi»siz tasavvur etib bo'lmaydi. Negaki, aynan ushbu Deklaratsiyasining birinchi moddasida: «O'zbekiston SSRning davlat mustaqilligi O'zbekiston SSR demokratik davlatining o'z hududida barcha tarkibiy qismlarini belgilashda va barcha tashqi munosabatlarda tanho hokimligidir» deb belgilab qo'yilishi davlatchiligimiz g'oyalarining huquqiy asoslarini tashkil etgan edi.

«Mustaqillik deklaratsiyasi»ning qabul qilinishi mamlakatimizning mustaqillikka erishish yo'lidagi yana bir muhim tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan qadami edi. Aynan ushbu Deklaratsiya e'lon qilinishidan boshlab, mamlakatimizning iqtisodiy va siyosiy hayotiga doir masalalarni mustaqil tarzda hal qilishga kirishildi.

Davlatchilik g'oyalarining nazariy va huquqiy asoslarini shakllantirishda O'zbekiston Prezidentining 1991 yil 25 avgustdagi Farmoniga binoan² Respublika Ichki Ishlar Vazirligi va Davlat Xavfsizligi Qo'mitasining qonuniy ravishda O'zbekiston tasarrufiga o'tishi alohida o'ringa ega bo'ldi. Ushbu Farmonga binoan Respublika hududida joylashgan SSSR Ichki Ishlar Vazirligining ichki qo'shinlari ham bevosita O'zbekiston Prezidentiga bo'ysundirildi. Ayniqsa, Respublika Ichki Ishlar Vazirligi va Davlat xavfsizligi qo'mitasi, prokuraturasi, Adliya organlari, ichki qo'shinlar, Turkiston harbiy okrugi qismlari va qo'shilmalari siyosiy partiyadan butunlay holi qilinganligi milliy davlatchiligimiz shakllanishidagi yangi bosqichning boshlanishi edi.

QISQACHA XULOSA

1990 yil 24 martda O'zbekistonda Prezidentlik institutining joriy etilishi, 1990 yil 1 noyabrida Prezident xuzuridagi Vazirlar Mahkamasining tashkil

¹ Мустақиллик изошли илмий-оммабоп лу'ат. Тошкент – 2000. 42-б

² Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги тўғрисидаги шужжатлар. Т., 1991. 5-б.

etilishi, viloyat, shahar va tumanlarda vakillik hamda ijroiya idoralariga rahbarlik qiluvchi hokimlik lavozimining ta'sis etilishi, yangi milliy davlatchilikning siyosiy-huquqiy asosi bo'lib xizmat qildi.

1991 yil 31 avgustda O'zbekistonda davlat mustaqilligining e'lon qilinishi, mamlakatning demokratik-huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati tomon yo'l tutishi respublikaning yangi Konstitutsiyasi yaratilishini taqozo etdi. 1992 yil 8 dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi yangi milliy davlatchilikning konstitutsiyaviy poydevori bo'lib qoldi.

Bu Konstitutsiya avvalo, o'zbek davlatchiligining tarixiy tajribasi va an'analariga tayanib, milliy davlatchilikning yangi asosda ijodiy rivojlanishini ta'minlab beruvchi siyosiy-huquqiy hujjatdir.

Mustaqil O'zbekiston Konstitutsiyasi demokratiya va inson huquqlarining jahonda e'tirof etilgan qoidalariga to'la mos bo'lib, mamlakatimizda keng ko'lamli ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy islohotlar o'tkazish uchun huquqiy zamin bo'lib xizmat qiladi.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR

1. "Avesto"da adolatli jamiyat to'g'risidagi dastlabki qarashlarni bayon eting?
2. To'maris, Shiroq, Spitamen, Najmiddin Kubro kabi ozodlik kurashchilarining bosqinchilarga qarshi mardona kurashi haqida nimalarni bilasiz?
3. YuNESKO bilan hamkorlikda Amir Temurning 660, Jaloliddin Manguberdi tavalludining 800 yilligi nishonlanishi bilan bog'liq bo'lgan yubileyleri haqida hikoya qilib bering?
4. O'tmishda milliy davlatchilik negizlaridan mahrum bo'lishning sabablari nimalarda edi?
5. Markazlashgan ma'muriy boshqaruv va totalitar tuzumning salbiy oqibatlari haqida gapirib bering?
6. O'zbekistonda Prezidentlik boshqaruvi qachon joriy qilindi?

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. -T.: «O'zbekiston», 2003.
2. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T.6. -T.: «O'zbekiston», 1997, 31-40, 125-135, 149-162-betlar.
3. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T.: «O'zbekiston», 2000, 6,8-12, 14-15, 16-26, 28-38, 47-48-betlar.
4. Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. T.1., -T.: «O'zbekiston», 1996, 36-49, 76-85, 104-108, 123-130-betlar.
5. Karimov I.A. Yangicha fikrlash va ishlash davr talabi. T.5. -T.: «O'zbekiston», 1997, 207-217-betlar.
6. Karimov I.A. El-yurtga halol, vijdonan xizmat qilish - har bir rahbarning muqaddas burchi. Andijon viloyat xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida so'zlangan nutq. T.12. – T.: O'zbekiston, 2004. – 285–312-b.

7. Karimov I.A. Qonun va adolat ustuvorligi faoliyatimiz mezonini bo'lsin. Surxondaryo viloyat xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida so'zlangan nutq. T.12. – T.: O'zbekiston, 2004. –313–337-b.
8. Karimov I.A. Yangilanish va barqaror taraqqiyot yo'lidan yanada izchil harakat qilish, xalqimiz uchun faravon turmush sharoitini yaratish – asosiy vazifamizdir. – T.: O'zbekiston, 2007. – 11-b.
9. Karimov I.A. O'zbek xalqmi hech qachon, hech kimga qaram bo'lmaydi. T.13. – T.: O'zbekiston, 2005. –156–223-b.
10. Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari – oliy qadriyat. – T.14. – T.: O'zbekiston, 2006. – 61–97, 139–153, 248–265-b.
11. Rahimov I., Zohidov A., Azizov Sh., Ayupov A. va boshq. Mustaqillik mafkurasi va O'zbekistonda demokratik jamiyat qurishning iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy negizlari. -T.: «Universitet», 2001. 232-bet.
12. Pugachev V.P., Solov'ev A.I. Siyosatshunoslikka kirish. T.: «Yangi asr avlodi», 2004, 202-255-betlar.
13. O'zbekiston: 13 yil mustaqil taraqqiyot yo'lida. T.: «O'qituvchi», 2004, 3-44-betlar.
14. Do'stjonov T., Hasanov S. O'zbekiston demokratik taraqqiyot yo'lida. T.: Toshkent Moliya instituti, 2004, 3-180-betlar.
15. Sharifxo'jaev M. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati. – T.: Sharq, 2005. – 240 b.
16. Levitin L., Karlayl S. Islom Karimov - yangi O'zbekiston Prezidenti. -T.: «O'zbekiston», 1996, 40-46, 117-119-betlar.
17. Alisher Navoiy «Mahbub ul-qulub». -T.: «Adabiyot», 1996.
18. Mirzo Ulug'bek. To'rt ulus tarixi. -T.: 1998.
19. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. -T.: «Xalq merosi», 1993.
20. Pugachev V.P., Solov'ev A.I. Siyosatshunoslikka kirish. T.: «Yangi asr avlodi», 2004, 202-255-betlar.
21. Do'stjonov T., Hasanov S. O'zbekiston demokratik taraqqiyot yo'lida. T.: TMI, 2004, 3-180-betlar.
22. Aliev B., Hoshimov T. O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti. – T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi «Adabiyot nashriyoti», 2005. – 160 b.
23. Abdullaev M. va boshqalar. Mustaqillik: Izohli ilmiy-ommabop lug'at. – T.: «Sharq», 2006. – 528 b.
24. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari: iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy jihatlar. – T.: «Ma'naviyat», 2006. – 160 b.
25. To'xliiev N. va boshqalar. O'zbekiston iqtisodiyoti asoslari. – T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» davlat ilmiy nashri, 2006. – 280 b.
26. Qirg'izboyev M. Fuqarolik jamiyati: nazariya va xorijiy tajriba. – T.: Yangi asr avlodi, 2006. – 204 b.

3-MAVZU. MUSTAQILLIK VA DEMOKRATIK JAMIYAT QURILISHINING «O'ZBEK MODEL»

MA'RUZA REJASI:

3.1. *Demokratik jamiyat qurishning turli xil milliy modellari va O'zbekistonda uning o'ziga xos xususiyatlari.*

3.2. *Islom Karimovning «O'zbekistonning o'z istiqbol va taraqqiyot yo'li» asari hamda uning tarixiy ahamiyati.*

3.3. *«Dunyoviy davlat» qurishda «O'zbek modeli»ning jamiyat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy hayot sohalarida namoyon bo'lishi.*

3.1. Demokratik jamiyat qurishning turli xil milliy modellari va O'zbekistonda uning o'ziga xos xususiyatlari

Milliy mustaqillik va demokratiyaning uzviy bog'liqligi. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so'ng kelajakda qanday yo'ldan borishi masalasi kun tartibiga qo'yilgan eng dolzarb masalalardan biri bo'ldi. Uning dolzarb bo'lib qolishining bir qator ob'ektiv va sub'ektiv sabablari va omillari ham mavjud edi. Uning **ob'ektiv sabablaridan biri** jahonda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning barcha davlatlarga mos keladigan biron bir tayyor andozasining yo'qligi va bo'lishi ham mumkin emasligi edi. **Ikkinchi ob'ektiv sababi** – ma'muriy buyruqbozlikka asoslangan tuzumga xos ijtimoiy munosabatlar va qoidalar endilikda respublikada barpo etilayotgan yangi ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga asoslangan huquqiy demokratik davlat manfaatlariga mos kelmasligi edi. Mulkchilik, mulkka egalik va uni boshqarish, ishlab chiqarishdagi inson omilining ortishini hisobga olgan holda davlatni boshqarishning butunlay yangi shaklini vujudga keltirish zarur edi. Demak, **birinchidan**, har bir davlat demokratik taraqqiyot yo'liga kirishi uchun ma'lum bir muddat talab qilinadi edi. **Ikkinchidan**, vaqtni qo'ldan boy bermasdan rivojlanishning tarixiy jihatdan asrlar mobaynida shakllangan an'analari asosida O'zbekistonning o'ziga xos taraqqiyot yo'lini ishlab chiqishni bir daqiqa ham kechiktirib bo'lmay, yangi konsepsiya ishlab chiqish zarur edi.

Mamlakat Prezidenti O'zbekiston fuqarolari uchun tabiiy haq-huquq va shuningdek oliy ne'mat bo'lgan mustaqillik to'g'risida so'z yuritarkan, uni jamiyat rivojining asosi, bugungi va uzoq istiqboldagi taraqqiyotimiz sharti, barcha islohotlarimizning mezonini va nihoyat, barcha amal qiladigan bosh tamoyil deb ta'rifladi. Shunday ekan, u jamiyat a'zolari oldiga muttasil yangi-yangi vazifalarni qo'yadi va uning bajarilishini talab qiladi. Zero, taraqqiyotning har bir bosqichi, turli-tuman muammolar va ularni bartaraf etish yo'lidagi tadbirlardan iboratdir.

Xalqaro hamjamiyat katta va kichik millatlar, davlatlar tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, mustaqillikning ilk asolarida vujudga kelgan muammolar yechimida sustkashlikka yo'l qo'yish og'ir ijtimoiy larzalarga olib kelishi mumkin. Zotan, har qanday yechilmagan muammo yana boshqa qator xavf-xatarlarni keltirib chiqarib, davlat taraqqiyotining ancha murakkablashishiga olib keladi. Demak, mamlakat taqdiri uchun mas'ullikni o'z zimmasiga olgan hokimiyat tuzilmasi bu borada bir nafas ham beg'amlikka yo'l qo'ya olmaydi, doimo uyg'oq va harakatda bo'ladi. Darhaqiqat, mustaqillik bir tomondan milliy taraqqiyot yo'lini erkin

tanlashda ulkan mas'uliyat yuklasa, ikkinchi tomondan eskilikka barham berish va yangi jamiyatga asos yaratish uchun beqiyos imkoniyat yaratadi. Shu nuqtai nazardan, mustaqillikni demokratiya uchun eng zarur shart-sharoit deb hisoblasak bo'ladi.

O'tmish, bugun va kelajak bir-biriga tutashgan bunday tarixiy paytlarda mustaqillik davrini kechirayotgan har bir davlat bir tomondan, demokratiya borasida jahon xalqlari orttirgan boy tajriba hamda undan millat manfaatlari yo'lida foydalanishni, ikkinchi tomondan esa, uni o'ziga xos noyob bir sharoitda joriy etish bilan bog'liq muammoga duch kelganligini tarixiy tajribalar ko'plab mamlakatlar misolida tasdiqlagan.

I.A.Karimov O'zbekistonning rahbari sifatida asosan **ikki** narsani mushtarak holda olib bordi. Ulardan **biri** mamlakatimizning o'z ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot yo'lini ishlab chiqishda rivojlangan mamlakatlarning ko'p asrlik tajribasini o'rganish va ularning bizga maqbul jihatlarni ijobiy jihatdan o'zlashtirish bo'lsa, **ikkinchisi** - O'zbekiston xalqining turmush tarzi, mentaliteti va an'analariga tayanishdan iborat bo'ldi. Unga Islom Karimov tomonidan taklif qilingan besh asosiy tamoyil asos qilib olindi.

XX asr 50-yillardan keyingi yillarda ko'pchilik sobiq mustamlaka mamlakatlar o'z mustaqilligiga erishib, milliy davlat qurish yo'liga o'ta boshladilar. Bu vaqtda asosiy 3 taraqqiyot yo'li: **1) kapitalistik; 2) sotsialistik; 3) milliy ozodlikka erishgan** davlatlarning aralash yo'nalishi haqidagi qarashlar bor edi. XX asr oxirlariga kelib biron-bir mamlakatning iqtisodiy taraqqiyotini qat'iy qabul qilingan qoidalar doirasi bilan cheklab turish mumkin emasligi, taraqqiyot yo'llari (modellari) ancha keng ko'lam va maqsadga egaligi, ulardan birini tanlashda har bir mamlakat o'z ichki sharoitlaridan kelib chiqmog'i zarurligi ma'lum bo'ldi.

Iqtisodiyot nazariyasida ayrim olimlar iqtisodiy taraqqiyot modelini davlat tuzumi desa, boshqalar ijtimoiy-iqtisodiy formatsiya, uchinchilari esa ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning aniq belgilangan yo'li, deb hisoblaydi. Iqtisodiy taraqqiyot modeli, N.To'xliiev va boshqa bir guruh olimlarning fikriga ko'ra, iqtisodiy munosabatlarning keng miqyosli tizimi bo'lib, u huquqiy, ma'muriy hamda xo'jalik mexanizmlari orqali boshqariladi¹. Bunday munosabatlarning sub'ekti mulk egalari, xo'jalik faoliyati ishtirokchilari, uyushmalar, davlat va xususiy sektor, mamlakat doirasidagi mintaqa va tarmoqlar hisoblanadi. Iqtisodiy taraqqiyot modeliga axloq va dunyoqarash, mentalitet, turmush tarzi, madaniyat kabi ijtimoiy me'yorlar ma'lum darajada o'z ta'sirini o'tkazadi.

Iqtisodiy taraqqiyot modeli global va milliy xarakterda bo'ladi. Hozirgi vaqtda taraqqiyotning bir qator tipik global quyidagi modellari mavjud:

1. Osiyo taraqqiyoti modeli – jamoaning kuchli pozitsiyasi va diniy omilga asoslangan bo'lib, bu modelda undiruvchi sanoat va qishloq xo'jaligi asosiy o'rinda turadi. "Osiyo arslonlari" deb e'tirof etilgan: Janubiy Koreya, Singapur, Tayvan, Malayziya kabi mamlakatlar rivojlandi.

Mustaqillikdan meros qolgan qaloq, an'anaviy iqtisodiyotdan bozor iqtisodiyotiga o'tish. Bu model milliy mustaqillik sharoitida amalga oshadi. Bunda

¹ Тўхлиев Н., Ҳақбердиев Қ., Эрматов Ш., Холматов Н. Ўзбекистон иқтисодиёти асослари. – Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2006. – 121–122-б.

bozor iqtisodiyotiga xos belgilar xo‘jalik turlarining transformatsiyasi orqali yuz beradi.

1) Azaliy natura xo‘jalik bozor doirasiga tortilib, tovar xo‘jaligiga aylanadi va undan bozor iqtisodiyoti belgilari o‘tib chiqadi.

2) Kam rivojlangan, lekin real mavjud milliy kapitalistik xo‘jalik bozor iqtisodiyoti tomon yuz tutadi.

3) Xorijiy kapital yaratgan xo‘jalik, ishlab chiqarishning xorijiy sektori zaminida bozor iqtisodiyoti unsurlari rivoj topadi.

Osiyo modelining muhim belgisi shundaki, unga bozor munosabatlari rivojiga xos bosqichlarning hammasidan o‘tilmaydi, hatto ayrimlari chetlab ham o‘tiladi. Masalan, qoloq natura xo‘jalik to‘g‘ridan-to‘g‘ri bozor iqtisodiyotiga xos yirik fermer xo‘jaligiga aylanadi.

“Yangi Yapon” yigit-qizlari bilak kuchiga va aqliga tayanadilar. Chetdan texnika, asbob-uskuna, kapital olib kelinadi. Ishchi kuchini “ajdoha”lar beradi. AQSh texnologiyasidan nusxa ko‘chirgan Janubiy Koreya ham tez rivojlandiki, bunda 1) ishchilarni bepul qayta o‘qitish; 2) sanoat tarmoqlarini rivojlantirish; 3) subsidiya va past foizli kreditlar berish; 4) “Eksport” – iqtisodiyotning harakatlantiruvchi kuchi” aqidasi hukmron; 5) mamlakatda bilimdon va intizomli ishchi kuchlarining yetarliligi.

2. Yevropa (cha) modelida – iqtisodiy taraqqiyotning ijtimoiy yo‘naltirilganligi, xususiy tashabbusning yuqori darajada rivojlanganligi, biznesni qo‘llab-quvvatlash va soliq undirishning sharoitga moslashuvchan tizimi, jamiyatning texnokratik yo‘nalishi, YaIMda xizmat ko‘rsatish sohasining yuqori hisssasi ko‘zga tashlanadi.

Yevropacha modelda evolyusion yo‘l orqali oddiy tovar xo‘jaligidan klassik kapitalizm tomon va undan bozor iqtisodiyoti tomon boriladi. Bunda oddiy pul-tovar munosabatlarining kapitalistik shaklga ko‘chishi, uning bozor iqtisodiyotiga aylana borishi orqali yuz beradi. Bu modelda bozor iqtisodiyotining yovvoyi ko‘rinishlari ham kuzatiladi: o‘ta tarqoqlik, tartibsizlik, o‘zbilarmonchilik, shafqatsiz ekspluatatsiya, ommaning qashshoqlashuvi, g‘irrom raqobat, g‘ayri insoniy xatti-harakatlarga moyillik. Bu jarayon XIX asr oxirigacha hukmron bo‘ldi. XX asr 30-yillaridan bozor iqtisodiyotiga o‘tildi, 50-yillarda shiddatli tus oldi.

3. Lotin Amerikasi modeli – hom ashyo tamoyiliga qurilib, undiruvchi sanoat tarmoqlarining rivojlanganligi, mehnat resurslarining ortiqchaligi, xufyona narkokapitalning yuqori hisssasi, eksportning past, tovar va xizmatlar importining esa yuqori darajasi iqtisodiyotda mayda tovar ishlab chiqarishning sezilarli darajasi bilan tavsiflanadi.

4. Osiyo – Tinch okeani modeli (XX asr 70–80-yillarda shakllangan)ning tipik xususiyati – yuqori texnologiyaga egaligi, tabiat va inson resurslaridan oqilona foydalanish, ishlab chiqarish ilmiy bazasining rivojlanganligidir.

5. Afrika iqtisodiy taraqqiyot modeli – tipik xom ashyo yo‘nalishi, iqtisodiyotda past unumdorlik darajasi, mehnat resurslarining ortiqchaligi, aholi turmushining past darajasi, infratuzilmaning rivojlanmaganligi, urug‘chilik, qabilalar o‘rtasidagi urushlar, ijtimoiy-siyosiy barqarorlik bilan xarakterlanadi.

6. Postsovet iqtisodiy taraqqiyot modeli – asosan MDH mamlakatlariga xos bo‘lib, ularni ishlab chiqarish texnologiyasining umumiy xususiyati, yagona andozalar, iqtisodiyotni isloh qilishning umumiy vazifalari birlashtiradi. Sobiq Ittifoq respublikalarining 70 yildan ortiq birga bo‘lishi iqtisodiy munosabatlarining yaqinlashuviga o‘z ta’sirini o‘tkazmasdan qolmadi. XX asr 90-yillari boshida va o‘rtalariga kelib ham mamlakatlar tashqi savdo aylanmasining yarmidan ko‘prog‘i MDHga to‘g‘ri kelar edi. Ammo, keyinchalik bu tendensiya milliy taraqqiyot modellari yetakchi o‘rinni egallay olmadi. O‘zbekistonning tashqi iqtisodiy faoliyatida sanoati rivojlangan mamlakatlar birinchi darajasiga ko‘tarildi.

Taraqqiyotning global modellaridan tashqari dunyodagi AQSh, Angliya, Yaponiya, Germaniya kabi ayrim rivojlangan va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlarda quyidagi modellar ham ko‘zga tashlanadi.

1. “Amerika modeli”da bozor munosabati nihoyatda liberalligi bilan xarakterlanadi. Davlatchilik asoslari va demokratik tamoyillar muqaddasligi, o‘z kuchiga tayanishga o‘rgatiladi. «AQSh millatlar hamjamiyati» g‘oyasida birlashgan davlatdir.

2. “Yapon modeli”da iqtisodiy munosabatlarda **davlat yetakchi** o‘rinni egallaydi. 2-jahon urishida 8 mln.dan ziyod odam halok bo‘lgan va jarohatlangan, 90 dan ortiq shahar, 80 dan ortiq sanoat korxonalari vayron bo‘lgan. Davlat siyosiy madaniyatga e’tibor qaratdi. Iqtisodiyot xalqning ijtimoiy-tarixiy tajribasi, ruhiyati va mentaliteti bilan yo‘g‘rildi. Amerika ko‘magiga tayandi. Fuqaro mehnatsevarlik, intizomlilik, jamoaviylik yapon milliy xarakteri rivojlantirildi. “Bor imkoniyatlaringni ishga sol!” g‘oyasiga amal qilindi. “Ahloq tarbiya” tizimiga asoslangan: 1) xarakterni shakllantirish; 2) “davlat uchun maqbul axloqiy sifatlarni tarbiyalashga qaratilgan faoliyat»; 3) “fuqarolik axloqi asoslarini tarbiyalash”ga yo‘naltirildi.

3. “Shved modeli”da iqtisodiyot ijtimoiy sohaga yo‘naltirilganligidir....

4. Erxard (nemis) modelida XX asr 1949-50 yillarda 2 ta islohot o‘tkazilgan: 1) Pul (marka) islohati, bir kechada marka singan, kuygan, faqat banklarda ko‘p miqdorda markasi borlarning 40 markasigina qoldirilgan. 2) Narx-navo islohotiga ko‘ra “ochiq eshiklar” siyosati olib borilib, do‘konlardagi narx-navo oshib ketgan. Chet el korxonalari bilan birga qo‘shma korxonalar barpo etilib, xorijiy sarmoyalar iqtisodiyotga jalb qilingan. O‘tish davrida AQShning “Marshal shartnomasi”ga tayanib, G‘arb davlatlariga ajratilgan 50 milliard dollardan qisman foydalanilgan. Erxard modeli o‘zida AQSh, Angliya, Shvedsiya kabi rivojlangan mamlakatlar taraqqiyot modellarining ijobiy tomonlarini o‘zida umumlashtirgan. Chetga sanoat, nooziq ovqat mahsulotlarini eksport qilish 1950–1992 yillar davrida 27 foizdan 92 foizgacha chiqarilgan. Shu davrda oziq-ovqat mahsulotlari aholi ehtiyojiga sarflanib, 75–80 foizdan 27 foizgacha kamaytirilgan. Bugungi kunda Germaniya aholisi 85 mln.ga yaqin. 1990 yilda Sharqiy Germaniya (GDR) unga qo‘shildi, ikkita GFR va GDR o‘rtasidagi devor olib tashlandi. 1992 yilga kelib, Germaniya Potstam konferensiyasi (1945) shartlarini bajarib, sobiq SSSR va AQShga katta miqdorda tovon to‘ladi. 1994–95 yillarda 3 mingga yaqin yaxudiylarning har biriga ham 3,5 ming markadan tovon puli to‘ladi.

5. Turk modeli aynan Erxard modelining andozasi bo'lib, nemislardan o'zlashtirilgan. Faqat bunda Turkiya mamlakatda yengil sanoat rivojlanishiga keng e'tibor berilgan. Pul va narx-navo islohotlari olib borilgan. Bugungi kunda Turkiya o'rta rivojlangan davlatlar qatoriga kiradi.

6. "Xitoy modeli"da Xitoy islohotlarining "otasi" Den-Syaopin rahbarligida "Uch qadam" strategiyasi, bozor iqtisodiyotining milliy konsepsiyasi ishlab chiqildi. Bunga ko'ra:

1) Birinchi bosqich. 1982–1989-yillarda asosiy iqtisodiy ko'rsatkich, mamlakatning YaIM 2 marta o'stirish ko'zlandi.

2) Ikkinchi bosqich. 1990–1999 yillarda amalga oshirilib, 4 marta ko'paytirish belgilandi.

3) Uchinchi bosqich. 2000–2050 yillargacha belgilanib, aholi jon boshiga YaIM 4 ming dollarga yetkazish ko'zda tutildi.

Den Syapin siyosat sohasida oqilona yo'l tutdi. U "moddiy inqilob" oqibatlarini tugatdi. U Xitoy Kompartiyasi dusturidan "3-jahon urushining muqarrarligi va zarurligi" qoidasini olib tashladi. Yadro qurolini birinchi bo'lib ishlatmaslik majmuriyatini oldi. U "Bir davlat va ikki siyosiy tuzum" dasturining asoschisi. Bir vaqtlar inglizlar bosib olgan Gonkongning Xitoyga qayta qo'shilishi muammosini yechib ketdi. 1997 yil 1 iyulida qo'shildi. Gonkong Buyuk Britaniyaning Osiyodagi mustamlakasi edi.

Xitoy davlati bozor iqtisodiyoti milliy konsepsiyasiga ko'ra: 1) mamlakat iqtisodiyotining liberallasuvi; 2) xususiylashtirish jarayoni; 3) turli mulk shakllarining paydo bo'lishi; 4) xorijiy sarmoyalarning kirib kelishi yo'lga qo'yildi. Den Syapon: «mamlakat iqtisodiyotini isloh etishdan ko'zlangan maqsad – sotsialistik bozor iqtisodiyoti tizimini shakllantirishdir» degan edi¹. Xitoy aholisi 1 300 mln. kishi.

7. "Janubiy Koreya modeli" 4 bosqichdan iborat bo'ldi.

1) 1946–1961 yillarda Amerika tusidagi davlatchilik shakllantirildi. AQSh harbiy kuchlari ushlab turilishi bu vazifani ancha yengillashtirdi.

2) 1962–1975 yillarda Koreys iqtisodiy mo'jizasining otasi deb tan olingan Prezident Pak Chjon Xi nomi bilan bog'liq. Islohotning asosiy yo'nalishi chora va ehtiyojlarni qoplashga qaratilgan iqtisodiyotga emas, balki mahsulotni taklif qiladigan iqtisodiyotga qaratildi. Eksport oshdi....

3) 1976–1981 yillarda iqtisodiyot eksportga yo'naltirildi. Keyinchalik og'ir sanoat rivojlantirildi. 1980 yillarda sanoat ishlab chiqarishida kichik va o'rta biznes 20%dan oshmadi.

4) 1982–1991 yillarda iqtisodiyotni erkin qo'yish, uning ochiqqligi ta'minlandi. Imtiyozli kreditlar berish bekor qilindi. Davlat faqat uzoq muddatga kredit berishni kafolatladi.

8. "O'zbek modeli" – qisman Erxard (nemis) modeliga o'xshab ketadi. Nemislarga o'xshab, mamlakatimizda 2 ta islohot o'tkazildi. 1) 1993–94 yillarda pul islohoti (kupon) joriy qilinib, milliy sum muomalaga kiritildi; 2) Narx-navo islohati 1991–2001 yillar va undan keyingi hozirgi davrgacha davom etmoqda.

¹ Умаров Б. Глобализация и глобализм. – Т.: "Маънавият", 2006. – 52–58-б.

Aslida XX asr 90-yillari boshida O'zbekiston oldida bir qator strategik rivojlanish yo'llari paydo bo'lgan edi. Ularni 4 yo'nalishga bo'lish mumkin: 1) xom ashyo; 2) agrar; 3) industrial; 4) xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish bo'yicha guruhlash joizdir.

1. Xom ashyo yo'lini tanlash tabiiy boyliklarning yanada talon-taroj qilinishi, aholini ish bilan ta'minlash muammosi, sanoatning undiruvchi tarmoqlariga zo'r berishga olib keldi. Sobiq Ittifoq ixtisoslashuvi bu yo'nalishni keltirib chiqargan edi.

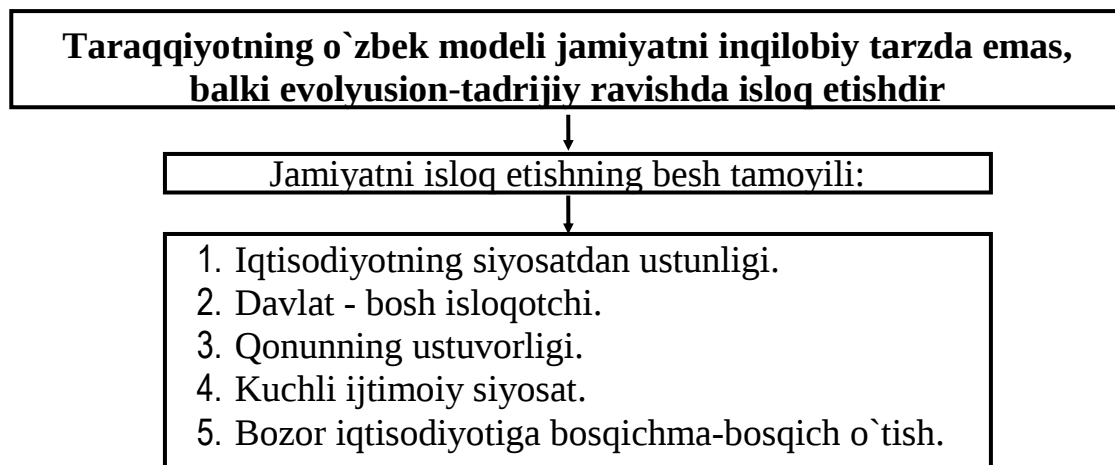
2. Agrar iqtisodiy taraqqiyot modeli agrarsanoat majmui (ASM) tarmoqlarini rivojlantirishni taqozo qilib, aholining asosiy qismini qishloq xo'jaligi bilan band qilishga olib keldi.

3. Industiral iqtisodiy taraqqiyot modelining samaradorligi Janubiy-Sharqiy Osiyo mamlakatlari tajribasi bilan tasdiqlandi.

4. Taraqqiyotning xizmat ko'rsatish yo'nalishi ham O'zbekistonga qo'l kelishi mumkin edi. Bu yo'ldan borayotgan Yevropa mamlakatlaridan YaIMning 67–70% shu sohada yaratiladi. Ba'zi mamlakatlarda bu YaIMning 25% ni hosil qiladi.

O'zbekiston yuqorida sanalgan global va milliy modellarning birontasidan voz kechmadi, ulardan foydalandi.

3.1-CHIZMA

O'zbek modeli tushunchasi, avvalo, O'zbekistonning mustaqil milliy taraqqiyoti qanday bo'lishi lozimligini asoslaydigan, uni muayyan maqsadlarga yo'naltiradigan eng umumiy nazariy xulosalar va mo'ljallar bilan davlatning belgilangan maqsadlarga erishishga qaratilgan amaliy siyosatining mushtarakligini anglatadi.

Biz qanday jamiyat barpo etmoqdamiz, degan masala Prezidentimizning «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda» (1997), «O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini

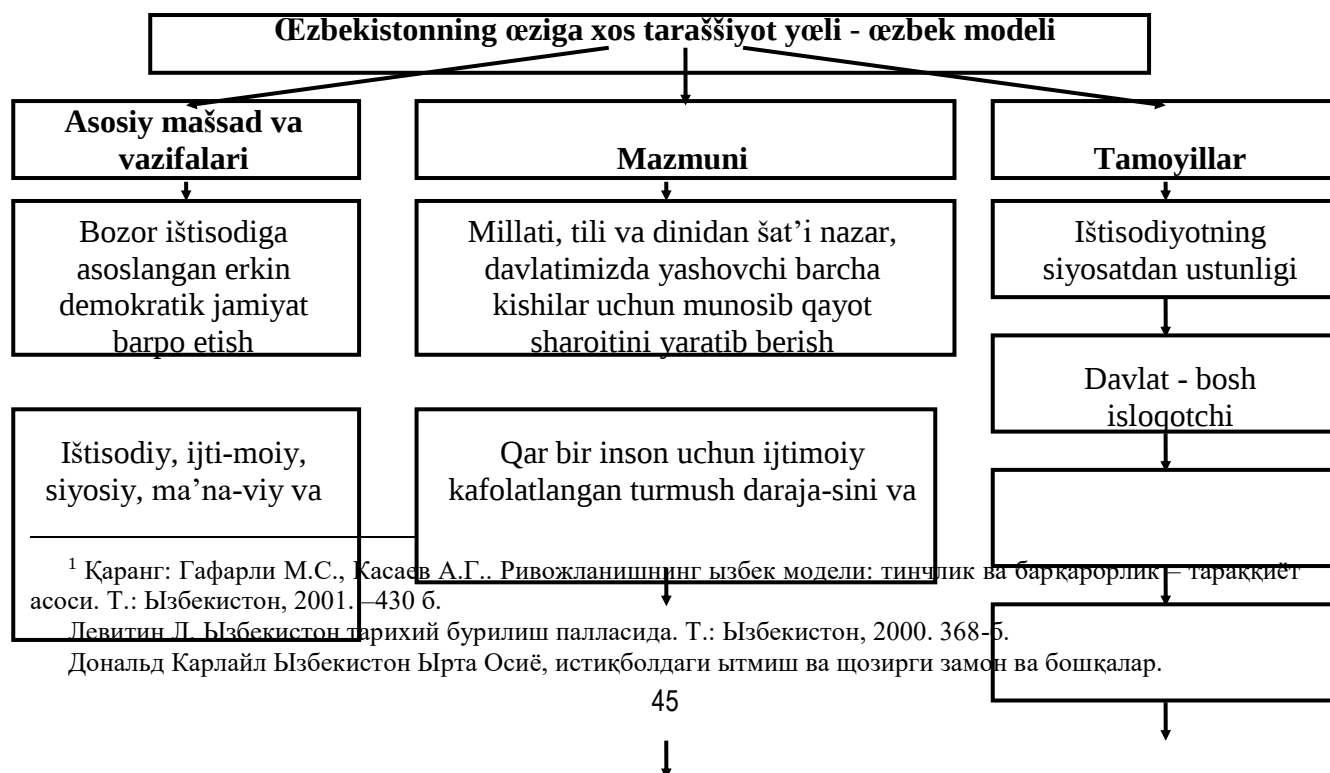
shakllantirishning asosiy yo`nalishlari» (2002), «Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloq etishdir» (2005) kabi asarlarida ayniisha o`zining tugal va mukammal ifodasini topdi. Unda qurilajak yangi jamiyatning ilmiy-falsafiy konsepsiyasi, jamiyat qayotini tubdan isloq etishning navbatdagi strategik vazifalari asoslab berilgan. Ana shu masalalarni bajarish milliy istiqlol g`oyasining pirovard maqsadlarini belgilaydi va bu maqsadlarga yetishga xizmat qiladi.

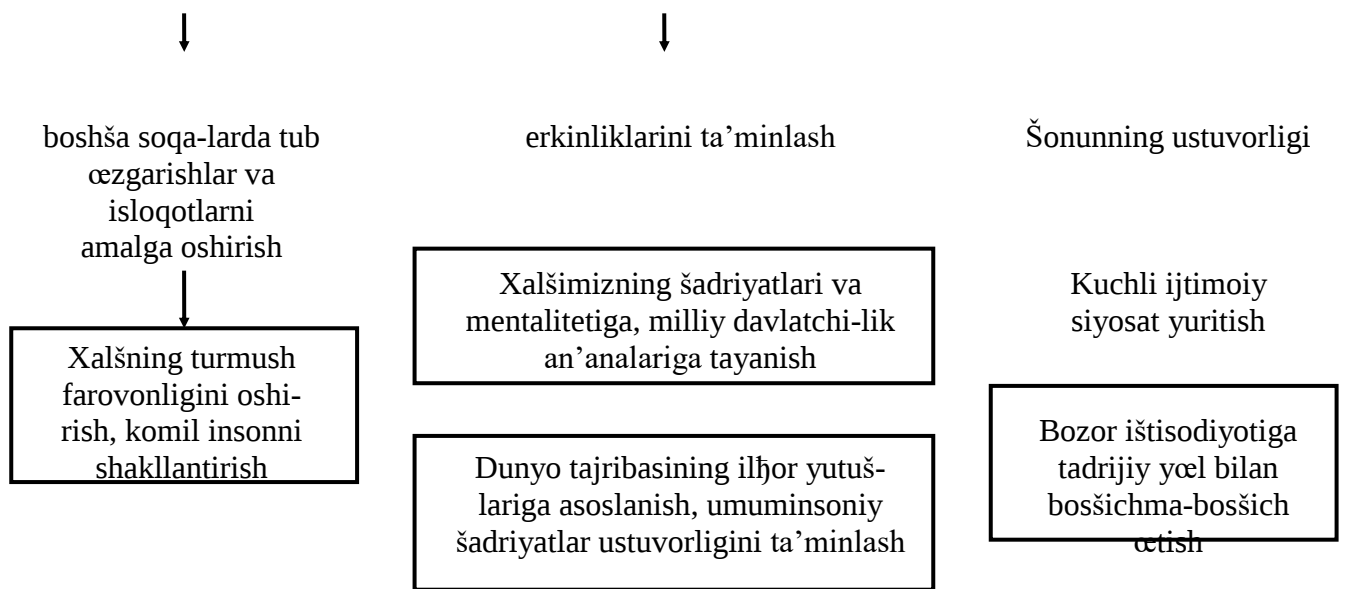
Bizning bosh strategik maqsadimiz - ozod va obod Vatan, erkin va farovon qayot, bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik jamiyat barpo etishdir. Bozor iqtisodiyoti, eng avvalo, ko`pmulkchilikka va ular o`rtasidagi raqobatga tayanadi. Unda mulkning barcha qonuniy shakllari teng huquqqa ega bo`lib, bu huquq davlat tomonidan kafolatlanadi.

«O`zbek modeli»ni bugungi kunda demokratik jamiyat barpo etish muhim o`ziga xos modeli ekanini dunyoning juda ko`plab siyosatshunos yetakchi olimlari o`rganmoqda va uni tahlil qilmoqdalar¹. Masalan, rossiyalik tadqiqotchilar M.S.Gafarli, A.G.Kasaev, germaniyalik L.Levitin, Rossiya Fanlar Akademiyasining akademigi F.Burlaskiy uni yuksak baholashgan.

Mustaqil taraqqiyot yo`liga chiqqan O`zbekiston uchun eng asosiy, bosh masala milliy davlatchilik poydevorini barpo etish, mustaqillikning siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy asoslarini yaratish edi. Mazkur masalaga mustaqillikka erishgan barcha mamlakatlar turli davrlarda duch kelishgan va ular bu masalani turlicha hal etishgan. Shu sababli ilmiy adabiyotlarda ijtimoiy taraqqiyotning «Shved modeli», «Amerika modeli», «Yapon modeli» kabi tushunchalar ishlatilmoqda. Mazkur tushunchalar zamirida muayyan mintaqa yoki mamlakatlar ijtimoiy taraqqiyotida siyosiy-iqtisodiy islohotlarni qaysi yo`l bilan, qay yo`sinda amalga oshirilishi bilan bir-biridan farqlanadi.

.2-CHIZMA

Mamlakatimizda eski ma'muriy-buyruqbozlik tizimining ustunlari bo'lgan hokimiyat va boshqaruv organlari barham toptirildi. Jumladan, Sobiq Kommunistik partiyaning yakka hokimligiga chek qo'yildi. Joylardagi ijroiya hokimiyatining eski tizimi tugatildi.

3.2. Islom Karimovning «O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li» asari hamda uning tarixiy ahamiyati.

Bu asar Prezident Islom Karimov tomonidan 1992 yilda yozildi. Asarda O'zbekiston taraqqiyotining o'ziga xos yo'li va demokratik jamiyat qurishning jahon taraqqiyoti tajribasi tahlil qilindi. Jahon taraqqiyotida: 1) Demokratiya va qonunchilik. 2) Mulkchilikning turli shakllari va unga munosabat. 3) Yuksak ma'naviyat va madaniyatning rivojlanishi. 4) Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, jahon hamjamiyatiga kirish masalalari ko'rsatib berilgan. Asarda Markaziy Osiyo respublikalari ijtimoiy tuzumini o'zgartirish uchun quydagi masalalarga e'tibor qaratilgan. 1. Ma'muriy buyruqbozlik tizimidan demokratik, butun jamiyatning tuzilishiga o'tish. 2. Mulkchilikning begonalashuvi: rejali iqtisodiyotdan bozor iqtisodiyotiga o'tish. 3. Totalitar, aqidaparastlik mafkurasidan hurfikrlilikka, ko'ppartiyaviylikka, umuminsoniy ma'naviyatga amal qilish. 4. Jahon hamjamiyatiga kirib borish. Umuman, bu asarda demokratik huquqiy davlat va O'zbekistonni 125 mamlakat (bugungi kunda esa 170 ga yaqin)tan olganligi, 40 dan ortiq davlat bilan diplomatik aloqalar o'rnatilganligi bayon etilgan. O'zbekiston BMTga 1992 yil 2 martda qabul qilinganligi ko'rsatilgan. Umuman, bu asar 5 qism, bo'limlarni o'zida ifoda etadi. Bular:

1. O‘z yo‘limizning shart-sharoiti va zaminlari.
2. O‘zbekiston demokratik va itimoiy adolat jamiyati.
3. Milliy manfaatlar ustuvorligi va teng huquqli hamkorlikka asoslangan tashqi siyosat.
4. Ijtimoiy jihatdan yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotini qurish – mustaqil O‘zbekiston ichki siyosatining negizlari.
5. Mustaqil O‘zbekistonni rivojlantirishning ma’naviy-axloqiy negizlari.

Umuman, ana shu asar Prezidentimiz tomonidan yozilgandan so'ng O'zbekistonda demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini qurishning

huquqiy asoslari va tamoyillarini qabul qilish bilan birga, unda O'zbekistonning o'ziga xos xususiyatlari har tomonlama asoslab berildi. Shu asar yozilgandan so'ng jamiyatimizda siyosiy hayotning barcha sohalari, davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirish jadallik bilan olib borilmoqda. Bizningcha, mazkur asarning tarixiy ahamiyati benihoya katta bo'lib, bu O'zbekiston fuqarolarining mustaqil taraqqiyot yo'lidan sobitqadamlik bilan rivojlanib borishining siyosiy va iqtisodiy yo'nalishlarini belgilab berdi. Xalqimiz o'zining nimalarga qodir ekanligini isbotlamoqda. Haqiqatan ham Prezidentimiz ta'kidlaganidek, «O'zbek xalqi hech qachon hech kimga qaram bo'lmaydi». Men bu asarning tarixiy ahamiyatini shu boisdan ham beqiyos deb bilaman.

Prezident Islom Karimovning «O'zbekiston -- bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li» asarining tarixiy ahamiyati. Mazkur asar 9 bo'limdan iborat, ushbu asar 1993 yilning avgust oyida yozilgan. Asar bozor munosabatlariga o'tishda o'xshashi bo'lmagan, betakror yaxlit andozalarni ishlab chiqish, o'zimizga xos yo'lni tanlab olish haqida batafsil ma'lumot beradi. Asarning dastlabki qismida totalitar tuzum oqibatlarini chuqur tahlil qilingan. Shundan kelib chiqib, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini barpo etishda respublikamizning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga oladigan, uning o'tmishi, hozirgi kuni va kelajakdagi taraqqiyotiga to'la-to'kis mos keladigan mutlaqo yangi andoza zarurligi talqin etilgan. Eng muhimi, bizning bozor iqtisodiyotiga asoslangan davlat qurishdan boshqa yo'limiz yo'qligi aytiladi. Bu yo'l 3 tarkibiy qismdan iborat:

1. Ijtimoiy jihatdan yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti milliy andozasi mohiyatining tavsifi.

2. Qat'iy markazlashtirilgan ma'muriy-buyruqbozlik tizimidan xo'jalik yuritishning bozor munosabatlariga asoslangan yo'lga o'tishning eng muhim prinsiplari.

3. Iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishning, tenglikdan chiqib ketishning, barqarorlik va muhim ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashning aniq yo'nalishlari.

Asardagi 9 ta muhim masalalar quyidagilardir:

1. O'tmishdan qolgan meros va iqtisodiy islohotlar zaruriyati.

2. O'z istiqlol va taraqqiyot yo'limizni belgilab beruvchi shart-sharoitlar mavjudligi.

3. Iqtisodiyotni mafkuradan xoli etish- demokratik va bozor o'zgarishlarining asosi (mulkchilik munosabatlari) ekanligi ko'rsatib o'tilgan.

4. Davlat-iqtisodiy o'zgarishlarning tashabbuskori va bosh islohotchisi.

5. Bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o'tish-iqtisodiy islohotlar yo'lining negizi.

6. O'zbekistonda iqtisodiy islohotlarni huquqiy ta'minlash.

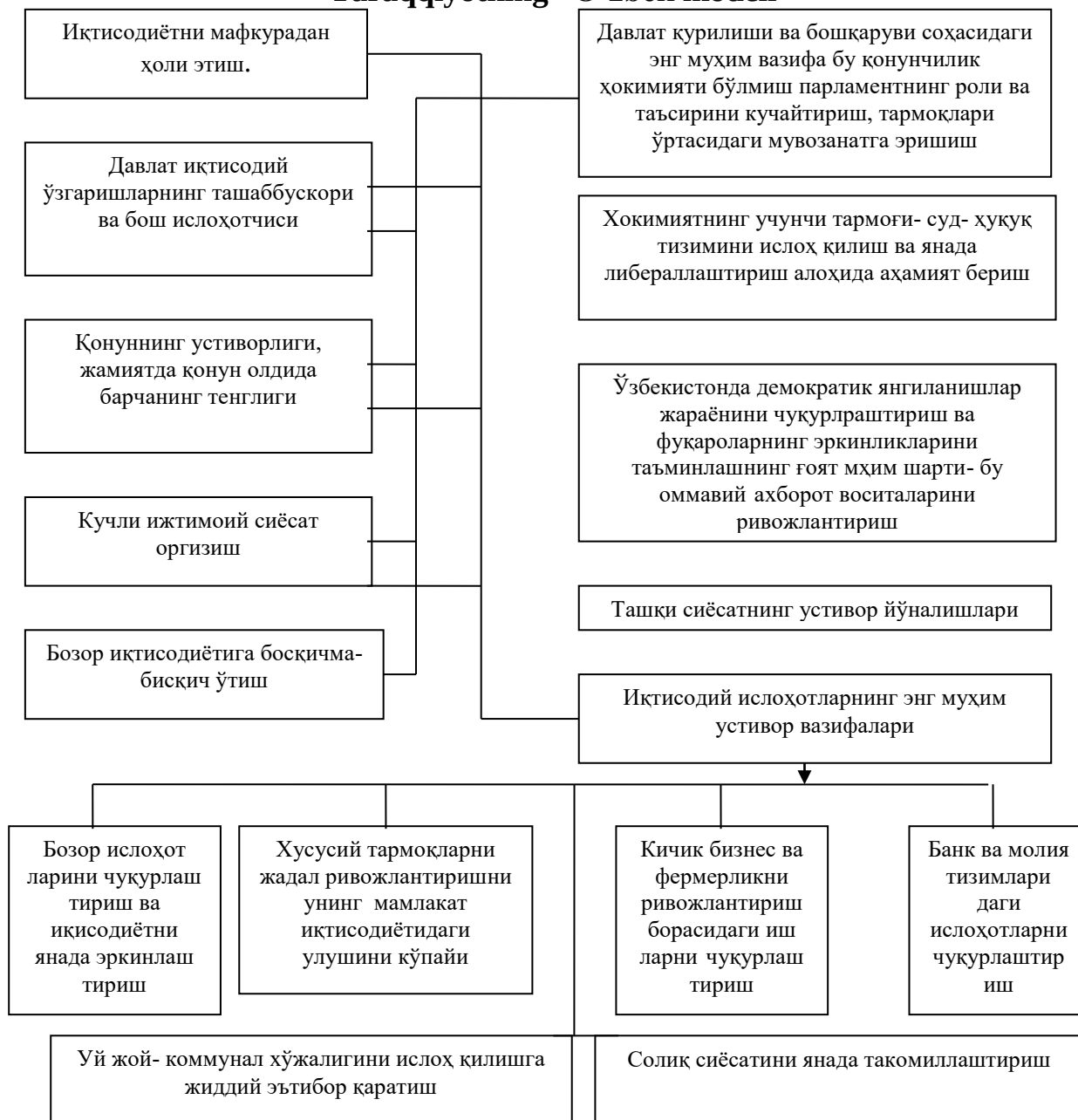
7. Kuchli ijtimoiy siyosat-iqtisodiy o'zgarishlar kafolati.

8. Tashqi iqtisodiy faoliyat-jahon iqtisodiyotiga yaqinlashuv yo'lida.

9. Iqtisodiy islohotning asosiy ustuvorliklari va yo'nalishlari.

Prezidentimizning ushbu asari ayni vaqtda yozilgan bo'lib, O'zbekistonning bozor islohotlari asosida rivojlantirishning o'ziga xos muhim qonuniyatlari ishlab chiqilganligi bilan ahamiyatlidir.

Taraqqiyotning “O‘zbek modeli”

3.3. Dunyoviy davlat qurishda «O‘zbek modeli»ning jamiyat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma’naviy hayot sohalarida namoyon bo‘lishi.

Dunyoviy va milliy davlatchilik tushunchalari. O‘zbekistonda huquqiy demokratik davlat qurishning asosiy vazifalari. Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlar jahon maydoniga chiqishda ular **dunyoviy davlat** qurish yo‘lidan borganligi bilan xarakterlanadi. Aslida 1) **dunyoviy davlatchilik**, 2) **milliy davlatchilik** va 3) **islom davlatchiligi** tushunchalari mavjud bo‘lib, ularning o‘ziga xos xususiyatlari mavjud. **Dunyoviy davlat** tushunchasi, avvalo, demokratiyaning muhim umumjahon e’tirof etgan asosiy tamoyillariga asoslanadi. Bu tamoyillar:

1. Erkin va adolatli saylovlar.

2. Ochiq va hisobot beruvchi hukumat.
3. Inson huquqlarining ustuvorligi.
4. Hokimiyat organlarining saylanib qo'yilishi.
5. So'z, matbuot va vijdon erkinligining Konstitutsiya va qonunlar bilan kafolatlanishi.
6. Qonun ustuvorligi.
7. Fuqarolarning siyosiy va iqtisodiy huquqlari mavjudligi va tengligi.
8. Tayinlash yo'li bilan shakllangan davlat organlarining saylab qo'yiladigan organlari oldida hisob berib turishi.
9. Ko'ppartiyaviylik tizimining mavjudligi.
10. Umummilliy masalalarning hal etilishida referendumlarning o'tkazilishi.
11. Mulk shakllarining xilma-xilligi va ularning tengligini kafolatlovchi qonunlarning mavjudligi.
12. Siyosiy muholifatning ochiq faoliyat ko'rsatishi.
13. Jamiyatda xilma-xil fikrlarning, plyuralizmning mavjudligi va h.k.

Demak, dunyo mamlakatlari dunyoviy davlat qurishda 1)dan demokratiya va qonunchilikka rioya qilgan, 2) mulkchilikning xilma-xil shakllarini keng yo'lga qo'ygan, 3) ma'naviyat, madaniyatga e'tibor qaratgan, 4)dan dunyo hamjamiyati bilan aloqa bog'laganlar. Agar shu jihatlarga e'tibor beradigan bo'lsak, O'zbekiston dunyoviy davlat qurish yo'lidan bormoqda. Lekin bunda albatta Prezidentimiz belgilab bergan tamoyillar shundan dalolat beradiki, **Milliy davlatchilik** xususiyatlari bilan ham bevosita bog'liqdir. Bunda: 1)dan milliy xususiyatlarni e'tiborga olish lozim. Bozor iqtisodiyotiga o'tishda birinchi tamoyilga ko'ra o'zbek xalqining o'ziga xosligi, uning boy tarixiy an'analari, davlat boshqaruvi, o'ziga xos fikrlash tarzi qadimgi davrlardan rivojlanib kelganligi, ya'ni mentalitetini hisobga olish lozim. 2) Albatta islom dini qadriyatlarini nazarda tutish kerak, bu o'tmish islom madaniyati bilan bog'liqdir. 3)dan O'zbekistondagi demografik vaziyatni, ya'ni aholi va bolalarning boshqa mintaqalarga nisbatan boshqacha ekanligi, bolaparvar inson ekanligi xususiyatlarini inobatga olish. 4)dan O'zbekistonning qulay geosiyosiy makonda joylashganligi, Sharqu G'arbni bog'lovchi darvoza ekanligini hisobga olish. 5) dan O'zbekistonda 120 dan oshiq milliy etnik xalqlarning istiqomat qilishini hisobga olish. 6)dan O'zbekistonning o'ziga xos iqlimi, tabiiy sharoitlarini hisobga olish. 7) O'zbekiston yetarli salohiyatga ega bo'lgan jamiyat va davlat ekanligini hisobga olish.

Islom davlatchiligida din davlat siyosati darajasiga ko'tariladi. Bunga bir qancha arab va islom davlatlarini misol qilib keltirish mumkin.

Albatta O'zbekiston o'z milliy davlatchiligini rivojlantirib, dunyoviy davlat qurish yo'lidan borishda yuqorida aytilgan asosiy elementlarga e'tibor beribgina qolmay, o'z oldiga qo'ygan vazifalarni, iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy sohalarida belgilab olish imkoniyati mavjud bo'ladi.

1. Prezident Islom Karimov «O'zbek modeli»ni 1992-93 yillarda o'zining «O'zbekistonning o'z ictiqloq va taraqqiyot yo'li», «O'zbekiston-bozor munosabatlariga o'tishning o'z yo'li» asarlarida ilmiy jihatdan asoslab berdi. Prezidentimiz har bir mamlakat o'ziga xos «o'tish davri»dan borib, islohotlarni amalga oshirishi mumkinligini aytgan edi. Bu modellar klassik (an'anaviy) asosda

kechishi mumkin. Bunda mulkni davlat tasarrufidan chiqarish bir necha yillar, hatto asrlarni o'z ichiga olgan.

Umuman «O'zbek modeli» bugungi kunda o'zini to'la oqlamoqda va bu model asosida iqtisodiyotda, siyosatda, ma'naviyatda katta muvaffaqiyatlarga erishilmoqda.

O'zbekistonning mustaqil taraqqiyot yo'li bo'lgan «O'zbek modeli» mamlakatimizning ijtimoiy taraqqiyot dasturi bo'lib, bu dastur ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy islohotlarning g'oyaviy-nazariy negizini tashkil etadi. Mazkur islohotlar mustaqillik yillarida bir nechta bosqichlarni bosib o'tadi. Jumladan, islohotlarning dastlabki bosqichida eski ma'muriy-buyruqbozlik tizimi tugatildi va milliy davlatchilikning siyosiy-huquqiy poydevori barpo etildi. Keyingi bosqichda ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning huquqiy asosi yaratildi, iqtisodiyotning barqarorlashuviga erishildi. Islohotlarning navbatdagi bosqichida davlatimiz rahbari I.A.Karimovning «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda» nomli dasturiy asarida belgilab berilgan **olti ustuvor vazifalar** amalga oshirila boshlandi. Bu vazifalar quyidagilardan iborat:

1. Mamlakat siyosiy, iqtisodiy hayotini, davlat va jamiyat qurilishini yanada erkinlashtirish;
2. Jamiyat ma'naviyatini yanada yuksaltirish;
3. Jamiyatimiz kelajagini belgilab beruvchi kadrlar siyosati;
4. Xalq turmush darajasining izchil va barqaror o'sishi, aholini yanada kuchli ijtimoiy himoya qilish;
5. Iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlarni ta'minlash;
6. Jamiyatdagi barqarorlik, tinchlik, millatlar va fuqarolararo totuvlikni, sarhadlarimiz dahlsizligini, mamlakatimiz hududiy yaxlitligini ta'minlash;¹

QISQACHA XULOSA

Jamiyatning siyosiy hayotini erkinlashtirish avvalo, aholining siyosiy faolligini kuchaytirishni, hokimiyat vakolatlarini nodavlat va jamoat tashkilotlariga, fuqarolarni o'zini-o'zi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich o'tkaza borishni taqozo etadi.

Iqtisodiyot sohasini yanada erkinlashtirish vazifasi xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning iqtisodiy erkinliklarini kengaytirish, mulkdorlarning mavqei va huquqlarini mustahkamlashni o'z ichiga qamrab oladi.

Jamiyat ma'naviyatini yanada yuksaltirish masalasida o'z haq- huquqlarini taniydigan, mustaqil fikrlay oladigan, iymon-irodasi, e'tiqodi mustahkam, shaxsiy manfaatlarini mamlakat va xalq manfaatlari bilan uyg'unlashtiradigan, erkin, har jihatdan barkamol insonlarni tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Huquqiy, demokratik davlat, erkin fuqarolik jamiyati barpo etish kadrlar tayyorlash Milliy dasturini amalga oshirishni, mamlakatimizning kelajagini ta'minlovchi yetuk mutaxassislar yetishtirishni taqozo etadi.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилоқда. -Т.: Ўзбекистон. 1999. 15-19 бетлар.

Aholini yanada kuchli ijtimoiy himoya qilish, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning barcha bosqichlariga, «O‘zbek modeli»ning mazmuni va mohiyatiga mos bo‘lgan muhim bir mezon bo‘lib kelmoqda.

Iqtisodiyotdagi tarkibiy o‘zgarishlarni ta’minlash iqtisodiy islohotlarning mazkur bosqichiga xos bo‘lib, bunda bozor infratuzilmasini rivojlantirish, eksportga moslashgan va import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish, moliya va bank tizimi faoliyatini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Jamiyatdagi barqarorlik, tinchlik, millatlar va fuqarolararo totuvlikni, mamlakatimiz hududiy yaxlitligini ta’minlash mazkur bosqichdagi dolzarb vazifalardan biri sanaladi. Bu vazifa jahondagi globallashuv sharoitida, turli mintaqalardagi vaziyatning keskinlashuvi O‘zbekistonning suveriniteti va barqaror taraqqiyotiga xavf solishi mumkin bo‘lgan tahdidlarga munosib javob qaytaradigan xavfsizlik tizimlarini yaratishni taqozo etadi. Mazkur bosqichda bunday tizim yaratildi.

O‘zbekistonning o‘ziga xos va o‘ziga mos yo‘li bo‘lgan «O‘zbek modeli» mamlakat taraqqiyotining har bir bosqichida, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy islohotlarning xususiyatlaridan kelib chiqib, ijodiy rivojlantirilmoqda.

Umuman, «O‘zbek modeli» O‘zbekistonning o‘ziga xos bo‘lgan taraqqiyot yo‘li bo‘lib, bu yo‘l mamlakatimizning tarixiy – milliy xususiyatlarini, geografik va demografik shart-sharoitlarni hisobga olgan, respublikaning bosh, strategik maqsadi sari yo‘naltirilgan, islohotlarning har bir bosqichida ijodiy rivojlanib boruvchi dasturiy dasturdir.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR

1. Demokratik jamiyat qurishda turli xil modellarni bayon eting?
2. “O‘zbek modeli”ning o‘ziga xosligi nimalarda?
3. Prezident Islom Karimovning “O‘zbekistonning o‘z istiqlool va taraqqiyot yo‘li” asarining tarixiy ahamiyatini gapirib bering?
4. “Yangi uy qurmay turib, eskisini buzmay” konsepsiyasining g‘oyaviy mazmuni nimalarni anglatadi?
5. Dunyoviy davlatning konstitutsiyaviy-huquqiy ta’rifi va milliy davlatchilik tushunchalarini izohlab bering?
6. O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurilishi jarayonida inson erkinligi, huquqlari va manfaatlarining ustuvorligi nimalarda namoyon bo‘ladi.

ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. -T.: «O‘zbekiston», 2003.
2. Karimov I.A. Xalq farovonligi - faoliyatimiz mezon. T.7. -T.: «O‘zbekiston», 1999, 109-111, 113-121, 122-131-betlar.
3. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz - kelajak yo‘q. T.7. -T.: «O‘zbekiston», 1999, 132-141, 142-154-betlar.
4. Karimov I.A. o‘zgarish va yangilanish - hayot talabi. T.8. -T.: «O‘zbekiston», 2000, 479-488-betlar.

5. Karimov I.A. Iqtisodiyotni erkinlashtirish - farovonlik poydevori. T.9. -T.: «O‘zbekiston», 2001, 3-45-betlar.
6. Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asr bo‘lag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T.6. -T.: «O‘zbekiston», 1997, 31-40, 125-135, 149-162-betlar.
7. Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T.: «O‘zbekiston», 2000, 6-12, 14-15, 16-26, 28-38, 47-48-betlar.
8. Karimov I.A. El-yurtga halol, vijdonan xizmat qilish - har bir rahbarning muqaddas burchi. Andijon viloyat xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida so‘zlangan nutq. T.12. – T.: O‘zbekiston, 2004. – 285–312-b.
9. Karimov I.A. Qonun va adolat ustuvorligi faoliyatimiz mezonini bo‘lsin. Surxondaryo viloyat xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida so‘zlangan nutq. T.12. – T.: O‘zbekiston, 2004. –313–337-b.
10. Karimov I.A. Yangilanish va barqaror taraqqiyot yo‘lidan yanada izchil harakat qilish, xalqimiz uchun faravon turmush sharoitini yaratish – asosiy vazifamizdir. – T.: O‘zbekiston, 2007. – 11-b.
11. Karimov I.A. O‘zbek xalqmi hech qachon, hech kimga qaram bo‘lmaydi. T.13. – T.: O‘zbekiston, 2005. –156–223-b.
12. Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari – oliy qadriyat. – T.14. – T.: O‘zbekiston, 2006. – 61–97, 139–153, 248–265-b.
13. Rahimov I., Zohidov A., Azizov Sh., Ayupov A. va boshq. Mustaqillik mafkurasi va O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurishning iqtisodiy, ijtimoiy va ma‘naviy negizlari. -T.: «Universitet», 2001. 232-bet.
14. Pugachev V.P., Solovlev A.I. Siyosatshunoslikka kirish. T.: «Yangi asr avlodi», 2004, 202-255-betlar.
15. O‘zbekiston: 13 yil mustaqil taraqqiyot yo‘lida. T.: «O‘qituvchi», 2004, 3-44-betlar.
16. Do‘stjonov T., Hasanov S. O‘zbekiston demokratik taraqqiyot yo‘lida. T.: Toshkent Moliya instituti, 2004, 3-180-betlar.
17. Sharifxo‘jaev M. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati. – T.: Sharq, 2005. – 240 b.
18. Aliev B., Hoshimov T. O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti. – T.: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi «Adabiyot nashriyoti», 2005. – 160 b.
19. Abdullaev M. va boshqalar. Mustaqillik: Izohli ilmiy-ommabop lug‘at. – T.: “Sharq”, 2006. – 528 b.
20. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari: iqtisodiy, ijtimoiy va ma‘naviy jihatlar. – T.: “Ma‘naviyat”, 2006. – 160 b.
21. To‘xlijev N. va boshqalar. O‘zbekiston iqtisodiyoti asoslari. – T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashr., 2006. – 280 b.
22. Qirg‘izboyev M. Fuqarolik jamiyati: nazariya va xorijiy tajriba. – T.: Yangi asr avlodi, 2006. – 204 b.
23. Levitin L., Karlayl S. Islom Karimov - yangi O‘zbekiston Prezidenti. -T.: «O‘zbekiston», 1996, 40-46, 117-119-bet.

24. Odilqoriev X.T., Foyibnazarov Sh.F. Siyosiy madaniyat. T.: O‘zRIIV Akademiyasi, 2004, 138-158-betlar.

**4-MAVZU. O‘ZBEKISTONDA DEMOKRATIK JAMIYAT BARPO
ETISHDA
«O‘TISH DAVRI»NING ZARURLIGI VA UNING XUSUSIYATLARI
MA’RUZA REJASI**

4.1. *O‘tish davri tushunchasi, uning mohiyati va umumiy qonuniyatlari.*

4.2 *O‘tish davrining «klassik», «inqilobiy», «evolyusion», «Shok terapiyasi» va islohot yo‘llari.*

4.3. *O‘zbekistonda Islom Karimov tomonidan demokratik jamiyatga o‘tishning nazariy, konseptual metodologiyasining ishlab chiqilishi.*

**4.1. O‘tish davri tushunchasi, uning mohiyati va umumiy
qonuniyatlari**

O‘tish davri ijtimoiy-siyosiy fanlar mavzulari tizimidagi dolzarb masalalar qatorida turadi. Chunki, mamlakatlar o‘zlarining yuksak taraqqiyot darajalariga ma’lum oraliq bosqichlarini bosib o‘tmasdan erisha olmaydilar. Ana shu «oraliq» bosqichni o‘rganish nafaqat nazariy, shuningdek amaliy ahamiyatga ham egadir. Ammo, u mustaqil mavzu sifatida ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy adabiyotlarda ilmiy jihatdan juda kam o‘rganilgan. Buning asosiy sababi, uning aniq «mezoni»ni va boshlanishi nuqtasi bilan «poyoni» (oxirgi muhlati) masalasini aniq belgilash murakkabligicha qolmoqda. Bundan tashqari ba’zi olimlar, jamiyat taraqqiyoti to fuqaroviy jamiyat darajasiga ko‘tarilguncha, faqat «o‘tish davri»ni o‘z boshidan kechiradilar, u uzluksiz jarayon, - deb hisoblasa, yana birlari «o‘tish davri»ning muhlati va mohiyatidan ko‘ra, undagi jarayonlarni o‘rganish «muhimroq» - ekanligini ta’kidlaydilar. Xullas, O‘zbekistonda demokratik jamiyatga o‘tish davri ham mukammal o‘rganishga ehtiyoj yetilib keldi. Chunki, uning boshlanishi va oxirgi «poyoni»ning mezonlarini aniqlamasdan turib, jamiyat hayotida sodir bo‘ladigan yoxud sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan jarayonlar haqida aniq konseptual g‘oyalarni ishlab chiqish ham mumkin emas. Bu jarayonlar nega turli mamlakatlarda turlicha sodir bo‘ladi? Ularning muhlati nega har bir davlatda turli xil vaqtlarda davom etadi? O‘tish davrida kuchlar nisbati qanday holatda bo‘ladi? degan savollarga javobni faqat demokratik jarayonlar bilan hamohanglikda mustaqil mavzu sifatida o‘rganish orqaligina javob berish mumkin bo‘ladi. Bu jarayon barcha mamlakatlar uchun xosdir. Chunki jahonning eng taraqqiy etgan mamlakatlari ham uni o‘z boshidan kechirmoqdalar.

Shu ma’noda uni o‘rganish bugun «o‘tish davri»ni o‘z boshidan kechirayotgan O‘zbekiston uchun ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga egadir. Negaki, uni o‘rganish biz qurayotgan jamiyatda sodir bo‘ladigan jarayonlar darajalari to‘g‘risida aniq tasavvurlarga va unga yetib borish yo‘llarini aniqlash imkonini beradi.

O'tish davri barcha davlatlarning yuksak taraqqiyotiga erishish uchun xos bo'lgan jarayonida sodir bo'ladigan o'ziga xos «oraliq» muhlat hisoblanadi.

U har qanday davlat uchun umumiy qonuniyatdir. Chunki davlatlar vujudga kelishi bilanoq, birdaniga yuksak taraqqiyot darajasiga ko'tarila olmaydi, balki har bir davlat eng avvalo, shakllanadi va ma'lum tarixiy taraqqiyot bosqichlarini o'z boshidan o'tkazadi. Ma'lumki, har bir davlatning vujudga kelish, rivojlanish va yuksak darajasiga ko'tarilish jarayonlari olimlar tomonidan o'rganilgan va bugungi kunda o'rganish davom etmoqda.

Aslida o'tish davri nazariyasi deganda nimani tushunmoq kerak? O'tish davri u haqidagi turli qarashlar tizimi hisoblanadi. Ular asosida umumlashgan nazariyalar shakllanadi. Qarashlar turli-tuman, hatto ular bir-biriga qarama-qarshi bo'lishi ham mumkin. Eng muhimi ularni tahlil qilish asosida ilmiy xulosalar ishlab chiqiladi. Xulosalarning ilmiyligi esa ularning moddiy kuchga aylanishida o'z ifodasini topadi. Ya'ni, o'tish davri haqidagi nazariy qarashlar real hayotda o'z ifodasini topsa, amaliyotda o'z samarasini bersagina, ilmiy xulosa darajasiga ko'tariladi. Ana shu ma'noda ham o'tish davri nazariyasi deganda, mamlakatlarning ma'lum bir ijtimoiy taraqqiyotdan ikkinchisiga o'tish uchun zarur bo'lgan oraliq bosqichlar natijasi haqida shakllangan qarashlar tizimi tushuniladi.

Berilayotgan bu ta'rif o'tish davrining mohiyatini o'rganish asosida shakllangan qarashlar natijasi o'laroq, yuzaga keldi. O'tish davri haqida turli-tuman fikrlar bo'lishiga qaramasdan uni bir tizimga keltirish, umumlashtirish asosida shakllangan ta'riflar bugungi kungacha deyarli uchramayotganligi sababli, «o'tish davri nazariyasi»ga yuqorida berilayotgan ta'rifni boshqalari bilan taqqoslash imkoniyati ham cheklanganligini nazarda tutish lozim.

S.Abduxoliqovning fikricha, «ijtimoiy-taraqqiyot bir tamaddundan ikkinchi tamaddunga o'tish, birinchi namunadagi madaniy borliqdan ikkinchi namunadagi madaniy borliqqa o'sib o'tish tarzida yuz beradi».

Totalitar tizimdan demokratik jamiyatga o'tish qaysi sohada bo'lishiga qarab, uning ma'no-mazmunini aniqlash mumkin bo'ladi. Demokratik taraqqiyot bosqichiga o'tish, uning muqarrarligini hisobga oladigan bo'lsak, uning zarurligini inkor etib bo'lmaydi. Chunki jamiyat ham inson kabi yuzaga kelganidanoq yuksak kamolot darajasiga ko'tarila olmaydi, balki ma'lum bosqichlarni bosib o'tishi zarur bo'ladi. Hamma masala ana shu bosqichlarning o'ziga xosligini, ularda mavjud bo'ladigan muammolar ko'lamini aniqlash va hal qilish mexanizmlarini ishlab chiqish bilan bog'liq. Ammo, bu jo'n, oson ish emas. Chunki jamiyatning bir bosqichdan ikkinchisiga o'tishi o'z ichiga keng ko'lamdagi vazifalarni hal etishni qamrab oladi. Ularni amalga oshirishda nafaqat **ob'ektiv**, ayni paytda **sub'ektiv omillarini** ham hisobga olish zarur. Ularning o'tish davridagi vazni o'zaro bog'liq holda kechadi. Shuning uchun ham o'tish davri haqida fikr yuritganda, gap faqat jamiyatning demokratik tamoyillar tizimiga o'tishi bilan cheklanmasdan, balki ungacha jamiyatlar bir bosqichdan ikkinchisiga o'tishi uchun zarur bo'lgan «**oraliq**» ham nazarda tutilmoqda.

Albatta, masalaga bunday yondashuv vujudga kelishi, ular o'rtasidagi kurashlar va u yoki bu sinf hukmronligining o'rnatilishidan iborat bo'lgan formasion yondashuvdan xoli bo'lib, u jamiyat taraqqiyotiga sivilizasion yondashuvni talab

etadi. Ya'ni, jamiyatning bir bosqichdan ikkinchisiga o'tishi inson turmushida, uning tafakkurida, jamiyatning moddiy, siyosiy va ma'naviy-ma'rifiy hayotida sodir bo'ladigan o'zgarishlar darajalarining markazini aniqlash va mezonlarini belgilash g'oyasi turadi.

Bugun, umuman, davrga, shu jumladan o'tish davriga qarashlar tubdan o'zgardi, ular mazmunan zamonamizning o'ziga xos qadriyatlariga asoslangan. Professor I.Ergashev to'g'ri ta'kidlaganidek, «Bugun davrga qarash o'zining mazmuni va mohiyatiga ko'ra, an'anaviy yakka mafkuraviy qarashdan tubdan farq qiladi. Mustabid tuzumning yemirilishi bilan davrni siyosiylashgan, mafkuralashgan mazmuniga va harakteriga barham berildi»¹. **Demak, «o'tish davri»ni bir tomonlama emas, balki uni siyosiy, falsafiy, iqtisodiy va ma'naviy-ma'rifiy sohalarni o'zida mujassamlashtirgan tushuncha sifatida qarash va shu yo'nalishda tahlil qilish to'g'ri bo'ladi.**

Ana shunday qarashlarning majmuasigina o'tish davrining mohiyatini o'zida to'la ifodalaydi. Albatta, o'tish davri - nimadan nimaga yohud qaysi jamiyatdan yana qaysi biriga o'tilishi haqida gap borishi masalasi dunyo olimlari diqqatida turganligini ham ta'kidlash lozim bo'ladi. Ayniqsa, jamiyat taraqqiyoti bosqichlariga formasion yondashuv (yuqorida ta'kidlanganidek) barham topgan bugungi kunda bu masalaga aniqlik kiritish maqsadida turli konsepsiyalarni ilgari surishga e'tibor ham kuchaymoqda.

O'tish davri tushunchasi, uning mohiyati, umumiy qonuniyatlari va turli shakllari. “O'tish davri” mustaqil mavzu sifatida ilmiy adabiyotlarda kam o'rganilgan bo'lib, uzoq kechishi yoki qisqaligi bilan xarakterlanadi. Turli mamlakatlarda turlicha kechadi. Buning sababi mazkur mamlakatlarning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy holatlari bilan bog'liqligidir. O'tish davri barcha davlatlar taraqqiyoti uchun umumiy qonuniyatdir. Chunki davlatlar vujudga kelishi bilanoq yuksak taraqqiyot darajasiga birdan ko'tarila olmaydi, avval shakllanadi, ma'lum bosqichlarni bosib o'tadi. O'tish davri-bir ijtimoiy tuzumdan ikkinchi bir ijtimoiy tuzumga o'tish murakkab jarayon bo'lib, u ma'lum bir qonuniyatlar asosida yuz beradi. O'tish davriga munosabat masalasini germaniyalik olim Leonid Levitin shunday yozadi: “Odatda o'tish davri” islohinining so'zlarini aynan tushunib, uni o'tmish va kelajak oralig'idagi bugun deb o'ylaydilar. “O'tish davrining paydo bo'lishida bunday qarashlarga ko'ra o'tmish- sabab, kelajak esa maqsad tarzida voqea bo'ladi”. Demak, **birinchidan**, “o'tish davri” “oralig'” ma'nosini anglatmaydi. Bu olimning yana bir fikricha, “Tabiiyki, o'tish davrlar turli xildagi tartibsiz jarayonlar, mavhumotli inkor sodir bo'lmoqda. Bu o'z navbatida ular hayotida ayrim holatlarda katta fojeali holatlarni keltirib chiqarishi mumkin”. **Ikkinchidan**, feodalizm munosabatlari sharoitida yashayotgan mamlakatlarga “chetdan” demokratik jarayonlarni “eksport” qilib bo'lmaydi. **Uchinchidan**, “o'tish davri” ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy tuzum emas, balki mamlakatlarning ularga o'tish uchun zarur bo'ladigan zaminlarni shakllantirishga ketadigan oraliq bosqich hisoblanadi. **To'rtinchidan**, “o'tish davri” qancha turli xil bo'lmasin bari-bir barcha ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy tuzumlar uchun zarurdir.

¹ Эргашев И. Тараққиёт фалсафаси. Т.: Академия, 2000, 59-бет.

Demokratik jamiyatga o'tish

Demokratik jamiyatga o'tish deganda mamlakatlarning turli tuzumlardan demokratik tamoyillar asosida rivojlanishi uchun vujudga keltiriladigan imkoniyatga ketadigan oraliq vaqt tushuniladi. “Oraliq” vaqtning boshlanishi poyoniga yetishi muhim ahamiyat kasb etadi. O'tish davrida yangi davlatchilik paydo bo'lib, uning taraqqiyoti quldorlik, feodal, kapitalizm, sotsializm kabi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga o'tishi uchun ham zarur bo'ladi. O'tish davrining, ya'ni bir tuzumdan ikkinchi bir ijtimoiy tuzumga o'tishi qonuniyat bo'lishi bilan birga, **u turlicha ko'rinishlarga ega ham bo'ladi. Umumiylik, o'ziga xoslik, oraliq holatlari bilan belgilanadi.** Demak, o'tish davrida mamlakatni sun'iy ravishda jadallashtirmaslik kerak, kuch ishlatish, zo'ravonlik ketmaydi, siyosiy hokimiyatning to'la ta'minlanganligi bilan emas, balki xalq farovonligi bilan belgilanadi. **“O'tish davri”ning 3 ta asosiy «modeli»** rivojlangan mamlakatlarda shakllangan: **1) Klassik o'tish davri (an'anaviy) yo'l. 2) Inqilobiy yo'l (revolyusiya orqali).** Bunga sobiq SSSRni misol keltirish mumkin. **3) Evolyusion yoki bosqichma-bosqich yo'l hisoblanadi.**

Demak, agar biz hozirgi mustaqil **O‘zbekistonimizga** qiyos qiladigan bo‘lsak, mamlakatimizda o‘tish davrining murakkab kechayotganligining sabablarini, uning ma’lum bir qonuniyatlar asosida yuz berishi tabiiy holat deb bilamiz va biz ana shu **uchinchi evolyusion, ya’ni bosqima-bosqichlik yo‘lini tanladik.**

Jumladan, Amerikalik sotsiolog Deniel Bell o‘tish davridan keyingi ijtimoiy taraqqiyotni quyidagi uch bosqichga bo‘ladi:

1. Agrar jamiyat.

2. Industrial jamiyat.

3. Industrial yoki informasion jamiyat.

Uning jamiyatni klassifikatsiyalashtiruv (tizimlashtirish)i zaminida, jamiyatning ishlab chiqarish texnologiyasi, ishlab chiqarishga samarali ta’sir o‘tkazishni belgilovchi xizmat ko‘rsatish, maishiy hayot va turmush turadi, uning fikricha, **bugun dunyodagi ko‘pgina mamlakatlar industrial jamiyatdan informasion jamiyatga o‘tish holatida**¹... Ba’zi bir Yevropalik olimlar industrial va postindustrial jamiyat bilan bir qatorda, «**Yangi**» jamiyat P. Draker, «**Post zamonaviylashgan**» jamiyat, jifslashtirib, undan keyin **yangi industriallashgan jamiyat** Dj. Gelbreyt, undan keyin «**rivojlangan**» jamiyat va xokazo.

Umuman, ularning nazariyalarida insonning jamiyatdagi roli va o‘rni, yana birlarida esa o‘tish davrida demokratiyaga oid bilim va texnika taraqqiyoti ta’sirida sodir bo‘lgan o‘zgarishlarni o‘zida mujassamlashtirgan².

Yuqoridagi ko‘rsatilgan olimlarning fikrlarini umumlashtirgan holda aytish mumkinki:

birinchidan, jamiyat qanday nomlanishidan qat’i nazar, o‘z taraqqiyotida biridan ikkinchisiga o‘tish bilan bog‘liq bo‘lgan jarayon asosida rivojlanadi;

ikkinchidan, bir taraqqiyot bosqichidan ikkinchisiga o‘tishdagi asosiy ko‘rsatgich moddiy omil emas, balki odamlarning turmush sharoitlaridagi bo‘ladigan o‘zgarish hisoblanadi.

O‘tish davrini faqat moddiy omillar darajalari bilan bog‘lash - uning mohiyatini to‘liq ifodalamaydi. Shunga ko‘ra, sodir bo‘ladigan ijobiy yohud salbiy o‘zgarishlarga ta’sir o‘tkazuvchi siyosiy omillarning rolini aniqlash masalasi ham muhimdir.

Jamiyatda bo‘ladigan har qanday o‘zgarishlar iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarining uzviyligi xolatida qaralgandagina, o‘tish davrining mohiyatini tushunish mumkin bo‘ladi: o‘tish davri mamlakatlar taraqqiyotining bir ijtimoiy-iqtisodiy bosqichdan biri ikkinchisiga o‘tishi umumiy qonuniyat bo‘lishi bilan birga, ularning har birida o‘tish jarayoni ham turlicha namoyon bo‘ladi. Barchasiga xos bo‘lgan asosiy umumiylik eskisining taraqqiyot ehtiyojlariga javob bera olmaganligi oqibatida, yangi bosqichga o‘tish zaruriyatini keltirib chiqarishi bilan bog‘liq. Shu ma’noda, o‘tish davridagi bosh yo‘nalish «orqaga qaytish» emas, balki «oldinga» yurish, pastdan yuqoriga ko‘tarilish yoki oldingi darajaga qaraganda yuksalish, rivojlanish demakdir.

Eski tuzumni saqlab qolish yo‘lidagi turli urinishlar, qon to‘kishlar, xalq boshiga tushadigan turli fojealarga qaramasdan, ularning qaysi darajada sodir

¹ Каранг: Вопросы философии. 3-сон, 2001 йил, 6-б.

² Ыша жойда. 8-сон, 2001 й., 14-бет.

bo'lishidan qat'i nazar, bari-bir o'tish davrining bosh yo'nalishi o'zgarmas bo'lib qolaveradi. Shu ma'noda Leonid Levitinning quyidagi fikriga qo'shilish mumkin. **«Postkommunistik o'tish davri** – o'tish davrining ko'rinishlaridan biridir, xolos. Insoniyat tarixida bunday davrlar ozmuncha yuz bermagan. Ular o'zaro bir-biridan qanchalar salmoqli tafovutlar bilan farq qilmasin, biroq asosiy ma'nolari bitta – jamiyatni uning iqtisodini, siyosatini, uning madaniyatini zamonaviylashtirish»¹ – deb yozadi. Ammo, ana shu «Zamonaviylashtirish»ni qaysi o'lchov mezonidan kelib chiqmoq kerak, - degan savolga javob topish zarur bo'ladi. Zero, «zamon» o'zgaruvchan, shiddat bilan oldinga intiluvchi jarayon xolos. Masalaga ana shu nuqtai nazardan qaraladigan bo'lsa, o'tish davrining tamom bo'lish mezonlari mavjudmi yoki «zamon» kabi to'xtovsiz jarayon hisoblanadimi? - degan savollar yuzaga kelaveradi.

Aslida, yuqorida bizning unga bergan ta'rifimizda uni davlat taraqqiyotining bir ijtimoiy-iqtisodiy tuzumdan ikkinchisiga o'tish uchun zarur bo'ladigan alohida bosqich ekanligi haqidagi konseptual g'oyamizga muvofiq o'tish davri shu ma'noda ham alohida bosqichdir. Albatta, u ma'lum muhlatdan keyin o'z poyoniga yetadi va jamiyat ilgarigiga qaraganda yangi taraqqiyot bosqichida yashay boshlaydi.

Biz ana shunday jarayonni aniq tasavvur qilishimiz va tushunishimiz zarur bo'ladi. Aks holda, insoniyat o'z boshidan o'tish davrini o'tkazish bilan yashaydi va bu oxiri yo'q bo'lgan jarayon, degan noto'g'ri xulosa kelib chiqadi.

Mustaqillik tufayli O'zbekistonning totalitarizmdan asta-sekin demokratik jamiyat tomon o'tishining o'ziga xos xususiyatlari ham bundan istisno emas, albatta. Ammo, jamiyat erishgan yutuqlar asosida taraqqiy qilish jarayonining imkoniyatlarining tugashi, uning o'sib kelayotgan ehtiyojlarni qondirishga qurbi yetmay qolishi, jamiyatni yangi pog'onaga ko'tarish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Demak, **birinchidan**, o'tish davrini jamiyat o'zi erishgan imkoniyatlar asosida rivojlanishning tugashi, o'sib kelayotgan ehtiyojlarning qondirilmay qolishdan boshlab, undan yuqori bo'lgan imkoniyatlarni yuzaga kelishigacha bo'lgan muhlat bilan belgilash mumkin.

Ikkinchidan, bir ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy tuzumdan ikkinchisiga «o'tish davri» yoki aniqrog'i, «oraliq» bosqichining muhlati ana shu yangi yuzaga kelgan taraqqiy qilish jarayoni namoyon bo'lishi bilan tugaydi.

Uchinchidan, insoniyat faqat «o'tish davri» bilan yashamaydi, balki uning boshlanishi bo'lganidek poyoni ham mavjuddir. Xuddi ana shu «poyoni» taraqqiyot darajalarini yoki tuzumlarning birini ikkinchisi bilan farqlash imkonini beradi.

«O'tish davri» haqida fikr yuritganimizda shuni alohida ta'kidlash lozimki, fuqarolik jamiyatigacha bo'lgan barcha tuzumlarning insonlar manfaatlari va ehtiyojlarini to'la qondira olmasligi bois, ularning birinchisidan ikkinchisiga ob'ektiv ravishda o'tishi uchun ehtiyojni yuzaga keltirib turadi. Bu o'z navbatida yangi tuzumga o'tish davrini boshlab beradi.

Ammo, demokratik tamoyillar asosiga qurilgan yangi jamiyatga o'tish bir qator o'ziga xos hususiyatlar bilan farqlanadi. Ular quyidagilardir:

¹ Каранг: Вопросы философии. 3-сон, 2001 й., 53-бет.

Birinchidan, ayrim mamlakatlarda demokratik jarayonlar yangi tuzumning ichida shakllanadi va bu uning xalq uchun farovon hayotni ta'minlash yo'lidagi faoliyatida namoyon bo'ldi. To'g'ri, bu jarayon ham silliq amalga oshmaydi, balki o'ta murakkab kechadi, juda katta talafotlarni ham o'z boshidan kechirishi mumkin. Xuddi ana shu murakkab muammolarni hal qilishda to'g'ri yo'lni tanlashdagi, ya'ni jamiyat taraqqiyotini xalq manfaatlariga qaratilganligi insonning to'la ma'nodagi huquqlari va erkinliklarini ta'minlovchi jamiyatga aylanishiga olib keladi.

Ikkinchidan, o'tish davri yuksak darajadagi moddiy imkoniyatlarning yuzaga kelishi bilan tugamaydi, balki ularning xalq farovonligini ta'minlashga qaysi darajada qaratilganligi va insonlar erkinliklarining ta'minlanganligi bilan bog'liq bo'lgan jarayon hisoblanadi. Ular nafaqat mamlakatlarning jug'rofiy omiliga bog'liq, balki ana shu davlatda yashayotgan aholining siyosiy madaniyati va mentalitetiga hamohang bo'lishiga ham bog'liqdir. Bularning xammasi tarixiy taraqqiyot bosqichlarida shakllanib va rivojlanib kelgan tajribalardir.

Ayni paytda bugungi kungacha, o'tish davrining mustaqil fundamental nazariyasi ishlab chiqilmagan. Buning oqibatida mamlakatlarning ma'lum tarixiy bosqichni bosib o'tmasdan, uni «chetlab» demokratik jamiyatga o'tishga bo'lgan xatti-harakatlari sodir bo'lmoqda. Bu o'z navbatida ular hayotida ayrim holatlarda katta fojialarni keltirib chiqarmoqda. Shuningdek, ayrim mamlakatlarga «chetdan» demokratik jarayonlarni «eksport» qilib bo'lmaydi. Bunday urinishlar mamlakatlarda beqarorlikka, uni taraqqiyotdan orqaga ketishiga olib kelishi mumkin. Bunday mamlakatlarga demokratiyani «eksport» qilishdan ko'ra, uning shakllanishi uchun shart-sharoit yuzaga kelishiga imkoniyat yaratilishi lozim bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, «o'tish davri» ijtimoiy-iqtisodiy-siyosiy tuzum emas, balki mamlakatlarning ularga o'tishi uchun zarur bo'ladigan zaminlarni shakllantirishga ketadigan tarixiy oraliq bosqich hisoblanadi. Uning boshlanishi mamlakatlarda bo'ladigan, eng avvalo, siyosiy o'zgarishlar va uning zaminida esa iqtisodiy, ijtimoiy hamda ma'naviy sohalaridagi o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgandagina yangi vujudga kelgan jamiyatning o'z imkoniyatlari to'la yuzaga chiqadi. Uning o'ziga xos xususiyati va alohidaligi haqida Prezident Islom Karimov ta'kidlaganidek, **«O'tish davri muammolarining yig'indisi va hususiyatlari bir vaqtning o'zida qator g'oyat murakkab ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni hal etishni taqozo qiladi»¹**. «O'tish davri» qanchalik turli-tuman bo'lmasin, bari bir barcha ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy tuzumlar uchun zarurdir. Chunki u har bir vujudga keladigan yangi jamiyat uchun zamin tayyorlash imkoniyati hisoblanadi. Bu zamin na faqat iqtisodiy, shuning bilan birga jamiyat a'zolarining o'zlarini ham yangi jamiyatga «moslashtirish» zarur bo'ladi.

Buni o'tish davrining bir nechta modellari tajribasini tahlil etish zaruratini vujudga keltiradi.

O'tish davri «model»ining o'ziga xos xususiyatlari. O'tish davri tushunchasi, uning mohiyati va zarurligining umumiy nazariya masalalari turli ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy fanlarda insoniyat taraqqiyoti bosqichlarida demokratik tamoyillar asosida

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. -Т.: Ўзбекистон, 1999, 74-бет.

faoliyat ko'rsatadigan jamiyatga o'tishning turli «model»larining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishni taqozo etadi.

Ma'lumki, **totalitarizmga** asoslangan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy bosqichlarning demokratik jamiyatga o'tishi o'ta murakkab jarayon hisoblanadi. Uning murakkabligi shundaki, ungacha sodir bo'lgan taraqqiyot bosqichlari ob'ektiv ehtiyoj sifatida birining ichida ikkinchisi shakllanib kelgan, davlat va uning ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlari shaklan o'zgargan bo'lsa ham, mazmunan u bari bir ommani itoatda ushlab turishga, uning ustidan hukmronlik qilishga qaratilganligi qolavergan. Ulardagi yana bir xususiyat - **omma davlat uchun**, degan tamoyilning amal qilganligi bilan ham xarakterlanadi.

Demokratik jamiyatda esa, eng avvalo siyosiy tuzum tubdan o'zgarib, xalqning hokimiyati bevosita yoki bilvosita ishtirokida boshqaruvi amalga oshadi va omma davlat uchun emas, aksincha davlat omma uchun, degan tamoyilning ustuvorligi asosida davlat boshqaruvi amalga oshadi.

Shu ma'noda ham demokratik jamiyatga o'tish jarayoni davlatlarning barcha sohalarida tub o'zgarish ishlarining amalga oshirilishi natijasi sifatida sodir bo'ladi.

Demokratik jamiyatga o'tishda **siyosiy sohada**, davlatning amaldagi mexanizmlari tugatiladi. Uning o'rniga qurilayotgan jamiyat manfaatlariga javob beraoladigan mexanizmlari shakllantirilib boriladi. Iqtisodiy sohada esa, bozor munosabatlari qaror topadi. Taraqqiyotda ommaning o'z moddiy manfaatdorligini erkin qondira olishi asosida umumiy iqtisodiy rivojlanish sodir bo'ladi. Ma'naviy-ma'rifiy sohada, inson omili, uning qadr-qimmati yuksak qadriyat darajasiga ko'tariladi. Shunday jarayonlar tufayli jamiyatning yuksak intellektual kuch asosida rivojlanishi reallikka aylanadi.

Shuning uchun ham bugungi kunda dunyo mamlakatlarining demokratik jamiyatga o'z ideali sifatida qaramoqda. Uni vujudga keltirish uchun faollik ko'rsatmoqda. Ammo demokratik jamiyatga o'tishning barcha mamlakatlar uchun yagona bo'lgan aniq andozalari, yana ham aniqrog'i «model»lari yo'q va u bo'lishi ham mumkin emas. Chunki har bir mamlakat na faqat o'zining tuzilishi, iqtisodiy taraqqiyot darajalari, imkoniyatlari, intellektual imkoniyatlaridan biri ikkinchisidan farqlanadi, balki o'z xalqining mentaliteti, turmush tarzi, urf-odatlar va qadriyatlari bilan ham bir-biridan ajralib turadi. Ularni hech qachon bir qolipga solib bo'lmaydi. Unga harakat qilish nafaqat hech qanday samara beribgina qolmasdan, balki og'ir oqibatlariga olib kelishi mumkinligini tarixiy tajriba tasdiqlagan. Shuning bilan birga **demokratik jamiyatga o'tishning barcha mamlakatlar uchun umumiy bo'lgan qonuniyatlari ham mavjud. Jumladan: 1) siyosiy tizimni isloh qilish, 2) bozor munosabatlarini shakllantirish, 3) insonning o'z ichki imkoniyatlarini yuzaga chiqarish uchun shart-sharoitlarni vujudga keltirish, 4) jamiyat taraqqiyotida yuksak intellektual salohiyat ustuvorligini ta'minlash** va boshqa bir qator qonuniyatlar barcha demokratik jamiyat qurishga intilayotgan mamlakatlar uchun umumiy hisoblanadi. Ammo umumiy qonuniyatlar barcha mamlakatlarning o'ziga xosligini hisob olgan holda demokratik jamiyatga o'tishni inkor etmaydi. Aksincha, o'tish davrida mavjud bo'ladigan muammolarning ma'no-mazmunini teran anglagan holda, ularni sobitqadamlik bilan hal qilish imkonini beradi.

4.2. O'tish davrining «klassik», «inqilobiy», «evolyusion», «Shok terapiyasi» va islohot yo'llari.

Bugungacha demokratik tamoyillar asosida rivojlanayotgan mamlakatlarning o'tish davri tajribalariga asoslanib, o'tishning uchta asosiy yo'li yoki «model»i shakllanganligini ta'kidlash mumkin.

1. Uning birinchisi - klassik an'anaviy yo'l hisoblanadi. «Klassik yo'l» – deganda, insoniyatning demokratik taraqqiyot yo'liga o'tishning dastlabki shakli va uning dunyodagi ko'pchilik mamlakatlar taraqqiyotida samara berganligi asosidagi andozasi tushuniladi. Bu yo'lning xarakterli xususiyati shundaki, unda tashqi kuchlarning aralashuvisiz, mamlakatning o'z ichki imkoniyatlariga tayangan xolda demokratik jamiyatga o'tishi amalga oshadi. Bu yo'lning yana bir asosiy xususiyati shundaki, u uzoq tarixiy bosqichda amalga oshadi. O'tish davrida siyosiy sohada qancha burhonlar sodir bo'lishiga qaramasdan asosiy o'tishning islohotlari iqtisodiy sohada amalga oshirila boshlanadi. Bu sohadagi muhim tadbir xususiy mulkchilikni qaror toptirish hisoblanadi. Xuddi ana shu tadbirning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi, mamlakat hayotining boshqa sohalarini, xususan ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy madaniy sohalarida ham islohotlarning amalga oshirilishi imkonini beradi.

O'tish davrining klassik yo'lidagi bunday jarayonning xarakterli tomoni shundaki, iqtisodiy sohada xususiy mulkchilikning rivojlanishidan aholining aksariyat ko'pchilik qismining ish bilan ta'minlashi imkoniyatini beradi. Ammo asosiy moddiy boylikning bir qism odamlarda to'planib qolishi, boshqalarning esa unga qaram bo'lib qolishlari mamlakat ichki hayotida katta bo'hronlar, hatto fuqarolar urushlarini keltirib chiqarishi mumkin. Bu jarayon mulk egalarining aholi farovonligini ta'minlash tomon qiladigan harakatlari o'zining samarasini bera boshlaganicha davom etadi. Xuddi ana shu jarayonlar zaminida aholining siyosiy ongi ham o'sib boradi. Ularning o'z huquqlarining ta'minlanishiga erishishga intilishi kuchayadi. Bu o'z navbatida mamlakat siyosiy hayotida demokratik jarayonlarning yuzaga kelishi va uning o'sib borishiga o'z ta'sirini o'tkazadi.

O'tish davri klassik yo'lning boshlanishi kapitalistik munosabatlarning yuqori bosqichi, uning iqtisodiyotda islohotlar o'tkazmasdan taraqqiy qilishiga imkoniyat yetmay qolishi oqibatida yuzaga keladi.

Bu yo'lning **klassik (an'anaviy) yo'l deyilishiga sabab shuki**, mamlakatlarning demokratik jamiyatga o'tishi dastlab xuddi ana shu ko'rinishda namoyon bo'lgan edi. Bugun yuksak taraqqiyotga erishgan AQSh, Angliya, Kanada, Braziliya va boshqa Yevropadagi ko'plab mamlakatlarning aksariyati ana shu yo'ldan borganlar. Klassik yo'l muammolarning ko'pligi, ularni hal qilishning murakkabligi, aholining bu jarayonga «ko'nikib» borishi kabi masalalar bilan bog'liq bo'lganligi uchun ham, Yevropa mamlakatlarida bu jarayon **ikki, ikki yarim asrgacha** davom etdi. Ana shu muhlat ichida mamlakatlarda iqtisodiy sohadagi yutuqlarning zaminida demokratik qadriyatlari ham shakllanadi va ularda bugun fuqarolik jamiyatini takomillashtirish jarayonlari davom etmoqda.

2. Demokratik jamiyatga o'tishning ikkinchisi - inqilobiy yo'l hisoblanadi. Uning xarakterli xususiyati shundaki, davlatlarda vujudga keltirilgan katta iqtisodiy

salohiyat aksariyat ko'pchilik aholining turmush tarzi nisbatan yuqori bo'lganligiga asoslanib, dastlab mamlakat siyosiy hayotida keskin o'zgarishlar amalga oshiriladi. Ya'ni, amaldagi hokimiyat shakli barbod bo'ladi va uning o'rniga yangi, demokratik jarayonlarni rivojlantirishga moyil bo'lgan hokimiyat shakli va uning infratuzilmasi vujudga keladi. Ular o'z navbatida iqtisodiy hayotda keskin islohotlar o'tkazadilar. Xususan, amaldagi milliy valyuta bekor qilinadi (sindiriladi). Bu esa iqtisodiy islohotlarni o'tkazish shart-sharoitlarining imkoniyatlarini izlashni taqozo qiladi. Buning oqibatida aholining qo'lidagi pul, mablag'lar ham o'z qiymatini yo'qotadi va mamlakat siyosiy hayotida bo'lgani kabi, iqtisodiy hayotda ham demokratik jarayonlarning rivojlanishi sodir bo'ladi. Bu yo'l o'ta xavflidir.

Inqilobiy yo'l uchun zarur bo'lgan asosiy omillar qatorida:

- a) sobiq tuzum sharoitida xususiy mulk kurtaklarining saqlanib qolganligi;
- b) demokratik qadriyat kurtaklarining mavjudligi;
- v) mamlakat hayotini demokratik tamoyillar asosida qayta qurishga qodir bo'lgan intellektual salohiyatning yetarli bo'lishi;

g) aholining ma'lum bir qismi ana shu demokratik jarayonga hech bo'lmaganda «moyil» bo'lishi kabi jihatlar hal qiluvchi omildir. Ularning har biri inqilobiy yo'l uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, intellektualning rolini olib ko'raylik. Ular mamlakat hayotida bo'ladigan har bir o'zgarishni yuzaga keltiruvchi asosiy qudrat hisoblanadi. Xalq hokimiyatdan ko'ra, ularga ko'proq ishonadi va ergashadi. Shu ma'noda ham ular ommani uyushtiradi va demokratik jarayonlarga yo'naltiradi. Shuning bilan birga intellektualning o'zi ham demokratik jarayonlarning murakkab muammolarini hal qilishda bardosh bera oladigan, uyushgan kuch darajasiga ko'tarilgan bo'lishi lozim.

Intellektualning xarakterli xususiyati shundaki, u boshqa ijtimoiy tabaqalardan ko'ra, jamiyat hayotida yuzaga keladigan jarayonlarni oldindan bilishga intiladi va bu o'zgarishlarning boshida tura oladi. Yoki aholi ma'lum bir qismining mamlakatning o'tish davridagi murakkab sharoitlarga (moyil) bo'lishi zarurligi omili ham demokratik jamiyat uchun alohida ahamiyatga egadir. Bu jarayonda aholi murakkab muammolarni hal qilishda faqat kuzatuvchi bo'lib, ularni hal qilishda faol ishtirok qilmas ekan, inqilobiy yo'l hech qanday samara bermaydi. Aksincha, inqilobiy yo'l mamlakatni taraqqiyotdan orqada qolib ketishiga olib keladi. Intellektuallarning ana shu keskin o'zgarishlardagi yakdilligi uyushgan tashkilotlari va harakatlantiruvchi kuchlariga aylanishini taqozo etadi.

Demokratik jamiyatga o'tish yo'llarining shakllari

Классик (анъанавий)	Инқилобий	Эволюцион
Ўтиш жараёни асосан иқтисодий соҳадаги ўзгаришлар билан боғлиқ бўлади. Унинг заминида узок тарихий тараққиёт босқичи давомида ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий соҳаларда ислохотлар амалга ошади. (Бу йўлдан АҚШ, Англия, Франция, Италия ва бошқа мамлакатлар) Германия ва Япониянинг ўтиш даври !! жаҳон уруши билан боғлиқ хусусиятлари мавжуд.	Аксарият кўпчилик аҳолининг турмуш даражаси минимал даражада таъминланганлиги, хусусий мулк элементларини сақланиб қолиши демократик тамойиллар элементи мавжудлиги, интеллектуал салоҳиятнинг мавжудлиги, саноатнинг ривожланганлиги, аҳолининг мураккаб ўтиш жараёнига мойиллиги ва унда фаол иштирок қилиши ва ҳ.к. асосида аввал сиёсий ҳокимият бир “зарб” билан тубдан ўзгаради. Ва унинг заминида иқтисодий, маънавий-маърифий соҳаларда ислохотлар амалга ошади.	Сиёсий ҳокимият ўзгаради, аммо унинг бир қатор имкониятларидан (асосан бошқарувда) вақтинчалик фойдаланилади, иқтисодий маънавий-маърифий соҳаларда ўзгаришлар босқичма-босқич амалга ошади. (Ўзбекистон МДХ ва ҳ.к.)

Jamiyatni demokratlashtirishda ana shu omillarga yetarli e'tibor qilinmasa, inqilobiy yo'l ham o'zining samarasini bermaydi. Bu yo'ldan Kuba, Vetnam, Kompuchiya, Laos, Chexoslavakiya, Xitoy, Polsha, Vengriya, Germaniya Demokratik Respublikasi, Bolgariya va Rossiya kabi mamlakatlari borganlar. Demokratiyaga o'tishning bu yo'li Sharqqa to'g'ri kelmaydi. Biroq, inqilobiy yo'l bilan o'tish uchun zarurati qaysidir darajada mavjud bo'lib qolmoqda. Inqilobiy yo'l demokratik jamiyat siyosiy hayotida keskin burilish sodir etadi. Mamlakatlar siyosiy tizimida boshqaruvning mohiyatan butunlay yangi shakli vujudga keladi. Iqtisodiyotda davlat mulkini xususiylashtirishda, ma'naviy-ma'rifiy sohada eski mafkuradan voz kechishning keskin amalga oshirilishi bir qancha muammolarni keltirib chiqaradi. Ammo, ular o'zaro ichki kurashlarning avj olishi, ba'zi mamlakatlarda qon to'kilishining sodir bo'lishigacha bo'lgan og'ir jarayonlar shaklida amalga oshdi. Bu yo'l qanchalik murakkab, mamlakat hayotida juda katta bo'hronlarga olib kelishini hisobga oladigan bo'lsak, uni har mamlakat o'z xususiyatlari va imkoniyatlaridan kelib chiqqan holdagina amalga oshirishi mumkin.

3. Demokratik jamiyatga o'tishning uchinchi - evolyusion yoki bosqichma-bosqich yo'l hisoblanadi. Uning xarakterli xususiyati shundaki, mamlakatda amaldagi siyosiy hokimiyat tugatilib, uning o'rniga yangi hokimiyat vujudga kelishi bilan, eskini keskin, bir «zarb» bilan tugatmasdan, bosqichma-bosqich, vazminlik bilan tugatilib boriladi. Hatto, ularning ayrim imkoniyatlaridan ham foydalanib boriladi. Xuddi ana shu jarayonda iqtisodiy islohotlarni olib borishda va bu yo'nalishda yangi munosabatlar shakllantiriladi. Bu yo'lning o'ziga xosligi siyosiy va iqtisodiy hayotda o'tkazilayotgan islohotlar bilan hamohang ravishda ma'naviy-ma'rifiy sohalarni ham yangi ehtiyojlar asosida rivojlantirilib borilishidir.

Xo'sh nima uchun asta-sekin, bosqichma-bosqich o'tish zaruriyati tug'iladi? Agar asta-sekin o'tiladigan bo'lsa, uning klassik yo'ldan farqli tomoni nimada? Unda ham asta-sekinlik bilan demokratik jamiyatga o'tilgan-ku? Albatta, evolyusion yo'lning klassik (an'anaviy) yo'ldan farqli tomonlari mavjud. Ular quyidagilardan iborat:

Birinchidan, klassik yo'lda demokratik qadriyatlar mavjud jamiyat ichida yuzaga keladi. Bunda faoliyat ko'rsatayotgan tuzumning taraqqiy qilishi, mulk egalariining oddiy xalqning ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilib boriladi. Uning o'ziga xos xususiyati, har ikki tomonning ham manfaatdorligidadir. Bunday sharoitda demokratik qadriyatlar taraqqiyotning ijtimoiy-siyosiy munosabatlarining «ma'rifatlashib», xalq farovonligini ta'minlash omili bo'lib qoladi. Hozirgi davrda ko'pchilik mamlakatlar evolyusion yo'l totalitarizm yoki diktaturalar xukmronligini barbod etilishining birdan-bir to'g'ri yo'l ekanligini tasdiqlamoqda. Ayniqsa, o'rtacha rivojlangan mamlakatlarning demokratiyaga o'tishi uchun xos bo'lgan bu yo'l mamlakatlar hayotida keskin o'zgarishlarni amalga oshirishning imkoniyatlari bo'lmaganligi bilan ham bog'liqdir.

Ikkinchidan, klassik o'tish yo'lida aholining dunyoqarashi o'zgarib borishini taqozo qilgan bo'lsa, totalitarizm – ommaning ongini to'laligicha o'z manfaatlariga bo'ysundirgan jamiyat bo'lganligi uchun ham uni bir «zarb» bilan demokratiyaga «moslashtirish» nihoyatda murakkab edi. Chunki ongni o'zgartirish qisqa vaqtda amalga oshadigan jarayon emas, u jamiyat hayotida bo'ladigan o'zgarishlarga mos ravishda sodir bo'ladi.

Ayniqsa, bu jarayon sanoat ishlab chiqarishi kam taraqqiy qilgan agrar sektor yetakchilik qiladigan mamlakatlarda asta-sekinlik bilan amalga oshishi ham umumqonuniyatdir. Chunki bunday mamlakatlarda aholining siyosiy madaniyati keskin o'zgartirishlar ehtiyojlaridan orqada qolgan bo'ladi.

Uchinchidan, klassik o'tish uchun xos bo'lgan kapitalistik munosabatlar sharoitida demokratiyaga o'tishda eski tuzum xavf tug'dirmaydi, balki u o'rnini rivojlanayotgan yangi demokratik munosabatlarga «bo'shatib» bera boshlaydi.

Totalitarizm esa yangi demokratik jarayonlar uchun xavf tug'diradi. Chunki uning hukmronligi davrida shakllangan, nihoyatda kuchga tayangan munosabatlar va ma'naviy-ma'rifiy salohiyat demokratik jarayonlar rivojlanishi uchun qarshilik ko'rsatib turadi. Buni albatta hisobga olmaslik mumkin emas.

Shuning bilan bir qatorda mamlakatning taraqqiyot darajalari, xalqning mentaliteti, urf-odatlar va qadriyatlarini hisobga olish evolyusion yo'lning katta

imkoniyatlari bo‘lib, bu o‘tish davrida nisbatan kam talofatlar sodir bo‘lishiga sabab bo‘ladi.

Shuning uchun ham ko‘pgina olimlar bugungi kunda evolyusion yo‘lni o‘tish davri uchun eng maqbul yo‘l sifatida tan olmoqdalar. Jumladan, Rossiya Fanlar akademiyasining akademigi A.N.Yakovlev shunday yozadi: «... inqilob bu - boshi berk ko‘cha, yo‘lini yo‘qotish demakdir. O‘zaro janjal va to‘polonlar sharoitida ham quyidan, ham yuqoridan boshlanadigan jinoyatlar avj oladi. Shu tariqa lyupenlar jinoyati hokimiyat jinoyati bilan bir-biriga aralashib ketadi. Inqilob davrida shafqatsizlik misli ko‘rilmagan darajaga yetadi. U olg‘a rivojlanish haqidagi nazariyalarni yaratadi-yu, oxir oqibatda o‘zi ana shu harakat yo‘lida to‘g‘anoq bo‘ladi. Faqat tabiiy, tadrijiy yo‘l insonga qoniqish tuyg‘usini, jamiyatga esa o‘z taraqqiyotini izchil puxta o‘ylangan, rejali tarzda amalga oshirish imkonini beradi».¹

Evolyusion yo‘lning yana bir afzalligi shundaki, bugun insoniyat juda katta intellektual kamolot darajasiga ko‘tarildi. Shuning bilan birga, uning ehtiyojlari ham unga mos ravishda rivojlanib bormoqda. Ana shu ikki jarayonni uyg‘un holatda rivojlantirish imkoniyatini faqat evolyusion yo‘ldan borish bilan hal qilish mumkin bo‘ladi. Bugun xuddi ana shu yo‘l fojealarga olib keluvchi qarama-qarshiliklarning oldini olishga va taraqqiyotga murosas-yu, madora yo‘l bilan erishish imkonini bermoqda. Bu yo‘l bugun o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritib endi taraqqiyot yo‘liga kirayotgan Osiyo, Afrika, Lotin Amerikasi mamlakatlari uchun ham samarali bo‘lgan yo‘l hisoblanadi. Ular hozir taraqqiyotning qaysi bosqichlarida bo‘lishlariga qaramasdan, demokratik taraqqiyot bosqichiga ham tabiiy-tadrijiy yo‘ldan borishlari pirovard bosh maqsadga erishish demakdir.

Ammo, ularning ichki hayotiga aralashuv, demokratiyani tashqaridan bir «zarb» bilan kiritishga har qanday urinishlar kutilgan natija bermaydi. Bunday holat faqat mamalakatda ichki va tashqi ziddiyatlarning kuchayishiga, demokratiyaning bunyodkorlik kuchiga emas, uni taraqqiyotdan orqaga uloqtirib tashlovchi vayronkor kuch sifatida namoyon bo‘lishiga olib keladi. Bunday sharoitda mamlakatda fuqarolar urishi kelib chiqish xavfi yuzaga keladi. Bu esa o‘z navbatida mamlakatlararo, millatlararo qarama-qarshiliklarni kuchaytirib, demokratiyaning qaror topishiga yo‘l qo‘ymaydi.

Evolyusion yo‘lning samarali rivojlanishi uchun tashqaridan bo‘ladigan har qanday «yordam» mamlakatda demokratik jarayonlar rivojlanishi uchun zarur bo‘ladigan shart-sharoitlarini yuzaga keltiradi. Chunki demokratiya hokimiyatni boshqaruvida xalqning ishtirok etishi bilan belgilanar ekan, uni «majburlab», boshqaruv jarayoniga jalb qilib bo‘lmaydi. Uning uchun ehtiyoj, zaruriyat, shart-sharoitlarning yuzaga kelishi va xalqning undan foydalanishiga bo‘lgan «tabiiy» intilishi shakllanmog‘i kerak bo‘ladi.

Ana shu jarayonning yuzaga kelishi evalyusion yo‘l bilan demokratik jamiyatga o‘tish imkonini beradi. Ular mavjud bo‘lgan mamlakatlarda bu yo‘l o‘z samarasini berayotganligini O‘zbekiston misolida ko‘rish mumkin.

Xullas, evolyusion yo‘l bugun dunyo mamlakatlarining rivojlanishiga va mintaqalarda barqarorlikning yuzaga kelishiga hamda umumiy taraqqiyot uchun

¹ Яковлев А.Н. Қайтадан кашф этилган мамлакат. Сыз боши ырнида. «Халқ сызи», 2001 йил, 9 феврал.

samara bera oladigan yo‘l sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bu jarayonlarni o‘rganish zarur.

4. “**Shok terapiyasi**” (mulkni davlat tasarrufidan birdaniga chiqarish).

5. **Islohot yo‘llari mavjud.**

O‘zbekistonda demokratik jamiyatga o‘tishning o‘ziga xos xususiyatlari.

O‘tish davrining umumiy qonuniyatlari O‘zbekiston uchun ham umumiylikka egadir. O‘tish davrining boshlanishi uchun xos bo‘lgan, amaldagi siyosiy hokimiyatning tugatilishi, uning zaminida iqtisodiy sohadagi islohotlarning amalga oshirilishi uchun zamin tayyorlash va oldingi tizimning mavjud ma‘naviy-mafkuraviy zo‘ravonligidan qutilish bilan xarakterlanadi. Ular qaysi darajada bo‘lishidan qat’iy nazar, demokratik tamoyillar asosida rivojlanish yo‘lini tanlagan barcha mamlakatlar uchun umumiy zaruriyat hisoblanadi. Ammo, hamma masala o‘tish davrining ichida amalga oshiriladigan vazifalar strategiyasini belgilash, ularni hal qilishning mexnizmlarini ishlab chiqish va ularni reallikka aylantirish kabilarda har bir mamlakatning o‘ziga xos xususiyatlari mavjud bo‘ladi. Bir mamlakatning yohud bir necha mamlakatlarning o‘tish davrida qo‘llagan tajribalarini aynan ikkinchi mamlakat qo‘llay olmaydi. Chunki demokratik jamiyatga o‘tishda nafaqat mamlakatlarning taraqqiyot darajalari belgilovchi ahamiyatga ega bo‘ladi, xuddi shuningdek, har bir mamlakatda yashayotgan xalqning mentalitetini hisobga olish ham muhim ahamiyatga molikdir. Uni hisobga olmaslik esa pirovard maqsadga erishish imkonini bermaydi. Shu sababdan ham O‘zbekistonda uning o‘ziga xos va o‘ziga mos bo‘lgan evolyusion tadrijiy yo‘li ishlab chiqildi. Bu yo‘lning O‘zbekiston uchun eng maqbul yo‘l ekanligi Prezident Islom Karimov tomonidan ilmiy asoslandi va uning konseptual g‘oyalarini fundamental tarzda bosqichma-bosqich amalga oshirishga kirishildi.

Bu yo‘l Prezident tomonidan ishlab chiqilgan besh tamoyilda o‘z ifodasini topdi. Xuddi ana shu tamoyillarni tavsiflab, Prezident shunday ta’kidlagan edi: «Shuni alohida takidlash zarurki, soxta inqilobiy sakrashlarsiz, fojeali oqibatlarsiz va kuchli ijtimoiy larzalarsiz, evolyusion yo‘l bilan normal, madaniyatli taraqqiyotga o‘tish – tanlab olingan yo‘lning asosiy mazmuni va mohiyatidir».¹

Bu bosh g‘oyani Prezident Islom Karimov jahon mamlakatlarining tajribalarini chuqur tahlil qilish asosida ilgari surdi va O‘zbekistonga xos o‘tish davri «model»ini ishlab chiqishda uning dunyodagi bironta ham davlatlardagi «model»lariga aynan o‘xshamasligiga asosiy e’tiborni qaratdi.

U mamlakatimiz o‘z mustaqilligini endigina qo‘lga kiritgan va mustaqillikning xavfi xali batamom tugamagan sharoitda - 1992 yilda bu konseptual g‘oyani ilgari surdi. U shunday yozadi: «O‘zbekistonning chinakam mustaqilligiga erishishdan iborat o‘z yo‘li respublikani rivojlantirishning quyidagi asosiy o‘ziga xos xususiyatlari va shart-sharoitlarini har tomonlama hisobga olishga asoslanadi.

Avvalo, u aholining milliy-tarixiy turmush va tafakkur tarzidan, xalq an’analari va urf-odatlaridan kelib chiqadi. Chuqur ildizi o‘tmishdagi an’anaviy jamoa turmush tarziga borib taqaladigan **kollektivchilik asoslari** O‘zbekistan xalqiga tarixan xosdir. Kattalarni hurmat qilish, oila va farzandlar to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qilish,

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. -Т.: «Ўзбекистон», 1993, 39-бет.

ochiq ko'ngillilik, millatidan qat'i nazar, odamlarga xayrixohlik bilan munosabatda bo'lish, o'zgalar kulfatiga hamdard bo'lish va o'zaro yordam tuyg'usi kishilar o'rtasidagi munosabatlarning me'yorini hisoblanadi. O'zbeklar diyoriga, o'z Vataniga mehr-muhabbat, mehnatsevarlik, bilimga, ustozlarga, ma'rifatparvarlarga nisbatan alohida hurmat-ehtirom - O'zbekiston aholisiga xos fazilatlaridir. Ichki va tashqi siyosatni ishlab chiqib, amalga oshirish chog'ida **islom dinini e'tiborga olish muhim** ahamiyatga ega. Odamlarning turmush tarzida, ruhiyatida, milliy-ma'naviy, axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda, umuminsoniy tamoyillar bilan uyg'unlashtirishni taqozo etadi.

O'zbekiston mustaqillik yillarida demokratik jamiyatga o'tishning uchta bosqichini bosib o'tdi. Ularning **birinchisi**, Prezident Islom Karimov tomonidan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi - birinchi chaqiriq VI sessiyasida (1996 yil 29 avgust) «Hozirgi bosqichda demokratik islohotlarni chuqurlashtirishning muhim vazifalari»; **ikkinchisi**, Birinchi chaqiriq o'n to'rtinchi sessiyasida «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda» (1999 yil, 14 aprel) va nihoyat, **uchinchisi**, ikkinchi chaqiriq Oliy Majlisning to'qqizinchi sessiyasida «O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yo'nalishlari» (2002 yil 29 avgust) qilgan ma'ruzalarida ko'rsatib berildi.

Albatta, ana shu bosqichlar biri ikkinchisidan keskin farq qilmasada, ulardagi asosiy g'oya demokratik jarayonlarning olg'a tomon rivojlanishini va ma'lum bir vaqtga kelganda bu jarayonga yangi kuch, qudrat hamda faollik baxsh etishdir. Chunki jarayonlar izchillik bilan tahlil etilmasa, undagi asosiy muammo aniqlanmasa va istiqboldagi vazifalar belgilanmasa, rivojlanish ham bo'lmaydi. Shu ma'noda ham Prezident demokratik jamiyat qurish borasidagi vazifalarni «**chuqurlashtirish**» (1996 yil) «**erkinlashtirish**» (1999 yil) va «**demokratik o'zgarishlar orqali fuqarolik jamiyat asoslarini shakllantirish**» (2002 yil) kabi konseptual g'oyalarida belgilab bergan.

Ammo bu - o'tish davrining mustaqil ravishda bir necha bosqichlardan iborat ekan, - degan xulosa kelib chiqishiga asos bo'lmasligi kerak. Chunki o'tish davrining o'zi mamlakatning turli tuzumlardan demokratiyaga o'tishdagi mustaqil «oralig'i», «ko'prigi» hisoblanadi. Yuqorida ko'rsatilgan bosqichlar o'tish davrining uzluksizligini ifodalaydigan ko'rsatgichdir.

4.3. O‘zbekistonda Islom Karimov tomonidan demokratik jamiyatga o‘tishning nazariy, konseptual metodologiyasining ishlab chiqilishi

O‘zbekiston Prezidenti Islom Karimov ilk bor davlat hokimiyati tepasiga sobiq Ittifoq davrida kelishi bilanoq, O‘zbekistonning mustaqil rivojlanish yo‘lini o‘yladi va uni amalga oshirish uchun barcha kuch va imkoniyatlarini ishga soldi. Prezidentimiz XX asr 90-yillaridayoq mustaqillik uchun kurash olib bordi. O‘zbekistonni dunyoda o‘z yo‘li bilan rivojlanish imkoniyatiga egaligini isbotlab berdi. U dastlab, **birinchidan**, o‘zbek tilining “davlat tili” haqidagi qonunning qabul qilinishida bosh-qosh bo‘ldi (1989 yil 21 oktabr), **ikkinchi** navbatda mamlakatimizda O‘zbekistonning o‘z davlat ramzlari bo‘lishi uchun (1991 yil 15 fevral) kurashdi, **uchinchidan**, mamlakatimizda Prezidentligini joriy etdi (1990 yil 24 mart), **to‘rtinchidan**, “Mustaqillik Deklaratsiyasi”ni qabul qilishda jonbozlik ko‘rsatdi (1990 yil 20 iyun) va h.k. O‘zbekiston Prezidenti Islom Karimov O‘zbekistonning demokratik jamiyatga o‘tishining nazariy konseptual metodologiyasini 1992 yilda “O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li”, keyinchalik “O‘zbekiston - bozor munosabatlariga o‘tishning o‘z yo‘li” asarlarida ilmiy asoslab berdi. O‘zbekistonning bozor islohotlaridan borish qonuniyatlarini ilmiy asosladi. Demak, Prezidentimiz ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayotni barpo etish uchun uning konseptual metodologiyasi mavjud bo‘lishi lozim edi. Bu metodologiyaga ko‘ra O‘zbekiston demokratik, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etish, bozor islohotlarini bosqichma-bosqich shakllantirish yo‘llarini belgilab berdi. Agar biz dunyo mamlakatlarida o‘tish davrining turli ko‘rinishlari: an‘anaviy, inqilobiy va evolyusion ko‘rinishlarining mavjudligini inobatga olsak, Prezidentimiz ana shu evolyusion yo‘lda 1) mulkni davlat tasarrufidan bosqichma-bosqich chiqarish, erkinlashtirish, 2) ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash, chunki bu barqarorlik makroiqtisodiy rivojlanishni belgilab beradi. 3) Pulning qadrsizlanishi uchun kurash, 4) xom-ashyo ishlab chiqaradigan mamlakatdan bozor munosabatlari sharoitida tayyor maxsulotlar ishlab chiqaradigan respublikaga aylantirishdek strategik vazifalarni belgilab berdi. Prezidentimizning yana bir muhim demokratik jamiyat sari borishdagi yutug‘i shundaki, u milliy davlatchilikni, davlat hokimiyatini tubdan isloh etish, uni asta-sekinlik bilan fuqarolik jamiyatiga bosqichma-bosqich o‘tkazish vazifasini ko‘rsatib o‘tdi. Bu yo‘lda 1995 yilga kelib katta ijobiy ishlar qilina boshlandi. O‘zbekistonning rivojlanishida ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ma‘naviy rivojlanish qonuniyatlari ishlab chiqildi. 1999 yilda Prezidentimiz “O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida” nomli asarida O‘zbekiston taraqqiyotining konseptual asoslari, yo‘llarini aniq ko‘rsatib o‘tdi. Bunda asosiy e‘tibor nodavlat organlarini shakllantirish, fuqarolik jamiyati elementlarini rivojlantirish g‘oyasini ilgari surdi. Bu borada yangi qonuniyatlar ishlab chiqildi. 1999 yilda Prezidentimiz “O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida” asarida bu masalaning nihoyatda muhimligini inobatga olib, XXI asrda O‘zbekiston taraqqiyotining konseptual asoslari, yo‘llari aniq ko‘rsatib o‘tildi. Bunda asosiy e‘tibor nodavlat organlarini shakllantirish, fuqarolik jamiyati elementlarini rivojlantirish g‘oyasini ilgari surdi. Bu borada yangi qonuniyatlar ishlab chiqildi.

2002 yilga kelib 9-sessiyada “O‘zbekistonda demokratik o‘zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yo‘nalishlari” (ular 7 ta) ishlab chiqildi. Bu borada davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirish, fuqarolar siyosiy, iqtisodiy faolligini oshirish bozor islohotlarini rivojlantirishning garovi ekanligi ta’kidlab o‘tildi.

Ўзбекистонда ўтиш даврининг эволюцион йўлини танланганлиги нинг ўзига хос сабаблари	→	1. Республикада вужудга келган иқтисодий вазият, оилалар аксарият кўпчилигининг турмуш даражасининг пастлиги, эски тузумга мослашганлиги, уларнинг дунёқараши, моддий бойликларни яратишга бўлган муносабати, сиёсий маданияти етарли даражада эмаслиги бўлса
	→	2. Ташкилий, сиёсий, иқтисодий, молиявий- кредит тизмларини ўзгартириш, тегишли ҳуқуқий асосни, бозорнинг инфратузилмасини барпо этиш, ходимларни тайёрлаш учун вақт керак. Ишлаб чиқаришни тайёрлаш ва қайта жиҳозлаш учун талаб қилинадиган технологик вақт олинини ҳам ҳисобга олиш керак.
	→	3. Кишиларнинг тафаккурини одат тусига кирган қоидаларни ўзгартириш учун муҳимдир. Ҳар бир босқичда кишиларнинг тафаккурини ўзгаришларни қабул қилишга таёрлаб, уларни амалий ишлар билан янги тузумнинг афзаллигига ишонтириб бориш зарур.

Ўзбекистонда демократик жамиятга о'тишнинг о'зига хос хусусиятлари

QISQACHA XULOSA

Demak, demokratik jamiyatga o'tish deganda, mamlakatlarning turli tuzumlardan (totalitarizm, kapitalizm, harbiy diktatura va x.k) demokratik tamoyillar asosida rivojlanishi uchun vujudga keltiriladigan imkoniyatga ketadigan oraliq vaqt tushuniladi. Xuddi ana shu vaqt ichida demokratik jamiyat uchun zarur bo'ladigan iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy-ma'rifiy imkoniyatlar yaratiladi. «Oraliq» vaqtning boshlanishi va uning o'z poyoniga yetishi o'tish davri masalalari qatoridagi eng muhim ahamiyatga molikdir. Chunki, bugun bu masala ilmiy adabiyotlarda o'z yechimini topganicha yo'q. Unga aniqlik kiritmaslik esa «o'tish davrining» boshi va oxiri qaerdaligini bilib olish imkonini bermaydi. To'g'ri, o'tish davri ikki yo'nalishda iqtisodiy hayotda va siyosiy hokimiyatda pirovardida demokratik jamiyatga olib boruvchi tub o'zgarishlarning sodir bo'lishi va uning asosida ijtimoiy hamda ma'naviy-ma'rifiy sohalarda olib boriladigan islohotlarning boshlanishi bilan xarakterlanadi. O'tish davrining tugashi esa demokratik tamoyillarning to'laligicha hayotiy reallikka aylanishi bilan bog'liq bo'ladi.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR

1. Sobiq Ittifoq parchalanishining asosiy sabablari nimalarda?
2. O'zbekiston siyosiy mustaqilligiga erishgan paytda qanday hujjatlar qabul qilingan edi?
3. O'tish davrining barcha mamlakatlar uchun umumiy bo'lgan qonuniyatlarini izohlang?
4. O'tish davrining inqilobiy, tadrijiy, "Shok terapiyasi", islohot yo'llarining har birini bayon eting?
5. Prezident Islom Karimovning "O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li", "O'zbekiston – bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li" asarlarining mazmun va mohiyati, ahamiyati nimalarda aks etadi?

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. -T.: «O'zbekiston», 2003.
2. Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li. T.1. -T.: «O'zbekiston», 1996, 36-85-betlar.
3. Karimov I.A. O'zbekiston - bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li. T.1. -T.: «O'zbekiston», 1996, 274-284, 301-308, 309-322, 341-359-betlar.
4. Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. T.3. -T.: «O'zbekiston», 1996, 175-181, 183-191, 202-226, 227-246-betlar.
5. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T.6. -T.: «O'zbekiston», 1997, 31-40, 125-135, 149-162-betlar.
6. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T.: «O'zbekiston», 2000, 6,8-12, 14-15, 16-26, 28-38, 47-48-betlar.
7. Karimov I.A. El-yurtga halol, vijdonan xizmat qilish - har bir rahbarning muqaddas burchi. Andijon viloyat xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida so'zlangan nutq. T.12. – T.: O'zbekiston, 2004. – 285–312-b.

8. Karimov I.A. Qonun va adolat ustuvorligi faoliyatimiz mezonini bo'lsin. Surxondaryo viloyat xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida so'zlangan nutq. T.12. – T.: O'zbekiston, 2004. –313–337-b.
9. Karimov I.A. O'zbek xalqini hech qachon, hech kimga qaram bo'lmaydi. T.13. – T.: O'zbekiston, 2005. –156–223-b.
10. Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari – oliy qadriyat. – T.14. – T.: O'zbekiston, 2006. – 61–97, 139–153, 248–265-b.
11. Karimov I.A. Yangilanish va barqaror taraqqiyot yo'lidan yanada izchil harakat qilish, xalqimiz uchun faravon turmush sharoitini yaratish – asosiy vazifamizdir. – T.: O'zbekiston, 2007. – 11-b.
12. Rahimov I., Zohidov A., Azizov Sh., Ayupov A. va boshq. Mustaqillik mafkurasi va O'zbekistonda demokratik jamiyat qurishning iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy negizlari. -T.: «Universitet», 2001. 232-bet.
13. Pugachev V.P., Solov'ev A.I. Siyosatshunoslikka kirish. T.: «Yangi asr avlodi», 2004, 202-255-betlar.
14. O'zbekiston: 13 yil mustaqil taraqqiyot yo'lida. T.: «O'qituvchi», 2004, 3-44-betlar.
15. Do'stjonov T., Hasanov S. O'zbekiston demokratik taraqqiyot yo'lida. T.: Toshkent Moliya instituti, 2004, 3-180-betlar.
16. Qirg'izboyev M. Fuqarolik jamiyati: nazariya va xorijiy tajriba. – T.: Yangi asr avlodi, 2006. – 204 b.
17. Konstitutsiya va qonunlarning ustunligi - O'zbekiston taraqqiyotining kafolati. - T.: «Adolat», 2000.
18. Levitin L. O'zbekiston tarixiy burilish pallasida. -T.: «O'zbekiston», 2001, 368-bet.
19. Odilqoriev X.T., Foyibnazarov Sh.F. Siyosiy madaniyat. T.: O'zRIIV Akademiyasi, 2004, 138-158-betlar.
20. Pugachev V.P., Solov'ev A.I. Siyosatshunoslikka kirish. T.: «Yangi asr avlodi», 2004, 237-255-betlar.
21. Do'stjonov T., Hasanov S. O'zbekiston demokratik taraqqiyot yo'lida. T.: TMI, 2004, 3-180-betlar.
22. Sharifxo'jaev M. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati. – T.: Sharq, 2005. – 240 b.
23. Aliev B., Hoshimov T. O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti. – T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi «Adabiyot nashriyoti», 2005. – 160 b.
24. Abdullaev M. va boshqalar. Mustaqillik: Izohli ilmiy-ommabop lug'at. – T.: «Sharq», 2006. – 528 b.
25. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari: iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy jihatlar. – T.: «Ma'naviyat», 2006. – 160 b.
26. To'xliiev N. va boshqalar. O'zbekiston iqtisodiyoti asoslari. – T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» davlat ilmiy nashr., 2006. – 280 b.

5-MAVZU: IJTIMOIIY-SIYOIIY BARQARORLIK, MILLATLARARO TOTUVLIK – DEMOKRATIK JAMIYA T QURISH SHARTI

MA'RUZA REJASI:

- 5.1. *Ijtimoiy-siyosiy barqarorlik tushunchasining mohiyati, belgilari va uning zarurligi.*
- 5.2. *Ijtimoiy-siyosiy barqarorlikning ichki va tashqi omillari hamda terrorizm xavfi va unga qarshi kurashish.*
- 5.3. *Iqtisodiy va siyosiy barqarorlikning o'zaro bog'liqligi hamda millatlararo totuvlikning muhim shartlari.*

5.1. Ijtimoiy-siyosiy barqarorlik tushunchasining mohiyati, belgilari va uning zarurligi

Jamiyatda, xususan, qar şanday davlatning siyosiy, iştisodiy, ma'naviy barşaror rivojlanishi ikki muqim jiqat bilan boşliş bœladi: **birinchisi**, ijtimoiy-siyosiy **beşarorlik** (albatta uning oldini olish kerak), ya'ni notinchlik bœlsa, **ikkinchisi**, ijtimoiy-siyosiy **barşarorlikdir**. Prezidentimiz Islom Karimov mustaşillik yillarida xalşimizni doim ijtimoiy-siyosiy barşarorlikka da'vat etib kelmoşda.

1. Ijtimoiy-siyosiy beşarorlik, notinchlik belgilariga şuyidagilar kiradi: tajovuzkorlik, aşidaparastlik, diniy ekstremizm, islom fundamentalizmi, davlat shovinizmi, millatchilik, agressiv millatchilik, korrupsiya va jinoyatchilik, maqalliychilik va uruř-aymoşchilik, shuningdek, œz siyosatini, ta'sirini œtkazish va qukmronlik şilishga urinayotgan kuchlar, terrorizm va qokazo. Masalan, ana shunday yovuz kuchlarning ba'zi a'zolari tomonidan sun'iy ravishda 1989 yil may-iyun oylarida Farhona, 1990 yil fevral-mart oylarida Bœka va Parkentda, 1990 yil iyun oyida Œsh va Œzganda daqshatli voşealar sodir etildi. 1991 yil 8 dekabrda Namangandagi sobiş viloyat ijroşœmi binosini egallab olgan diniy ekstremistlarning konstitution tuzumga şarshi tajovuzlari. 1992 yil 16 yanvarida Toshkentdagi talabalar shaqarchasida uyushtirilgan tartibsizliklar. 1999 yil 16 fevral kuni soat 14 ga yaşin mamlakatimiz poytaxti Toshkentda, Œzbekiston Respublikasi Vazirlar Maqkamasi binosi yonida kuchli portlash sodir etildi. Shunday portlashlar shaqardagi «Nodirabegim» kinoteatri, Tashşi iştisodiy faoliyat Milliy banki, Ichki ishlar vazirligi binolari yonida qam yuz berdi. Portlashlar oşibatida 13 kishi qalok bœlib, bir necha mashina yonib ketdi. Jabrlanganlarning deyarli barchasi tinch aqli vakillaridir. 128 nafar odam turli darajada tan jaroqati oldi.

Xuddi shunday tashşi va ichki dushman tomonidan sun'iy ravishda tashkil şilingan qarbiy qarakat 2000 yil avgustda Surxondaryo viloyatining Sariosiyo va Uzun tumanlari, Toshkent viloyatining Bœstonliş tumani qududlarida qam sodir etildi. Bu şœporuvchilik qarakatida ishtirok etgan 12 nafar jinoyatchini uzoş muddatlarga ozodlikdan maqrum etish yuzasidan Œzbekiston Respublikasi Oliy sudining chişargan qukmini barcha yurtdoshlarimiz ma'şuladilar. Portlashlarni sodir etgan ijrochilar va bu kuchlarning orşasida turgan yovuz, joqil kimsalar qalok bœlganlarning tirnořiga qam arzimaydi.

2004 yil 28 mart - 1 aprel kunlari Toshkent shaqri, Buxoro va Toshkent viloyatlarida takroran terrorchilik qarakatlari sodir etildi.¹ Bir necha begunoq odamlar, milisiya xodimlari šurbon bældilar. Yovuz kuchlar qarakati bostirildi. Jinoyatchilarning œzlari tomonidan yasalgan moslamalarning portlashi tufayli qamda maxsus operatsiyalar davomida 33 nafar terrorchi yœš šilindi, ularning 7 nafari ayollardir. Šœlga tushurilgan 54 nafar gumondor shaxslardan 45 nafariga nisbatan ayblov e'lon šilingan, ularning 15 nafari ayollardir. 2004 yil 30 iyul kuni Toshkent shaqrida Isroil va AŠSh elchixonalari oldida, Ğzbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi binosida terrorchilik qarakatlari uyushtirildi. Buning natijasida 4 ta begunoq fušarolarimiz qalok bœldi. Jinoyatchilar šilmishiga yarasha jazolandilar.

2005 yil 12-13 may kunlari Andijon shaqrida ana shunday šœporuvchilik, terrorchilik qarakatlari uyushtirildi. Natijada 200 ga yašin Ğzbekiston fušarolari šurbon bœldi. Xalšimizning tinch va osoyishta qayotiga tajovuz šilishga urinayotgan kuchlar qech šachon œzining šora niyatiga yetolmaydilar.

2005 yil 13 mayda sodir bœlган Andijon vošealari davlatimiz raqbarining 2005 yil 14 may kuni Ošsaroy šarorgoqida, 17 may kuni Ğzbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasida œtkazilgan matbuot anjumanlaridagi bayonotlari, muxbirlarning savollariga javoblarida aytib œtildi. Andijon vošealari tœħrisida uydirma va qašišat oydinlashtirildi. Islom Karimovning 2005 yil 19 avgust kuni Oliy Majlis Senati Kengashining majlisida sœzlagan nutši Ğzbekiston yovuzlik va terror yœlidagi mustaqkam tœsiš bœlганligi aloqida ta'kidlandi. Shu boisdan qam doimo ogoq bœlish zaruriyati yana bir bor bayon etildi. Mavzuni yoritishda ogoqlik mustašillikni asrab-avaylash, qimoya šilish va mustašillikning muqim sharti ekanligi Islom Karimovning «Ogoq bœling, odamlar» degan da'vati bilan boħlamoš kerak. Vatanimizning tinchligi va xavfsizligi œz kuch-šudratimizga, xalšimizning qamjiqatligi va bukilmas irodasiga boħliš jarayondir¹. Mamlakatimizdagi kœplab maqallalarda «Ğz uyingni œzing asra!», «Tinchlik uchun kurashmoš kerak!», «Ğzbek xalši qech šachon, qech kimga šaram bœlmaydi» degan shiorlar ostidagi qarakatlar, ularning tinchlikni mustaqkamlashdagi aqamiyati keng bayon etildi.

Umuman, bu tajovuzkor ašidaparastlar mustašil davlatlardagi œtish davri šiyinchiliklaridan foydalanib šolishga urinmošda. Prezident Islom Karimov «Ğzbekiston XXI asr bœsaħasida: xavfsizlikka taqdid, baršarorlik shartlari va taraššiyot kafolatlari» asarida «œtish davrining keskin ijtimoiy muammosi kœp kishilar uchun šaror topgan turmush tarzining buzilishidan, qayotiy mœljalning, fikrlash tarzi, ijtimoiy fe'l-atvor, bošimandalik kayfiyatlarining œzgarishidan iborat. œtish davrida odamlarning tafakkur yuritish psixologiyasi œzgaradi, bu esa, ayonki, qamma vašt qam oson kechavermaydi»². Yurtboshimizning bu falsafiy, mantišiy fikrlarini qayotning œzi tasdišlab turibdi.

Shu boisdan qam jamiyatimizda qozirda mavjud bœlган, kœzga yaššol tashlanayotgan, ba'zi sodir bœlayotgan korrupsiya, ta'magirlik, poraxœrlik, lošaydsizlik, bošimandalik kabi illatlarning ildiziga bolta urish lozim. Tabiiy va sun'iy yuzaga keladigan ijtimoiy-siyosiy bešarorlik xavf-xaratlarining oldini olish

¹ Ğzbekiston: 13 йил мустақил тараққиёт йўлида. - Т.: «Ўғитувчи», 2004. 8-б.).

¹ Каримов И.А. Ўзбек халқи кеч шачон, кеч кимга шарам бœлмайди. -Т.: Ўзбекистон, 2005. -160 бет.

² Каримов И.А. Хавфсизлик ва барšарор тараққиёт йўлида. Т.6. Т.: «Ўзбекистон», 1998. 181-бет.

zarur. Bular yurtimizda ijtimoiy-siyosiy baršarorlikni mustaqkamlash uchun muqim va qal šiluvchi rol œynamoŭi darkor.

Mana shu yušorida bayon etilgan illatlarning oldini olmaslik va ularni tagtomiri bilan yœšotmaslik jamiyat a'zolari bilan davlat œertasidagi munosabatlarda jarlikni yuzaga keltiradi. Ya'ni, ular œertasidagi œzaro mutanosiblik yœšoladi. Oxir-ošibatda jamiyat ijtimoiy-siyosiy tizimidan norozilik illatlari shakllana boshlaydi. Xilma-xil ish tashlashlar, norozilik namoyishlari va qarakatlarga olib kelishi mumkinki, bunga aslo yœl šœyib bœlmaydi.

Qozirgi paytda Prezidentimiz Islom Karimov olib borayotgan ichki va tashši siyosatning shu narsaga yœnaltirilayotganligini katta xursandchilik bilan šayd etib, uni taŭin takomillashtirish, kuchaytirish lozim. Bu taraššiyot oxir-ošibatda mamlakatning tœla ijtimoiy-siyosiy mustašilligini ta'minlab, shu oršali respublikamiz ijtimoiy rivojlanishini tezlashtirishga, ozod va obod Vatanni, xalšimiz farovon qayotini ta'minlashga olib keladi.

2. Ijtimoiy-siyosiy baršarorlikning asosiy tamoyillari. Ijtimoiy-siyosiy baršarorlik demokratik, adolatli jamiyat šurishning eng muqim asoslaridan biri qisoblanadi. **Baršarorlik** - tinchlik, osoyishtalik va ijodiy meqnat muqiti šat'iy, uzil-kesil qamda mustaqkam œernatilgan muqim shart. Baršarorlik, tinchlik, totuvlik - bular davlatchiligimizning yangi binosi barpo šilinadigan poydevoridir. Bu bizning ertangi porloš kunimizga olib boradigan yœldir.¹ Baršarorlik, avvalo, qar šanday taraššiyot, bunyodkorlik faoliyatining zaruriy sharti va zamini qisoblanadi.

Ijtimoiy baršarorlik²: 1) jamiyat qayotining osoyishtaligi; 2) ijtimoiy tuzum elementlarining uyŭunligi; 3) jamiyatdagi ijtimoiy birliklar (millatlar, turli ijtimoiy šatlamlar va boshša) vakillarining qamkorligi va qamjiqatligi.

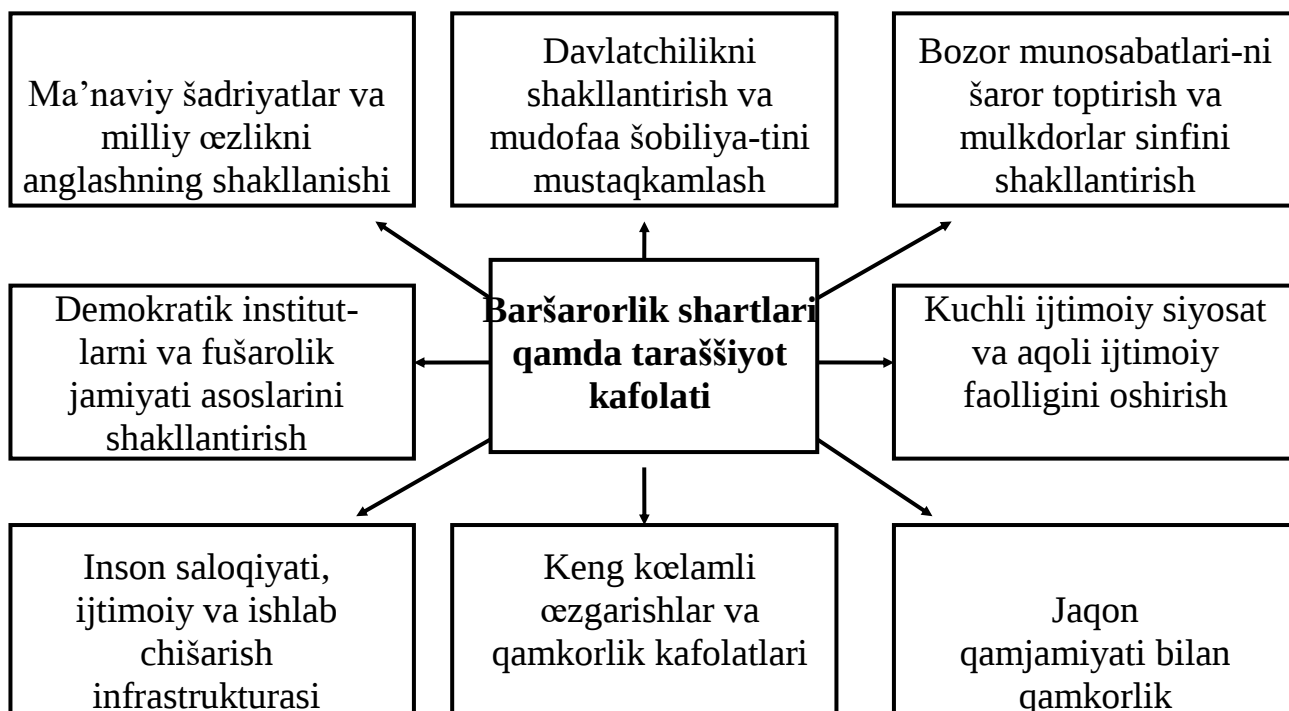
Baršarorlik insoniyat tarixida yaratuvchilik, bunyodkorlik faoliyati uchun asos bœlgan. Šadimgi mashqur faylasuf Konfusiylar: «**Farovonlik** - mašsad, **isloqotlar** - unga erishish yœli, **baršarorlik** esa **shart-sharoitdir**» deb bejiz aytmagan. Ana shu sababdan qam jamiyat qayotida baršarorlikka intilib kelingan, baršarorlik, boshboshdošlik bœlmasligi uchun qarakat šilingan.

¹ Karimov I.A. Vatan saŭdaŭŭi kaŭi mušadadadir. T.3. T.: «œEzбекистон», 1996, 296-бет.

² Назаров К., Очилдиев А. Миллий истиšлол ŭояси: асосий тушунчалар, тамойиллар ва атамалар. -Т.: «Янги аср авлоди», 2002, 13-14- бетлар.

«Biz mavjud real xavf-xatarlarga jiddiy šaraymiz. Ayni vaštda imkoniyatlarimizni, jozibali jiqlatlarimiz va afzal tomonlarimizni qam bilamiz. Bizning mineral xomashyo, insoniy va ishlab chišarish zaqiralarimiz ichki baršarorligimizning va xalšaro nufuzimizning mustaqkam kafolati bœlib xizmat šiladi. Mamlakatimiz XX1 asrda jaqon ištisodiyoti, madaniyati va siyosatida munosib œrin olish uchun tarixiy imkoniyatlarga ega».

Islom Karimov.

Ijtimoiy-siyosiy baršarorlikning tamoyillari šuyidagilardir:

1) Ijtimoiy adolatni ta'minlashdir. Ijtimoiy adolat ta'min bœlishi uchun mamlakatda šonun ustuvorligi, fušarolarning šonun oldida tengligi va œz ish faoliyatlarini šonun doirasida amalga oshirishni bildiradi. Prezidentimiz Islom Karimov ta'kidlaganidek, «Šonunning ustuvorligi - qušušiy davlatning asosiy prinsipidir». Amir Temurning «Šaerda šonun qukmronlik šilsa, œsha yerda erkinlik bœladi» degan œgitlari sharšona qušušiy davlat šurishda asos bœlib xizmat šiladi. «Adolat va qašišat ħoyasi ijtimoiy qayotimizning barcha soqalarini šamrab olmoħi darkor.

Adolat va qašišat ħoyasi šonunchilik faoliyatimizning zamini, bosh yœnalishi bœlmoħi shart», – degan edi Yurtboshimiz Islom Karimov. – Mamlakatda adolat tamoyillari amal šilishi, baršarorlik qukm surishida **uch sub'ektning**, ya'ni **davlat, jamiyat va fušarolarning** œzaro munosabatlaridagi šonuniylik asos bœladi. Boshšacha aytganda, ana shu uch sub'ekt - davlat, jamiyat va inson munosabatlari

bir-biriga mos kelishiga erishilsagina, ota-bobolarmiz orzu šilgan adolatli jamiyat barpo bœladi¹.

2) Ёzbekiston polietnik davlat bœlganligi bois, millatlararo va qamkorlikni ta'minlash bilan boħliš. Ёzbekistonda 130 ga yašin millat va elatlar yashamošda. Bugungi kunda respublikamizda 100 dan ortiš milliy-madaniy markaz ishlab turibdi. Bu markazlarning mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy baršarorlikni ta'minlashdagi roli bešiyos.

3) Respublikada 18 ta diniy konfessiyaga mansub 1900 dan ziyod diniy tashkilot faoliyat koersatmošda. Mirarab madrasasi, Toshkent Islom universiteti, 14 ta madrasa, 400 ga yašin diniy musulmon œšuv muassasalari, boshša dinlarga tegishli 19 œšuv yurti ishlab turibdi. Diniy ta'limot muassasalarida 4200 dan ortiš yoshlar dinlar asoslarini qamda dunyoviy bilimlarni œrganmošda². Ana shu diniy tashkilotlar œrtasidagi munosabatlarni doimiy ravishda yaxshilab borish va bir-birlarini qurmatlash, e'zozlash muqim tamoyillardan biri sanaladi.

4) Jamiyat a'zolarining qaš-qušušlarini ta'minlash. Asosiy šonunimiz bœlgan Ёzbekiston Konstitutsiyasida koersatilganidek, tœla-tœkis amalga oshirish uchun ijtimoiy-siyosiy, ištisodiy va qušušiy asoslarini ta'minlab berish lozim. Xalšimizda mustašillik - bu qušuš degan ašida ijtimoiy qayotning barcha soqalari uchun asos sifatida xizmat šiladi. Prezidentimiz Islom Karimov «Mustašillik sœzining nafašat œzini erkin sezish, œz qayotini šurish, balki œz qayot-mamotini qal etishda katta qušušša egalik qam demakdir»³, degan edi.

5) Prezidentimiz Islom Karimov «Ёzbekiston XXI asrga intilmošda» asarida 2004-2005 yillargacha mamlakatimizni rivojlantirish strategiyasining ***oltinchi ustuvor yœnalishi - jamiyatdagi baršarorlik, tinchlik, millatlar va fušarolararo totuvlikni, sarqadlarimiz daxlsizligini, mamlakatimiz qududiy yaxlitligini ta'minlashdan iborat bœlgan muqim vazifalarni belgilab berdi***⁴.

6) Jamiyat a'zolari barcha toifalarining turmush darajasini yuksaltirish sari yœlidan borish va uning farovonligini oshirish eng muqim tamoyillardan biri qisoblanadi. Bu borada davlat narx-navoni tœla nazorat šilib, jamiyatning turli xil toifa, mutaxassis ishchi-xodimlari maoshlarini mutanosiblikda olib borish qam muqim siyosiy qam amaliy aqamiyatga ega bœlgan tamoyillardan biridir.

7) Mamlakatda tinchlikni, osoyishtalikni ta'minlash uchun Šurolli Kuchlarni, Mudofaa šudratini qarbiy-texnikaviy jiqatdan šayta šurollantirish va yangilash, milliy armiyamiz saloqiyatini oshira borish - ijtimoiy-siyosiy baršarorlikni ta'minlashning tamoyillaridan biri.

8) Shu munosabat bilan mamlakatimiz chegaralarini šœrišlash, mustaqkamlash mašsadida šudratli rivojlangan davlatlar bilan siyosiy, ijtimoiy-ištisodiy va aynišsa **qarbiy soqalardagi alošalarni** mustaqkamlash yœli birdan bir tœħri yœl va niqoyatda katta aqamiyat kasb etgan tamoyillardan biridir. Bu borada Prezident Islom Karimov 2001 yil 3-5 may kunlari Rossiya Federatsiyasi Prezidenti Vladimir Putinning taklifiga binoan davlat tashrifi bilan Rossiya Federatsiyasida

¹ Назаров Й., Рœзиназаров Ш. Мустаšиллик kœšyš демакдир. - Т.: «Ёzbekiston», 1998, 14-б.

² «Марказий Осиё маданияти» газетаси. 2000 йил 22-28 сентябрь.

³ Каримов И.А. Хавфсизлик ва барšарор тараšийœт йœелида. Т.6. Т.: «Ёzbekiston», 1998, 25-бет.

⁴ Каримов И.А. Биз келажагимизни сœз šœелимиз билан šурамиз. Т.7. Т.: «Ёzbekiston», 1999, 382-бет.

bœldi. Shuningdek, 2005 yil 25 mayda mamlakatimiz raqbari Xitoy Xalş Respublikasida bœldi. Tashriflar davomida savdo-iştisodiy munosabatlar, Markaziy Osiyodagi xavfsizlik masalasiga, mintaşada xalşaro terrorchilikka šarshi birgalikda kurash masalalariga katta e'tibor šaratildi. Mazkur davlatlar œertasida imzo chekilgan qujjatlarning šimmati va aqamiyati beniqoya kattadir.

9) Iştisodiy va siyosiy barşarorlik uzviy boħliş jarayonlardan biri. Shu boisdan ijtimoiy-siyosiy barşarorlikni ta'minlash iştisodiy isoqotlar barşarorligining rivojlanishini ta'min etadi, aqoli turmush darajasining sifat jiqatdan yaxshilanishiga olib keladi. Mamlakatimizda ijtimoiy qamkorlikni ta'minlashda farovon, barşaror qayotni barpo etishning 4 shartiga e'tibor šaratilmoşda. Bular:

- a) tinch-totuvlik va barşarorlikni kœz šorachiħiday asrash;
- b) mulkka yangi munosabatda bœlish;
- v) fuşarolar, avvalo, faollar tafakkurining œezgarishi zarurligi;
- g) ijtimoiy ongimizda Vatan ozodligi ħoyasining ustunligi.

Demak, **xulosa œernida** shularni bildirish mumkin:

1. Diniy aşidaparastlik va boshşa yot mafkuralar, eng avvalo, ayrim yoshlarning ħoyaviy-siyosiy tajribasizligiga tayanadi.

2. Šarshi tarħibot samaradorligining zaruriy tamoyillaridan biri - uning tezkorligida bœlib, unda muayyan mintaşaviy sharoitlarni, kishilarning yosh xususiyatlarini, oliy œşuv yurtining u yoki bu muddatda qal šila olishi mumkin bœlgan mafkuraviy imkoniyatlarini qisobga olish kœzda tutiladi.

3. Shaxsning mamlakat ichkarisida va tashşarisida sodir bœlayotgan voşealarni mustaşil taqlil šila olishi, mafkuraviy immunitetni mustaqkamlaydi.

Chunki mafkuraviy taqdid œzining mazmuni, tamoyillari, uslublari va shakllariga kœra murakkab qodisadir. «Biz uchun yot bœlgan bir maşsadni, - degan edi Prezident Islom Karimov, - diniy davlat, musulmon xalifaligini œernatishni tarħib šilmoşda. Ularni birlashtirib turgan - dunyoviy taraşşiyot yœeliga bœlgan nafrat, ħarblık jurnalistlar uchun yana bir bor aytmœşchiman, konstitutsiyaviy, dunyoviy taraşşiyot yœelini šabul šila olmaslik, uni kœerolmaslikdir»¹.

5.2. Ijtimoiy-siyosiy barqarorlikning ichki va tashqi omillari hamda terrorizm xavfi va unga qarshi kurashish.

Prezident Islom Karimov «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida....» asarida xavfsizlik milliy modelini ishlab chiqishi talab etilayotganligini bayon etgan edi. Yurtboshimiz ta'kidlaganidek, o'tgan yillar mantiqi bizni hozirgi kunda 3 ta asosiy savolga murojaat qilishga undamoqda. O'zbekistonning kelajagi ana shu savollarga qanday javob berishimizga bog'liq. Bular:

- 1) Xavfsizlikni qanday saqlab qolish lozim?
- 2) Barqarorlikni qanday ta'minlash darkor?
- 3) Taraqqiyot yo'lidan sobitqadam rivojlanishga nimalar hisobiga erishish mumkin?

¹ Каримов И.А. Ёзбек халşи кœч řачон, кœч кимга řарам бœлмайди. -Т.: Ёзбекистон, 2005. 53-бœт.

Ўzbekistonda milliy-diniy bahrikenglik va dunyoviylik. Dinlarning umuminsoniy moqiyati, maʼsadi bir boʻlib, ular bir-birlariga zid emas. Aslida diniy bahrikenglikning moqiyati shundan kelib chiʼadi. Jamiyat tarixidan turli dinga mansub kishilarning yonma-yon yashab kelganligiga koʻplab misollar keltirish mumkin. Bizning mamlakatimiz qududida qam islom, qam nasroniylik, iudaizm kabi dinlar yonma-yon yashab kelgan, diniy amallar erkin ijro etilgan. ʼEsha davrlarda qam ziyolilar, olimlar qayot saboʻshlarini bir-biridan ʼerganganlar, ustoz-shogird boʻlishgan. Ularning turli dinlarga mansubligi bunday munosabatlarga qalal bermagan.

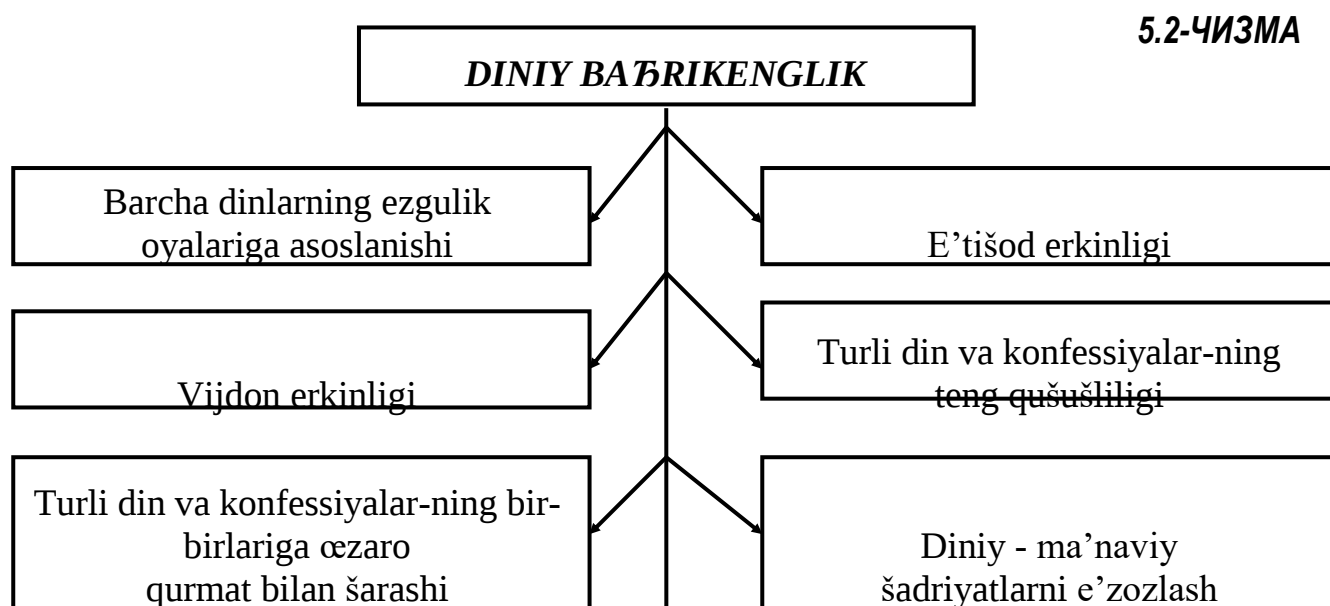
1. Ijtimoiy-siyosiy barqarorlikning ichki omillari:

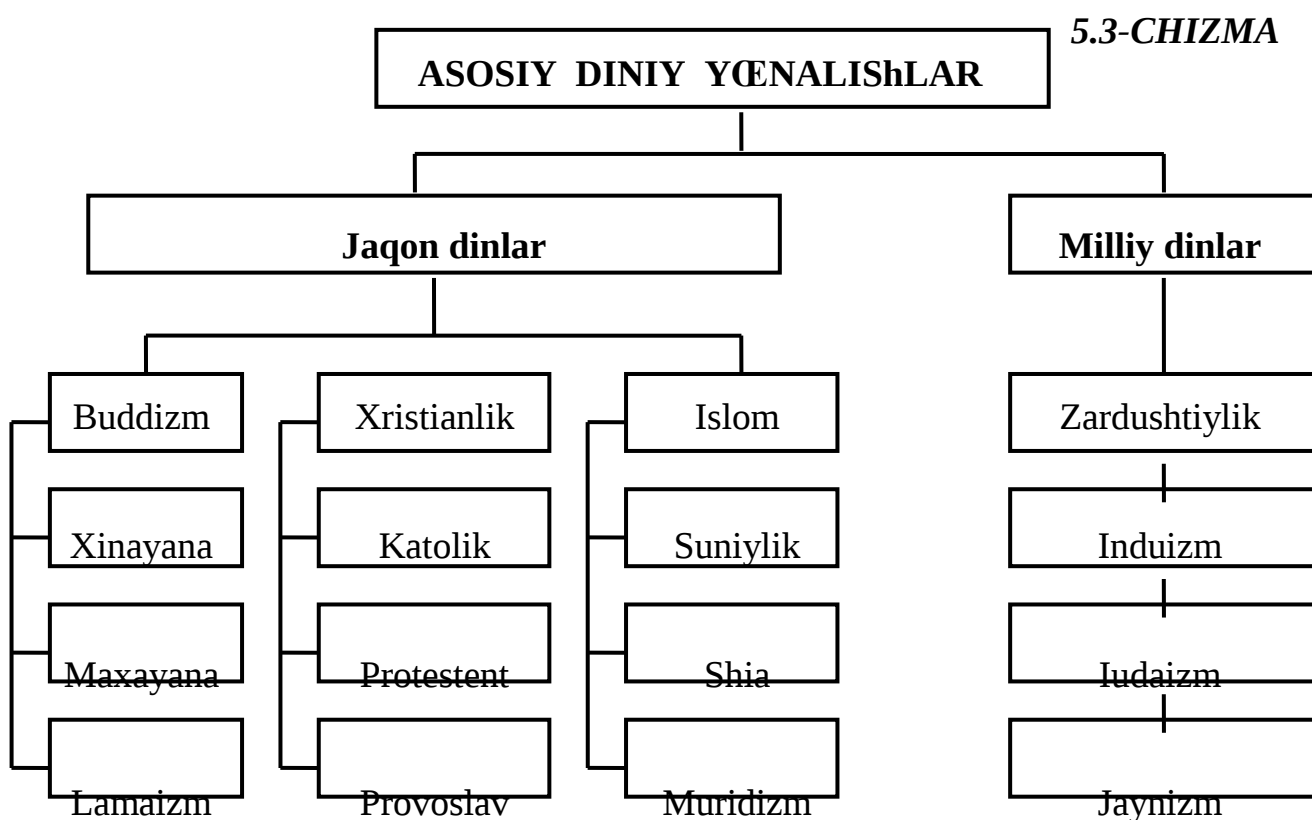
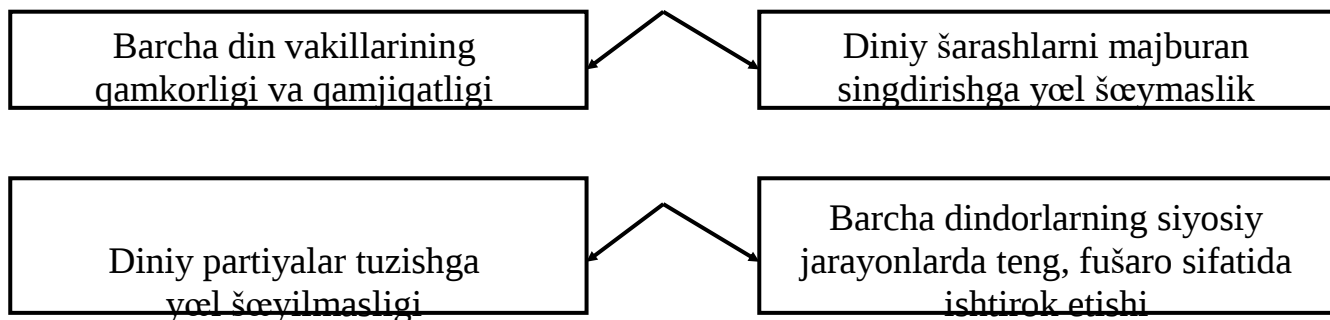
- 1) Xalqning kundalik moddiy va maʼnaviy ehtiyojlarining toʻla qondirilishi.
- 2) Millatlararo tinch-totuvlik, teng huquqlilik, hamjihatlilik, hamkorlik.
- 3) Diniy bagʻrikenglik (tolerantlik).
- 4) Fuqarolarning siyosiy faolligi;
- 5) Jamiyat hayotining barcha sohasini demokratlashtirish.
- 6) Adolatli, qonun ustuvorligini taʼminlash.
- 7) Ijtimoiy muhofaza, ijtimoiy kafolat, ijtimoiy adolat tamoyillarini yoʻlga qoʻyish.
- 8) Davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirish va h.k.

2. Ijtimoiy-siyosiy barqarorlikning tashqi omillari:

- 1) Mamlakat manfaati ustuvorligini taʼminlash.
- 2) Markaziy Osiyoda tinchlik va barqarorlikni saqlash.
- 3) BMT, YeXHT, Yevropa Ittifoqi, NATO, ShHT, Yevroosiyo kabi xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar bilan oʻzaro hamkorlikni keng yoʻlga qoʻyish.
- 4) AQSh, Rossiya, Yaponiya, Xitoy, Germaniya, Fransiya va Yevropa Ittifoqining boshqa mamlakatlari bilan hamkorlik munosabatlarini rivojlantirish.
- 5) Xalqaro, mintaqaviy terrorizm, ekstremizm va radikalizmga qarshi birgalikda kurash va h.k.

Ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni taʼmin etuvchi ayrim jarayonlarni quyidagi chizmalar asosida tasvirlash ham mumkin.

Qozirgi vaštda Œzbekistondagi turli konfessiyaga mansub diniy tashkilotlar Œz faoliyatini Œzaro teng qušušlilik, qamdŒstlik va qamkorlik asosida amalga oshirmošda. Diniy baħrikenglik turli dinlarning, turli dinlarga mansub kishilarning qamdŒstlik munosabatlarinigina nazarda tutmaydi, balki e’tišodidan šat’iy nazar barcha kishilarning tengligi, umumiy ezgu mašsad yelida qamkorlikni qam šamrab oladi. Diniy šarashga kŒra qam, madaniy, jumladan, ilmiy šarashga kŒra qam inson eng oliy mavjudotdir.

Diniylik dunyoviylikka xizmat šilishi mumkin deganda, dunyošarashning ezgulik, yaxshilik, qalollik, tinchlik, dŒstlik kabi yuksak insoniy fazilatlarni tarbiyalashni nazarda tutamiz. Qašišatan qam diniy ta’limotlar, u dunyo qayotini tasvirlash vositasida bu dunyoda yuksak fazilatlarga ega bŒlishga undaydi.

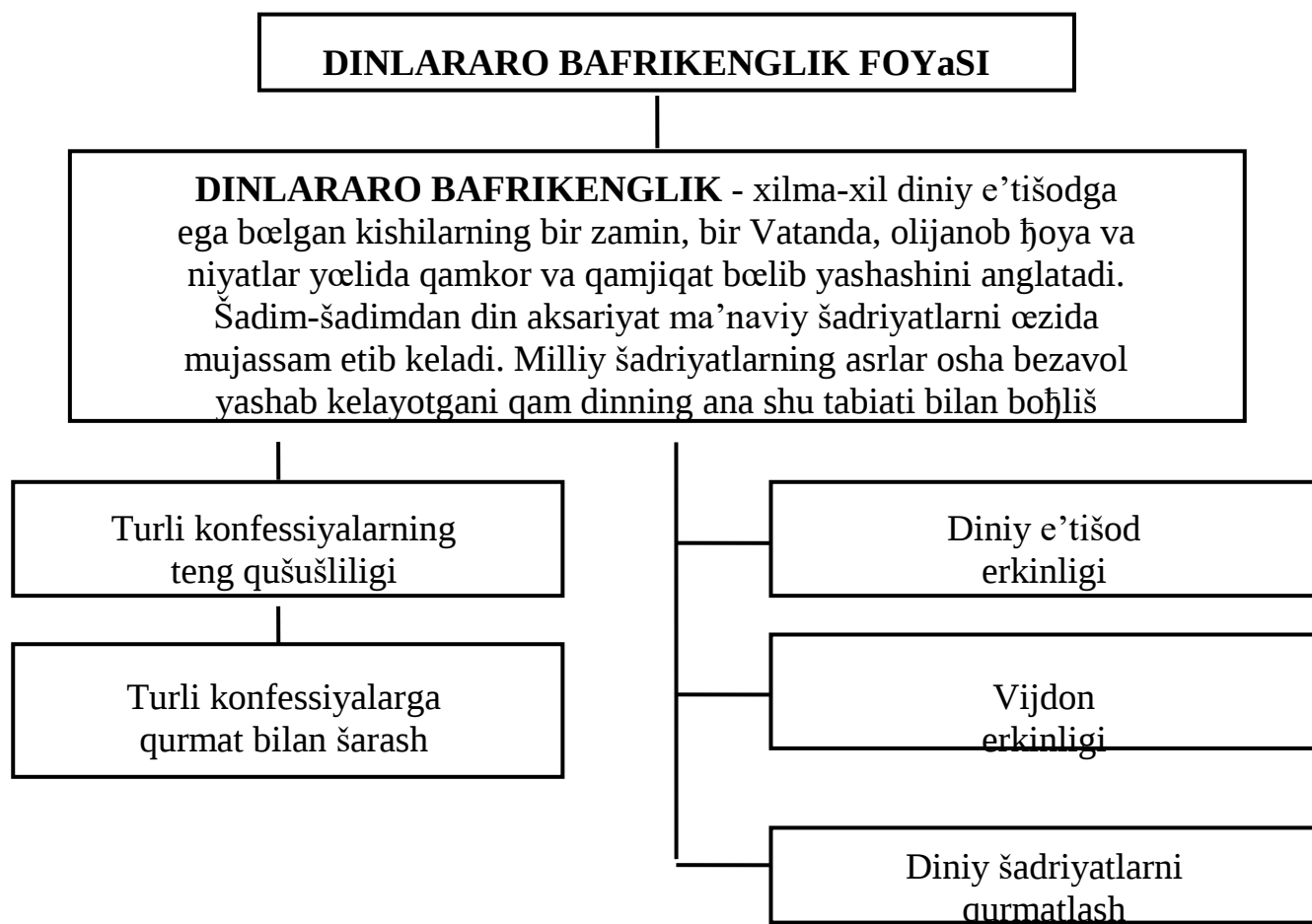
Diniy baħrikenglikning šaror topishi, mustaqamlanishi, rivojlanishi barcha kishilarni e’tišodidan šat’iy nazar milliy ħoya va mafkurani amalga oshirish yelida

birlashtiradi. U mafkurani milliy ҳоя ва kishilar ongi qamda šalbiga joylashishiga yordam beradi.

Aksincha, diniy baҳrikenglikni tor ma'noda tushunish, bir tomonlama talšin šilish umumiy mašsaddlardan chalhitib, kishilarni ʻezaro guruqlarga bʻolib yuborishi mumkin. Shuningdek, ayrim guruqlarning ҳarazli manfaatlariga xizmat šiluvchi diniy nišobni yuzaga keltiradi.

Bu qašida mamlakat Prezidenti I.A.Karimov shunday yozadi: «Afsuski, insoniyat taraxida diniy ongning ajralmas šismi bʻolgan odamlardagi e'tišoddan fašat bunyodkor kuch sifatida emas, balki vayron šiluvchi kuch, qatto **fanatizm** (ʻeta ketgan mutaassiblik) sifatida foydalanilganligini koersatuvchi misollar koep. Fanatizmning ʻeziga xos xususiyati va koerinishlari, avvalambor, ʻez dinining qašišiyligiga ʻeta šattiš ishonish, boshša diniy e'tišodlarga murosasiz munosabatda bʻolishdan iboratdir. Aynan fanatizmga yoeliššan odamlar yoki ularning guruqlari jamiyatda bešarorlik toelišinini keltirib chišarishga šodir bʻeladilar»¹.

5.4-CHIZMA

Ёzbekistonda yangi demokratik, fušarolik jamiyati asoslarini yaratishga kirishilgan qozirgi ʻetish davrida diniy baҳrikenglik šanchalik muqim bʻolsa, diniy baҳrikenglik uchun milliy mafkura qam shunchalik muqimdir. Milliy mafkuraning yuksak ҳoyalari, ʻez navbatida, dinning qašišiy moqiyatini jamiyat taraššiyotidagi ʻernini anglab olishga yordam beradi. Diniy baҳrikenglik ҳoyasini toēҳri tushunishga

¹ Каримов И.А. Хавфсизлик ва барšарор taraššiyet yoeliida. -Т.6. -Т.: Ёzbekiston, 1998, 54–бет.

yordam berib, barcha kishilarni e'tiśodidan ŗat'iy nazar birlashtiradi. Milliy istiślol mafkurasi kishilar ongi va ŗalbiga singganda diniy mutaassiblikka, ayirmachilikka qech ŗanday ėerin ŗolmaydi.

Respublikamiz aqolisining milliy ŗiyofasi faŗat Sharŗ emas, balki, Farb sivilizatsiyasiga mos umuminsoniy tamoyillar, islom, xristianlik va boshŗa dinlarga e'tiśod, an'ana va urf-odatlar, rang-barang turmush tarzidan iborat ma'naviy mezonlarni ėezida aks ettiradi.

Qozirgi kunga kelib respublikamiz bėyicha jami 2104 ta diniy tashkilot, shu jumladan, Ėzbekiston musulmonlari idorasi, Rus pravoslav cherkovi, Toshkent va Ėrta Osiyo yeparxiyasi, Yevangel xristian baptistlar cherkovlari Ittifoŗi, Rim katolik cherkovi, Tėliŗ injil xristianlar markazi, Ėzbekiston bibliya jamiyati, 1906 ta masjid, 163 ta xristian cherkovi, 7 ta yaqudiylar jamoasi, 7 ta baqoiylar jamoasi, 2 ta Krishnanani anglash jamiyati va 13 ta diniy ėŗuv yurti (1 ta Islom masjidi, 10 madrasa va 1 ta pravoslav va 1 ta tėliŗ injil xristianlari seminariyasi) davlat rėyxatidan ėetgan.

Ėzbekistonda dunyoviylik bilan diniylik ėertasida andoza sifatida ŗėllash mumkin bėlgan yangi nisbatning shakllanishi natijasida dinlararo baŗrikenglik va millatlararo totuvlikning ta'minlangani, ŗolaversa, tabarruk zaminimizning azaldan umumjaqon tamadduni markazlaridan biri bėlgani barchaga ayon.

Dunyodagi musulmon mamlakatlarini 3 guruqga bėlish mumkin:

1) Islom mamlakatlari.

2) Islom davlat dini mamlakatlari.

3) Quŗuŗiy demokratik musulmon davlatlari (Din davlatdan ajratilgan) Ėzbekiston ana shu 3-turdagi quŗuŗiy demokratik musulmon davlatlari ŗatoridan joy olgan. Davlatimiz diniy tashkilotlar bilan ŗuyidagi tamoyillar asosida ish olib bormoŗda:

1. Dindorlarning diniy tuyŗularini qurmat ŗilish.

2. Diniy e'tiśodlarini fuŗarlarning yoki ular uyushmalarining xususiy ishi deb tan olish.

3. Diniy ŗarashlarga amal ŗiluvchi fuŗarlarning qam, ularga amal ŗilmaydigan fuŗarlarning qam quŗuŗlarini teng kafolatlash qamda ularni taŗib ŗilishga yėl ŗėymaslik.

4. Ma'naviy tiklanish, umuminsoniy axloŗiy ŗadriyatlarni ŗaror toptirish ishida turli diniy uyushmalarining imkoniyatlaridan foydalanish uchun ular bilan muloŗot ŗilish yėllarini izlash zarurati.

5. Dindan buzŗunchilik maŗsadlarida foydalanishga yėl ŗėyib bėlmasligini e'tirof etish kabilardir.

Xulosa ėernida shuni aytish mumkinki, milliy baŗrikenglik - turli millatga mansub kishilarning bir-birlarining tilini, dinini, turmush tarzi, urf-odati va an'analarini, milliy-madaniy merosini qurmat ŗilishni, ularning sha'ni, ŗadr-ŗimmatini, or-nomusini ŗadrlash orŗali amalga oshadigan ėeziga xos ma'naviy kenglikni (baŗrikenglikni) anglatadi. Milliy baŗrikenglik bunga zid bėlgan, milliy manfaatga ziyon yetkazish qisobiga ta'minlanmaydi. U turli millat manfaatlarini uyŗun kėrish va ta'minlash asosida mustaqamlanib boradi.

Diniy bahrikenglik qam dinlararo qamda qar bir dinning ichidagi turli xil yonalishlar va mazqablarning ezgu hoyalari shadrlash, bir-birlarini qurmat shilish asosida amalga oshadi.

Bu milliy hoya amal shiladigan ustuvor hoyalari sifatida milliy bahrikenglik va dinlararo bahrikenglikka asoslanish turli xalshlar va millatlar oertasida oezaro qamjiqatlik, totuvolikni ta'minlash orshali erkin va farovon qayot shurish yelida, insonlarning tub qayotiy massadlari bilan mushtarakdir.

Demak, millatlararo totuvlik - umumbashariy shadriyat boelib, turli xil xalshlar birgalikda istishomat shiladigan mintaša va davlatlar milliy tarašshiyotini belgilaydi, shu joydagi tinchlik va barsharorlikning, bir mamlakat doirasida milliy manfaatlarni teng shondirish, ular rivojini ta'minlashning kafolati boelib xizmat shiladi.

Terrorizm – demokratik jamiyatga qarshi tahdid (2001 yil 11 sentyabrda AQShda va boshqa mamlkatlarda sodir bo'lgan ko'poruvchilik harakatlarining zararli oqibatlar). **Terrorizm** (lotincha qo'rquv, dahshat ma'nolarini ifoda etadi) – ma'lum yovuz maqsadlar yo'lida, kuch ishlatib, odamlarni jismoniy yo'q qilishdan iborat bo'lgan goyaga ososlangan zo'ravonlik usuli. Qo'rqitish va dahshatga solish orqali o'z hukmini o'tkazishga urinish terrorchilikka xosdir. U iqtisodiy, siyosiy, goyaviy, milliy, individual shakllarda namoyon bo'lishi mumkin. Shu boisdan ham terrorizm demokratik jamiyatning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi, mamlakatni boshi berk ko'chaga olib kelishi mumkin. Ta'qib, zo'ravonlik, qo'poruvchilik va qotillik terrorchilikning har qanday ko'rinishi uchun umumiy xususiyat bo'lib, gumanizm, demokratiya, adolat tamoyillariga ziddir. Shuning uchun terrorizm qanday «bayroq» ostida amalga oshirilmasin, mohiyatan insoniyatga, taraqqiyotga, ezgulikka qarshi jinoyatdir. Iqtisodiy manfaatlarni ko'zlovchi va moddiy boyliklarni o'zlashtirishni maqsad qilib olgan terrorchilik keng tarqalgan. Unda raqiblarni yoki ularning yaqinlarini jismoniy yo'q qilish, o'g'irlab ketish, zo'ravonlik, tajovvuz bilan qo'rqitib, o'z hukmini o'tkazishga urinish, boyliklarini o'zlashtirib olish yo'llaridan foydalaniladi.

Hozirgi kunda jahonda 500 dan ortiq turli xil xalqaro terroristik tashkilotlar, markazlar va guruhlar mavjud. «Al-qoida» xalqaro terroristik tashkilotini bunga misol qilib olish mumkin. Bu tashkilotning tub maqsadi va mafkurasini dunyoviy taraqqiyot yo'lidan borayotgan mamlakatlar, birinchi navbatda AQSh, Yevropa mamlakatlari xalqlari hayotiga dahshat urug'ini sohib, mazkur xalqlarning o'z hukumatlari siyosatini Yaqin Sharq muammosi (Falastin, Afg'oniston, Iroq)ni xal etishga, o'zgartirishga erishishdan iborat. Terroristik harakatlar mamlakatimizda 1991 yil dekabrda Namanganda, 1999 yil 16 fevralda Toshkentda sodir bo'ldi. Terorchi kuchlar, siyosiy, diniy ekstremistlar tomonidan Toshkentda uyushtirilgan terrorchilik harakati oqibatida 16 nafar begunoh insonlar shohid ketdi. 120 nafar kishi tan jarohati oldi. O'zbekiston markazida diniy ekstremiz maxsus mashinalarga, xudi Afg'onistonu Chechinistonda terorchilar ishlatayotgan qo'lbola bombalarni joylab, eng muhim mahkamalar qoshida portlatdilar. Bu dahshatli falokat alamzada dushmanning mustaqil davlat asoschisi Islom Karimovni mahv etishga urindilar, terrorchilar o'z qilmishlariga yarasha jazo oladilar. Afg'oniston hududida o'rnashib olgan terrorchi kuchlarning bir guruhi 1999 yilda Yangiobod, 2000 yilda Sariosiyo va Uzun tumanlarida, Burchmullaga bostirib kirib,

mamlakatimiz tinchligini buzdilar. 2004 yil 28 mart – 1 aprel kunlari Toshkent shahri, Buxoroning Romitan tumanida, Toshkent viloyatlarida takroran terrorchilik harakatlari sodir bo'ldi. 2005 yil 12-13 may kunlari Andijon shahrida ana shunday ko'poruvchilik harakatlari natijasida 200 ga yaqin O'zbekiston fuqarolari halok bo'ldi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, 2001 yil 11 sentyabrida AQShda yuz bergan ko'poruvchilik, terrorchilik oqibatlarini mamlakatga katta ma'naviy va moddiy zarar keltirdi. Ko'plab insonlar halok bo'lishiga olib kelgan bunday dahshatli terrorchilik harakatlariga birgalikda kurash masalasini Prezidentimiz doimo xalqaro tashkilotlar anjumanlarida bir necha bor ta'kidlab kelmoqda. Shu boisdan ham 1996 yilda tuzilgan Shanxay hamkorlik tashkilotiga O'zbekiston 2001 yilda a'zo bo'lib kirdi. Bu tashkilot xalqaro terrorizmga, ekstremizmga, har qanday ko'poruvchilik harakatlariga, separatizmga birgalikda kurashib kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasining "Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida"gi qonuni va uning ijtimoiy-siyosiy jihatlari. 2000 yil 15 dekabrda bo'lib o'tgan O'zR Oliy Majlisining 4-sessiyasida "Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida"gi qonun qabul qilindi. Ushbu qonunda terrorizm siyosiy, diniy, mafkuraviy va boshqa maqsadlarga erishish uchun shaxsning hayoti, sog'ligiga xavf tug'diruvchi, mol-mulk va boshqa ob'ektlarning yo'q qilinishi xavfini keltirib chiqaruvchi hamda davlatni, xalqaro tashkilotni, jismoniy yoki yuridik shaxsni biron bir harakatlar sodir etishga yoki sodir etishdan tiyilishga majbur qilishga, xalqaro munosabatlarni murakkablashtirishga, davlatning suverenitetini, hududiy yaxlitligini buzishga, xavfsizligiga putur yetkazishga, qurolli mojarolarni chiqarishni ko'zlab ig'vogarliklar qilishga, aholini qo'rqitishga, ijtimoiy-siyosiy vaziyatni beqarorlashtirishga qaratilgan, O'zRsining javobgarlik nazarda tutilgan zo'rlik, zo'rlik ishlatish bilan qo'rqitish yoki boshqa jinoyi qilmishlar deb ta'riflanadi. Mazkur qonunda davlat organlarining terrorizmga qarshi kurash sohasidagi vakolatlari, terrorchilikka qarshi operatsiyaning o'tkazilishi, terrorchilik harakati oqibatida yetkazilgan zararni qoplash va jabrlangan shaxslarning ijtimoiy reabilitatsiyasi kabi masalalar huqukiy asoslab berilgan. O'zR JKga ko'ra terrorchilik harakatlarini tayyorlash, sodir etish, bunday faoliyatda ishtirok etayotgan shaxslarga bevosita yoki bilvosita har qanday yordam berish harakatlari 8 yildan 10 yilgacha ozodlikdan mahrum qilinishi aytilgan. Terrorchilik harakatlari odam o'ldirish bilan bog'liq bo'lgan jarayonlarda esa 15-20 yilgacha ozodlikdan mahrum etish jazolari bayon etilgan.

Shu boisdan ham ana shu "Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida"gi qonun Prezidentimiz Islom Karimov tomonidan har tomonlama va chuqur asoslab berildi. haqiqatan ham XX asrda va hozirgi davrda "ekstremizm", "terrorizm" tushunchalari eng keng tarqalgan siyosiy so'zlar qatoridan joy oldi. Terrorizm – insoniyat dushmani, taraqqiyot va yuksalishning kushandasi hisoblanadi.

Demak, terrorizm davrning fojiali kushandasi ekan, unga qarshi kurash olib borish har bir fuqaroning burchi bo'lishi kerak. Biz manbalardan shuni bilamizki, terrorizm: xalqaro, mintaqaviy, milliy terrorizmga bo'linadi. Ana shu siyosiy va boshqa terrorizmga birgaligida kurash borasida, Prezident Islom Karimov doimo xalqaro va mintaqaviy tashkilotlarda qilgan o'z ma'ruzalarida bunga birgalikda

kurash masalasini ilgari surib kelmoqda. Shanxay Hamkorlik Tashkilotiga O'zbekistonning a'zo bo'lishida ham chuqur ma'no bo'lib, bunda terrorizm, diniy ekstremiz, separatizmga birgalikda kurash masalasiga alohida e'tibor berilgan. Toshkent shahrida ShHTning Aksiterror markazining tashkil etilishi ham shundan dalolat beradi. Har bir fuqaro bunga nisbatan siyosiy ongilligi bilan qarshi kurashmoq kerak.

2005 yil 12-13 may kunlari Andijon shahrida ro'y bergan voqealar munosabati bilan mahalliy va xorijiy ommaviy axborot vositalari uchun o'tkazilgan matbuot anjumanidagi bayonot va muxbirlarning savollariga Prezident Islom Karimov "Bizni tanlagan yo'limizdan hech kim qaytarolmaydi" mavzuida suhbat o'tkazib, berilgan savollarga javob berdi. Suhbat 2005 yil 14 mayda Toshkent, Oqsaroy binosida bo'lib o'tdi. Andijon shahrida odamlar qurbon bo'lishiga olib kelgan bir qator terrorchilik harakatlari vahshiylarcha bosqinchilik sodir etildi. Oqibatda 169 kishi halok bo'ldi. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan O'zR Jinoyat kodeksining terrorizm, konstitutsiyaviy tuzumga tajovuz qilish, ikki va undan ortiq shaxsni qasddan o'ldirish, uyushgan jinoyi guruhlar tuzish, ommaviy tartibsizliklar uyushtirish, garovga olish, qonunga xilof ravishda o'qotar qurollarini, o'qdori, portlovchi qurulumalarini qo'lga kiritishga oid moddalar bo'yicha jinoyi ish qo'zg'otildi. 81 jinoyatchi qo'lga olingan. Qo'lga olingan va halok bo'lganlarining 50 tasi O'zbekiston fuqarosi emasligi aniqlandi, 5 nafari Qirg'iston fuqarosi bo'lib chiqdi. Jinoyatchilar xorijda ishlab chiqarilgan va raqamlari o'chirilgan avtomatlar, to'pponchalar va snayperlik miltiqlari bilan qurollangan bo'lgan. Terrorchilar jami 305 dona qurol-aslahani, shu jumladan 205 ta avtomat va 100 ta to'ppancha, 261 ta granata va boshqa qurollarni qo'lga kiritgan.

Ikkinchidan, bu qora guruhlar Qirg'istonda bo'lgani kabi O'zbekistonda ham mahalliy va markaziy hokimiyatning zaifligini ko'rsatadi. Qirg'istondagi voqealarning kelib chiqishiga bo'lgan ikkinchi sabab, bu hokimiyatning zaifligi. Bu yerda sabab va oqibatning mantiqiy bog'liqligi mavjud. Gruziya va Ukrainaga nisbatan gapini takrorlaydigan bo'lsam vaziyatga tashqaridan aralashish deb ataladigan omillar dastlabki ikkita sabab ish bergandagina samarali bo'lishi mumkin. 1) aholining noroziligi, 2) hukumat tomonidan xalqning ahvolini anglash, korrupsiya botqog'iga botib qolishi sabab bo'lgan.

Uchinchidan, Andijondagi jangarilarning orasida qo'shni davlatlardan kelganlar ham bor, chetdan yordam bo'lmasa, homiylari moddiy yordam ko'rsatmasa ular hech qachon bunday chuqur tayyorgarlik ko'rmagan bo'lardi.

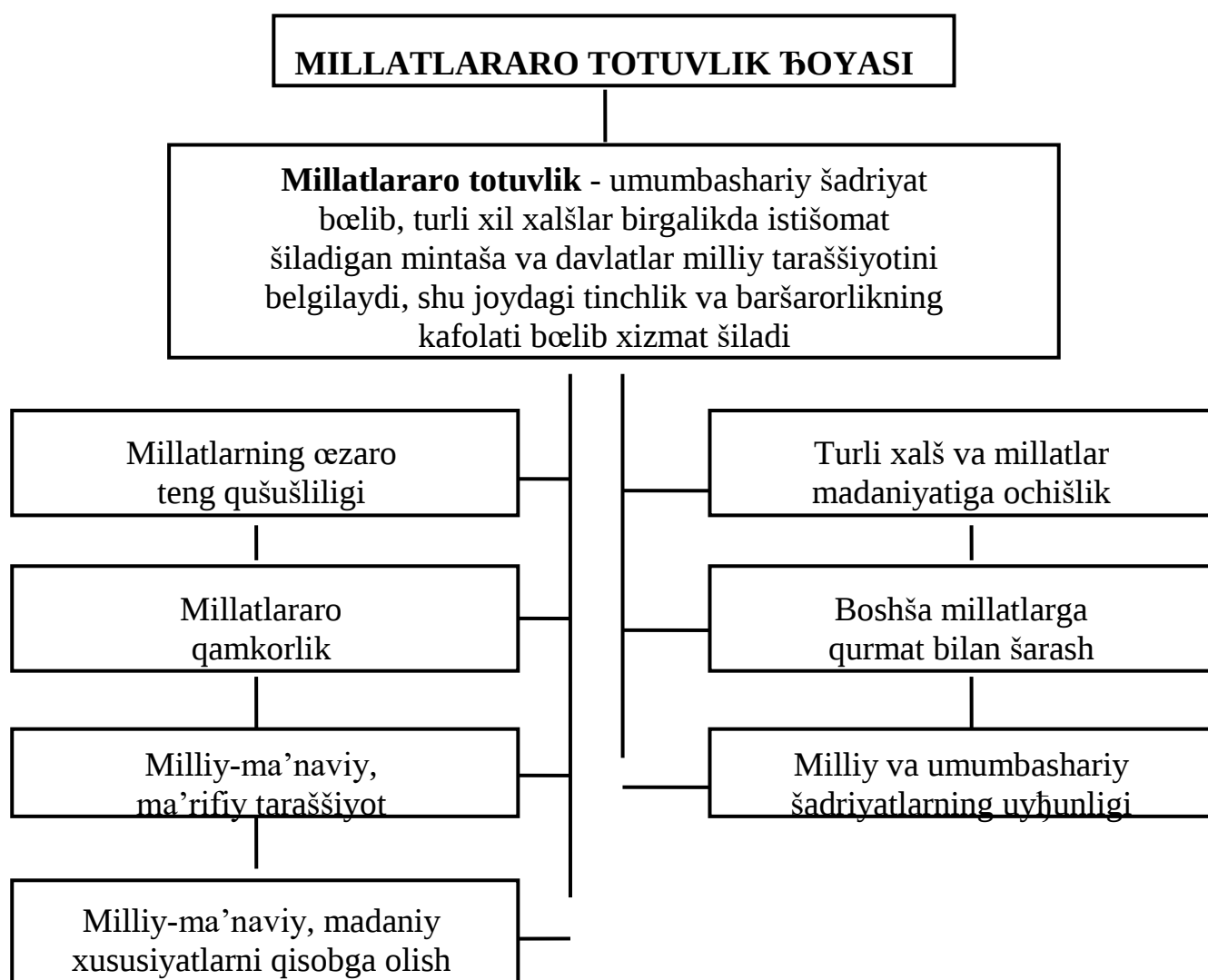
To'rtinchidan, jangarilar Andijon xalqi aholisi bizlarni qo'llab-quvvatlaydi deb o'ylashgan. Ular ma'muriyatni egallash, odamlarni, xalqni qo'zg'otishga chaqirish bo'lgan.

Beshinchidan, jangarilarning asosiy niyati shunday vaziyatlardan foydalanib, viloyatda xalq saylagan konstitusion hokimiyatni ag'darish, xalifalik degan hokimiyatni o'rnatish edi. Shundan so'ng Prezident Rossiya, Yuriy Chernogaev, "Frans-pressligi" va boshqa jurnalistlar savolariga javob berdi.

5.3. Iqtisodiy va siyosiy barqarorlikning o'zaro bog'liqligi hamda millatlararo totuvlikning muhim shartlari.

Prezident Islom Karimov mustaqillikning o'tgan yillaridan hamisha iqtisodiy, ya'ni makroiqtisodiy va siyosiy barqarorlikni ta'minlash masalasini kun taribiga dolzarb vazifa sifatida qo'yib kelmoqda. Jumladan, 2007 yilning eng muhim 7 ta ustuvor yo'nalishlaridan **birinchisi**, iqtisodiyotning barqaror va mutanosib sur'atlarda o'sishi hamda tarkibiy o'zgarishlar va modernizatsiyalashni ta'minlash, uning eng muhim tarmoqlarini texnik va texnologik jihatdan yangilash, soliq siyosatini yanada erkinlashtirish masalasini ilgari surdi. Makroiqtisodiy barqarorlik siyosiy barqarorlik bilan chambarchas bog'liq. Siyosiy barqarorlikning o'zi esa, avvalo mamlakatda diniy bag'rikenglik, millatlararo totuvlik g'oyalari bilan ham uzviy bog'liq (5.5-chizmaga qarang).

5.5-CHIZMA

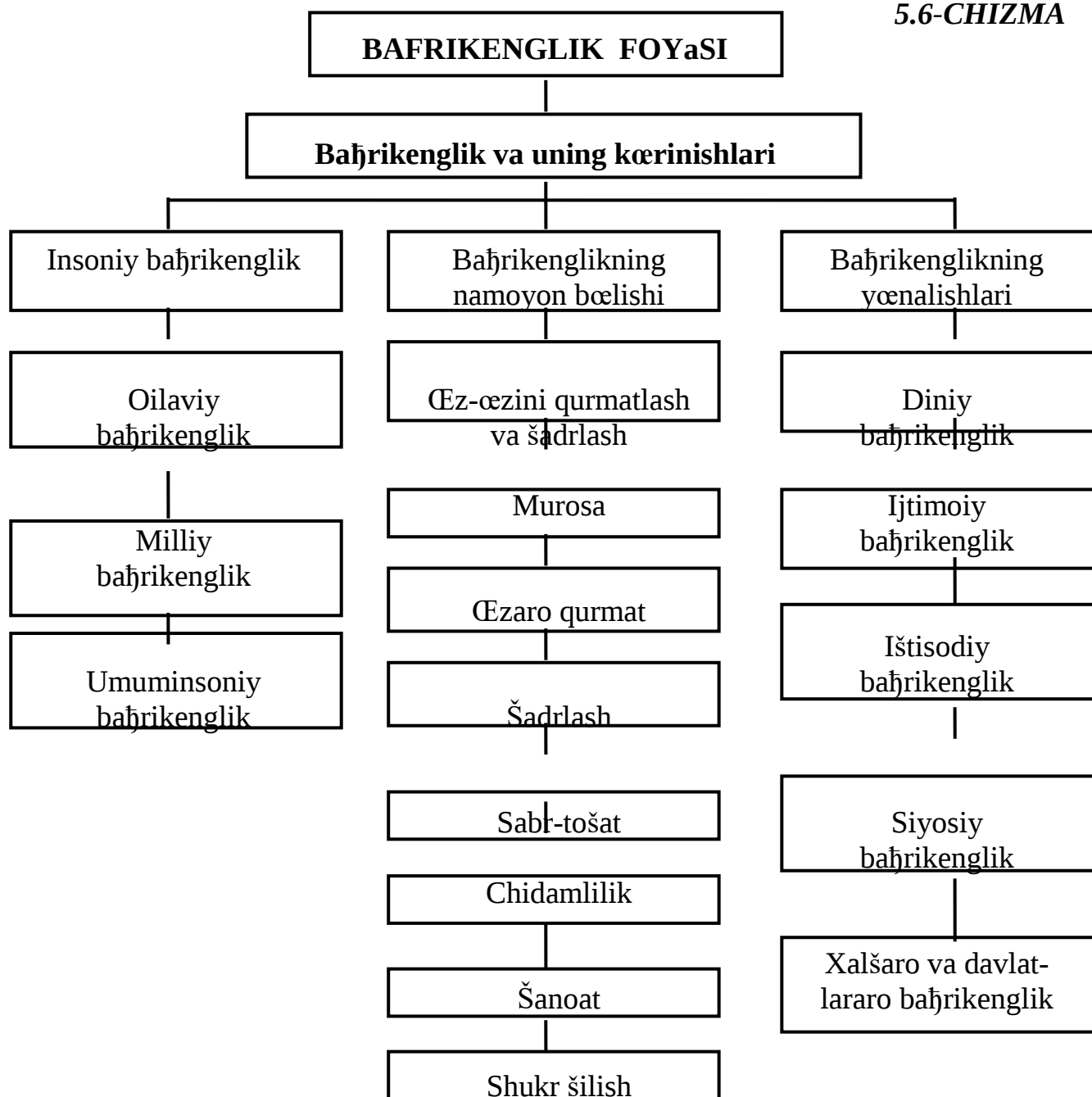
Milliy-madaniy markazlar – xalqlarning ma'naviy yashinligi manbaidir. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 8-moddasida «O'zbekiston xalshini, millatidan shat'i nazar, O'zbekiston Respublikasining fuasharolari tashkil etadi», deb ani sh belgilab shoyilgan. «O'zbekiston xalshi» tushunchasi mamlakatimizda yashab, yagona ma shsad yoelida meqnat shilayotgan turli millat va elatlarga mansub kishilar oertasidagi o'zaro qurmat, doestlik va qamjiqatlik uchun ma'naviy asos bo'lib xizmat shiladi. Bundan tashshari Konstitutsiyamizda «O'zbekiston Respublikasi o'z qududida istishomat shiluvchi barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlari va an'analarini

qurmat šilinishini ta'minlaydi, ularning rivojlanishi uchun sharoit yaratadi», deb ta'kidlangan. Bu borada qayotimizda ko'plab tadbirlar amalga oshirilmo'sha.

Respublika Baynalminal Madaniyat Markazi (RBMM) va milliy madaniyat markazlari (MMM)ning faoliyati bu yerda yashovchi xal'slarning milliy an'analari, urf odatlari va marosimlarini šayta tiklash, ma'naviyat va madaniyatni rivojlantirish, millatlararo munosabatlarni uy'junlashtirishga šaratilgan. Turli millatlarga mansub fušarolarimizning katta umumxal's bayramlariga tayyorgarlik ko'rish va ularni o'etkazish, mamlakat madaniy turmushidagi shonli vo'sealarni nishonlashda faol ishtirok etayotganliklari samimiy saqovat va meqr o'sibat muqitini yaratmo'sha. Bu muqit bizga yagona oila tuy'husini šayta-šayta qis etish «O'zbekiston umumiy uyimiz» degan so'zlar zamiridagi chu'sur ma'noni anglab olish imkonini beradi.

Hukumat qaroriga binoan Madaniyat ishlari vazirligi quzurida Respublika millatlararo madaniyat markazi tashkil etildi. Ammo bu markazlarning chinakam rivojlanishi va ravnaš topishi 1991 yildan mamlakatimiz musta'sillikka erishgandan keyin boshlandi. 1992 yilning yanvarida Prezident I.A.Karimovning tashabbusi bilan Respublika millatlararo Baynalmilal markazi šoshidagi Madaniyat ishlari vazirligi Respublika «baynalmilal madaniyat» markaziga aylantirildi.

1992 yilda 12 ta milliy-madaniy markaz faoliyatini birlashtirgan bu jamoat tashkiloti - «Baynalminal madaniyat» 2005 yilga kelib 120 ga yašin markazlar ishini muvofišlashtirib kelmo'sha. Bugungi kunda ana shunday markazlarni tuzish bo'eyicha 15 ta tashabbuskor guruq ish olib bormo'sha.

QISQACHA XULOSA

1. Millatlararo totuvlik va bag'rikenglik asoslari.

Ўzbekistonda barcha millat vakillariga teng quşuşli munosabat davlat şonuni bilan mustaqqamlangan. Buning ijobati maktablarimizda 9 ta milliy tilda ʁeşitish ishlari, 20 tilda ommaviy axborot nashrlari faoliyat ko'rsatayotganligida ko'rinmoşda.

Mazkur milliy-madaniy markazlarning mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy barşarorligini ta'minlashdagi roli beşiyosdir. Milliy madaniy markazlarning asosiy vazifalari 3 yo'nalishga ega:

1) Qar bir millatning tili, madaniyati, urf-odatlarini va rasm-rusumlarini tiklash, tarixiy Vatan bilan aloša va munosabatlarni jonlantirish, milliy qis-tuyhularning namoyon boelishiga keng yoel ochish.

2) Mustašil Œzbekistonni œzining qašišiy vatani deb bilish va unga beminnat qamda sadošat bilan xizmat šilish.

3) Vatan bilan mushtarak qayot kechirish, uning madaniyati, turmush tarzi va tilini œrganish, mustašil davlatga nomi berilgan millat bilan doestlikda, qamkorlikda va totuvlikda yashash.

Ana shu 3 yoenalishda olib borilayotgan ishlar yil sayin yangidan- yangi shakllarda, turlarda, yoenalishlarda rang-barang boelib bormošda. Shu jumladan:

- œz milliy tarixini, madaniyatini, tilini, urf-odatlarini œrganish toegaraklari ishlanmošda;

- Œzbekiston tarixini, madaniyatini va tilini œrganish toegaraklari faoliyat koersatmošda;

- milliy musiša, rašs va qunar toegaraklari œz ishini kengaytirmošda;

- milliy bayram kunlariga bašishlab tadbirlar œtkazmošda, festivallar tashkil šilmošda;

- tarixiy Vatanning rassomlari, yozuvchilari, shiorlari, ošillari va baxshilari, madaniyat va siyosat arboblari bašishlangan koergazmalar tashkil šilinmošda;

- tarixiy Vatandan kelgan siyosiy arboblari va madaniyat namoyondalari bilan uchrashuvlar œtkazilmošda va q.k.

Umuman, milliy madaniyat markazlari Œzbekiston mustašilligini mustaqamlashga katta qissa šœshmošdalar.

Mamlakatimizda istišomat šilayotgan barcha millat va elatlarining œz ona tilida œšishi uchun keng imkoniyatlar yaratilgani, oliy œšuv yurtlari va maktablarda bunga amal šilinayotgani, koeplob tillarda gazeta va jurnallar chop etilib, telekoersatuv va radioeshittirishlar olib borilayotgani va boshša ishlar qam bu borada samarali faoliyatning yaššol dalilidir.

Qar šanday polietnik davlatda turli millatlar œrtasidagi munosabatlar davlat va jamiyat taraššiyotiga zamin yaratuvchi omillardan qisoblanadi.

2. Bašrikenglik høyasini šuyidagi sxema asosida tasvirlash mumkin (5.-6-chizma).

3. Milliy-diniy bašrikenglik høyasi qamda uning tarixiy va qušušiy asoslari.

MUHOKAMA UChUN SAVOLLAR

1. Ijtimoiy-siyosiy barqarorlik nima?
2. Zararli høyalar ta'siri šanday namoyon boeladi?
3. Ijtimoiy-siyosiy bag'rikenglik belgilari va uning zarurligi nimalarda aks etadi?
4. Ijtimoiy-siyosiy barqarorlikning qanday ichki omillari bor?
5. Xavfsizlik va baršarorlik tushunchalarini bayon eting?
6. Terrorizm nima?
7. Makroiqtisodiy barqarorlik nima uchun kerak?
8. Millatlararo totuvlik nimalar bilan bog'liq?

ADABIYOTLAR:

1. Ёzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. -T.: «Ёzbekiston», 2003.
2. Karimov I.A. Ёzbekiston XXI asr bёsaёhasida: xavfsizlikka, taqdid, barşarorlik shartlari va taraşşiyot kafolatlari. T.6.-T.: «Ёzbekiston», 1997. 31-40, 125-135, 149-162-betlar.
3. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yёş. T.7. -T.: «Ёzbekiston», 1998, 132-154-betlar.
4. Karimov I.A. Jamiyat mafkurasi xalşni - xalş, millatni - millat şilishga xizmat etsin. T.7.-T.: «Ёzbekiston», 1999. 84-102-betlar.
5. Karimov I.A. Imperiya davrida bizni ikkinchi darajali odamlar deb qisoblashar edi. T.: «Ёzbekiston», 2005, 5-33 betlar.
6. Karimov I.A. Milliy istişlol mafkurasi - xalş e'tişodi va buyuk kelajakka ishonchdir. T.8. -T.: «Ёzbekiston», 2000. 489-508-betlar.
7. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon qayot - pirovard maşsadimiz. T.8. -T.: «Ёzbekiston», 2000. 462-467-betlar.
8. Karimov I.A. Qushyorlikka da'vat. T.8. -T.: «Ёzbekiston», 2000. 18-31-betlar.
9. Karimov I.A. «Milliy istişlol ёoyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar» risolasiga sёz boshi. T.9. -T.: «Ёzbekiston», 2001. 220-224-betlar.
10. Karimov I.A. Vatanimizning tinchligi va xavfsizligi ёz kuch - şudratimizga, xalşimizning qamjiqatligi va bukilmas irodasiga boşliş. -T.: «Ёzbekiston», 2004.
11. Karimov I.A. Tinchlik va xavfsizligimiz ёz kuch - şudratimizga, qamjiqatligimiz va şat'iy irodamizga boşliş. -T.12. -T.: «Ёzbekiston», 2004. - 400 b.
12. Karimov I.A. Bizning bosh maşsadimiz - jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloq etishdir. -T.: «Ёzbekiston», 2005. -96 b.
13. Karimov I.A. El-yurtga halol, vijdonan xizmat qilish - har bir rahbarning muqaddas burchi. Andijon viloyat xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida so'zlangan nutq. T.12. – T.: O'zbekiston, 2004. – 285–312-b.
14. Karimov I.A. Qonun va adolat ustuvorligi faoliyatimiz mezonini bo'lsin. Surxondaryo viloyat xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida so'zlangan nutq. T.12. – T.: O'zbekiston, 2004. –313–337-b.
15. Karimov I.A. O'zbek xalqmi hech qachon, hech kimga qaram bo'lmaydi. T.13. – T.: O'zbekiston, 2005. –156–223-b.
16. Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari – oliy qadriyat. – T.14. – T.: O'zbekiston, 2006. – 61–97, 139–153, 248–265-b.
17. Karimov I.A. Yangilanish va barqaror taraqqiyot yo'lidan yanada izchil harakat qilish, xalqimiz uchun faravon turmush sharoitini yaratish – asosiy vazifamizdir. – T.: O'zbekiston, 2007. – 11-b.
18. Rahimov I., Zohidov A., Azizov Sh., Ayupov A. va boshq. Mustaqillik mafkurasi va O'zbekistonda demokratik jamiyat qurishning iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy negizlari. -T.: «Universitet», 2001. 232-bet.
19. Pugachev V.P., Solovёv A.I. Siyosatshunoslikka kirish. T.: «Yangi asr avlodi», 2004, 202-255-betlar.

20. O‘zbekiston: 13 yil mustaqil taraqqiyot yo‘lida. T.: «O‘qituvchi», 2004, 3-44-betlar.
21. Do‘stjonov T., Hasanov S. O‘zbekiston demokratik taraqqiyot yo‘lida. T.: Toshkent Moliya instituti, 2004, 3-180-betlar.
22. Saifnazarov I., Karimov T.: Muxtarov A. Xalšimizning qamjiqatligi terrorizmga šarshi kafolatdir. -T.: «Yangi asr avlodi», 2004. - 56 b.
23. Saidolimov S.T. Markaziy Osiyoda xavfsizlikni ta‘minlashning ayrim jiqlatlari. «Xalšaro munosabatlar» jurnali, 2004, №1. 20-22-bet.
24. Bekmurodov A.Sh., Ma‘naviy-ma‘rifiy faoliyat: ustuvor masalalar va innovatsiyalar. -T.: TDIU, 2005. - 44 b.
25. Sharifxo‘jaev M. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati. – T.: Sharq, 2005. – 240 b.
26. Aliev B., Hoshimov T. O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti. – T.: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi «Adabiyot nashriyoti», 2005. – 160 b.
27. Abdullaev M. va boshqalar. Mustaqillik: Izohli ilmiy-ommabop lug‘at. – T.: “Sharq”, 2006. – 528 b.
28. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari: iqtisodiy, ijtimoiy va ma‘naviy jihatlar. – T.: “Ma‘naviyat”, 2006. – 160 b.
29. To‘xliiev N. va boshqalar. O‘zbekiston iqtisodiyoti asoslari. – T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashr., 2006. – 280 b.
30. Qirg‘izboyev M. Fuqarolik jamiyati: nazariya va xorijiy tajriba. – T.: Yangi asr avlodi, 2006. – 204 b.

6-MAVZU. QONUN USTUVORLIGI -- DEMOKRATIK, FUQAROLIK JAMIYA TI QURISHNING ASOSI

MA'RUZA REJASI:

6.1. O'zbekistonda demokratik, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurilishida qonun ustuvorligi tamoyilining mohiyati, mazmuni hamda uning mustahkamlanishi.

6.2 Davlat hokimiyati tizimining bo'linish prinsipi va O'zbekistonda parlament taraqqiyotining yangi bosqichi.

6.3. Prezidentlik instituti va uning shakllanishi.

6.1. O'zbekistonda demokratik, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurilishida qonun ustuvorligi tamoyilining mohiyati, mazmuni hamda uning mustahkamlanishi

Prezident Islom Karimov ta'kidlab o'tganidek, «Biz shunchaki demokratik jamiyat emas, demokratik odil jamiyat qurmoqchimiz». Shu sabab adolat tushunchasi bilan qonun ustuvorligi tushunchasi chambarchas bog'liqdir. Qabul qilingan qonunlar negizida adolat yotishi ma'lum. Adolatga asoslangan qonunlarning tadbiq etilishi adolatning tantana bo'lishiga olib keladi. Agarda birorta normativ-huquqiy hujjat Konstitutsiyaga zid keladigan bo'lsa, u bekor qilinishi lozim». Qonun ustuvorligi Prezidentimizning 5 ta tamoyillaridan 3-si Qonun ustuvorligiga bog'liq. Buni o'z navbatida quyidagicha izohlash mumkin: 1) Qonun ustuvor xarakterga ega. 2) Qonun oldida hamma teng. 3) O'z ish faoliyatini qonun doirasida amalga oshirish kerak. 4) Huquqiy demokratik jamiyatda hokimiyat organlari bo'linish prinsipiga asoslanadi, ya'ni qonun chiqaruvchi, ijroiya hokimiyat va sud hokimiyati. Bu holat rivojlangan davlatlarda ommaviy axborot vositalari turtinchi hokimiyat hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida davlat boshqaruvi faoliyatini tartibga soluvchi bir qator qonunchilik hujjatlari qabul qilingan. Davlat boshqaruvida qonunchilik quyidagi xususiyatlari bilan ifodalanadi:

1. Barcha qonunlarning umummajburiyligi.
2. Qonuniylikning yagonaligi.
3. Qonuniylik va maqsadga muvofiqlikni qarama-qarshi qo'yishning man etilganligi.
4. Qonuniylik va aholi huquqiy madaniyatining chambarchas bog'liqligi.
5. Har qanday qaror qabul qilinganda qonuniylik va adolatlilik.
6. Davlat boshqaruvida qonunni buzganlik uchun javobgarlik va h.k.

Qonun ustuvorligi tushunchasi va uning mohiyati. Ma'lumki, O'zbekiston mustaqillikka erishganidan keyin o'ziga xos bo'lgan taraqqiyot yo'lini - ya'ni bozor iqtisodi tamoyillariga asoslangan erkin, ochiq demokratik davlat qurish vazifasini asosiy maqsad qilib belgilab oldi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov ta'kidlab o'tganidek: «Biz shunchaki demokratik jamiyat emas,

demokratik odil jamiyat qurmoqchimiz... Adolat va haqiqat g'oyasi ijtimoiy hayotimizning barcha sohalarini qamrab olmog'i darkor. Adolat va haqiqat g'oyasi qonunchilik faoliyatimizning zamini, bosh yo'nalishi bo'lmog'i shart¹.

Darhaqiqat, adolat tushunchasi bilan qonun ustuvorligi tushunchasi chambarchas bog'liqdir. Yurtboshimiz belgilab berganlaridek, qabul qilinayotgan qonunlarimizning zahirida adolat yotishi lozim. Adolatga asoslangan qonunlarning hayotga tatbiq etilishi adolatning tantana qilishiga olib keladi.

Demokratik jamiyat qurish uchun mamlakatda qabul qilinayotgan qonunlar adolatli bo'lishi, o'zida xalq manfaatlarini ifoda etishi shart. Bunday qonunlarga og'ishmay itoat etilsagina, jamiyatda demokratiya qaror topadi va mustahkam bo'ladi. Chunki barcha demokratik institutlar, inson huquq va erkinliklari qonun vositasida joriy etiladi.

Demokratik jamiyatning eng muhim belgilaridan biri - jamiyat a'zolarining qonun oldidagi tengligini, Konstitutsiya va qonunlarning ustunligini ta'minlanganligidir. Shu bilan birga Konstitutsiya va qonunlarning pirovard maqsadi inson, uning huquq va erkinliklarini ta'minlashdan iborat bo'lmog'i lozim.

«Qonun ustuvorligini ta'minlash, shaxs, oila, jamiyat va davlatning huquq va manfaatlarini muhofazasini kuchaytirish, aholining huquqiy madaniyati va huquqiy ongini oshirish, fuqarolarni qonunga bo'ysunish va hurmat ruhida tarbiyalash – bu rivojlangan bozor iqtisodiyotiga asoslangan chinakam demokratik, huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyati qurishning nafaqat maqsadi, balki uning vositasi, eng muhim sharti hisoblanadi»².

Qonun ustuvorligining mohiyati O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qator moddalarida belgilab berilgan. Konstitutsiyaning III bobi ikkita 15 va 16-moddalaridan iborat bo'lib, Konstitutsiya va qonun ustunligiga bag'ishlangan.

Konstitutsiyaning 15-moddasiga muvofiq «O'zbekiston Respublikasida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlarining ustunligi so'zsiz tan olinadi.

Davlat, uning organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari, fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq ish ko'radilar».

O'z faoliyatini Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq amalga oshirish sanab o'tilgan sub'ektlarning konstitutsiyaviy burchi bo'lib hisoblanadi. Agarda davlat organlari, nodavlat tashkilotlar, mansabdor shaxslar yoki fuqarolar o'zlarining bu burchlarini bajarmasalar, ularga nisbatan tegishli javobgarlik choralari qo'llanishi mumkin.

Konstitutsiya va qonunlarga rioya etmagan shaxslarning javobgarligi Konstitutsiyaning o'zida yoki tegishli qonun hujjatlarida mustahkamlab qo'yilgan bo'ladi. Masalan, Konstitutsiya 93-moddasining 12-bandiga muvofiq Konstitutsiyani, qonunlarni buzgan tuman va shahar hokimlarini Respublika Prezidenti o'z qarori bilan lavozimidan ozod etishga haqli.

¹ Каримов И. А. Ўзбекистоннинг сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи сессиясидаги маъруза. 1995 йил 23 феврал. «Ватан саждагош каби муқаддасдир» китобида, 3-ж., -Т., Ўзбекистон, 1996, 10-б.

² Каримов И.А. Адолат қонун устуворлигида. Иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг олтинчи сессиясидаги маъруза. 2001 йил 29 август. «Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак» китобида, 10-ж., -Т., Ўзбекистон, 2002, 28-бет

Bu borada shuni ham aytib o'tish lozimki, Konstitutsiyaning normasi boshqa qonunlarning normalariga nisbatan ustunlik xarakteriga ega. Chunki Konstitutsiya barcha boshqa qonunlar uchun poydevordir.

Shuning uchun ham Konstitutsiya 16-moddasida mustahkamlangan qoidaga binoan «Birorta ham qonun yoki boshqa normativ huquqiy hujjat Konstitutsiya normalari va qoidalariga zid kelishi mumkin emas». Agarda birorta normativ-huquqiy hujjat Konstitutsiyaga zid keladigan bo'lsa, u bekor qilinishi lozim.

O'zbekiston Respublikasida normativ-huquqiy hujjatlarning Konstitutsiyaga mosligini ta'minlash mexanizmi ishlab chiqilgan va amalda qo'llaniladi.

Xo'sh, Konstitutsiyaning bu moddasiga binoan qonun yoki boshqa normativ-huquqiy hujjatning Konstitutsiyaga mosligini qaysi organ nazorat qiladi, degan savolning tug'ilishi tabiiydir.

Normativ-huquqiy hujjatlarning Konstitutsiyaga mosligini nazorat qilishni uning qaysi bosqichda amalga oshirilishiga qarab, quyidagi ikki turga bo'lish mumkin:

Birinchidan, dastlabki nazorat. Bu nazorat normativ-huquqiy hujjatlar loyiha vaqtida ularni huquqiy ekspertizadan o'tkazish orqali amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasining «Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida»gi 2000 yil 14 dekabrda qabul qilingan qonunining 18-moddasiga muvofiq «Huquqiy ekspertiza normativ-huquqiy hujjat loyihasini tayyorlagan organning yoki normativ-huquqiy hujjatni qabul qiladigan organning yuridik xizmati, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan amalga oshirilishi mumkin».

Ikkinchidan, keyingi nazorat. Bu nazorat normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinganidan keyin amalga oshiriladi. Keyingi nazoratning o'zini ham ikki turga bo'lish mumkin.

a) Normativ-huquqiy hujjat qabul qilinganidan keyin, ammo u hali kuchga kirishidan avval amalga oshiriladigan nazorat. Bu nazorat ham Adliya vazirligi tomonidan vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralar qabul qilgan umummajburiy xarakterga ega bo'lgan normativ-huquqiy hujjatlarni davlat ro'yxatidan o'tkazishdan avval amalga oshiriladi. Bu normativ-huquqiy hujjatlar davlat ro'yxatidan o'tkazilgandan keyingina kuchga kiradi.

O'zbekiston Respublikasida vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarning umummajburiy xarakterdagi normativ-huquqiy hujjatlarining Konstitutsiya va qonunlarga mosligini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi 1993 yil 17 iyunda «Vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarning umumiy-majburiy tusdagi normativ hujjatlarining huquqiy ekspertizasi va ularni davlat ro'yxatiga olish to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash haqida» va 1997 yil 9 oktyabrda «Vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralar me'yoriy hujjatlarining qonuniyligini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida» qarorlar qabul qildi.

Bu qarorlarning mohiyati shundaki, ular umummajburiy xarakterdagi idoraviy normativ-huquqiy hujjatlarni O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida davlat ro'yxatidan o'tkazilishining majburiyligini ta'minlab berdi. 1997 yil 9 oktyabrdagi qarorda belgilanishicha, agar shunday hujjatlar davlat ro'yxatidan o'tkazilmasa, ular yuridik kuchga ega bo'lmaydi. Konstitutsiya yoki qonunga zid bo'lganlari esa davlat

ro'yxatiga olinishi mumkin emas. Ana shunday yo'l bilan idoraviy normativ-huquqiy hujjatlarning Konstitutsiyaga va qonunlarga mosligi ta'minlanmoqda.

b) Kuchga kirgan normativ-huquqiy hujjatlarning Konstitutsiyaga mosligi yuzasidan nazorat. Bunday nazoratni barcha davlat organlari amalga oshiradilar.

Umuman olganda qonunlarning ijro etilishi va normativ-huquqiy hujjatlarning Konstitutsiyaga va qonunlarga mos bo'lishini nazorat qilish qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatini amalga oshiruvchi davlat organlari tomonidan olib boriladi.

Qabul qilingan qonunlarning ijro etilishini nazorat qilib borish Oliy Majlis faoliyatida o'ziga xos o'rin tutadi. Oliy Majlis tomonidan qonunlarga rioya qilinishini nazorat qilish, ularning ta'sirchanligini o'rganish, qonun hujjatlaridagi kamchiliklarni, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishdagi nuqsonlarni o'z vaqtida bartaraf etish maqsadini ko'zlaydi. Oliy Majlis qo'mitalari va komissiyalari har yili qariyb 50 ta qonunning ijrosini o'rganadilar. Qonun hujjatlari talablari qanday bajarilayotganligi deyarli barcha vazirliklar va idoralarda, viloyatlarda tekshiriladi.

Huquqiy demokratik davlat barpo etishda Ombudsman instituti. Fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlari va erkinliklarini ta'minlash yuzasidan parlament nazoratini amalga oshirishda Oliy Majlisning Inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) instituti muhim rol o'ynaydi¹.

Ombudeman (shved. – biror kishi munosabatlarining vakili) – ba'zi mamlakatlarda parlament tomonidan maxsus saylangan (tayinlangan), davlat organlari harakatlarining qonuniyligi hamda fuqarolar huquq va erkinliklariga rioya etilishini kuzatuvchi mansabdor shaxs. O'zbekiston Respublikasining 1997 yil 24 apreldagi "Oliy Majlisning inson huquqlari bo'yicha vakili (ombudsman) to'g'risidagi Qonun qabul qilingan.

Ma'lumki Yer yuzida inson borki, u doimo o'z huquqi va erkinligini himoya qilish uchun imkoniyat izlagan va Ombudsmanning tashkil topishi esa, davlat bilan fuqaro o'rtasidagi munosabatlarga yanada aniqlik kiritdi. Ombudsman fuqarolarning haq-huquqlarini himoya qiluvchi munosabatlarni nazorat qiluvchi vakildir.²

Ushbu fikr hozirgi zamon huquqiy adabiyotlarida keng tarqalgandir. Biroq jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlashda Ombudsman institutining o'ziga xos talqin va tarixiy ildizlari mavjud. Shu nuqtai nazardan amerikalik mutaxassis Din Gottererning bildirgan fikrlari diqqatga sazovordir. U shunday deb yozadi: Ombudsman instituti ildizlari uzoq o'tmishga borib taqaladi. Ombudsmanning tarixiy ildizlaridan biri Qur'oni Karim va islom mafkurasining bir qismi sifatida odillik tamoyillaridan kelib chiqadi³. O'sha payt inson huquqi va erkinliklarini himoya qilish, mulkiy, oila va nikohga oid huquqlarni tartibga soluvchi hamda shikoyatlarni qabul qilish va nizolarni hal qilish uchun muxtasib mansabi dastlab halifa Umar tomonidan tashkil etilgan edi. Keyinchalik ana shunday muxtasib mansabi Movarounnahrda mavjud xonliklarda ham tashkil etilgan bo'lib, ular asosan fuqarolarning shikoyatlarini adolat nuqtai nazardan hal etishga intilganlar.

¹ Халилов Э. Ўзбекистон Республикасининг Парламенти: Биринчи чақириқ Олий Мажлисининг фаолияти. - Т.: Ўзбекистон, 1999, 11-17 бетлар

² Мустақиллик: изоқли илмий-оммабоп лу'ати. -Т.: Шарқ. 1998, 179-б.

³ Готтерер Д. Омбудсман шакида Демократлаштириш ва инсон шуқуқлари журнаи. 1999, 1-сон, 27-б.

Shunday qilib, Ombudsman institutining ildizlari Din Gotterer ta'kidlaganidek, Sharq mamlakatlari davlatchiligiga borib taqaladi. Biroq, Yer yuzida rasmiy ravishda esa, birinchi marotaba Ombudsman instituti 1709 yil Shvesiya qirolligi huzurida tashkil topgan. 1709 yili Shvesiya qiroli Karl XII Poltava janglarida mag'lubiyatga uchrab, Turkiya davlatiga qochib ketadi. Qirolsiz qolgan Shvesiyada tartibsizlik boshlanadi. Bundan xabar topgan Karl XII Turkiyada turib, 1713 yil Shvesiya qirolligi huzurida Ombudsman tashkil qilish haqidagi qonunga nizo chekadi. Bugungi kunda deyarli barcha demokratik mamlakatlarda Ombudsman instituti tashkil etilgan. Ombudsmanning muhim xususiyatlaridan biri uning mustaqilligidir.

Oliy Majlisning inson huquqlari bo'yicha vakil (Ombudsman) demokratik yo'ldan borayotgan jamiyatimizdagi inson huquqlari bilan bog'liq muammolarni hal qilishda faol ishtirok etmoqda.

O'zbekiston Respublikasining «Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida»gi qonunining 26-moddasi birinchi qismiga muvofiq «Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlariga zid keladigan qarori O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan bekor qilinadi».

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 93-moddasining 1-bandiga muvofiq O'zbekiston Respublikasining Prezidenti «fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga, Konstitutsiya va qonunlarga rioya etilishining kafilidir».

Bu normaga ko'ra Prezident **birinchidan**, qabul qilinayotgan qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda fuqarolarning huquq va erkinliklariga rioya etilayotganligini, **ikkinchidan** esa, ularning Konstitutsiyaga mosligini nazorat qilib boradi.

O'zbekistonda davlat va jamiyat qurilishi hamda siyosiy hayotni erkinlashtirish masalalari. O'zbekiston Prezidenti Islom Karimov 1999 yil 14 aprelda Oliy Majlis 14-sessiyasida"gi "O'zbekiston XXI asrga intilmoqda" ma'ruzasida XXI asr arafasi va uning dastlabki yillarida mamlakatni rivojlantirish strategiyasi, islohotlarni chuqurlashtirish va jamiyatni yangilashning 6 ta ustuvor yo'nalishlarini belgilab bergan edi. **Birinchi ustuvor yo'nalish mamlakat siyosiy, iqtisodiy hayotini, davlat va jamiyat qurilishini yanada erkinlashtirish** masalasini qo'ydi. Shundan so'ng 2000 yil 28 yanvarda Oliy Majlis 1-sessiyasidagi ma'ruzasida Siyosiy sohada mamlakat siyosiy hayotining barcha sohalarini, davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirishning bir qator yo'nalish va vazifalarini bayon etdi. Siyosiy sohadagi islohotlar: 1) fuqarolar siyosiy, iqtisodiy faolligini kuchaytirish, inson o'z qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish uchun sharoit yaratish; 2) o'z fikrini erkin ifoda etishi; 3) ko'ppartiyaviylikni qaror toptirish; 4) nodavlat tuzilmalar, jamoat birlashmalari faoliyatini oshirish; 5) siyosiy ong, siyosiy madaniyat, siyosiy faollikni ko'tarish fuqarolik jamiyatining o'zagi; 6) jamiyatda fikrlar xilma-xilligini yuzaga keltirish; 7) inson huquqlari va erkinliklari masalasini bayon etdi.

Davlat qurilishi va boshqaruvi sohasida hokimiyat tuzilmalarining bo'linish prinsipini isloh qilish, ma'muriy islohotlarni amalga oshirish, kadrlar masalasi bilan bog'liq bo'lgan vazifalarni belgilab berdi.

"Kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari" tamoyili fuqarolik jamiyatini shakllantirishning muhim sharti bo'lib, nodavlat va jamoat tashkilotlari rolini kuchaytirish kerak bo'ladi. Buning uchun esa, davlat hokimiyati organlarini bosqichma-bosqich erkinlashtirish zarur. Shu boisdan ham mustaqillik yillarida, ayniqsa 2000 yildan keyingi davrlarda 2006 yilgacha bo'lgan davrda bu masala davlat siyosatining markazida bo'ldi.

1. Davlat qurilishi va boshqaquvi sohasidagi eng muhim vazifa bu qonunchilik hokimiyati - mamlakat Parlamentining roli va ta'sirini kuchaytirish, hokimiyatning qonunchilik, ijro va sud tarmoqlari o'rtasida yanada mutanosib, barqaror muvozanatga erishishdan iborat. Prezidentimiz I.Karimov 2005 yil 28 yanvarda Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senati qo'shma yig'ilidida "Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir" ma'ruzasida chuqur tahlil qilib berdi. Bunda: 1) Prezident vakolatlarining bir qismini Senatga va hukumatga o'tkazish Konunchilik palatasini shakllantirib uning huquqlarini kengaytirish; 2) Bosh vazir, mamlakat huqumatining rolini, mas'uliyatini kuchaytirish; 3) sud hokimiyatini mustahkamlash va erkinligini ta'minlash vazifalarini bayon etdi. Mamlakatimizda davlat hokimiyatini erkinlashtirishda ikki palatali parlament barpo etishdan maqsad: 1) parlament o'z vakolatlarini samarali amalga oshirish; 2) Qonunchilik palatasi o'z faoliyatini doimiy professional tarzda olib borish; 3) Senat asosan mahalliy Kengashlar, hududlarning vakillaridan iborat bo'lishini ta'minlash; 4) aholining mamlakat ijtimoiy va siyosiy hayotidagi ishtirokini kengaytirish lozim bo'ladi.

Mamlakatni modernizatsiya qilishda uzoqni ko'zlaydigan "Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari" tamoyilini o'zida ifoda etadi. Bu shuni nazarda tutadiki: 1)dan hokimiyat vakolatlarining ma'lum bir qismini markazdan mahalliy hokimiyat organlariga o'tkazish; 2) siyosiy partiyalar va fuqarolik institutlarining muhim qarorlar qabul qilishdagi rolini kuchaytirish.

Demak, davlat va jamiyat qurilishi, siyosiy hayotini erkinlashtirish hokimiyat organlarining ayrim funksiyalarini quyi hokimiyat organlariga bosqichma-bosqich o'tkazish bu fuqarolik jamiyatining muhim elementlaridan biri hisoblanadi.

Jinoiy jazolarni liberallashtirish – qonun ustuvorligining muhim sharti. Keyingi yillarda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan insonparvarlik, adolatparvarlik g'oyalariga asoslangan jinoyat, jinoyat-protsessual qonun hujjatlarini takomillashtirishga, jinoiy jazolarni liberallashtirishga qaratilgan bir qator qonun loyihalari Oliy Majlisga kiritildi. Ularning qabul qilinishi mamlakatimiz ijtimoiy hayotida o'zining samarasini bermoqda. Masalan, Respublikamiz Prezidenti tomonidan loyihasi kiritilib, 2001 yil 29 avgustda Oliy Majlis tomonidan qabul qilingan «Jinoiy jazolarning liberallashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining Jinoyat, Jinoyat-protsessual kodekslari hamda Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga o'zgartishlar va qo'shimchalar kiritish haqiqida»gi Qonun bilan jinoyatlarni tasniflash yangillashtirish ma'nosida takomillashtirildi, yarashuv instituti joriy etildi. Jinoyat kodeksidagi o'lim jazosini

nazarda tutuvchi moddalar soni keskin kamaytirildi, mol-mulkni musodara qilish jinoiy jazo sifatida bekor qilindi va shu kabi inson huquqini himoya qilishga qaratilgan qator chora-tadbirlar qo'llanildi.

O'zbekiston Respublikasining «Prokuratura to'g'risida»gi 2001 yil 29 avgustda yangi tahrirda qabul qilingan Qonunining 20-moddasiga muvofiq «Vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar hamda vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarning harbiy qismlari, harbiy tuzilmalari, hokimlar va boshqa mansabdor shaxslar tomonidan qonunlarning ijro etilishi, shuningdek, ular tomonidan qabul qilinayotgan hujjatlarning O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga muvofiqligi nazorat predmeti hisoblanadi».

2007 yilga kelib uchinchi hokimiyat Sud tizimi sohasida quyidagi islohotlar o'tkazilmoqda:

1) Jinoiy jazoga sanksiya berish prokuratura organlaridan sud tizimiga o'tkazilmoqda; 2) Advokat, oqlovchilarning mavqei, rolini oshirish; 3) O'lim jazosini jinoiy kodeksidan (2008 yil 1 yanvaridan) olib tashlash va uning o'rniga uzoq muddatli, umrbod qamoq jazosini belgilash isloh qilinmoqda.

Qonun ustuvorligini ta'minlash - huquqiy davlat barpo etishning asosiy mezoni. Huquqiy davlat tushunchasi demokratik davlat tushunchasi bilan chambarchas bog'liqdir. Jahon tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, demokratik, huquqiy davlat kuch, inqilob bilan emas, balki tabiiy-tarixiy evolyusion yo'l bilan barpo etiladi. Albatta, har qanday jamiyatda huquqiy davlat tushunchasi u yoki bu qonunlarning mavjudligi bilan belgilanmaydi. Negaki, qonunlar huquq sifatida har bir davlatda mavjud va har qanday hokimiyat ulardan foydalanadi. Hamma gap o'sha qonunlarning qandayligida va ularning qanday bajarilishidadir.

Mamlakatimiz Prezidenti I.A.Karimov Ikkinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining birinchi sessiyasidagi ma'ruzalarida «Huquqiy davlatning mazmun-mohiyatini belgilaydigan amaldagi kodekslar, qonunlar, me'yoriy hujjatlarni tanqidiy baholagan holda huquqiy davlatni shakllantirish borasida birinchi galda qabul qilishimiz zarur bo'lgan yangi qonun va me'yoriy hujjatlarni aniqlab olishimiz kerak» deb ta'kidlab o'tdilar¹.

Mamlakatimizda qonun ustuvorligini ta'minlashda yurtboshimizning 1996 yil 31 oktyabrdagi «**Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi**»ni tuzish to'g'risidagi farmoni alohida ahamiyatga ega bo'lmoqda. Bugungi kunda Milliy markaz mamlakatimiz va butun jahondagi inson huquqlari, erkinliklarini jahon xalqaro huquq normalari asosida himoya etishning ta'sirli vositasi sifatida faoliyati ham ibratli bo'lmoqda. Biroq bu borada demokratik tamoyillarning hayotga to'liq joriy etilishida jiddiy ayrim muammolar ham mavjud. Ulardan biri tom ma'nodagi sud mustaqilligiga erishishdan iboratdir. Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganidek, «Sudlar tom ma'nodagi mustaqil bo'lgan holdagina qonunlarning qat'iy ijrosi, ularning haqiqiy ustuvorligi so'zsiz ta'minlanadi. Qaerda

¹ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон шайт пировард мақсадимиз.-Т.: Ўзбекистон, 2000. – 29-б.

sud mustaqil bo‘lmas ekan, shu yerda qonun talablari va adolat buzilishi muqarrar»¹. Darhaqiqat qonun ustuvorligini, insonning huquq va erkinliklari himoyasini ta’minlamasdan turib, demokratik va fuqarolik jamiyatini qurish haqida so‘z yuritishga hech qanday asos qolmaydi.

¹ Каримов И.А. Биз танлаган йил - демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан шамкорлик йили. Т. II. – Т.: Ўзбекистон, 2003, 31-б.

6.2 Davlat hokimiyati tizimining bo‘linish prinsipi va O‘zbekistonda parlament taraqqiyotining yangi bosqichi

Prezident Islom Karimovning "Parlament - jamiyat hayotining ko‘zgusi" nutqida ko‘tarilgan asosiy masalalar. 2005 yil 27 yanvarda O‘zR Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi birinchi yig‘ilishida Prezident Islom Karimov "Parlament - jamiyat hayotining ko‘zgusi" mavzusida nutq so‘zladi. Haqiqatan ham Prezidentimiz ta’kidlab o‘tganlaridek, parlamentga saylovlar jarayonida, xalqimiz o‘zining faolligi, siyosiy ongi va saviyasini yorqin namoyon etdi. Saylovlar oshkoralik, ochiqlik va qizg‘in kurashlarda o‘tdi, bu jarayon dunyo jamoatchigi tomonidan kuzatildi. Biz hech kimdan kam emasligimiz, demokratik davlat qurishda o‘z yo‘limiz borligi, o‘ziga xosligi ayon bo‘ldi. Doimo bosiq bo‘lib jim o‘tirish deputatlik faoliyatiga to‘g‘ri kelmaydi. Har bir deputat o‘z vakolati va mas’uliyatini teran his qilishi kerak. **Deputat** – bu mustaqil fikrli inson. U qaysi partiyaga mansub bo‘lmasin avvalo xalq oldida javob berishi kerak. Shu sabab xalq manfaatlari yo‘lida parlamentdagi g‘oyalar, yondashuvga qarashlar xilma-xil bo‘lgani yaxshi. Deputat zalda bo‘ladigan muhokama va munozaralar vaqtida 3 ta narsani esdan chiqarmasligini bayon etdi: **Birinchi**dan, har qaysi deputat o‘zining qadr-qimmatini bilishi lozim. Shundagina u boshqalarni ham hurmat qiladi. **Ikkinchi**dan, mehr-oqibatlik bizning xalqimizga yarashadigan, xalqimizga xos bo‘lgan fazilat ekanini hech qachon esdan chiqarmasligi kerak. **Uchinchi**dan, bobomiz Amir Temur aytganidek, qanday xalqning farzandimiz, degan savolni o‘zimizga berishimiz kerak. Shu bilan birga kecha kim edigu, bugun kim bo‘ldik, degan savolni ham hech qachon unutmaslik zarur.

Oliy Majlisning quyi palatasi – Qonunchilik palatasi rahbarlari yangi tartibda saylandi. Buning sababi shundaki, biz demokratik davlat barpo etayotganimiz, fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirayotganligimizdadir. Biz demokratik qadriyatlarni o‘z hayotimizga joriy etishda salmoqli natijalarga erishdik.

Demokratik parlamentning asosiy shartlaridan biri **ko‘ppartiyaviylik masalasidir**. Demokratik jamiyatda ko‘ppartiyaviylik tizimi bo‘lishi kerak. Ko‘ppartiyaviylik, avvalo jamiyatimizda o‘z manfaat va qarashlaridan qat’iy nazar har qaysi ijtimoiy qatlam va guruhning maqsad va intilishlarini to‘liq aks ettirishi kerak. Chunki hayot bor ekan kimdir o‘z manfaatini amalga oshirishga harakat qiladi. Har qaysi partiya - xalqning ma’lum qatlami manfaatlarini ifodalovchi siyosiy kuch. Har bir inson o‘ziga xos bir olam. Ikki inson bir-biriga o‘xshamaydi. Xuddi shuningdek, siyosiy partiyalar ham o‘z g‘oyasi, maqsadi va vazifalari bilan bir-biridan farq qilishi zarur. Shundagina jamiyatdagi xilma-xil qarash, manfaatlar aks etadi. **Siyosiy partiyalar** xalqni, mamlakatni, millatni maqsad yo‘lida birlashtirib turgan. Shu bois ular o‘z manfaatlarini himoya qilishda bir-biriga muxolifat bo‘lishi mumkin. Yagona Vatan haqida gap ketganda ular birlashishi kerak. Milliy istiqlol g‘oyasi shunday birlashtiruvchi kuchdir. Har qaysi partiyaning o‘z elektorati - uni qo‘llab-quvvatlaydigan ijtimoiy qatlam bo‘lishi lozim. Shunday bo‘lmasa bu partiya haqiqiy siyosiy kuch bo‘la olmaydi. Parlament saylovlari jarayonida siyosiy partiyalar shakllandi. Saylovchilar endi duch kelgan odamga emas, o‘z dastur va g‘oyalarini yoqtirgan partiyaga ovoz beradi. Bizda mintaqaviy

partiyalar yo‘q va bo‘lmaydi ham, chunki mamlakat bo‘linib ketishi mumkin bo‘ladi. Bunga yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi, har qaysi partiya umummilliy partiya sifatida faoliyat yuritishi, Markazda qolib ketmasligi kerak. **Saylov** – demokratiya degani, **Demokratiya** – bu saylov degani. Har qaysi partiya saylov orqali o‘z tarafdorlarini aniqlaydi. Bo‘lib o‘tgan saylovlarda O‘zLiberal-demokratik partiya g‘alaba (34,2 foiz) qildi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida Davlat hokimiyatining tashkil etilish prinsiplari. Davlat hokimiyatining tashkil etilishida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti ham berilgan. 89-moddaga ko‘ra O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti O‘zRda davlat va ijro etuvchi hokimiyat boshlig‘idir. Konstitutsiyada O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti respublika fuqarolari tomonidan umumiy, teng va to‘g‘ridan-to‘g‘ri saylov xuquqi asosida yashirin ovoz berish yo‘li bilan 7 yil muddatga saylanadi. Uni saylash tartibi qonun bilan belgilanishi aytilgan. Yangi qoidaga ko‘ra Prezidentning ayrim vakolatlari Senatga, ya‘ni yuqori palataga bosqichma-bosqich o‘tkazilishi aytilgan. Bu degani O‘zbekistonning demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini qurishda fuqarolarning davlat hokimiyati boshqaruvidagi ishtiroki kengaytirilgan.

Mustaqil davlatimizning bosh qomusi, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 1992 yil 8 dekabrda qabul qilingan bo‘lib, unga 2002 yil 27 yanvarda o‘tkazilgan umumxalq referendum natijalariga ko‘ra hamda uning asosida qabul qilingan 2003 yil 24 apreldagi O‘zR qonuniga ko‘ra Konstitutsiyaning 18,19,20,23-boblariga tuzatish va qo‘shimchalar kiritildi. Konstitutsiyaning 1-bo‘lim 11-moddasida O‘zbekiston Respublikasi davlat hokimiyatining tizimi hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo‘linishi prinsiplari: 1) Davlat suvereniteti; 2) Xokimiyat haqchiligi tamoyiliga; 3) Inson va fuqaro huquq hamda erkinliklari ustuvorligi va poydevorligi tamoyili; 4) Davlat hokimiyatining bo‘linish prinsipi; 5) siyosiy va mafkuraviy xilma-xillik tamoyili; 6) Demokratizm tamoyili; 7) Davlat va shaxsning o‘zaro mas’uliyati tamoyili; 8) Davlat huquq tuzilishi tamoyillariga amal qiladi.

I.1. O‘zbekiston Konstitutsiyasining 5-bo‘lim «Davlat hokimiyatining tashkil etilishi» deb nomlangan bo‘lib, bunga birinchi navbatda O‘zbekiston Respublikasi **Oliy Majlisi** haqidagi asosiy masala joy olgan. Oliy Majlis oliy davlat vakillik organi bo‘lib, qonun chiqaruvchi hokimiyatni amalga oshiradi. **Oliy Majlis** 2 palatadan: Qonunchilik palatasi va Senatdan (yuqori) iboratligi bayon etilgan. Oliy Majlisning ana shu ikkala palatasi bilan bog‘liq bo‘lgan masalalar o‘z ifodasini topgan. **Oliy Majlis Qonunchilik palatasi** va **Senatining** birgalikdagi vakolatlari 21 ta bo‘lib ular alohida izohlangan. Oliy Majlis Qonunchilik palatasi mutlaq vakolatlari 4 ta. Senatning mutlaq vakolatlari esa 14 tani tashkil qiladi.

6.2- ilova (a)

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining tuzilishi.

O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik palatasi		O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati
Deputatlar soni 120ta		Senatorlar soni 100ta. 86 ta senator

Siyosiy partiyalar vakillari va tashabuskor guruhlar nomzodlar ko'rsatadilar. Yashirin ovoz berish yo'li bilan 5 yil mudatga saylanadilar. Qonunchilik palatasi qonunlarni ishlab chiqarish va ularni hayotga tadbiq etish, qonun ustuvorligini ta'minlash ularning asosiy vazifasi	yashirin ovoz berish natijasida senat a'zolari Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida teng miqdorda 6 kishidan. Qoraqalpog'iston Jo'qorg'i Kengesi viloyat, tuman va shaharlar davlat xokimiyat vakillik organlari deputatlar orasidan saylanadi. 16 nafar Senatorlar O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ning farmoniga muvofiq tayinlanadi
--	---

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi TUZILISHI

“O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to‘g‘risida” va “ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to‘g‘risida”gi qonunlarning ijtimoiy-siyosiy mazmuni. 2002yil 12-13 dekabrda bo‘lib o‘tgan Oliy Majlisning 10 sessiyasi xalqimizning xohish- irodasi bilan “ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to‘g‘risida “ va “ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to‘g‘risida”gi Konstitutsiyaviy qonunlar hamda ularning amalga oshirish to‘g‘risida qarorlar qabul qilindi. Bu qonunlar qabul qilingach 2003 yil 24 aprelda “ O‘zbekimston Respublikasi Konstitutsiyasiga ayrim o‘zgartirishlar kiritildi.

Mazkur qonunlarga ko‘ra Oliy majlisning Qonunchilik palatasi va Senati vakolat muddati 5 yil. Qonunchilik palatasi hududiy saylov okruglari bo‘yicha ko‘ppartiviylik asosida saylanadigan 120 deputatdan iborat. Ya’ni, bunda bu palatani tuzish g‘oyasi Prezidentimiz Islom Karimov tamonidan 2000 yil 25 may 2-sessiyasida ko‘tarilgan edi. Shundan so‘ng ikki palatali parlamentni tuzish to‘g‘risida referendum 2002 yil 27 yanvarda o‘tkazildi. Demak, ana shu Qonunchilik

palatasi mamlakat aholisi vakilligini ta'min etadi, ularning manfaatlari inobatga olinadi. Saylov kuni 25 yoshga to'lgan hamda kamida 5 yil O'zbekiston hududida muqim yashayotgan O'zbekiston fuqarosi Qonunchilik palatasining deputati etib saylanishi mumkin. Qonunchilik palatasi deputatlari o'z vakolatlari davrida ilmiy va pedagogik faoliyatdan tashqari haq tulanadigan boshqa turdagi faoliyat bilan shug'ullanishlari mumkin emas. Qonunda qonunchilik palatasi vakolatlari ikki yo'nalishga ajratilgan. 1. Qonunchilik palatasi va Senatining birgalikdagi vakolatlari. 2. Qonunchilik palatasining mutlaq vakolatlari. Bular Qonunchilik palatasi to'g'risidagi qonunning 8-9 moddalarida aniq belgilab qo'yilgan. 1. Qonunchilik palatasi va Senatining birgalikdagi vakolatlari jami 21 tani tashkil qiladi. Bunda qonunlarni qabul qilish jarayonlari to'g'risida batafsil bayon etib berilgan. 2. Qonunchilik palatasining mutloq vakolatlari 4 ta bo'lib, asosan unda Spikerini, o'rinbosari, qo'mita raisi, o'rinbosarlarini saylash aytilgan. Qonunchilik palatasiga Kengashi palata faoliyatini samarali tashkil etish maqsadida tuziladi. Qonun loyihalarini tayyorlash ishini olib borish, palata muhokamasiga kiritiladigan masalalarni ko'rib chiqish uchun qumitalar va komissiyalar tuziladi.

Oliy Majlisning Senati hududiy vakillik palatasi bo'lib Senat a'zolaridan iborat bo'ladi. Senat a'zolari Qaraqalpog'iston juqorg'i kengisi viloyatlar, tumanlar va shaharlar, davlat hokimiyati vakillik organlari deputatlarining tegishli qo'shma majlislarida mazkur deputatlar orasidan yashirin ovoz berish yo'li bilan olti kishidan saylanadi. Senatning 16 nafar a'zosi fan, san'at, adabiyot, ishlab chiqarish sohasidagi obro'li fuqarolardan prezident tomonidan tayinlanadi. Demak, Senat saylanishi quyidagicha: 12 ta viloyat, Qaraqalpog'iston Res. Toshkent shahri 16 deputat shaklida amalga oshiriladi. Senatga ham 25 yoshga yetgan O'zbekiston fuqarosi saylanishi mumkin.

O'zbekistonda Parlament taraqqiyotining Yangi bosqichlari. O'zbekiston Konstitutsiyasining II-moddasi bevosita davlat hokimiyati tizimining bo'linish prinsiplari qonun chiqaruvchi, ijroiya va sud hokimiyatlari 3 ta tarmog'i berilgan. Davlat hokimiyatining tashkil etilishi qoidasiga ko'ra O'zbekistonda qonun chiqaruvchi hokimiyatni Oliy Majlisning quyi Qonunchilik palatasi amalga oshiradi.

Davlat hokimiyatining tashkil etilish prinsiplaridan biri, biz boya aytganimizdek, Oliy Majlis, ya'ni qonun chiqaruvchi hokimiyatdir. Bu hokimiyatni isloh qilish tug'risida 2002 yil 27 yanvarda referendum o'tkazib, unda ikki palatali parlamentni yuzaga keltirish masalasini O'zbekiston fuqarolari qo'llab-quvvatlagan edilar.

2004 yil 26 dekabrda Oliy Majlisning quyi Qonunchilik palasiga va Mahalliy hokimiyat organlariga (viloyat, tuman, shahar kengashlariga) saylovlar bo'lib o'tdi, qayta saylov esa 2005 yil 9 yanvarda utkazildi. O'zbekistonda 2005 yildan boshlab, uning davlat qurilishi siyosiy hayotida yangi davr boshlandi. Ikki palatali parlament shakllantirildi. 2005 yil yanvarida Senat a'zolari mahalliy hokimiyat organlari tomonidan ko'rsatildi va aniqlandi.

Bulardan boshqa ikkinchi hokimiyat Vazirlar Mahkamasi, ya'ni ijroiya hokimiyat vazifasini bajaradi. Ijroiya hokimiyat har besh yilda uning – Vazirlar Mahkamasining Yangi sostavini saylanadi. Mamlakatimizda Vazirlar Mahkamasi 1995, 1999, 2005 yillarda qayta tayinlandi. **Uchinchi hokimiyat bu sud hokimiyati**

bo‘lib, qonun ustuvorligini ta‘minlashda asosiy rol o‘ynaydi. Qonun ustuvorligini ta‘minlash esa huquqiy davlat barpo etishning asosiy mezonlaridan biridir. Buning uchun sud hokimiyatining mustaqilligini ta‘minlash lozimligini yana bir bor Prezidentimiz 2005 yil 28 yanvarda Oliy Majlis quyi Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma yig‘ilishida ta‘kidlab o‘tib, uni liberallashtirish, sudlarning mustaqil faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan masalalarni ilgari surgan edi.

Umuman, O‘zbekistonda saylov qonunchiligi, ya‘ni parlament taroqqiyoti 4 bosqichni bosib o‘tdi: 1-bosqich Konstitutsiyamiz qabul qilungunga qadar davr bo‘lib, bu davrda O‘zR Prezidenti saylovi va Referendum to‘g‘risidagi qonunlar qabul qilindi. 2-bosqich Konstitutsiyamiz qabul qilingandan to 1997 yilgacha davom etdi. Bu davrda “saylov tizimi” shakllantirildi. 3-bosqich 1997 yildan – 2003 yillarni o‘z ichiga oladi. Bu bosqichda amaldagi saylov qonunlariga ayrim o‘zgartirishlar kiritildi. Markaziy saylov komissiyasi to‘g‘risidagi qonunlar qabul qilindi. 4-bosqich 2003 yildan – 2005 yilgacha, bu davrda ikki palatali parlamentni shakllantirish bilan bog‘liq saylov qonunlariga o‘zgartirishlar kiritildi va 2004 yil 26 dekabrda Oliy Majlis qo‘yi qonunchilik palatasiga saylov o‘tkazildi.

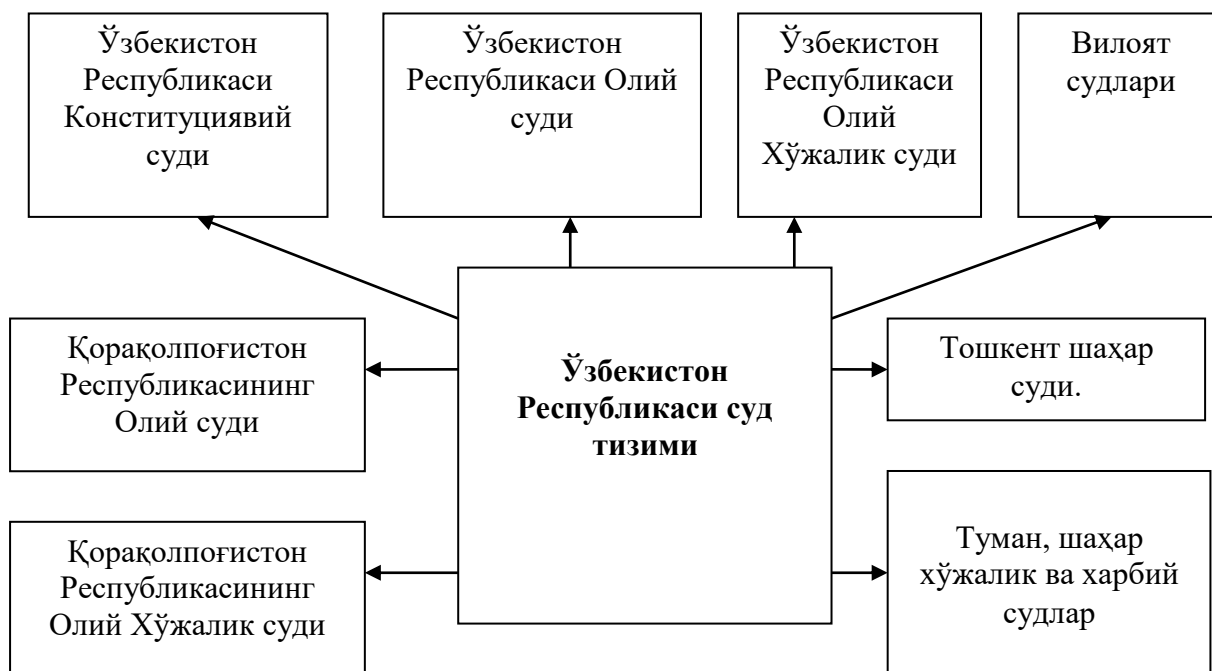
Umuman parlament tomonidan qabul qilinadigan qonun ustuvorligi qo‘yidagi uchala holat bo‘lgandagina to‘liq o‘z ifodasini topadi: 1) qabul qilinayotgan qonunlar va boshqa normativ hujjatlar adolatga, inson huquqi va manfaatlariga asoslangan bo‘lishi shart; 2) bu qonunlar barcha davlat organlari, mansabdor shaxslar, nodavlat tashkilotlar va fuqoralar tomonidan aniq bajarilishi zarur; 3) qonunlarga mos bo‘lishi qonun ustuvorligini ta‘minlashning asosiy mexanizmlarini tashkil etadi.

2. Vazirlar Mahkamasi- ijro etuvchi hokimiyatni amalga oshiradi. O‘z R Konstitutsiyasi 98- moddasiga ko‘ra Vazirlar Mahkamasi Bosh vazir, uning urinbosari, vazirlar, davlat qumitalarining raislaridan iborat. Qoraqolpog‘iston Respublikasi hukumati boshlig‘i VM tarkibiga o‘z lavozimi bo‘yicha kiradi. Vazirlar Mahkamasi tarkibi O‘zR Prezidenti tomonidan shakllantiriladi. O‘zR Bosh vaziri (hozirgi paytda Sh.Mirziyoev) namzodi prezident taqdimiga ko‘ra Oliy Majlis palatalari tomonidan ko‘rib chiqilib tasdiqlanadi. VMsi a‘zolari Bosh vazir taqdimiga ko‘ra Prezident tomonidan tasdiqlanadi. Vazirlar Mahkamasi iqtisodiyotning, ijtimoiy va ma‘naviy sohaning samarali faoliyatiga rahbarlikni, respublika qonunlari Oliy Majlis qarorlari, Prezident farmonlari, qarorlari, farmoishlari ijrosini ta‘minlaydi. Demak, Vazirlar Mahkamasi ijroiya hokimiyat bo‘lib, u davlat hokimiyati bo‘linish prinsipiga ko‘ra **Ikkinchi hokimiyat**, ya‘ni **hukumat**dir. Mustaqillik yillarida hukumat sostavi 3 marta yangidan tasdiqlandi. 1993 yil 6 maydagi Vazirlar Mahkamasi to‘g‘risidagi va uning 29 avgustdagi (1993) yangi tahrirdagi qonunlarga ko‘ra **birinchi marta** Vazirlar Mahkamasining yangi sostavi 1995 yil 23 fevralda 2) **ikkinchi marta** esa 2000 yil 11 fevralda yangidan tasdiqlandi. 2005 yil 4 fevralda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tarkibi tasdiqlandi. Hozirgi vaqtda VM a‘zolari: 8, ta vazirlar: 10 ta, davlat qo‘mitalari 9 ta qilib Prezident I.Karimov tomonidan tasdiqlandi.

3. Sud hokimiyati – uchunchi hokimiyat organi tarmog‘i bo‘lib, u qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlardan, siyosiy partiyalardan boshqa jamoat birlashmalaridan mustaqil holda ish yuritiladi. Sud tuzimi 5 yil muddatga saylanadi.

Sudlarni tashkil etish, faoliyat ko'rsatish tartibi qonun bilan belgilab qo'yilgan. O'zbekistonda Konstitutsiyaviy sud, Oliy sud, Oliy xo'jalik sudi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, Toshkent shahar, tuman, shahar, xo'jalik sudlariga bo'linadi. Prezident Islom Karimov 2005 yil 28 yanvarda Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma yig'ilishida hokimiyatning ana shu tarmog'ini, sud tizimini tubdan isloh qilish yo'llarini ko'rsatib o'tdi. Sud-huquq tizimini isloh qilish va yanada liberallashtirish uchun prokuratura organlarining sud jarayonlariga aralashuvini cheklash, shaxsni ushlab turish, hibsga olish xuquqlarini sud zimmasiga o'tkazishni belgilab beradi. Sud jazolovchi organdan oddiy odamlarning xuquq va manfaatlarini himoya qiluvchi organga aylanib, mustaqil faoliyat yuritishini ta'minlash ta'kidlab o'tildi.

6.2-slayd

6.3-slayd

Суд- ҳуқуқ соҳасидаги ислохотларнинг

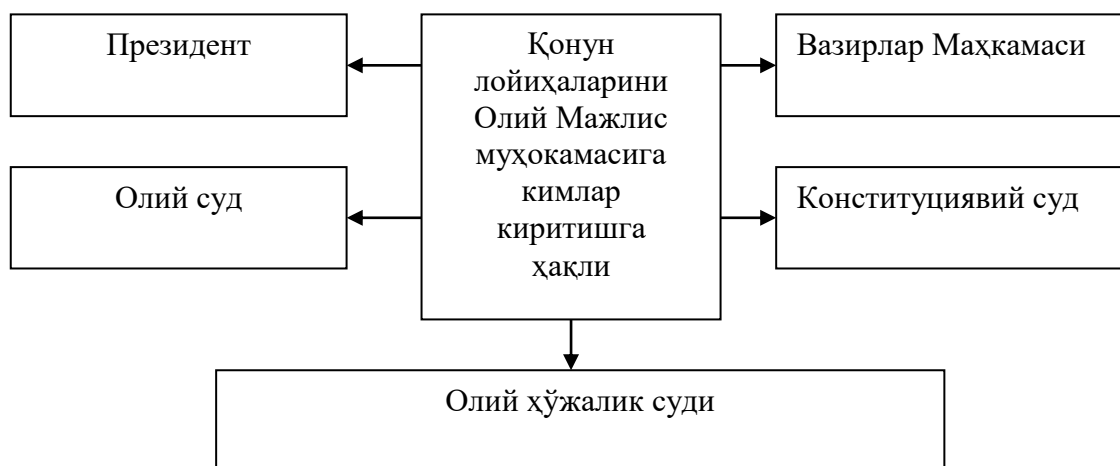
Жамият ижтимоий ҳаётида адолатнинг барқарор бўлишини таъминлаш; кишиларни қонун кучи ва ролига бўлган ишончини ортириши; шахс, жамият ва давлат муносабатларида изчиллик ҳамда ўзаро муносабатни таъминлаш.

Суд ҳокимиятини том маънода мустақил ҳокимият сифатида фаолият юритишини, қонун чиқарувчи ва ижро ҳокимияти тармоқлари билан тенг тарзда сантқлигини таъминлаш, судларнинг жамият ва одамлар ўртасидаги роли ва обросини кўтариш.

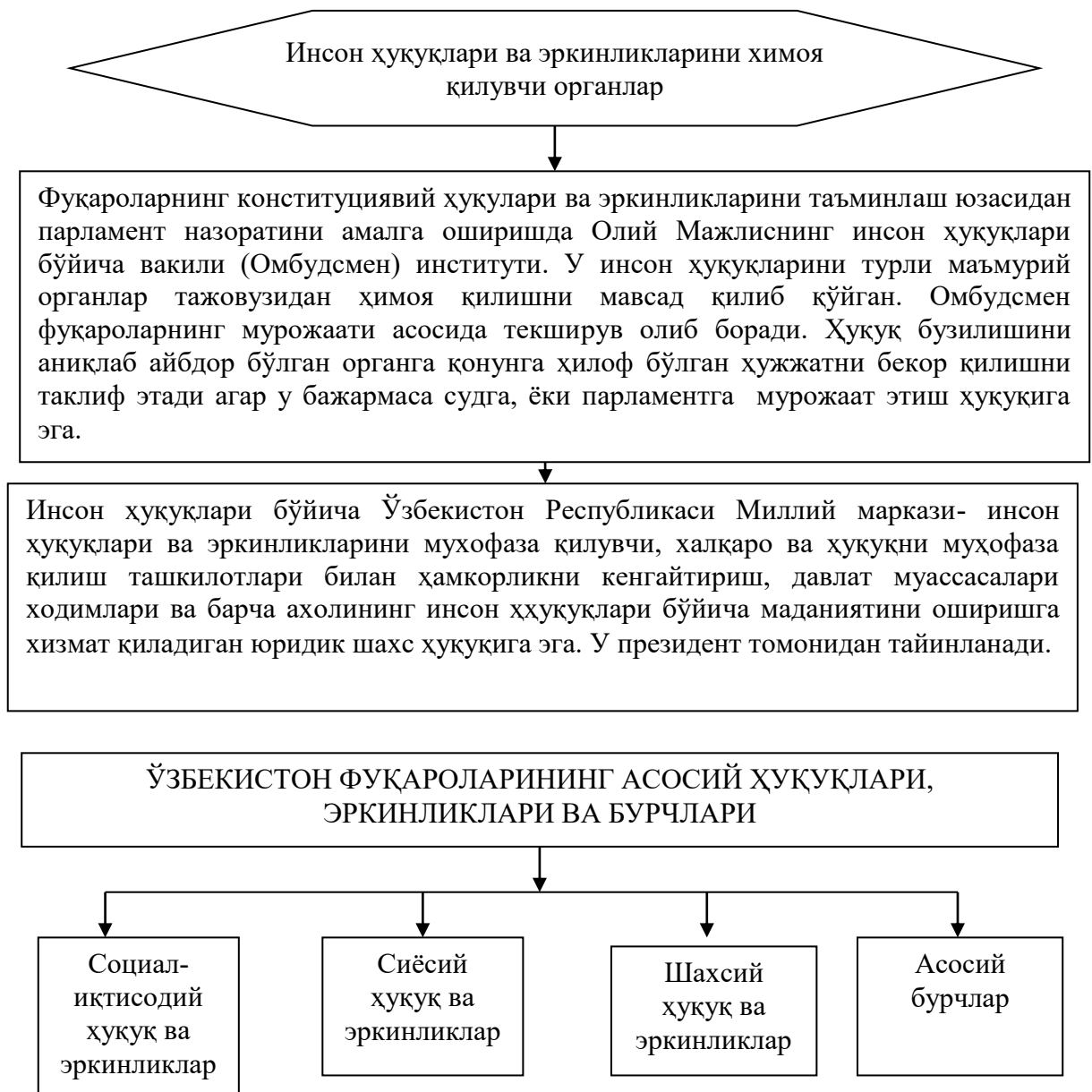
Судларни жазо берувчи органлар эмас, балки инсон ҳуқуқини ҳимоя қилиш органи сифатида қарашни шакллантириш, уларнинг фуқаролар ҳуқуқини давлат томонидан ҳимоя қилувчи асосий органга айлантириш.

Қонун устиворлигини таъминлаш, уларни ижро этиш маданиятини юксалтириш, қонун бузилиши ҳолатларига мурасасиз муносабатни вужудга келтириш жамиятда ҳуқуқий онгни янги поғонага кўтариш.

6.4-slayd

6.5-slayd

4. Mahalliy davlat hokimiyati asoslari – bugungi kunda viloyatlar, tumanlar va shaharlarda hokimlik boshchilik qiladigan halq deputatlari kengashlari hokimiyatning vakillik organlari bo‘lib, ular davlat va fiqoralarning manfaatlarini ko‘zlab o‘z vakolatlariga taalluqli masalalarni hal etadilar. Mahalliy hokimiyat organlari ihtiyoriga qo‘yidagilar kiradi: 1) qonuniylikni, huquqiy tartibotni va fuqarolarning xavfsizligini ta‘minlash; 2) hududlarni iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlantirish; 3) mahalliy byudjetlarni shakllantirish; 4) mahalliy kommunal xo‘jalikka rahbarlik qilish; 5) fuqarolik holati aktlarini qayd etish va h.k. Bulardan boshqa shaharcha, qishloq va ovullarda mahallalarda fuqarolarning o‘zini-o‘zi boshqaradigan organlari ham mavjud bo‘lib, ular demokratik xususiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etishda roli yanada ortib bormoqda.

5. Saylov tizimi. 6. Prokuratura. 7. Moliya va kredit. 8. Mudofaa va xavfsizlik masalalari ham joy olgan va ular yangi tartibda bayon etilgan.

6.3. Prezidentlik instituti va uning shakllanishi

Prezident soʻzi – lotincha oldinda oʻtiruvchi maʼnoni bildiradi. Oʻzbekiston tarixida birinchi prezidentlik lavozimi 1990 yil 24 martda taʼsis etildi. “Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentligiga Islom Karimov saylandi”. 1991 yil 18 noyabrda “Oʻzbekiston Prezidenti saylovi tugʻrisida”gi qonun qabul qilindi. Bu qonunga 1997 yil 26 dekabr va 1999 yil avgustda hamda 2004 yil 24 aprelda oʻzgartirish va qoʻshimchalar kiritildi. Mustaqillik yillarida tom maʼnoda prezidentlik instituti toʻla shakllandi. Oʻzbekiston Konstitutsiyasining 19-bobiga koʻra OʻzR Prezidenti Oʻzbekiston Respublikasida davlat va ijro etuvchi hokimiyat boshligʻidir. Prezidentlik lavozimiga 30 yoshdan kichik boʻlmagan davlat tilini yaxshi biladigan bevosita saylovga kamida 10 yil Oʻzbekiston hududida muqim yashayotgan Oʻzbekiston fuqarosi saylanishi mumkin. Ayni bir shaxs surunkasiga ikki martadan ortiq prezident boʻlishi mumkin emas. Prezident fuqarolar tomonidan umumiy, teng va toʻgʻridan-toʻgʻri saylov xuquqi asosida yashirin ovoz berish yoʻli bilan 7 yil muddatga saylanadi, u qonun bilan belgilab qoʻyilgan. 1991 yil 29 dekabrda alternativ asosida oʻtkazilgan umumxalq saylovida Islom Karimov 86% ovoz bilan (Salay Madaminov esa 14%) Oʻzbekiston Prezidenti etib saylandi. Bu saylovda 9,900 ming 958 kishi yoki ovoz berish xuquqiga ega boʻlgan fuqarolarning 94,2 foizi ishtirok etdi Islom Karimovga esa 8,514 ming 136 saylovchi (86%) ovoz berdi. 1995 yil 26 martda Oliy Majlis qaroriga koʻra prezident vakolati 1997 yildan 2000 yilgacha uzaytirish masalasi boʻyicha umumxalq referendumini oʻtkazildi. Unda 11 mln 245028 kishi (99.3%) ishtirok etib ovoz berishda qatnashganlarning 99,6 %i ijobiy javob bilan vakolat muddatini uzaytirishga rozilik bildirganlar. Qonunga koʻra, Prezident qilib 35 yoshdan kam boʻlmagan va 65 yoshdan ortiq boʻlmagan, saylanish xuquqiga ega boʻlgan Oʻzbekiston fuqarosi bayon etilgan. 2000 yil 9 yanvarda ikkinchi bor Prezidentlik saylovi oʻtkazildi. Unda Oʻzbekiston prezidentligiga nomzod qilib Islom Karimov (91.9%), Abdulhofiz Jalolov esa 4,17% ovoz olib, Islom Karimov gʻalaba qildi. 2002 yil 27 yanvarda referendum oʻtkazilib Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining Konstitutsiyaviy vakolat muddati 5 yildan 7 yil qilib oʻzgartirishga rozimisiz degan savolga ovoz berishda qatnashgan fuqarolarning 11 117 841 nafari (91.78%i) yoqlab ovoz berdi. Natijada 2003 yil 24 aprelda Oʻzbekiston konstitutsiyasining 19-bobiga, yaʼni Prezidentlik qoidalariga baʼzi bir oʻzgartirishlar kiritilib, endilikda prezidentlik saylovi vakolat muddati tugaydigan yilda dekabr (2007) uchinchi 10 kunligining birinchi yakshanbasida oʻtkazilishi belgilab olindi.

Demak, mustaqillik yillarida mamlakatimizda prezidentlik instituti shakllanib, u yanada takomillashdi, uning huquqiy negizlari barpo etilib, rivojlangan mamlakatlar yoʻlini tanladi. Shu boisdan ham Oʻzbekiston davlat tizimi Respublika Davlat va hukumat boshligʻi Prezident hisoblanadi. Prezident shaxsi daxlsiz boʻlib, u qonun bilan muhofaza etiladi.

QISQACHA XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, qonun ustuvorligi quyidagi uchala holat bo'lgandagina, o'zining to'liq ifodasini topadi.

Birinchidan, qabul qilinayotgan qonunlar va boshqa normativ-hujjatlar adolatga, inson huquqi va manfaatlariga asoslangan bo'lishi shart.

Ikkinchidan, Konstitutsiya, qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar barcha davlat organlari, mansabdor shaxslar, nodavlat tashkilotlar va fuqarolar tomonidan aniq bajarilishi zarur.

Uchinchidan, barcha normativ-huquqiy hujjatlar Konstitutsiya va qonunlarga mos bo'lishi – qonun ustuvorligini ta'minlashning asosiy mexanizmlarini tashkil etadi. Demokratik jamiyatning muhim tamoyili bo'lgan qonun ustuvorligi mamlakatimizda barpo etilayotgan fuqarolik jamiyati qurishning asosidir. Albatta, demokratik jamiyat qurish faqat qonun ustuvorligi bilan cheklanib qolmaydi, balki xalqimizning milliy-ma'naviy negizlariga tayanishni taqozo etadi va zaruriy sharti qilib qo'yadi.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR

1. O'zbekistonda demokratik, fuqarolik jamiyati qurilishida qonun ustuvorligi tamoyilini izohlab bering?
2. O'zbekiston Respublikasi bilan Qoraqalpog'iston Respublikasining o'zaro munosabatlari qanday?
3. O'zbekistonda davlat hokimiyati tizimining bo'linish prinsiplarini bayon eting?
4. Ikki palatali parlamentning bir palatali parlamentdan farqi nima?
5. Qonunchilik palatasi va Senatni shakllantirish tartiblari nimalardan iborat?
6. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatini shakllantirish tartibi saylov qonunchiligida qanday belgilangan?

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. -T.: «O'zbekiston», 2003.
2. Qoraqalpog'iston Respublikasining Konstitutsiyasi. -Nukus: «Qoraqalpog'iston», 1993.
3. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T.6. -T.: «O'zbekiston», 1997, 31-40, 125-135, 149-162-betlar.
4. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T.: «O'zbekiston», 2000, 6, 8-12, 14-15, 16-26, 28-38, 47-48-betlar.
5. Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqbol va taraqqiyot yo'li. T.1. -T.: «O'zbekiston», 1996, 36-85-betlar.
6. Karimov I.A. O'zbekistonning siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari. T.3. -T.: «O'zbekiston», 1996, 3-54-betlar.
7. Karimov I.A. Adolat qonun ustuvorligida. T.10. -T.: «O'zbekiston», 2002, 26-52-betlar.
8. Karimov I.A. Hayotimizning, taraqqiyotimizning huquqiy asosi. Biz tanlagan yo'l - demokratik taraqqiyot va ma'rifiy dunyo bilan hamkorlik yo'li. T.11. -T.: «O'zbekiston», 2003, 3-52, 97-120-betlar.

9. Karimov I.A. El-yurtga halol, vijdonan xizmat qilish - har bir rahbarning muqaddas burchi. Andijon viloyat xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida soʻzlangan nutq. T.12. – T.: Oʻzbekiston, 2004. – 285–312-b.
10. Karimov I.A. Qonun va adolat ustuvorligi faoliyatimiz mezonini boʻlsin. Surxondaryo viloyat xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida soʻzlangan nutq. T.12. – T.: Oʻzbekiston, 2004. –313–337-b.
11. Karimov I.A. Oʻzbek xalqmi hech qachon, hech kimga qaram boʻlmaydi. T.13. – T.: Oʻzbekiston, 2005. –156–223-b.
12. Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari – oliy qadriyat. – T.14. – T.: Oʻzbekiston, 2006. – 61–97, 139–153, 248–265-b.
13. Rahimov I., Zohidov A., Azizov Sh., Ayupov A. va boshq. Mustaqillik mafkurasi va Oʻzbekistonda demokratik jamiyat qurishning iqtisodiy, ijtimoiy va maʼnaviy negizlari. -T.: «Universitet», 2001. 232-bet.
14. Karimov I.A. Yangilanish va barqaror taraqqiyot yoʻlidan yanada izchil harakat qilish, xalqimiz uchun faravon turmush sharoitini yaratish – asosiy vazifamizdir. – T.: Oʻzbekiston, 2007. – 11-b.
15. Pugachev V.P., Solovov A.I. Siyosatshunoslikka kirish. T.: «Yangi asr avlodi», 2004, 202-255-betlar.
16. Oʻzbekiston: 13 yil mustaqil taraqqiyot yoʻlida. T.: «Oʻqituvchi», 2004, 3-44-betlar.
17. Doʻstjonov T., Hasanov S. Oʻzbekiston demokratik taraqqiyot yoʻlida. T.: Toshkent Moliya instituti, 2004, 3-180-betlar.
18. Odilqoriev X.T., Foyibnazarov Sh.F. Siyosiy madaniyat. T.: OʻzRIIV Akademiyasi, 2004, 278-296-betlar.
19. Pugachev V.P., Solovov A.I. Siyosatshunoslikka kirish. T.: «Yangi asr avlodi», 2004, 237-255-betlar.
20. Usmonov Q. Oʻzbekistonda parlament taraqqiyotining yangi bosqichi. T.: F.Fulom nom. Nashr-matbaa ijodiy uyi, 2004, 3-48-betlar.
21. Husanov M. Oʻzbekiston Respublikasida fuqarolik jamiyatini shakllantirishda saylov tizimi va saylov huquqining ahamiyati. T.: TDYuI, 2004. – 32-b.
22. Sharifxoʻjaev M. Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati. – T.: Sharq, 2005. – 240 b.
23. Aliev B., Hoshimov T. Oʻzbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti. – T.: Oʻzbekiston Yozuvchilar uyushmasi «Adabiyot nashriyoti», 2005. – 160 b.
24. Abdullaev M. va boshqalar. Mustaqillik: Izohli ilmiy-ommabop lugʻat. – T.: “Sharq”, 2006. – 528 b.
25. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari: iqtisodiy, ijtimoiy va maʼnaviy jihatlar. – T.: “Maʼnaviyat”, 2006. – 160 b.
26. Toʻxlijev N. va boshqalar. Oʻzbekiston iqtisodiyoti asoslari. – T.: “Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashr., 2006. – 280 b.
27. Qirgʻizboyev M. Fuqarolik jamiyati: nazariya va xorijiy tajriba. – T.: Yangi asr avlodi, 2006. – 204 b.

7-MAVZU. MILLIY-MA'NAVIY NEGIZLARGA TAYANISH – DEMOKRATIK JAMIYAT QURISHNING ZARURIY SHARTI

MA'RUZA REJASI:

7.1. *Milliy-ma'naviy negizlar tushunchasi, mazmuni va mohiyati hamda mustaqillik, demokratik jamiyat qurilishida uning yangicha mazmun kasb etishi.*

7.2. *Yangi milliy davlatchilik, jamiyat qurilishida milliy-ma'naviy negizlarga tayanish zarurati hamda unga zid jarayonlarga qarshi kurash.*

7.3. *Milliy va ma'naviy o'zgarishlarning davlat va jamiyat qurilishida aks etishi.*

7.1. Milliy-ma'naviy negizlar tushunchasi, mazmuni va mohiyati hamda mustaqillik, demokratik jamiyat qurilishida uning yangicha mazmun kasb etishi

O'zbekistonda demokratik jamiyat qurishning milliy-ma'naviy negizlari. Mustaqillikni mustahkamlash davrida jamiyat hayotining siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ma'naviy, barcha jabhalarda tub tarixiy burilish bilan bog'liq bir qator muammolarni va vazifalarni hal etishni taqozo etadi. Ana shunday ulkan vazifa va mas'uliyat xalqimizdan bir tomondan ma'naviy yangilanish jarayonini to'liq idrok etishni, ikkinchi tomondan esa demokratik jamiyat qurishda unga tayanishni taqozo etadi. Negaki milliy-ma'naviy yangilanish, yuksalish, taraqqiyot omiliga aylanmoqda. Shu bois, mustaqillik yillarida jahon sivilizatsiyasiga salmoqli hissa qo'shgan buyuk allomalarimizning merosini ham yangidan ijodiy o'zlashtirish hayotiy ehtiyojga aylandi. Ayniqsa, Imom Buxoriy, Imom at-Termiziy, Hoja Bahouddin Naqshband, Hoja Ahmad Yassaviy, Al-Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Beruniy, Ibn Sino, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Fitrat, Behbudiy, Usmon Nosir va boshqa ko'plab buyuk siymolarimiz ilmiy-adabiy merosini o'rganish mamlakatimizda barpo etilayotgan demokratik jamiyatning milliy-ma'naviy negizlarini tashkil etadi. Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq, ajdodlarimiz tomonidan ko'p asrlar mobaynida yaratib kelingan g'oyat ulkan, bebaho ma'naviy va madaniy merosni tiklash davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan nihoyatda muhim vazifa bo'lib qoldi.

Biz ma'naviy qadriyatlarni tiklashni milliy o'zlikni anglashning o'sishidan, xalqning ma'naviy sarchashmalariga, uning ildizlariga qaytishdan iborat uzviy, tabiiy jarayon deb hisoblaymiz.¹ Masalaning xuddi shu jihatiga urg'u berib, mamlakatimiz Prezidenti I.A.Karimov o'zining «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda» asarida bayon etilgan **oltita ustuvor yo'nalishning** bajarilishi kerak bo'lgan ulkan vazifalar paydo bo'ldi. Xalqimiz siyosiy mustaqillik va ozodlikni

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўёғасида: хавфсизликка таъдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т.: Ўзбекистон, 1997, 137-138-б.

qo'lg'a kiritgach, o'z taqdirining chinakam egasi, o'ziga xos milliy ma'naviyat va madaniyatning sohibiga aylandi.¹

O'zbekiston bugungi kunda tom ma'nodagi asrga teng buyuk voqealarni boshidan kechirmoqda. Tarixdan ma'lumki, biror xalq hayotida tub burilish sodir bo'layotgan davrlarda jamiyat yangi istiqbollar sari bormog'i uchun ijtimoiy munosabatlarni shunga muvofiq o'zgartirmog'i lozim bo'ladi. Shu bois ijtimoiy muhitdagi o'zgarishlar shaxsning va butunisicha jamiyatning tafakkurida, dunyoqarashida, ma'naviy olamida o'zgarishlarni taqozo etadi.

XX asrning ulug' gumanisti A.Shveyser: "Voqelikni shakllantiruvchi kuchlar ichida ma'naviyat birinchidir"², - degan edi. Biz bugun ulkan imkoniyatlar davrida yashamoqdamiz. Biroq ularni real voqelikka aylantirish yo'lidagi g'ov va xafv-xatarlar ham mavjudligicha qolmoqda.

Siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy islohotlarni izchillik bilan amalga oshirish uchun avvalo, insonlar ongida tub o'zgarishlar yuz berishi zarur. Zero, kishilar tafakkurini band etgan eski andozalardan, tor qoliplardan, o'z umrini yashab bo'lgan aqidalardan xalos etmay turib, yangi davr, tarixiy taraqqiyot bilan tabiiy ravishda qo'l ushlashib keladigan yangidan-yangi muammolarni hal etib bo'lmaydi.

Prezident I.Karimov "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari" asarida mustaqil taraqqiyotimizga xavf solayotgan tashqi va ichki tahdidlar va ularning oldini olish yo'llari haqida batafsil fikr yuritib, ma'naviy qadriyatlar va milliy o'zlikni anglashning ahamiyatiga alohida urg'u beradi: "Biron-bir jamiyat ma'naviy imkoniyatlarini, odamlar ongida ma'naviy va axloqiy qadriyatlarni rivojlantirmay turib, o'z istiqbolini tasavvur eta olmaydi"³, - deya alohida ta'kidlagan edi.

Darhaqiqat, jamiyatni ma'naviy yangilamay, kishilar tafakkurini o'zgartirmay turib, demokratik jamiyatni qurish, bozor iqtisodiyotiga o'tish, umuman hech qanday taraqqiyotga erishish mumkin emas. Zero, demokratik fuqarolik jamiyati yuksak ma'naviyat va keng ma'rifat tantana qilgan jamiyatdir.

Mustaqillik tufayli milliy-ma'naviy tiklanishga imkoniyat yuzaga keldi. Prezidentimiz Islom Karimov "ma'naviy o'nglanishni amalga oshirmasdan iqtisodiy o'nglanish mumkin emas"ligini aytib, "Ma'naviyat xalqni, millatni millat qiladigan kuch-qudratdir"degandi. Shu sababli mustaqillik yillarida jahon sivilizatsiyasiga salmoqli hissa qo'shgan buyuk alloma Imom Buxoriy, at.Termiziy, B.Naqshband, Ahmad Yassaviy, al-Xorazmiy, Farg'oniy, Beruniy, Ibn-Sino, Amir Temur, Ulug'bek, Navoiy kabi buyuk zotlar merosini o'rganish demokratik jamiyatning milliy ma'naviy negizlarini tashkil qiladi. Prezident Islom Karimov 1992 yilda yozgan "O'zbekistonning o'z istiqbol va taraqqiyot yo'li" asarida O'zbekistonni rivojlantirishning ma'naviy-axloqiy negizlarini ko'rsatib bergan edi:

- 1) umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik;
- 2) xalqimizning ma'naviy merosini mustahkamlash va rivojlantirish;
- 3) insonning o'z imkoniyatlarini erkin namoyon qilish;

¹ Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-жилд. -Т.: Ўзбекистон, 1998. 125-б.

² Каримов И.А. Биз танлаган йил – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан шамкорлик йили. Т. II. - Т.: Ўзбекистон, 2003. 34-б.

³ Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йилида. 6-жилд. -Т.: Ўзбекистон, 1998. 125-бет.

4) vatanparvarlik.

Bu tushunchalar bir-biri bilar uzviy bog'liq bo'lib, demokratik, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini qurishda muhim vazifa va manba hisoblanadi. 2002 yil 29 avgust Oliy Majlisning 9-sessiyasida Prezidentimiz Islom Karimov "O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asolarini shakllantirishning asosiy yo'nalishlari" ma'ruzasida jamiyatni ma'naviy yangilash lozimligi tushunchasini mohiyatan ochib berdi. "Barcha islohatlarning bosh yo'nalishi va samaradorligi pirovard natijasini belgilab beradigan inson omili va mezonidir" deb bu masalaga alohida e'tibor qaratgan edi. Inson manfaatlarini amalga oshirish uchun zarur sharoit, imkoniyat yaratish orqali demokratik jamiyatni barpo etish mumkin. Prezidentimiz bu masalaga diqqat berib, "Buyuk ajdodlarimizning beqiyos ma'naviy merosi ming yillik tariximiz va madaniyatimizga asoslangan ma'naviy hayotimizni tiklay boshladik. Dinimiz, tilimizga qaytdik, milliy urf-odatlarimiz va an'analarimiz, xullas inson ma'naviyatiga daxldor barcha boyliklarimiz qaytadan qad rostlamoqda".

Barkamol shaxs-demokratik jamiyat tushunchasidir. Ma'naviy barkamol inson xaqidagi ijtimoiy-siyosiy qarashlar, falsafiy fikrlar tarixda kecha paydo bo'lgan emas. Uning tarixiy ildizlari Sharq mutafakkirlari ijodiy, falsafiy ta'limotlariga borib taqaladi. Shu sabab "Biz sog'lom avlodni tarbiyalab, voyaga yetkazishimiz kerak. Sog'lom kishi deganda faqat jismoniy sog'lomlikni emas, balki sharqona axloq-odob va umumbashariy g'oyalar ruhida kamol topgan insonni tushunamiz" degan edi I.Karimov. Prezidentimiz bu borada komil insonga ta'rif berib, **ongi yuksak, mustaqil fikrli, xulq atvori bilan ibratli, bilimli, ma'rifatli kishini tushunishini bayon etgan edi.** Shu boisdan ham jamiyatning ma'naviy yangilanishi demokratik jamiyat barpo etish omilidir. Milliy-ma'naviy negizlarni bilish uchun tarixni, milliy o'zlikni anglash ham zarur, chunki xalq ma'naviyatning asosidir.

Darhaqiqat, demokratiya har bir inson uchun oliy qadriyatga, jamiyatning boyligiga aylanmog'i kerak. Busiz u shunchaki nazariya yoki qog'ozda qolgan qonunligicha qoladi, xolos. "Barcha islohotlarimizning bosh yo'nalishi va samaradorligining pirovard natijasini belgilab beradigan inson omili va mezonidir."¹ Negaki, bozor iqtisodiyotini barpo etish birdan-bir maqsad emas. Barcha islohotlar – iqtisodiy, demokratik, siyosiy islohotlardan ko'zlangan pirovard maqsad insonning mehnat, ijodiy va ma'naviy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishdan iborat. «Shu sababli – deb ta'kidlagan edi – Prezident I.A.Karimov – jamiyatning sifat jihatidan yangi holatga o'tishida bizga islohot chog'ida odamlar moddiy ahvoli keskin yomonlashadigan, axloqiy qadriyatlar, ma'naviy tayanchlar barbod bo'ladigan, o'tish davrining barcha qiyinchiliklari aholi yelkasiga tushadigan andoza maqbul emas»². Binobarin, eng avvalo, erkin fikrlaydigan odamgina o'z Vatanining haqiqiy farzandiga aylanadi. Chunki tafakkur ozod bo'lmasa, ong va shuur tazyiqdan, qullikdan qutilmasa, inson to'la ozod bo'lolmaydi. Inson ozod emas ekan - jamiyat demokratik tamoyillarni qabul qilmaydi.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг Иккинчи чакирик Олий Мажлисининг тыққизинчи сессиясидаги маърузасида баён этилган асосий вазифалар ва қоидаларни кенг ёритиш бййича ташкилий-маърифий тадбирлар дастури. -Т.: Ўзбекистон, 2002. Б.29.

² Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.І. -Т.: Ўзбекистон, 1996. –322-б.

Demak, inson manfaatlarini amalga oshirish uchun zarur sharoit, imkoniyat yaratish orqaligina demokratik jamiyatni barpo etish mumkin.

O‘zbekistonda kechayotgan demokratik o‘zgarishlarning jamiyatning ma’naviy yangilanishiga bog‘liqligi. O‘zbekistonda kechayotgan demokratik o‘zgarishlarning jamiyat ma’naviy yangilanishi bilan bog‘liqligining yana bir jihati bor. Ana shu bog‘liqlik Prezident I.A.Karimovning bir qator risolalarida va ma’ruzalarida alohida ta’kidlangan. U O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi umumiy yig‘ilishida (1994 yil 7 iyulda) so‘zlagan nutqida shunday degan edi: «Buyuk ajdodlarimizning beqiyos ma’naviy merosi ming yillik tariximiz va madaniyatimizga asoslangan ma’naviy hayotimizni tiklay boshladik. Dinimiz va tilimizga qaytdik, milliy urf-odatlarimiz va an’alarimiz, xullas, inson ma’naviyatiga daxldor barcha boyliklarimiz qaytadan qad rostlayapti»¹. Darvoqe, Prezidentimizning ma’naviyat, uning mohiyati to‘g‘risida nazariy-ilmiy fikrlari g‘oyat chuqur va keng qamrovlidir. Shuningdek, u ma’naviy tarbiya - mamlakatimizda demokratik jamiyat barpo etishning muhim sharti ekanligiga alohida e’tibor beradi. Dunyo tarixida mustaqillik va ozodlik kurashchilari timsoliga aylanganlardan biri, XX asr buyuk hind davlat arbobi Maxatma Gandi: “Insoniyat – bu yagona oila, bo‘linmas oila. Uning har bir a’zosi sodir qilgan jinoyat uchun har birimiz javobgarmiz”, - degan edi. U yoki bu millat yoki davlat ana shu insoniyat degan katta oilaning ichidagi kichik oila. Ana shu oila a’zolarida bahamjihatlik, ma’naviy mushtaraklik bo‘lmas ekan, ular Gandi so‘zlarida aks etgan ma’naviy burch hissi bilan yashamas ekan, yorug‘ kelajak haqidagi o‘ylar xomxayol bo‘lib qolaveradi. Zero, demokratik rivojlanish barqarorlik va ijtimoiy hamkorlikka tayanadi.

Odamlar ma’naviyat rishtalari bilan bog‘langandagina, ular xalq, millatga aylanadi. Chunki “ma’naviyat - insonni ruhiy poklanish va yuksalishga da’vat etadigan, inson ichki olamini boyitadigan, uning iymon-irodasini, e’tiqodini mustahkamlaydigan, vijdonini uyg‘otadigan qudratli botiniy kuch”dir.²

Ma’naviyat mavhum tushuncha emas. U millat bilan, milliy tafakkur bilan, millatning tarixi, asrlar mobaynida to‘plangan bilim va tajribasi, tushunchalari, tasavvurlari bilan bog‘liq. Fransuz ma’rifatchisi Jan Jak Russo Yevropa jamiyati hayotida ulkan siljishlar sodir bo‘layotgan XVIII asrda xalqda milliy xarakterni shakllantirishni birinchi vazifa, deb bilgan edi. Chunki uning nazdida “har qanday yaxshi o‘zgarishlarning umumiy maqsadlari har bir davlatda mahalliy shart-sharoit va aholining o‘ziga xos xususiyatlari asosida shakllanadigan munosabatlarga muvofiq shakl olishi kerak”³. J.Russoning fikrlarini bugungi kun nuqtai-nazaridan talqin qilsak, demokratik o‘zgarishlarni amalga oshirish, adolatli, ma’naviyati yuksak insonlar jamiyatini qurishda jahon tajribasiga tayangan holda, avvalo, milliy mentalitetni inobatga olish kerakligi ma’lum bo‘ladi. Ayni paytda shuni alohida ta’kidlash lozimki, O‘zbekistonda kechayotgan demokratik o‘zgarishlar jamiyat ma’naviy yangilanishiga bog‘liqligini faqat o‘zbek millati ma’naviyati bilan bog‘lash va uni shunday deb baholash adolatdan emas. Balki uning bilan yagona bir

¹ Каримов И.А. Истиқлол ва маънавият. -Т.: Ўзбекистон, 1994. – 14-б.

² Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилоқда. -Т.: Ўзбекистон, 1999, 17-б.

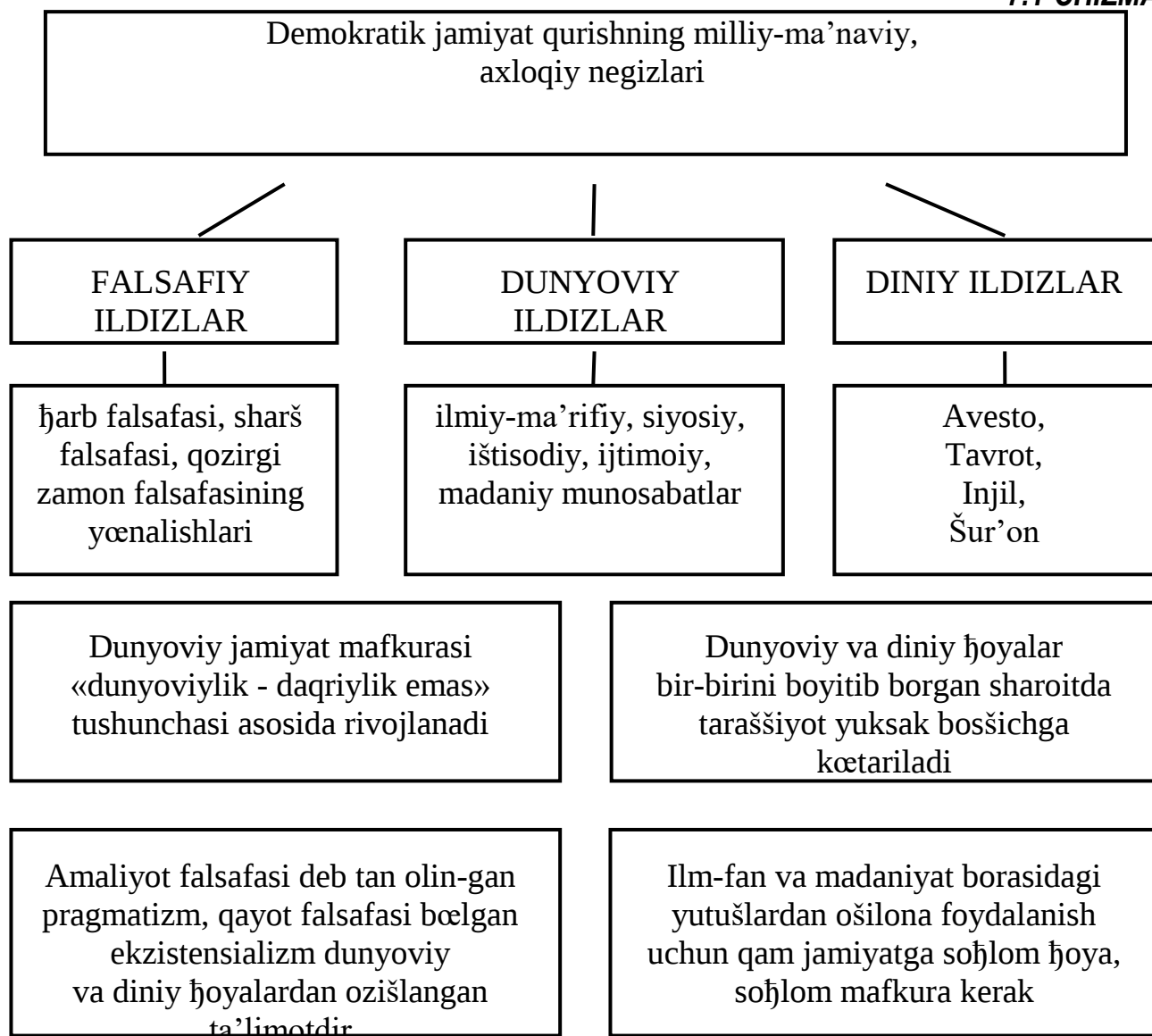
³ Ёша жойда.

mamlakat hududida yashayotgan turli xalq va millatga mansub bo'lgan barcha aholining, turli etnik birliklar va ijtimoiy guruhlarining ham umumiy boyligi, deb qarash haqiqatga yaqinroq bo'ladi.

Demak, O'zbekistonda demokratik fuqarolik jamiyatini barpo etish vazifasini ma'naviy yangilanishlarsiz amalga oshirib bo'lmaydi. Bu haqiqatni hech qachon unutmaslik kerak.

Demokratiya - bu kishilarning birgalikda hayot kechirishi, muammolarni bahamjihatlik bilan hal qilishi, shaxsiy manfaatlarni jamoa, millat, davlat manfaatlari bilan uyg'un ko'rishi, bir so'z bilan aytganda, murosqa qilish madaniyatidir.

1983 yili jahonning 29 mintaqasi olimlari, jamoat arboblari iborat "Gumanitar muammolarni o'rganish bo'yicha Xalqaro Komissiya" tuzildi. Komissiya XX asrdagi gumanitar vaziyat va uni takomillashtirish ustida izlandi. Jazoir, Shveysariya, Polsha, Avstriya, Xitoy, Hindiston, Meksika, Eron, Shvesiya, Yaponiya - jami 29 mamlakatning ma'rifatparvarlari dunyodagi gumanitar muammolarni amaliy o'rgandilar. "Insoniyat axloqi", "Global masalalar" (ya'ni ekologiya, qashshoqlik, qurollanish, terrorizm, narkomafiya), "Ommaviy qirg'in qurollari", "Qurolli to'qnashuvlar", "Daydi bolalar", "Oziq-ovqat inqirozi", "Cho'l-sahrolarning kengayib borayotganligi", "Favquloddagi vaziyatlar", "Urushlar" kabi halokatli holatlarning kelib chiqish sabablarini tahlil etib, barcha muammolar insoniy tuyg'ularning susayishi, ya'ni ma'naviy qadriyatlarning qadrsizlanishi bilan bog'liq, degan xulosaga keldilar. Ularning to'rt yillik mehnati natijasi bo'lgan kitob "Insoniyat insoniyligini saqlab qola oladimi?" (Nyu Jersi, 1989) degan iztirobli nom bilan jahon tillarida nashr qilindi.

Demokratik jamiyat qurishning milliy-ma'naviy, axloqiy negizlarining **1) falsafiy ildizlari** qašida fikr yuritganda, uning barcha ilmlarning otasi bœlgan falsafa fani xulosalariga asoslanishi nazarda tutiladi. Bunga uyĥonish davri va œerta asrlarda milliy davlatchiligini tiklay boshlagan Yevropa xalšlarining qar biri œeziga xos ma'naviyatini yaratganini misol keltirish mumkin. Mazkur qadriyatlar Rim imperiyasi parchalangandan keyin œez davlatchiligiga ega bœlgan xalšlarning œeziga xos šadriyatlari va mentaliteti zaminida vujudga kelgan milliy falsafalar asosida shakllandi. Shu bois œsha davrdagi italyan, ingliz, fransuz falsafasi œzi mansub bœlgan jamiyatni birlashtirishga xizmat šildi. Shu bilan birga, bu milliy maktablar zaminida vujudga kelgan falsafiy ta'limotlar, ma'rifiy šarashlar insoniyat madaniyati xazinasiga katta qissa bœlib šœeshildi.

Jamiyat va sivilizatsiyalar rivojiga ulkan ta'sir kœersatgan nazariyalar, ta'limotlar va mafkuralar mavjud. Zardusht, Sokrat, Platon, Konfusi, Alisher Navoiy, Maxatma Gandi va boshšalarning bunyodkor ĥoyalari tarixda œechmas iz šoldirgan. Soqibširon Amir Temurning bunyodkorlik ĥoyalari va faoliyati Sharš madaniyatining gurkirab rivojlanishiga buyuk qissa šœeshdi.

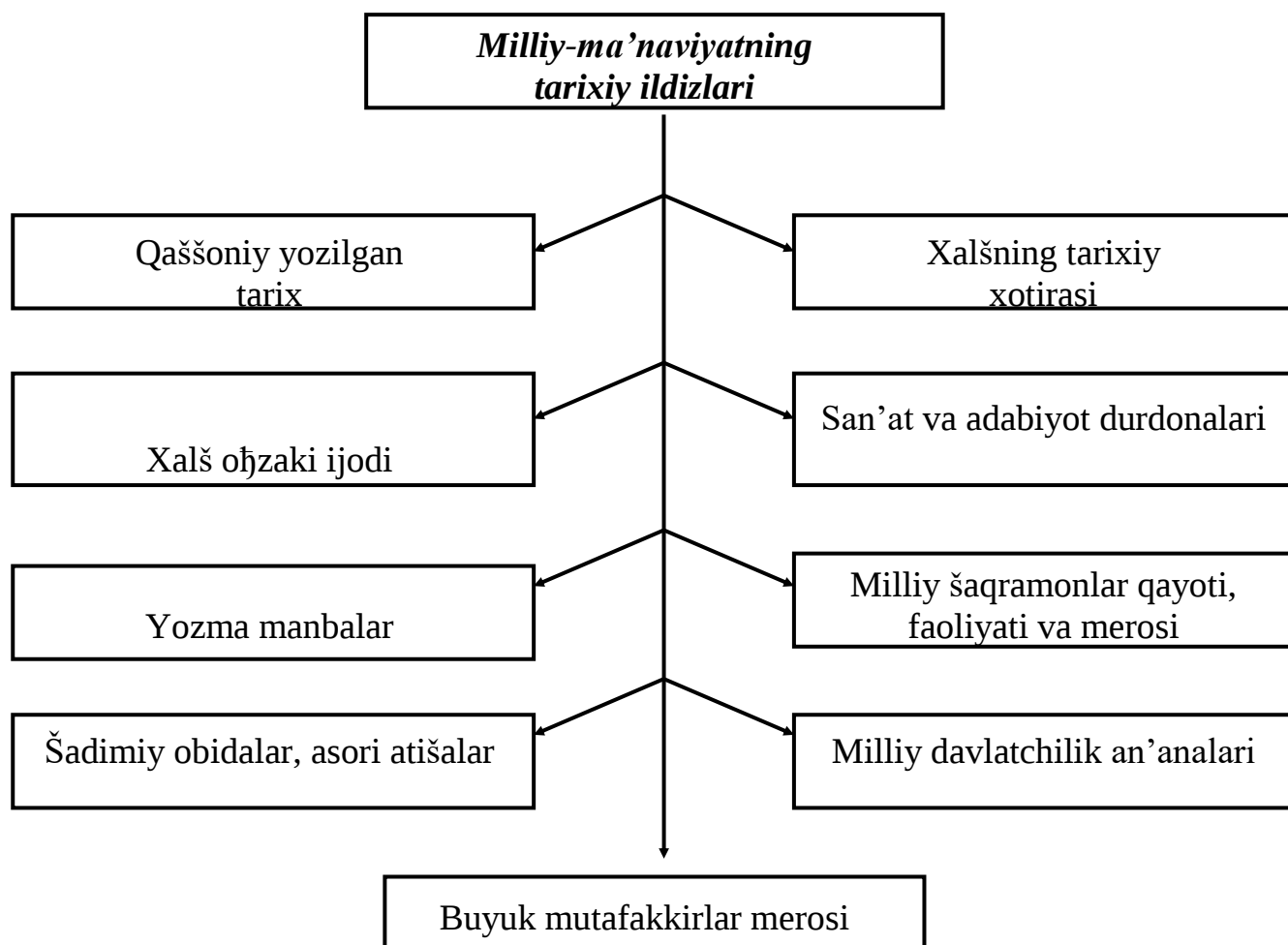
Kant, Gegel, Nisshe kabi mutafakkirlar nomi bilan shuqrat topgan nemis falsafasi xususida qam shunday fikrni aytish mumkin. Jumladan, qashiy milliy xususiyatlarga ega boelgan Gegel falsafasi Avstriya imperiyasidan ajralib, mustashilik yoelini tutgan Pruss monarxiyasining davlat mafkurasi darajasigacha koetarilgan.

Milliy-ma'naviyatning **2) dunyoviy ildizlari** ma'rifiy dunyoga xos siyosiy, istisodiy, madaniy munosabatlar majmuidan iboratdir. Asrlar mobaynida insoniyat bosshichma-bosshich dunyoviylik sari intilib keldi. Umume'tirof etilgan tamoyillar va shonun ustuvorligi, siyosiy plyuralizm, millatlararo totuvlik, dinlararo bahrikenglik kabi xususiyatlar dunyoviy jamiyatning asosini tashkil etadi. Insonning qashquushlari va erkinliklari, jumladan, vijdon erkinligi qam shonun yoeli bilan kafolatlanadi. Bunday jamiyat mafkurasi «Dunyoviylik - daqriylik emas» degan tushuncha asosida rivojlanadi, ya'ni dinning jamiyat qayotida tutgan oerni va aqamiyatini aslo inkor etmaydi.

Milliy ma'naviyatning **3) diniy ildizlari** deganda u inson ongi va ruqiyoti bilan uzviy bohlish ekani va shu bois uning hoyaviy ildizlari diniy ta'limotlarga borib tashalishi tushuniladi. Ya'ni koepgina mafkuralarda «Zabur», «Tavrot», «Injil», «Qur'on» kabi illoqiy kitoblar zikr etilgan ezgu hoyalar muayyan darajada oez ifodasini topganini koeramiz.

Xitoy xalshining taraashiyot yoelini asoslab bergan Konfusiy va Lao Szining ta'limotlari qam diniy sharashlarga asoslangan edi. Bu ta'limotlar asrlar mobaynida mamlakatning milliy mafkurasi boelib kelgan.

Dunyoviy va diniy hoyalar bir-birini boyitib borgan sharoitda taraashiyot yuksak bosshichga koetariladi. Bunga bashariyat tarixida oechmas iz soldirgan Imom Buxoriy va Muso Xorazmiy, Imom Motrudiy va Abu Rayqon Beruniy, Imom Fazzoliy va Ibn Sino, Imom Termiziy va Abu Nasr Forobiy singari buyuk zakovat soqiblari yashab faoliyat koersatgan davrlar yorshin misol boela oladi.

Milliy-ma'naviyatning tarixiy shakllarini, mazmun-moqiyatini azal-azaldan ezgulik va yovuzlik, bunyodkorlik va vayronkorlik ertasidagi kurash dialektikasi belgilab keladi. Ya'ni bosšinchilik, boshšalar qisobidan boyish, tajovuzkorlik, ašidaparastlik mafkuralariga šarama-šarshi ertaroš, ozodlik, mustašillik va adolat ħoyalari uzluksiz maydonga chišib, xalšlarning muzaffar bayroħiga aylangan.

7.2. Yangi milliy davlatchilik, jamiyat qurilishida milliy-ma'naviy negizlarga tayanish zaruriyati hamda unga zid jarayonlarga qarshi kurashish

Barkamol shaxs – demokratik jamiyat tayanchi. Ma'naviy barkamol inson haqidagi ijtimoiy-siyosiy qarashlar, falsafiy fikrlar tarixda kuni kecha paydo bo'lgan emas. Uning tarixiy ildizlari Sharq mutaffakirlari ijodiy, falsafiy ta'limotlariga borib taqaladi. Ayni paytda dunyoda eng rivojlangan demokratik mamlakatlar tarixiy taraqqiyotini o'rganish shundan dalolat beradiki, biron-bir jamiyat dastlab barkamol avlodni voyaga yetkazmasdan turib, buyuk o'zgarishlarni sodir etolmagan. Mustaqil O'zbekiston taraqqiyotining taqdiri, uning kelajagi ham bundan mustasno emas. Mamlakatimiz Prezidenti tomonidan ta'kidlab kelinayotganidek, har qaysi jamiyat, har qaysi davlat va millat qudrati, uning tabiiy boyliklari harbiy kuchiga va hatto ishlab chiqarish texnologiyalariga ham bog'liqligi nisbiydir. Uni birinchi navbatda

dunyoga tanitadigan, yuksak madaniyatli ma'naviy barkamol insonlardir. Masalan, ana shu nuqtai nazardan yondashish muhim ahamiyatga egadir. Negaki, demokratik jamiyatning o'zini ham faqat ma'rifatli, ma'naviy barkamol kishilargina barpo etishi mumkin. Prezident Islom Karimovning Oliy Majlisning Birinchi chaqiriq, birinchi sessiyasida «O'zbekistonning siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari» ma'ruzasida «Biz sog'lom avlodni tarbiyalab, voyaga yetkazishimiz kerak. Sog'lom kishi deganda faqat jismoniy sog'lomlikni emas, balki sharqona axloq-odob va umumbashariy g'oyalar ruhida kamol topgan insonni tushunamiz» - degan fikrlari mamlakatimizda demokratik jamiyatni barpo etishda – barkamol avlodni voyaga yetkazish strategik ahamiyatga ega ekanligi isbotidir. Shu o'rinda barkamol shaxs tushunchasi, uning demokratik jamiyatni barpo etishdagi o'rni masalasini tahlil etish muhim ahamiyatga egadir. Albatta, Sharqning buyuk allomalari asarlarida komil inson masalasi doimiy ravishda katta o'rin olib kelinganligiga va ularni bezovta qilganligiga ham bog'liq emas.

Bu muammoga o'z munosabatini bildirgan Yurtboshimiz shunday deydi: «Qadimgi ajdodlarimiz komil inson haqida butun bir axloqiy talablar majmuasini, zamonaviy tilda aytsak, Sharqona axloq kodeksini ishlab chiqqanlar». Va davom etib **«Komil inson deganda, biz, avval, ongi yuksak, mustaqil fikrlay oladigan, xulq-atvori bilan o'zgalarga ibrat bo'ladigan bilimli, ma'rifatli kishilarni tushunamiz.** Ongli, bilimli odamni oldi-qochdi gaplar bilan aldab bo'lmaydi. U har bir narsani aql, mantiq tarozisiga solib ko'radi. O'z fikri-o'yi, xulosasini mantiq asosida qurgan kishi, yetuk odam bo'ladi».¹ Ana shunday barkamol, yetuk insonlarni tarbiyalab, voyaga yetkazish mustaqillikni mustahkamlash, uni ko'z-qorachig'iday asrab-avaylash talab-ehtiyoji bilan bog'liq bo'lgan ob'ektiv taraqqiyot zaruratidir.

Buyuk shoir va davlat arbobi Alisher Navoiy bundan besh asr oldinoq komil insonlar haqidagi ta'limotini yaratgan edi. Uning bu haqdagi fikrlari asosan «Mahbub ul-qulub», «Hayrat ul-abror», «Nasoyimul muhabbat» asarida o'z ifodasini topgan. Alisher Navoiyning komil insonga xos xususiyatlar, uning Sharqona xislat va fazilatlarini batafsil sanab o'tgan. U «Mahbub ul-qulub» asarida «Odam ikki dunyoning eng aziz va sharof mahluqidir», degan so'zni keltiradi. A.Navoiy fikricha, Parvardigorning olamni yaratishdan maqsadi inson edi.

Shunday ekan, mamlakatimiz kelajagi, demokratik islohotlar taqdiri kishilarning, butun xalqning ongi, ma'nviyati darajasiga bog'liq. Inson ruhiyati sog'lom bo'lsa, o'zligini anglasa, shaxsga aylanadi. Kishi shaxs darajasiga ko'tarilsagina, ya'ni o'z mustaqil fikriga, dunyoqarashiga, chinakam insoniy fazilatlarga ega bo'lganidagina, “demokratiya ne'matlarining oddiy iste'molchisi emas, balki ularning faol yaratuvchisi va himoyachisiga aylanadi. Va demokratiya, fuqarolik jamiyati asoslarini amalda barpo etish, inson haq-huquqlari va erkinliklarini ta'minlash mumkin bo'ladi»².

Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori hamda “Ta'lim to'g'risida”gi Qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturida ta'lim tizimini isloh qilish masalalari. 1997 yil 29 avgustda Oliy Majlis 9-sessiyasida

¹ Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамыз. 7-жилд. -Т., Ўзбекистон, 1999. 134-бет.

² Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ызгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йыналишлари.. «Халқ сызи». 2002 йил 30 август.

Prezidentimiz Islom Karimov “Barkamol avlod-O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori” haqida ma’ruza qildi. Bu ma’ruzada ta’lim tizimini tubdan isloh qilishning bosh maqsad va yo‘nalishlari, strategik yo‘nalishlari belgilab berildi. Mazkur sessiyada 2 ta tarixiy xujjat ham qabul qilindi. 1. **“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun** va 2. **Kadrlar tayyorlash milliy dasturi**. “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun 5 bo‘lim 34 moddadan iborat. Bunda ta’lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy 9 ta prinsipi bayon etilgan bo‘lib, ta’lim va tarbiyaning insonparvarligi, demokratik karakterda ekanligi uzluksiz va izchilligi, umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, kasb- hunar, uning dunyoviy karakteri kabi tamoillar ko‘rsatib berilgan. Prezidentimiz Kadrlar tayyorlash milliy dasturining maqsad va vazifalari, uni amalga oshirish bosqichlari haqida gapirib o‘tdi. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi 5 bo‘limdan iborat, unda 1) Muammoning va kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish omillari deb nomlanib, unda rivojlanishning erishilgan darajasi kamchilik va muammolar, isloh qilish omillari chuqur ochib berilgan. 2) “Milliy dasturning maqsadi, vazifalari va uni ruyobga chiqarish bosqichlari”da esa dasturning maqad va vazifalari, dasturni ruyobga chiqarishning 3 bosqichi: a) 1997-2001; b) 2001-2005 va; v) 2005 undan keyingi yillar haqida keng fikr yuritilgan. 3) Kadrlar tayyorlash milliy modeli: shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta’lim, uzluksiz ta’limni tashkil etish va rivojlantirish prinsiplari, uni isloh qilish yo‘llari, uzluksiz ta’lim tizimi va turlari: maktabgacha, umumiy urta ta’lim, o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi, oliy ta’lim, oliy o‘quv yurtlaridan keyingi ta’lim, kadrlar malakasini oshirish va uni qayta tayyorlash, maktabdan tashqari ta’lim turlari berilgan. Kadrlar tayyorlash tizimida fan, ishlab chiqarish masalalari o‘rin olgan. 4) Kadrlar tayyorlash tizimini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari berilgan va 5) dasturni ruyobga chiqarishga doir tashkiliy chora-tadbirlar bayon etilgan. Ushbu Kadrlar tayyorlash milliy dasturining qabul qilinishi juda katta tarixiy ahamiyatga ega ham bo‘ldi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturida dasturning maqsadi – ta’lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o‘tmishdan qolgan mafquraviy qarashlar va sarkitlardan to‘la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak manaviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar milliy tizimini yaratishdir deyiladi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturining **birinchi bosqichini** amalga oshirish uchun qushimcha 65 mlrd. so‘m ajratish, qo‘shimcha mablag‘ berish takidlab o‘tilgan edi va u bugungi kunda amalga oshirildi. Birinchi bosqichni ruyyobga chiqarish uchun uning xuquqiy asoslari barpo etildi. **Ikkinchi bosqich** davrida esa asosiy e’tibor uning sifat bosqichi bo‘lib bunda ta’lim sohasini yanada takomillashtirish bilan bog‘liq jihatlarga e’tibor berildi. 1997 yil 6 oktyabrda Prezidentning “ Ta’lim- tarbiya va kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish, barkamol avlodni voyaga yetkazish to‘g‘risida” farmoni qabul qilindi. Mazkur qonun va farmonlar asosida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirishga bag‘ishlab, bir qator qonun va normativ hujjatlar qabul qilindi.

Jamiyatning ma’naviy yangilanishi - demokratik fuqarolik jamiyat barpo etish omili. Sobiq totalitar tuzum davrida olib borilgan xalqlarni yalpi manqurtlashtirish siyosati o‘zbek xalqini ham o‘z tarixidan, madaniyatidan, ma’naviy quvvatidan, milliy hissiyotidan, o‘zligidan ayirishga ancha-muncha

ulgurdi. Sovetlar davridan qolgan bunday og‘ir “meros” haqida keyinchalik Prezident I.A.Karimov shunday fikr bildiradi: “Bu tuzum o‘z xalqining tarixini, uning ruhi va urf odatlarini, o‘z avlod-ajdodini bilmaydigan manqurtlarga tayanar edi”¹.

Uzoq yillar davom etgan tutqunlik, g‘ayriinsoniy mafkuraning yakka hukmronligi bizga mutelikni singdirdi. Mutelik o‘zbek xalqining azaliy qadriyatlari – andisha, nazokat libosini kiydi va haqiqatni dadil aytish, o‘z fikrini ochiq bildirish, yumshoq aytganda, beodoblikka, beandishalikka yo‘g‘rildi. Vaholanki, demokratiya – yaxshi niyatli rostgo‘ylikni, fikr erkinligini taqozo etadi.

Afsuski, sobiq ittifoq hududida bu kabi eski kasalliklardan xalos bo‘lmagan kimsalar hamon uchramoqda. Buni I.Karimov Ikkinchi chaqiriq O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining to‘qqizinchi sessiyasidagi ma‘ruzasida yana bir bor alohida ta‘kidlab, shunday deydi: “...o‘z umrini yashab bo‘lgan, siyosiy jihatdan kasodga uchragan, kommunistik mafkuraga asoslangan tizimni sog‘inib-qumsab gapirayotgan ayrim siyosat va davlat arboblari – eski tuzum tarafdorlari yana qaytadan bosh ko‘tarayotganiga guvoh bo‘lmoqdamiz “... Bir so‘z bilan aytganda, SSSRning g‘oyasi sobiq ittifoq mintaqasidan hali beri butunlay ko‘tarilgan emas va buni biz doimo inobatga olishimiz, hamisha sergak va hushyor bo‘lib yashashimiz zarur”².

Shukrlarkim, xalqimiz ongi, qalbiga chuqur singigan minglab yillik ma‘naviy qadriyatlarimiz, milliy an‘analarimiz uni zo‘rlik bilan kiritishga harakat qilingan kommunistik mafkuraning domiga to‘liq tushib qolishdan asradi. Ammo Abdulla Qahhor ta‘biri bilan aytganda: “erning sho‘rini yuvish oson ekan-u, **odamning ongidagi sho‘rini yuvish qiyin**” ekan-ki, “manqurtlik kasali”ning asoratlari ba‘zi kishilarimiz ongi va ruhiyatida hanuzgacha saqlanib qolmoqda. Erkin fuqarolik jamiyatini qurishda **tarixni**, ajdodlarimiz qoldirgan **ma‘naviy merosni o‘rganish** va amalda foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Tariximiz qancha ko‘p o‘rganilsa, undan bugungi ma‘naviyat, g‘oyaviy islohotlar uchun shuncha ko‘p amaliy tavsiyalar chiqaveradi. Hazrat Navoiyning: “Ozod bo‘lmoq istasang, o‘zingni ozod tut”, degan so‘zlari bugungi voqelik bilan bog‘liq emasmi? Yoki yana bir misol: O‘rta asrlar tibbiyot ilmining bir tarmog‘i – ma‘naviyat tibbiyoti deb atalgan ekan. “Ma‘naviy tibbiyot” degan bitta nomda Al-Kandi (800-860 y.y.), Abu Bakr Ar-Roziy (865-925 y.y.), Abu al-Farax Abu ar-Rahmon ibn Javziy (vafoti-1201 y.), Abu Ishoq Irohim ibn Yusuf Ash-Sheroziy (vafoti – 1093 y.) kabi ko‘plab Sharq allomalari o‘z kitoblarini yozib qoldirganlar. Tan tabobati inson jismi bilan bog‘liq kasalliklarning oldini olish va davolash bilan shug‘ullangan bo‘lsa, **ma‘naviy tibbiyot inson qalbi, ongini illatlardan forig‘ etishga, insoniy fazilatlarni takomillashtirishga xizmat qilgan.**

Tarixning achchiq saboqlaridan yana biri shuki, ma‘naviyat, axloq-odob inson xatti-harakatlari, faoliyati va ehtiyojlarining mezoniga aylanmay turib, jamiyat bironta muammolarni samarali hal etishi va ijtimoiy taraqqiyotga erishishi mumkin emas.

¹ Каримов. И.А Ватан саждагон кабимукаддасдир. 3-жилд. -Т.: Ўзбекистон, 1996. 7-б.

² Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ызгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йыналишлари.. «Халқ сызи», 2002 йил 30 август.

Turkiston o'lkasining XIX asr 70-yillarida Rossiya imperiyasining mustamlakasiga aylanishi tarixi buning yorqin misoli bo'la oladi. Xalqimiz tarixidagi bu qayg'uli hodisaning ko'plab sababini keltirish mumkin. Ammo eng asosiysi, jamiyatning ruhiy evrilishga uchragani, elga bosh bo'lishi lozim bo'lgan hukmdorlardan tortib, boy va ulamolargacha o'z shaxsiy manfaati doirasida o'ralashib qolganligi, istiqlool uchun kurashgan ziyolilarning sa'y-harakatlariga qaramay, jamiyat kishilari birlasha olmaganligi, desak xato qilmaymiz.

Tarix – xalq ma'naviyatining asosi. Tarixiy taraqqiyot yo'lida insoniyat to'plagan tajriba va saboqlar ma'naviy mezon va qarashlar tizimi sifatida avloddan-avlodga meros bo'lib o'tadi. I.A.Karimovning tarixchi olimlar bilan suhbatda: "Tarix - xalq ma'naviyatining asosidir",¹ – deb aytgan so'zlarining mazmun-mohiyati ana shunda.

Tarix saboqlari insonni xatolardan asraydi, hushyorlikka o'rgatadi, ruhiy evrilishdan asraydi. Biroq, ta'kidlash joizki, ma'naviyat faqat meros bo'lib avloddan-avlodga o'tadigan tarixiy qadriyat bo'lmay, doimiy rivojlanib, yangi davr qadriyatlari bilan boyib, uyg'unlashib boradigan, doimiy harakatdagi hodisadir. Shuning uchun ham mamlakatimiz Prezidenti I.Karimov ta'kidlaganidek: "Bizning an'anaviy qadriyatlarimizni hozirgi demokratik jamiyatning qadriyatlari bilan uyg'unlashtirish kelajakda yanada ravnaq topishimizning, jamiyatimiz jahon hamjamiyatiga qo'shilishining garovidir"². Shuning uchun ham mustaqil O'zbekistonni rivojlantirishning to'rt asosiy ma'naviy negizlari ichida "umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik" belgilandi. Bugungi kunda mamlakatimiz ravnaqini hozirgi sivilizatsiya o'zida ifoda etadigan demokratiya, inson huquqlariga rioya etish, tadbirkorlik erkinligi, erkin bozor munosabatlari, so'z erkinligi kabi umuminsoniy qadriyatlarsiz tasavvur etib bo'lmaydi.

Inson ruhiyati sog'lom bo'lsa, o'zligini anglasa, shaxsga aylanadi. Kishi shaxs darajasiga ko'tarilsagina, ya'ni o'z mustaqil fikriga, dunyoqarashiga, chinakam insoniy fazilatlarga ega bo'lganidagina, "demokratiya ne'matlarining oddiy iste'molchisi emas, balki ularning faol yaratuvchisi va himoyachisiga aylanadi. Va demokratiya, fuqarolik jamiyati asoslarini amalda barpo etish, inson haq-huquqlari va erkinliklarini ta'minlash mumkin bo'ladi"³.

7.3. Milliy va ma'naviy o'zgarishlarning davlat va jamiyat qurilishida aks etishi

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini barpo etish maqsad etib belgilangan bir paytda, demokratik tamoyillarni egallash, fuqarolar ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, shaxs erkinligini amalda joriy etish, siyosiy jarayonlarni erkinlashtirish, demokratik me'yorlar asosida ko'ppartiyaviylik tizimni takomillashtirish, davlat boshqaruvi organlarining ayrim vakolatlarini bosqichma-bosqich jamoat va o'z-

¹ Каримов И.А. Маънавий юксалиш йилида. –Т.: Ўзбекистон, 1998. 438-бет.

² Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йилида. –Т.: Ўзбекистон, 1998. 135-бет.

³ Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари.. «Халқ сўзи». 2002 йил 30 август.

o'zini boshqarish tashkilotlariga o'tkazish kabi vazifalar umuminsoniy qadriyatlarni o'zida ifoda etgan holda ma'naviyat bilan tutashadi.

Yangi davrda jahondagi ilg'or mamlakatlarda shakllangan demokratiya va fuqarolik jamiyati asosiy qadriyatlari – **xalq hokimiyati, fuqarolar manfaatlarini himoyalashga qaratilgan siyosat, siyosiy qarorlarni qabul qilishda ko'pchilikning irodasiga tayanish, ozchilikning huquqlarini hurmat qilish, inson huquqlariga rioya etishning kafolatlanishi, erkin va adolatli saylovlar tizimining joriy etilishi, barchaning qonun oldida tengligi, hokimiyat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati kabi qadriyatlar xalqning, har bir fuqaroning turmush tarzi, ma'naviyati va madaniyatining uzviy va ajralmas qismiga aylanganidagina, demokratik jamiyatni qurish real voqelikka aylanadi.**

XVIII asrning mashhur faylasufi Jan Jak Russo: "Demokratiya zolimlarni dunyoga keltiradi", - deb yozgan edi. Bu o'ta qat'iy aytilgan fikrga to'liq qo'shilib bo'lmasa-da, aytish lozimki, uning ortida real xavfga ishora bor. Sobiq SSSRda kechgan jarayonlar bunga yorqin dalil bo'la oladi. Demokratiya shiorlari ostida olib borilgan siyosat ortida alohida shaxsni ko'pchilikning irodasiga bo'ysundirish amaliyoti yashiringan edi. Alohida shaxsning manfaati va huquqlari qonun bilan himoya etilmagan holda esa, har qanday hokimiyat, hatto demokratiya shaklidagisi ham osonlik bilan avtoritarizm va totalitarizmga aylanadi. Ana shu o'rinda ma'naviyatning ijtimoiy-siyosiy xarakteri, huquq bilan tutash nuqtasi namoyon bo'ladi.

O'zbekistonda davlat va din o'rtasidagi munosabatlarning o'ziga xos jihatlari. O'zbekiston o'z milliy mustaqilligi tufayli milliy urf-odatlarini, diniy qadriyatlarni tiklandi. «Navro'z» bayramidan diniy tamg'a olib tashlandi. Ma'naviy hayotimizdagi diniy bayramlar, hayit kunlari respublikamizda umumxalq bayrami sifatida nishonlanib kelinmokda. Ma'naviy hayotda islom dinining alohida o'rni bor. Prezidentimizning 1992 yil 7 martdagi farmoni bilan Vazirlar Maxkamasi xuzurida din ishlari bo'yicha qo'mita tashkil qilindi. 1992 yil 27 martda Prezidentimizning «Ro'za hayitini dam olish kuni deb e'lon qilish to'g'risida»gi Farmoni qabul qilindi. O'zbekistonda 18 ta konfessiya mavjud bo'lib, 3 mingga yaqin diniy tashkilotlar faoliyat yuritmoqda. Davlat ular bilan o'zaro munosabatda, o'z dunyoviy xususiyatini hisobga olgan holda quyidagi tamoyillarga asoslanadi. Bu tamoyillarni Prezidentimiz Islom Karimov «O'zbekiston: 21 asr bo'sag'asida...» asarida ko'rsatib bergan edi. Bular:

- 1) Dindorlarning diniy tuyg'ularini xurmat qilish.
- 2) Diniy e'tiqotlarni fuqarolarning yoki ular uyushmalarining xususiy ishi deb tan oilish.
- 3) Diniy qarashlarga amal qiluvchi fuqarolarning ham, ularga amal qilmaydigan fuqarolarning ham huquqlarini teng kafolatlash hamda ularni taqib qilishga yo'l quymaslik.
- 4) Ma'naviy tiklanish, umuminsoniy axloqiy qadriyatlarni qaror toptirish ishida turli diniy uyushmalarning imkoniyatlaridan foydalanish uchun ular bilan muloqat qilish yullarini izlash zarurati.

5) Dindan buzg'unchilik maqsadlarida foydalanishga yo'l qo'yib bo'lmashligini e'tirof etish kabilar.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 31-moddasida bayon etilganidek, hamma uchun vijdon erkinligi kafoatlanadi. Har bir inson xohlagan dinga e'tiqod qilish yoki xech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik xuquqiga ega. Diniy qarashlarni majburan singdirishga yo'l quyilmaydi. Anna shu moda asosida 1998 yil 1 mayda Oliy Majlis XI sessiyasida «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar tug'risida»gi qonunning Yangi tahriri qabul qilindi.

Bugungi kunda O'zbekistonning mustaqilligini mustahkamlash, uning xavfsizligini ta'minlash demokratik, fuqarolik jamiyati qurishning muhim shartlaridan biridir. Lekin dindan, Ayniqsa islom dini qadriyatlarini tug'ri tushunmaslik natijasida hududimizda diniy ekstremiz, fundamentalizm, vaxobiylik xizbu taxrir kabi oqimlar paydo bo'lib, o'tish davrida ayrim qiyinchiliklarni bo'rttirib ko'rsatib, mamlakatimizning dunyoviy davlat yo'lidan borishiga qarshi bo'lgan oqimlar yuzaga keldi, ular mamlakatimizni islomiy davlat qurishni targ'ib qilmoqdalar. Masalan, 2005 yil 12-13 may kunlari Andijon shahrida yuz bergan qo'poruvchilik harakatlarida o'zlarini islom homiylari qilib ko'rsatgan akromiylar to'dasining qilmishlari xunrezliklarga sabab bo'ldi. Davlatimiz uning oldini olib, yoshlar orasida bunday oqimlarga kirib qolmaslik uchun targ'ibot ishlarini kuchaytirmoqda.

Milliy o'ezlikni anglash aynan ma'naviy šadriyatlarni o'ezlashtirish, o'ez xalšining tarixi, madaniy merosini o'organish, bugungi qolati va ertangi istišbolini aniš tasavvur etishdan boshlanadi.

Milliy ma'naviy šadriyatlar koep asrlik tarixga ega. O'zbekistondagi tarixiy obidalar, madaniy yodgorliklar yo urf-odat va marosimlarni taqlil šilish, bularning paydo boelishi juda šadim zamonlarga borib tašalishini koersatadi. Masalan, «Avesto» bundan 2700 yil mušaddam 12 ming mol terisiga oltin xarflar bilan bitilgan bu asar paydo boelishi uchun undan avval qam kamida necha ming yillik davr oetganligi, teran qayotiy tajriba va qikmatlar toeplanganligi, shubqasiz. Bu asar yuksak madaniy qayot, falsafa va fan, qottotlik va mushtariylik rivojlanishi natijasida yaratilganligi uchun qam shu paytgacha oez šimmatini yoešotmadi.

Davrlar oetishi bilan milliy ma'naviy šadriyatlar qam oezgarib, rivojlanib, yangilanib, boyib boradi. Zamon ruqiga va taraššiyot talablariga mos kelmay šolgan me'yor va talablar inkor etiladi. Yangicha tasavvur va yondashuvlar, fazilat va odatlar qayotga kirib keladi.

XXI asr boshiga kelib axborot texnologiyalari tufayli globallashuv jarayoni yangi bosšichga koetarildi. Bu sharoitda milliy šadriyatlarga chetdan boeladigan ta'sir bešiyos darajada zoerayadi. Bu ta'sir, bir tomondan, milliy madaniyatlarning boyishi, šadriyatlarning šayta baqolanishi va yuksalishiga, ikkinchi tomondan esa, millatning ruqiyati va šadriyatiga yot boelgan odat va qarakatlarning kirib kelishiga sabab boeladi.

Islom Karimov «O'zbekiston XXI asr boesašasida» asarida xalšning madaniy šadriyatlari, madaniy merosi ming yillar mobaynida Sharš xalšlari uchun šudratli ma'naviy kuch boelganligiga aloqida e'tibor berdi.

Bunda 1) sobiř mafkura tazyiřini; 2) ma'naviy va madaniy merosni tiklash Ğzbekiston davlati siyosatida muqim vazifa sifatida belgilab olinganligini chuřur ħrganish, yoshlarning unga ħ'tiborini jalb etish muqim.

7.3-CHIZMA

Jamiyatda ma'naviy řadriyatlarni tiklashga milliy-ma'naviy jarayoni sifatida řarashda řuyidagi jiřatlarga ħ'tibor berish lozim:

1. Xalřimiz istiřbol tufayli siyosiy mustařillikni řelga kiritganligi.
2. Ğz tařdirini ħzi belgilashning chinakam egasi boelganligi.
3. Ğzining ma'naviy-tarixiy ildizlarini ħrganish imkoniyati yuzaga kelganligi, ammo uning juda murakkab jarayonlarda amalga oshirilayotganligi.

4. Mustařillikning dastlabki yillarida «siyosiy, madaniy ekstremizm xavfi» tuřilishi mumkinligining qisobga olinganligi respublikada mustařillikni sařlab řolishda, barřarorlikni ta'minlashdagi aqamiyatini chuřurroř, atroflicha, aniř misollar yordamida yoritish ħzining amaliy aqamiyatiga ega.

1994 yil 23 aprelda Ğzbekiston Prezidentining «Respublika «Ma'naviyat va ma'rifat» jamoatchilik markazini tashkil etish toēřrisida»gi Farmoni, 1996 yil 9 sentyabrda esa «Ma'naviyat va ma'rifat jamoatchilik markazi faoliyatini takomillashtirish va uning samaradorligini oshirish toēřrisida»gi Farmoni va boshřa manbalarda řuyidagi řadriyatlar qařida gapiriladi:

1. Vatan - eng oliy makon, u menikidir.
2. Eng oliy řadriyat - inson.

3. Mulkning eng oliy shakli - intellektual mulk va inson faoliyatining eng oliy turi - intellektual meqnat.

4. Vašt eng oliy boylik.

5. Umuminsoniy šadriyatlar.

6. Moddiy šadriyatlar.

7. Milliy šadriyatlar.

8. Tabiiy šadriyatlar.

9. Ištisodiy šadriyatlar.

10. Ijtimoiy - siyosiy šadriyatlar.

11. Ma'naviy šadriyatlar.

12. Axlošiy šadriyatlar.

13. Diniy šadriyatlar.

14. Oilaviy šadriyatlar.

15. Demokratik šadriyatlar va q.k.

Prezident Islom Karimov 16 yil mobaynida uezbek xalšining ma'naviy-axlošiy negizlarini asoslab berdi:

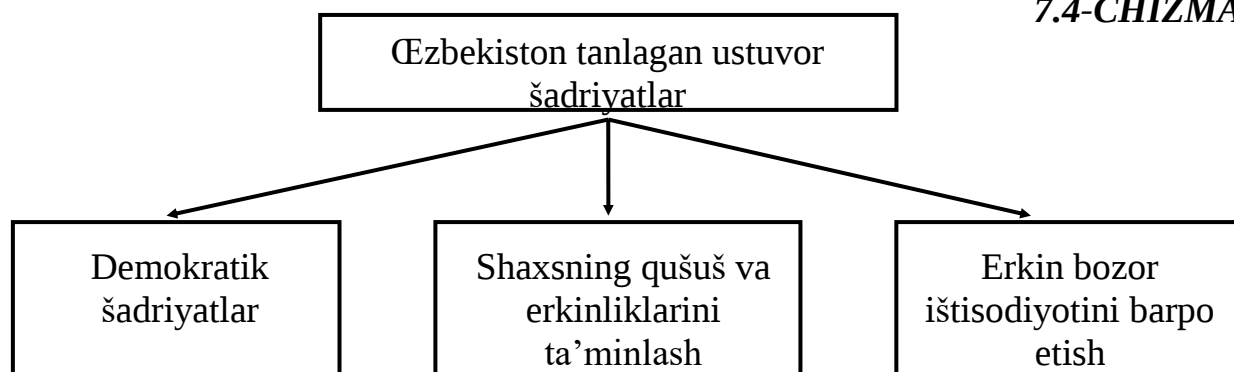
1. Umuminsoniy šadriyatlarga sodiřlik.

2. Xalřimiz ma'naviy merosini mustaqkamlash, rivojlantirish.

3. Insonning uez imkoniyatlarini erkin namoyon řilishi.¹

4. Vatanparvarlik.

7.4-CHIZMA

QISQACHA XULOSA

Demak, jamiyatdagi demokratik o'zgarishlarni amalga oshirish uchun ma'naviyat siyosatning bosh tayanchi bo'lmog'i kerak. Shuning uchun ham mamlakatimiz Prezidenti I.A.Karimov demokratik fuqarolik jamiyati asoslarini barpo etish uchun "insofli, diyonatli odamlarninggina rahbarlik to'nini kiyishga ma'naviy haqi bor"ligini ta'kidlab kelmoqda.

Prezidentning Ikkinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining to'qqizinchi sessiyasidagi "O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yo'nalishlari" ma'ruzasida islohotlarning bosh yo'nalishini va samaradorligini belgilab beradigan quyidagi ustuvor vazifani belgilab berdi: "Fuqarolik jamiyati

¹ Каримов И.А. Ёзбекистон: миллий истиřлол, иřтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. -Т.: Ёзбекистон, 1996, 76-бет.

asoslarini barpo etishning eng muhim tarkibiy qismi ma'naviyat va ma'rifat sohasida, shaxsni muntazam kamol toptirish borasida uzluksiz ish olib borishdan iborat.

Bu hayotiy haqiqat biz hamisha amal qiladigan tamoyilga, jamiyat rivojining asosi va shartiga aylanmog'i hamda o'zida yaxlit bir tizimni mujassam etmog'i lozim. Bu tizim markazida ma'naviyat, axloq-odob, ma'rifat kabi o'lmas qadriyatlar turmog'i kerak".¹

Ma'naviyat inson ruhiyatida voqe bo'ladi. Shuning uchun u avvalo, alohida olingan inson bilan bog'liq tushuncha. Ammo inson jamiyatdan ajralmas bo'lib, jamiyatdan tashqarida o'z insonlik mohiyatini yo'qotar ekan, ma'naviyat insonni o'zga odamlarga, jamiyatga, butun borliqqa daxldor qiladi. Shu jihatdan ma'naviyat ijtimoiy mazmun kasb etadi. "Inson o'zini xalqning bir zarrasi deb sezgandagina, u haqda o'ylab, mehnat qilib yashagandagina, ma'naviyat bilan tutashadi"². Demak, har bir kishi o'zining yashash tarziga, o'zgalar bilan bo'lgan munosabatiga jiddiy e'tiborni qaratmasdan turib, jamiyat bironta muammoni hal etishi mushkul.

Bugungi kunda har qanday milliy tiklanish va milliy rivojlanishning asosi bo'lgan ma'naviy meros, urf-odatlar, an'analar, yuksak qadriyatlar, tarixiy xotira xalqimizga qaytarildi. Milliy o'zligini, huquqlarini tobora teranroq anglab borayotgan xalqimiz uchun buyuk kelajakni barpo etish yo'lida bu boy imkoniyatlardan foydalanish, barcha moddiy va ma'naviy boyliklarni milliy rivojlanishga, O'zbekistonda demokratik-huquqiy jamiyat qurish ishiga yo'naltirishga safarbar etishdek ulkan imkoniyatlar yaratildi.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR

1. Ma'naviy yangilanishning mustaqillik bilan bog'liqligi nimada?
2. Milliy-ma'naviy merosning yangicha ma'no va mazmunini bayon eting?
3. Agressiv millatchilik, shovinizm nima uchun demokratiya va milliy-ma'naviy negizlarga zid?
4. Ekstremizmning terrorizm bilan bog'liqligini izohlab bering?
5. Qanday shaxs demokratik jamiyat mezoni bo'ladi?
6. Prezident Islom Karimovning "Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori" ma'ruzasini sharxlab bering?

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. -T.: «O'zbekiston», 2003.
2. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T.6. -T.: «O'zbekiston», 1997, 31-40, 125-135, 149-162-betlar.
3. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T.: «O'zbekiston», 2000, 6-12, 14-26, 28-38, 47-48-betlar.

¹ И.А.Каримов. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. 1-жилд. Т.: Ўзбекистон, 2002, 81-бет

² Ўша манба.

4. Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqlool va taraqqiyot yo'li. T.1. -T.: «O'zbekiston», 1996, 36-85-betlar.
5. Karimov I.A. O'zbekiston - bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li. T.1. -T.: «O'zbekiston», 1996, 274-284, 301-322, 341-359-betlar.
6. Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. T.3. -T.: «O'zbekiston», 1996, 175-181, 183-191, 202-226, 227-246-betlar.
22. Karimov I.A. El-yurtga halol, vijdonan xizmat qilish - har bir rahbarning muqaddas burchi. Andijon viloyat xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida so'zlangan nutq. T.12. – T.: O'zbekiston, 2004. – 285–312-b.
7. Karimov I.A. Qonun va adolat ustuvorligi faoliyatimiz mezonini bo'lsin. Surxondaryo viloyat xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida so'zlangan nutq. T.12. – T.: O'zbekiston, 2004. –313–337-b.
8. Karimov I.A. Yangilanish va barqaror taraqqiyot yo'lidan yanada izchil harakat qilish, xalqimiz uchun faravon turmush sharoitini yaratish – asosiy vazifamizdir. – T.: O'zbekiston, 2007. – 11-b.
9. Karimov I.A. O'zbek xalqmi hech qachon, hech kimga qaram bo'lmaydi. T.13. – T.: O'zbekiston, 2005. –156–223-b.
10. Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari – oliy qadriyat. – T.14. – T.: O'zbekiston, 2006. – 61–97, 139–153, 248–265-b.
11. Rahimov I., Zohidov A., Azizov Sh., Ayupov A. va boshq. Mustaqillik mafkurasi va O'zbekistonda demokratik jamiyat qurishning iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy negizlari. -T.: «Universitet», 2001. 232-bet.
12. Pugachev V.P., Solov'ev A.I. Siyosatshunoslikka kirish. T.: «Yangi asr avlodi», 2004, 202-255-betlar.
13. Levitin L., Karlayl S. Islom Karimov - yangi O'zbekiston Prezidenti. -T.: «O'zbekiston», 1996, 40-46, 117-119-betlar.
14. Odilqoriev X.T., Foyibnazarov Sh.F. Siyosiy madaniyat. T.: O'zRIIV Akademiyasi, 2004, 278-296-betlar.
15. Saifnazarov I va boshq. Xalqimizning hamjihatligi terrorizmga qarshi kafolatdir. T.: «Yangi asr avlodi», 2004, 3-52-betlar.
16. O'zbekiston: 13 yil mustaqil taraqqiyot yo'lida. T.: «O'qituvchi», 2004, 24-44-betlar.
17. O'zbekiston: 13 yil mustaqil taraqqiyot yo'lida. T.: «O'qituvchi», 2004, 3-44-betlar.
18. Do'stjonov T., Hasanov S. O'zbekiston demokratik taraqqiyot yo'lida. T.: Toshkent Moliya instituti, 2004, 3-180-betlar.
19. Sharifxo'jaev M. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati. – T.: Sharq, 2005. – 240 b.
20. Aliev B., Hoshimov T. O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti. – T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi «Adabiyot nashriyoti», 2005. – 160 b.
21. Abdullaev M. va boshqalar. Mustaqillik: Izohli ilmiy-ommabop lug'at. – T.: «Sharq», 2006. – 528 b.

22. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari: iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy jihatlar. – T.: “Ma'naviyat”, 2006. – 160 b.
23. To'xlied N. va boshqalar. O'zbekiston iqtisodiyoti asoslari. – T.: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashr., 2006. – 280 b.
24. Qirg'izboyev M. Fuqarolik jamiyati: nazariya va xorijiy tajriba. – T.: Yangi asr avlodi, 2006. – 204 b.

8-MAVZU. FUQARO ERKINLIGI VA FAOLLIGINI TA'MINLASH – DEMOKRATIK JAMIYAT QURISH OMILI

MA'RUZA REJASI:

8.1. *Fuqaro erkinligi va faolligining turlicha talqinlari. Forobiy komil inson va fozil jamoa to'g'risida.*

8.2. *Inson faolligining asosiy mezonlari: hozirgi davrda inson, jamiyat va davlatlar o'zaro munosabatlari.*

8.3. *Fuqarolar ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish erkin va farovon hayotni barpo etishning zaruriy sharti.*

8.1. Fuqaro erkinligi va faolligining turlicha talqinlari. Forobiy komil inson va fozil jamoa to'g'risida

Tarixiy taraqqiyotda fuqaro erkinligi va faolligining turlicha talqinlari (Farobiy va Navoiy fozil jamoa va komil inson to'g'risida).

Bugungi kunda "fuqaro" "fuqarolik", "fuqarolik jamiyati", "fuqarolik mas'uliyati", "fuqaro xuquqlari va erkinliklari", tushunchalar demokratik rivojlanishning zaruriy shartlaridan biriga aylanmoqda. Fuqarolik tushunchasi jamiyatning hozirgi davr demokratik xuquqiy davlat tamon rivojlanishida katta yo'lni bosib o'tdi. U jamiyatning demokratik rivojlanishida qulga kiritilgan ulkan yutuqdir. Fuqarolik tushunchasi qadimgi Yunoniston va Rimda mavjud bo'lsada, u asosan feodalizm inqiroziga uchrab jamiyatdagi siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayot, demokratiya va bozor munosabatlari zaminiga o'ta boshlaganda "shaharli" degan hozirgi shaklda yuzaga kelgan. Mustaqillik tufayli "grajdanlik" so'zi o'rniga "fuqarolik" atamasi kirib keldi¹. "Fuqarolik erkinligi" tushunchasi ham politologik, ham xuquqshunoslik fanlarining umumiy kategoriyalari sifatida o'rganiladi. Demokratiya inson erkinligini qonunlar orqali kafolatlaydi. Insoniyat borliqini va ijtimoiy hayotda erkinlikni ifodalashning xuquqdan tashqari boshqa biron bir shaklini hozirgacha kashf etmagan.

Insonning muhim xususiyatlaridan biri - uning ijtimoiy mavjudot ekanligidir. Inson o'zining ehtiyojlarini qondirish maqsadlarida o'zi kabi insonlar bilan birlashishga intiladi. Insonning ijtimoiylashuvi sun'iy xarakter kasb etib, u shaxs sifatida boshqa insonlar o'rtasidagi muhitdagina shakllana oladi. Agar u insoniy munosabatlardan holi bo'lsa, o'zidagi yovuzlik yoki hayvoniy tabiatidan xalos bo'la olmaydi. Insondagi jamiyatga uyushishga intilishning tabiiy tarzda kechishini Abu Nasr Forobiy quyidagicha ifodalaydi: «Har bir inson o'z tabiati bilan shunday tuzilganki, u yashash va oliy darajadagi yetuklikka erishmoq uchun ko'p narsalarga muhtoj bo'ladi. U bir o'zi bunday narsalarni qo'lga kiritmaydi, ularga ega bo'lish uchun insonlar jamoasiga ehtiyoj tug'iladi... Shu sababli yashash uchun zarur bo'lgan, kishilarni bir-birlariga yetkazib beruvchi va o'zaro yordamlashuvi orqaligina odam o'z tabiati bo'yicha intilgan yetuklikka erishuvi mumkin. Bunday jamoa a'zolarining faoliyati bir butun holda ularning har biriga yashash va

¹ Мустақиллик: Изоҳли илмий-оммабоп луғат. – Т.: шарқ, 1998. – 225-б.

yetuklikka erishuv uchun zarur bo'lgan narsalarni yetkazib beradi. Shuning uchun inson shaxslari ko'paydilar va yerning aholi yashaydigan qismiga o'rnashdilar, natijada inson jamoasi vujudga keldi»¹.

Forobiy jamoani katta - kichikligiga qarab uch turga bo'ladi:

- 1) **Buyuk jamoa** – dunyodagi barcha xalqlarning birlashuvi.
- 2) **O'rta jamoa** – bir xalq yoki millatni birlashtiruvchi jamoa.
- 3) **Kichik jamoa** – alohida bir shahar davlatini birlashtiruvchi jamoa.

Odamlarning eng takomillashgan jamoasi – bu shahar davlatidir. qishloqlar shaharlardan keyin turuvchi va shaharlarni oziq-ovqat bilan ta'minlovchi jamoalar hisoblanadi. Forobiy shahar davlatini ikki taifaga bo'ladi: 1) Al-Madina al-Fozila; 2) Al-Madina al-Johiliya.

Agar barcha shahar aholisi o'zaro birgalikda, ittifoqda yashab, bir-birlariga yordam ko'rsatsalar bunday shaharlar fazilatlidir. Barcha xalqlar tinch-totuv va do'stlik asosida yashasa, yer yuzida tinchlik bo'ladi.

Forobiy asralarida davlat atamasi ishlatilmaydi. Ammo shahar jamoalari deganda shahar-davlatlarni nazarda tutadi. Davlatning kelib chiqishini Forobiy odamlarning jamoa bo'lib yashash ehtiyojlaridan deb biladi. U davlatning asosiy vazifasini ikkiga bo'ladi:

1. Davlatning ichki vazifasi fuqaroning baxtli hayotini ta'minlash.
2. Tashqi vazifasi o'z aholisini tashqi hujumlardan himoya qilish.

Forobiy urushlarning ikki xilini aytadi:

1. Adolatli urushlar (Adolatsiz urushga qarshi olib boriladi).
2. Adolatsiz urushlar (Bosqinchilik urushlari).

Forobiy davlat shakli masalasiga ham to'xtaladi. Taxt otadan bolaga meros bo'lib o'tishini qoralaydi. Davlat boshlig'i o'z lavozimiga mansub bo'lgan shaxs bo'lishini yoqlaydi. Uning fikricha, davlat boshlig'i har tomonlama yetuk bo'lishi kerak. Forobiy ana shu yakka hokimlik to'g'risida gapirar ekan, uning oldiga 12 talabni qo'yadi. Bular: 1) to'rt muchali sog'lom; 2) nozik farosatli; 3) xotirali; 4) zehni o'tkir, zukko; 5) fikri tiniq, so'zlari chiroyli; 6) ma'rifatli; 7) tamoq, ichimlik, ayollarga nisbatan ochofat bo'lmasligi; 8) haqiqatgo'y; 9) nomusli, oriyatli, oliyhimmat bo'lishi; 10) boylikka qiziqmaydigan; 11) adolatparvar; 12) botir, ya'ni qo'rqqoqlik va hadiksrashdan xoli bo'lishi darkor. Forobiy mana shu barcha xislatlarning bir odamda bo'lishi qiyin, bunday tug'ma qobiliyat kamdan kam odamlarda uchraydi va ular nodir insonlardir. Barkamol inson topilmay qolsa, unda yuqoridagi fazilatlardan 6 yoki 5 tasi kamol topgan inson ham aql va zakovatda benazirligi tufayli fozillar shahriga rahbarlik qila oladi, deydi. Fozillar shahrida bunday odam yo'q bo'lganda ana shu imom yoki uning izdoshlari chiqargan qonun va tartiblarga amal qilinadi. Avvalgi imom o'rniga kelgan keyingi rahbarda ham yuqorida aytilgan xislatlar yoshlikdan shakllangan bo'lishi lozim. Keyingi imomda yana 6 ta fazilat hosil qilinishi zarur: 1) donishmandlik; 2) kuchli xotira; 3) yangi qonunlarni ixtiro qilish; 4) vaziyatni tez ilg'ab oladigan; 5) notiqlik; 6) harbiy ishlarga mohirlik, rahbarlik qilish. Shu xislatlarga ega bo'lgan shaxs topilmasa, 2 kishi birlashib fozil shaharga rahbarlik qilishi lozim, deydi.

¹ Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шашри. Т.:А.Қодирий номидаги «Мерос» нашриёти, 1993, 186-бет.

Hozirgi davr ijtimoiy-siyosiy fanlarida «inson» deganda Yerda yashayotgan mavjudot turlaridan biri tushuniladi. **Inson** alohida olingan tur (*Nomo sapiens*) vakilini ifodalovchi umumiy tushunchadir. Inson, umuman zotning yig'iq obrazi sifatida bioijtimoiy mavjudot bo'lib, u bir vaqtning o'zida ham tabiatga, ham ijtimoiy hayotga mansubdir. **Individ** – inson zotining alohida olingan nusxasi, uning vakillaridan biri. **Shaxs** esa u yoki bu inson sifatida namoyon bo'lib, u ma'lum va betakror individuallikka ega bo'ladi. Individning jamiyatga kirish jarayonlari uning ijtimoiylashuvini ta'minlaydi. **Ijtimoiy munosabatlarga** kirishish natajasida individning jamiyatdagi qadriyatlar va me'yorlarni o'zlashtirib borishi uchun zamin yaratiladi. Bu jihatdan yondashganda, u ijtimoiy ta'sir ob'ektidir. Shuningdek, individ ijtimoiylashuv oqibatida jamiyatdagi turli munosabatlarda faollashadi va bunda u ijtimoiy munosabatlar sub'ekti sifatida harakatlanuvchi shaxsga sub'ektga, kuchga aylanadi.

Navoiy “ Hayratul abror” asarida komil inson haqida to'xtalib, dunyoda insondandan ulug'roq kamolat yo'q, deydi:” menga ne yoru, ne oshiq havasdir. Agar men odam ulsam, ushbu bastir”. Komil inson insonlar jamiyatidan yetishib chiqadigan mo'tabar zotdir. U azaldan martabasi aniq bo'lgan ruh emas, balki axloqiy-manaviy poklanish jarayonida kamolga erishgandir.

Demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etishda fuqaro erkinligi, huquqlari va manfaatlari bosh mavzulardan biri bo'lib, uning huquqiy asoslari Asosiy qonun va boshqa normativ hujjatlarda o'z ifodasini topgan. Prezident Islom Karimov mustaqillikning ilk davrlaridanoq mamlakatning strategik maqsadlarini aniq va ravshan belgilab berdi va davlat vakolatlarini asta-sekinlik bilan bosqichma-bosqich nodavlat va jamoat tashkilotlari zimmasiga o'tkazish, o'zini o'zi boshqarish organlarining rolini oshirish orqali demokratik jarayonlarni chuqurlashtirish zarurligini bayon etgan edi. Prezidentimiz I.Karimov mamlakatning siyosiy, iqtisodiy hayotini, davlat va jamiyat qurilishini yanada erkinlashtirishning yangi konsepsiyasini ishlab chiqdi. Bunga ko'ra:

1. Demokratik institutlar faoliyatlari ko'lamini kengaytirish.
2. Aholining siyosiy faolligini kuchaytirish va siyosiy madaniyatini oshirish.
3. Jamiyatda manfaatlar, turli xil qarashlar, siyosiy va e'tiqodiy raqobatlar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash.
4. Jamoat birlashmalarining ijtimoiy mavqeini oshirish.
5. Siyosiy partiyalar faoliyatini takomillashtirish.
6. Iqtisodiy hayotni erkinlashtirish.
7. Davlat qurilishini erkinlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish.
8. Hokimiyat bo'linish prinsiplarining insoniyat umume'tirof etgan tamoyillarini amalda qo'llash.
9. Davlat hokimiyati organlarining vakolatlarini nodavlat va jamoat birlashmalariga o'tkazish va boshqalar.

O'zbekiston Konstitutsiyasining 2-bo'limi «Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari» deb nomlangan. Unda 1) jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodidan qat'iy nazar, hammaning qonun oldida tengligi ko'rsatilgan. 2) Sud qarorisiz uning huquqini cheklash mumkinmas. 3)

Fuqarolar qonunga putur yetkazmasligi shart. 1992 yil 2 iyulda «O‘zbekiston Respublikasining fuqaroligi to‘g‘risida»gi qonun qabul qilindi. 1995 yil 21 dekabrda O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi I-qismi tasdiqlandi. 1996 yil 29 avgustda fuqarolik kodeksining 2-qismi tasdiqlandi. O‘zbekiston qonunlariga ko‘ra fuqarolarning asosiy huquqlariga: 1) Shaxsiy huquq va erkinliklar, 2) Siyosiy huquqlar, 3) Iqtisodiy va ijtimoiy huquqlar, 4) Kafolatlar, 5) Fuqarolik burchlarini o‘z ichiga qamrab oladi. 1948 yil 10 dekabrda «Inson huquqlari Umumjahon Deklaratsiyasi» qabul qilindi. 1996 yil 19 dekabrda «Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro Pakt qabul qilindi. 1966 yil 19 dekabrda «Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro Pakt» qabul qilindi.

Mazkur hujjatlarda fuqaro erkinligi, kafolatlari, huquqlari va manfaatlarining ustuvorligi to‘la ta‘minlanishi bayon etilgan. O‘zbekiston hukumati inson huquqlari bo‘yicha 21 ta xalqaro shartnomaga qo‘shilgan. 1997 yil Inson manfaatleri yili deb e‘lon qilindi.

O‘zbekiston inson huquqlari sohasida o‘z siyosatini belgilashda 3 ta eng muhim tamoyildan kelib chiqadi: 1. Normativ va tashkiliy jihatlardan xalqaro tajribaning ustuvorligi. 2. Insonga homiylik qilishdek Vatanimiz tarixiy tajribasini hisobga olish. 3. Inson huquqlari bo‘yicha xorijiy milliy institutar tajribasini hisobga olish. Demak, bu masala «fuqaro-jamiyat-davlat» o‘zaro munosabatlarini to‘g‘ri yo‘lga soladi.

O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurilishining muhim ustuvor yo‘nalishlari quyidagilardan iborat. Avvalo, mamlakatda dunyoviy davlat tamoyillariga inson huquqlari va suvereniteti g‘oyalariga sodiq bo‘lish, demokratiya va ijtimoiy adolatni qaror toptirish, xalqaro huquqning umume’tirof etilgan qoidalari ustunligini tan olish, respublika fuqarolarining munosib hayot kechirishlarini ta‘minlash, insonparvar, demokratik, huquqiy davlat barpo etish, bu borada o‘zbek davlatchiligining tarixiy tajribasiga tayanish, diniy tashkilotlar va birlashmalarni davlatdan ajratilganligi, qonun oldida tengligi va milliy totuvligini ta‘minlash kabi bir qator qoidalarga amal qilish lozim bo‘ladi. Lekin shu bilan birga Milliy davlatchilik va demokratik jamiyat qurish borasida huquqiy davlatni qaror toptirish lozim. Buning uchun fuqarolar siyosiy ongini faol oshirib borish ham zarur bo‘ladi. Fuqarolar erkinligi, huquqlarining tan olinishi, burchlarga rioya etilishi va ularning fuqarolar tomonidan ijrosi ta‘min etilgan bo‘lishini talab qiladi. Shundagina “Fuqaro - jamiyat - davlat” o‘rtasida o‘zaro munosabatlar barqaror rivojlanishiga olib keladi.

Prezident Islom Karimov mamlakatimizda fuqarolik jamiyati qurish masalasini mustaqillikning dastlabki yillarida, o‘zining «O‘zbekistonning o‘z istiqloq va taraqqiyot yo‘li» asarida ham asoslab bergan edi. Bu masala 2005 yil 28 yanvarida Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisida qilgan ma‘ruzasida ham yana bir bor ta‘kidlab o‘tildi: “Bizning uzoq muddatli va strategik maqsadimiz avvalgicha qoladi - bu demokratik davlat, fuqarolik jamiyatini qurish jarayonlari va bozor islohotlarini chuqurlashtirish, odamlar ongida demokratik qadriyatlarni mustahkamlashdan iborat». Bu masala Prezidentimiz tomonidan 1999 yil 14- sessiyada, 2002 yil 9- sessiyada ham bir necha bor ta‘kidlab o‘tildi. Demak, O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurilishining quyidagi ustuvor yo‘nalishlari mavjud: 1) Tengsiz oliy ne‘mat - mustaqillikni bundan buyon ham asrab-avaylash,

himoya qilish va mustahkamlash bo‘lib qoladi. 2) Mamlakatimizda xavfsizlik va barqarorlikni, davlatimiz hududiy yaxlitligi, sarhadlarimiz daxlsizligini, fuqarolarimiz tinchligi va osoyishtaligini ta’minlash lozim. 3) Bozor islohotlarini yanada chuqurlashtirish, kuchli bozor infratuzilmasini yaratish, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlash. 4) Inson huquqlari va erkinliklarini, so‘z va matbuot erkinligi, oshkoralikni, islohotlarning ochiqiligini ta’minlash, demakki, to‘rtinchi hokimiyat tarmog‘ini, ommaviy axborot vositalarini shakllantirish. 5) Mamlakatimizda nodavlat va jamoat tashkilotlarini, ularning o‘rni va ahamiyatini kuchaytirish, ya’ni bu “Kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari” tamoyilini hayotga joriy etishga olib kelish, Qonun ustuvorligini ta’minlash. 6) Sud-huquq sohasini tubdan isloh qilish. 7) Barcha islohotlarimiz yo‘nalish va samaradorligi inson omili va mezon bilan bog‘liqligini unutmaslik kerak.

Xulosa qilib aytganda, insoniyat borliqni va ijtimoiy hayotda erkinlikni ifodalashning huquqdan tashqari boshqa biron-bir shaklini hozirgacha kashf etmagan. Bu mantiqan ham, amalda ham mumkin emas. Odamlar o‘z tengligi darajasida erkindirlar va erkinligi darajasida tengdirlar.

8.1-slayd

8.2. Inson faolligining asosiy mezonlari: hozirgi davrda inson, jamiyat va davlatlar o‘zaro munosabatlari

Insonning paydo bo‘lishi, uning jamiyatdagi o‘rni va mohiyati doimo ijtimoiy fanlarning muhim va bahstalar sohalaridan biri bo‘lib keldi. Aristotelning ta’kidlashicha, «inson - tabiatan (mohiyatan) ijtimoiy»¹ ekanligini ta’kidlash bilan birga, «umumiy ma’noda kimda-kim hokimiyat yuritish va bo‘ysunishga taalluqli

¹ Аристотель. Соч. в 4-х т. -М.: Мысль, 1984, с.63.

bo'lsa, o'sha fuqarodir; har bir davlat tuzumida fuqaroning mohiyati o'zgaradi. Davlat tuzumining eng yaxshi turida kimda-kim ma'naviy qadriyatlar talablariga mos hayotni nazarda tutgan holda bo'ysunish va hokimiyat yuritishni xohlasa va unga qobil bo'lsa, ana o'sha fuqarodir»¹.

Insonning mohiyatini dastlabki o'rgangan olimlardan biri Xitoydagi Konfusiylar va uning izdoshlari edi. Eramizdan ilgari 298-238 yillarda yashagan Konfusiylarning izdoshi bo'lgan olim Sen-szi shunday deb yozgan edi: «Tug'ma xususiyatlar - bu samoviy munosabatlar hosilidir. Ularga ta'lim yoki odamning o'zini yaratuvchilik ijodi vositasida erishib bo'lmaydi. Inson yovuz tabiatga ega. Insondagi ezgulik manfaatlar uchun orttirilgan fazilatdir. Hozirgi inson tug'ilishidan boshlab foyda olishga intiladi. Bu shunga olib keladiki, kishilar o'zaro raqobatlashadilar va bir-birlariga yon bermaydilar. Shuning uchun ham tarbiya yo'li bilan inson tabiatini o'zgartirish, yaratilgan qoidalar asosida ta'lim berib, ularni adolatlilikka va mas'uliyatlilikka o'rgatish lozim»². Ko'rinib turibdiki, insonni jamiyatga uyushishi yoki uning jamiyat a'zosiga aylanishi va faollashuvi uchun u ma'lum darajada tashqi ta'sirga va hayotdagi ijtimoiylashuvga ehtiyoj sezadi.

An'anaviy jamiyatlarda insonning yaratuvchilik ijodiy qobiliyati ancha chegaralandi. Chunki an'anaviy jamiyatlarda mehnatning tabiiy taqsimoti va ixtisoslashuvi adolat prinsiplariga asoslanmadi. Shuningdek, bu jamiyatlarda shaxslararo munosabatlarning o'ta tabaqalashuvi, o'zaro harakatlar va munosabatlarni norasmiy muvofiqlashtirilishi, jamiyat a'zolarining bir-biriga tobelik, urug'chilik va qon-qarindoshlik munosabatlari bilan bog'liqligi natijasida shaxs erkinligi ham ta'minlanmadi. Boshqaruvdagi primitiv tizimlar imtiyozsiz jamiyat a'zolarining faolligini pasaytirib, bu holat shaxsning ijodiy faoliyat ko'rsatish va fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga imkon bermas, natijada o'zaro munosabatlar biqiy tarzda ro'y berar edi.

Zamonaviy jamiyatning paydo bo'lishi bilan insonning ijtimoiy va siyosiy munosabatlardagi o'rni yuksalib bordi. Bu jamiyatlarda o'zaro munosabatlarning bir-biriga ta'sir etish darajasi va mehnat taqsimotining chuqurlashuvi ro'y berdi. Bu jarayonlarning sekinlik bilan yuksak ta'lim va tajribaga, shuningdek, yuqori kasbiy malakaga asoslanishi, ijtimoiy munosabatlarning qonunlar, me'yorlar, shartnomalar asosida muvofiqlashtirishning rasmiy tizimini yaratilishi zamonaviy jamiyatlarni xalqchil bo'lishiga zamin yaratdi. Dinni davlat va boshqaruvdan ajratilishi, ijtimoiy institutlarning ko'payishi va rivojlanishi kabi omillar natijasida insonlararo munosabatlar yuksalib, siyosiy institutlarni nazorat etish, inson huquq va erkinliklarini himoya etish, jamiyatda tenglik o'rnatish imkoniyatlari paydo bo'ldi. XX asrga kelib eng takomillashgan va zamonaviy kishilik birliklarini fuqarolik jamiyati, deb atash rusumga kirdi.

Ma'lumki, inson o'zining ijtimoiy mavjudot ekanligi va o'z mohiyatidan kelib chiqib, tabiiy ravishda siyosiy munosabatlarda ishtirok etishga intiladi. Ijtimoiy-seyosiy munosabatlarda faol ishtirok etish ehtiyojlari va zururiyati esa har bir fuqaroda manfaatlarining faqat guruhiiy shakldagina ifodalash va qondirish mumkin ekanligini anglab yetishiga zamin yaratadi. Turli xil ijtimoiy guruhlar va

¹ Ыша жойда, 471-бет.

² Антология мировой философии. В 4-х т. М.: 1969. Т.1. стр.230-231.

tabaqalarning turlicha manfaatlarini o'zaro to'qnashuvlar va ziddiyatlarga kirishishi, ularni o'zaro kelishtirish va muvozanatlashtirishsiz hal qilib bo'lmashligini anglash jarayonlari tabiiy ravishda xalqchil jamiyat va siyosiy hokimiyatga bo'lgan ehtiyojlarni shakllantirdi. Chunki turli manfaatlar muvozanatini ta'minlashni faqat demokratik jamiyat bilan davlat hokimiyati hamkorligida amalga oshirish mumkin ekanligini tarixiy tajribalar isbotlab berdi. Shu sababli ham siyosiy ong turli xil ijtimoiy guruhlarining siyosiy institutlar va siyosiy sub'ektlar bilan o'zaro muloqot va munosabatlarga kirishishi uchun zaruriy ehtiyojlarni shakllantirdi hamda rasmiylashtirdi.

Fuqaro huquqlarini ta'minlashda insonning tabiiy huquqlarini e'tiborga olish muhim ahamiyatga egadir. Qadimgi antik faylasuflar talqinicha, tabiiy huquq tabiatiga bog'liq holda insonlar tug'ilishlaridanoq bir xildirlar. Ijtimoiy shartnomalar asosida qonun va davlat paydo bo'ldi. Aristotelning fikricha, insonni tug'ilishidayoq paydo bo'lgan xususiy mulkka bo'lgan tabiiy huquqi insonning tabiati va uning dastlabki o'zini o'zi sevishiga asoslanadi. Qolaversa, ana shu tabiiy huquqni ta'minlashga intilish, xususiy mulk jozibasi, uni saqlash va ko'paytirish manfaatlarini insonni jamiyatda tezlik bilan ijtimoiylashuviga va faollashuviga olib keladi.

Tor ma'noda inson huquqlari tushunchasiga faqat davlat himoya qiladigan va kafolat beradigan huquqlar kirib, xozirgi davrda ularni konstitusion-huquqiy asoslar yoki va davlat chegaralari bilan cheklab qo'yish oson vazifa emas. Bu huquqlarga barcha fuqarolarning qonun oldida tengligi, yashash va jismoniy daxlsizlik huquqi, inson qadr-qimmatini hurmat qilish, o'zboshimchalik va noqonuniy ushlash yoki qamash, vijdon va din erkinligi, ota-onalarning o'z bolalarini tarbiya qilish huquqlari, zulmkorlarga qarshilik qilish huquqi va boshqalar kiradi. **Keng ma'nodagi inson huquqlari** esa o'zida shaxs erkinligi va huquqlarining keng majmuasi va turlarini ifodalaydi.

Barcha inson huquqlarini **negativ** va **pozitiv** yo'nalishlarga bo'lishga doir tasniflash keng tarqalgan. Mazkur huquqlarning bu kabi bo'linishi erkinlikni negativ va pozitiv jihatlarini ifodalashga asoslanadi. Ma'lumki, erkinlikning **negativ ahamiyati** nuqtai nazariga binoan shaxsga nisbatan majburlash va cheklashlarning yo'qligi tushuniladi. **Pozitiv nuqtai nazardan** esa tanlash erkinligi, asosan, insonning o'z maqsadlariga erishish qobiliyati, uning individual rivojlanishi va umuman, uning qobiliyatlarining paydo bo'lishi tushuniladi. Erkinliklarning mazkur bo'linishidan kelib chiqib, negativ huquqlar deganda, davlat va boshqa insonlarning individga nisbatan u yoki bu harakatlardan o'zini tiyib turishi tushuniladi. Bu huquqlar shaxsni noxush ta'sirlardan, uning erkinligini buzishi mumkin bo'lgan aralashish yoki cheklashlardan himoya qiladi. Bu huquqlar asos bo'luvchi, muhim va mutlaq huquqlar sirasiga kiradi. Mazkur huquqlarni ta'minlash davlat resurslari yoki mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajalariga bog'liq emas. Negativ huquqlar esa shaxs erkinligining asosidir.

Negativ huquqlardan farqli o'laroq, pozitiv huquqlar fuqaroga uni u yoki bu ne'matlar bilan ta'minlash, uning ma'lum harakatlarini amalga oshirishi uchun davlat, shaxslar va tashkilotlar majburiyatlarini ifodalaydi. Bu - masalan, ijtimoiy

yordam olish, ta'lim olish, sog'liqni saqlashni himoya qilish, munosib yashash darajasini ta'minlanishi huquqlari kabilardir.

8.3. Fuqarolar ijtimoiy-siyosiy faolligi oshirish erkin va farovon hayotni barpo etishning zaruriy sharti

Fuqarolarning siyosiy faolligini oshirish – demokratik jamiyat qurish omili. Demokratik jamiyat barpo etishda fuqarolarning ijtimoiy jarayonlarda faol ishtirok etishi eng muhim omillardan biridir. Bu haqda mamlakat Prezidenti I.A.Karimov quyidagi fikrni bildiradi: “Hokimiyat tuzilmalarining demokratik mazmuni ko'p jihatdan davlatni boshqarishda fuqarolarning ishtirok etish masalasi qanchalik hal qilinganligi bilan belgilanishi ma'lum. O'zbekistonda ushbu huquqning amal qilishi uchun qonun asoslari yaratilgan. Biroq hali jamiyat va fuqarolar davlatni boshqarishda ishtirok etish, o'zlari qanday boshqarilayotganligi haqida ma'lumot olish huquqini anglay boshlashiga va bu huquqdan foydalana oladigan bo'lishlariga erishish kerak. Shunday sharoitdagina davlat va uning institutlari, mansabdor shaxslar jamiyat va fuqaro oldidagi o'z mas'uliyatlarini his qiladilar. Buning uchun fuqarolarning siyosiy faolligini oshirish zarur. Barqaror, mustahkam tizimlarda, agar fuqarolarning siyosiy manfaatlarini ro'yobga chiqarish uchun hamma huquqiy, demokratik shart-sharoitlar yaratilgan bo'lsa, aholining o'zi ixtiyoriy ravishda, professional asosda mamlakatning siyosiy hayotida tobora keng ishtirok etadi”¹.

Fuqarolar ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish mezonlari quyidagilardan iborat:

1. Fuqarolik jamiyati institutlari. Hozirgi davrda O'zbekiston jamiyatida 7 millionga yaqin fuqarolar kasaba uyushmalari faoliyatida, 600 mingdan ortiqroq fuqarolar esa siyosiy partiyalar a'zolari sifatida jamoatchilik ishlarida ishtirok etadilar. Shuningdek, millionlab fuqarolar yoshlar, xotin-qizlar, turli jamg'armalar, nodavlat notijorat tashkilotlar faoliyatida ishtirok etadilar. Mamlakat viloyatlarida 661 ta, tumanlarda 4564 ta, shaharlarda 831 ta viloyat, shahar va tuman kengashlari deputatlari, 10.000 ga yaqin o'zini o'zi boshqarish organlari ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etmoqdalar.

Mustaqillik davrida yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishga ham muhim e'tibor berildi. Mamlakatda O'zbekiston yoshlarining «**Kamolot**» **ijtimoiy harakati** jamiyatning barcha yo'nalishlarida keng faoliyat olib bormoqda.

2. Ijtimoiy-siyosiy faollikni oshirishda saylovlar muhim o'rin tutadi. Unda avvalo, saylovchilarning ixtiyoriy bergan ovozlarga binoan siyosiy institutlar legitimligi oshadi. Qolaversa, saylovlarda jamiyatdagi turli xil guruhlarining tinch raqobatdoshligi kutilganligi sababli ham saylash jarayonlari siyosiy ziddiyatlarni hal etishga olib keladi. Shuningdek, saylovlar aholi siyosiy manfaatlarini ifoda etuvchi siyosiy partiyalar, boshqa siyosiy tashkilotlarning faol harakatlari tufayli turli ekstremistik harakatlarni cheklab turadi. Shu bilan birga saylovlar fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy ijtimoiylashuviga ko'maklashadi. Saylovlardagi turli kampaniyalar, ularni ommaviy axborot vositalarida yoritish kabi tadbirlar saylovchilar siyosiy va

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср быса\асида: хавфсизликка ташдид, барқарорлик шартлари ва тараккиёт кафолатлари. -Т.: Ўзбекистон, 1997, 173-174-бетлар.

huquqiy madaniyatlarini yuksaltiradi. Shuningdek, saylovlar fuqarolarning siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etishiga qulay imkoniyatlar yaratadi.

O'zbekistonda fuqarolar ijtimoiy faolligining o'sib borishi ularning mamlakat davlat organlariga bo'lgan saylovlardagi ishtirokida ham sezilmoqda. 1999 yil 5 dekabrda ikkinchi marta demokratik tamoyillar asosidagi Oliy Majlisga bo'lgan saylovlarda 12,5 milliondan ortiq saylov huquqiga ega bo'lgan fuqarolarning 95,03 foizi ishtirok etdilar. Unda 250 ta Oliy Majlis deputatlari saylandi. Shuningdek, 2000 yilning 9 yanvarida O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga saylovlar bo'lib o'tdi. Unda esa 12 million 123 mingdan ko'proq saylovchilar ishtirok etdilar. «Fidokorlar» milliy demokratik partiyasi nomzodi Islom Abdug'anievich Karimov nomzodi uchun 11 million 147 ming 621, yoki saylovchilarning 91,90 foizi ovoz berdilar.

2004 yil 26 dekabrda Oliy Majlis quyi qonunchilik palatasiga va mahalliy hokimiyat organlariga o'tkazilgan saylovlarda fuqarolar ijtimoiy-siyosiy faolligi yanada oshdi. Shuningdek, 2006 yil may-iyun oylarida fuqarolar yig'ini (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovlarida oddiy fuqarolar demokratik saylovlarda ishtirok etib, o'z fikrlarini bayon etdilar va xalq boshqaruvining quyi bo'g'iniga faol insonlar saylandilar.

3. Davlat va jamiyat boshqaruvida O'zbekistondagi siyosiy partiyalarning faolligi ham muhim ahamiyatga ega.

Mamlakatda o'tkazilgan saylovlarni tahlil etish shuni ko'rsatadiki, fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faolligi yildan-yilga o'sib bormoqda. Mamlakat fuqarolari hozir mamlakatda amalga oshirilayotgan siyosiy jarayonlar va islohotlarga nisbatan befarq emaslar. Ayniqsa, fuqarolarning o'z manfaatlarini ijtimoiy faollik va guruhliy nodavlat tashkilotlar vositasida ifoda etish, ularni qondirishga intilishlari rivojlanib bormoqda. Lekin, shu bilan birga, fuqarolarning qarorlar qabul qilishdagi faolligini oshirish uchun ular dunyoqarashida demokratik tamoyillar asosidagi siyosiy va huquqiy ongning singdirish ehtiyojlari sezilmoqda. Buning asosiy sabablaridan biri, iqtisodiy va siyosiy hayotni erkinlashtirishdir.

Jamiyatni tashkil etish qonuniyatlariga binoan ma'lum bir siyosiy tizim doirasida turgan individ va ijtimoiy guruhlar ijtimoiy-siyosiy jarayonga bir xilda tortilmaydilar. Ularning ba'zilar siyosatga befarq qaraydilar, yana boshqalari ba'zi paytlarda ijtimoiy-siyosiy jarayonda ishtirok etadilar, uchinchilari esa doimo siyosiy kurashga intiladilar. Hattoki, siyosiy va ijtimoiy hodisalarda faol rol o'ynayotganlar ichida ham faqat ularning ba'zilar hokimiyatga yoki jamoatchilik faoliyatiga jon - jahdlari bilan intiladi.

XX asr 90-yillarining oxiri - yangi asr boshlaridagi siyosiy islohotlarning muhim ahamiyati shunda bo'ldiki, bu paytga kelib xalq ommasini ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ular siyosiy madaniyatini yuksaltirish, demokratiyaning eng muhim tamoyillarini hayotga tatbiq etish uchun shart-sharoitlar yaratildi. O'zbekistonda siyosiy jarayonlarni demokratlashtirishning o'ziga xos qadriyatlari shakllandi. Mamlakat Prezident I.A.Karimov mustaqillik davridagi tajribalarni va yetakchi xorijiy mamlakatlar ijtimoiy-siyosiy hayotini chuqur tahlil etib, fuqarolarning siyosiy jarayonlarda ishtirok etishining demokratik tamoyillarini ilgari surdi: «Jamiyatda demokratiya qay darajada ekanligini belgilovchi kamida uchta

mezon bor. Bular - xalqning qarorlar qabul qilish jarayonlaridan qanchalik xabardorligidir. Hokumat qarorlari xalq tomonidan qanchalik nazorat qilinishi, oddiy fuqarolar davlatni boshqarishda qanchalik ishtirok etishidir...¹

O‘z-o‘zidan ravshanki, siyosiy tuzum to‘la-to‘kis amal qilishini va uning yanada erkinlashuvini ta‘minlash uchun uni tashkil etuvchi hamma tuzilmalar, ya‘ni mavjud sub‘ektlar - shaxs, siyosiy institutlar, aholining ijtimoiy guruhlar hamda qatlamlari va xokazolar to‘laqonli faoliyat ko‘rsatishiga erishish zarur”².

Ko‘rinib turibdiki, fuqarolar o‘z siyosiy faolliklarini yuksaltirishi, yuqoridan qabul qilinadigan qarorlar qabul qilishda bevosita yoki o‘z manfaatlar guruhlar vositasida keng ishtirok etishi mamlakatda fuqarolik jamiyati qurish kafolatlaridan biridir. Ayniqsa, sobiq totalitar jamiyat meros qilib qoldirgan ma‘muriy - buyruqbozlik tizimi asoratlari fuqarolar dunyoqarashi, siyosiy ongi va amaliy xatti-harakatida barham topmas ekan, siyosiy erkinlashtirishga doir islohotlar ham qiyin kechishi turgan gap.

Ma‘lumki, siyosiy ong va siyosiy madaniyat yuksalishida fuqarolarning siyosiy qarorlar qabul qilishdagi ishtirokining ahamiyati beqiyosdir. Fuqarolar jamoat tashkilotlari faoliyati vositasida yoki bevosita siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonida ishtirok etar ekan, ularda quyidagi ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar sodir bo‘lishi kutiladi:

1) fuqarolarning siyosiy qarorlar qabul qilishdagi ishtiroki ularning tabiiy siyosiy - ijtimoiy his-tuyg‘ularini uyg‘otadi, harakatga keltiradi, bu yo‘nalishga doir intilishlar shakllanadi. Yoki qisqacha aytganda, har bir fuqaroning ijtimoiylashuv jarayoni amalga oshadi;

2) qarorlar qabul qilishdagi faol siyosiy harakatlar; bu jarayonda oddiy fuqarolar manfaatlar, ehtiyojlari va intilishlarining hisobga olinishi ularga erkin insoniy qadr-qimmat bag‘ishlaydi. Eng asosiysi, bu qarorlarning xalq taqdiridagi ahamiyati fuqarolarda siyosiy mas‘uliyat ruhini shakllantiradi;

3) fuqarolarning siyosiy qarorlar qabul qilishda turli ijtimoiy guruhlarining manfaatlarini turli jamoat tashkilotlari va siyosiy partiyalar vositasida ifodalanishidan qoniqishlari ularni yanada faollashtiradi; natijada o‘zaro manfaatlar kelishuvi oqibatida jamiyatning barqaror bo‘lishiga katta hissa qo‘shiladi;

4) bu ishtirok har bir fuqaroni o‘zligini anglashga, uning jamiyatdan o‘ziga munosib o‘rin egallashiga shart-sharoitlar yaratadi, o‘z mamlakatiga egalik hissini shakllantirib, milliy iftixor tuyg‘ulari yuksalishini ta‘minlaydi;

5) davlat hokimiyati jamiyatdagi barcha ijtimoiy tabaqalar va guruhlar manfaatlarini o‘z siyosiy qarorlarida ifodalanishiga erishiladi; mazkur qarorlarni hayotda amalga oshishi natijasida siyosiy hokimiyat yanada legitimlashadi; davlat organlarini, fuqarolarni boshqarish, siyosiy qarorlarni bajarishni ta‘minlashga doir jarayonlar va ma‘muriy tadbirlarni amalga oshirishni jamiyat hech bir zo‘riqishsiz va ixtiyoriy ravishda qabul qiladi; shuningdek, bu faoliyat fuqarolar tomonidan keng qo‘llab-quvvatlanadi;

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср быса\асида:хавфсизликка ташдид, барқарорлик шартлари ва таракқиёт кафолатлари. –Т.: Ўзбекистон, 1997, 181-182-аатлар.

² Ёша жойда.

6) bu jarayonlar jamiyatdagi ko‘pchilik fuqarolarning irodasini ifodalanishiga shart-sharoitlar yaratib, jamiyat va davlat hokimiyatining demokratik tamoyillar asosida faoliyat ko‘rsatish salohiyatini oshiradi.

8.2-ilova

Ko‘rgazmali slaydlar

Fuqorolar, jamoa tashkilotlari faoliyati vositasida yoki bevosita siyosiy qarorlarqabul qilishi jarayonida ishtirok etar ekan, ularda ijtimoiy- siyosiy o‘zgarishlar sodir bo‘lishi kutiladi.

Фуқароларнинг сиёсий қарор қабул қилишдаги иштироки уларнинг табиий сиёсий- ижтимоий ҳис- туйғуларини уйғотади, ҳаракатга келтиради, бу йўналишга доир интилишлар кўпаяди.

Қарорлар қабул қилишдаги фаол сиёсий ҳаракатлар, бу жараёнда оддий фуқаролар манфаатлари, эҳтиёжлари ва интилишларининг ҳисобга олиниши уларга эркин инсоний қадр- қиймат бағишлайди.

Фуқароларнинг сиёсий қарорлар қабул қилишдатурли ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини турли жамоат ташкилотлари ва сиёсий партиялар воситасида ифодаланишидан қониқишлари уларни янада фаоллаширади.

Бу иштирок ҳар бир фуқарони ўзлигини англашга, унинг жамиятдан ўзига муносиб ўрин эгаллашга шарт- шароит яратади. Ўз мамлакатига эгалик ҳиссини кўпайтиради.

Давлат ҳокимияти барча ижтимоий табақалар ва гуруҳлар манфаатларини ўз сиёсий қарорларида ифодаланишига эришилди; мазкур қарорларни ҳаётда амалга ошиши натижасида сиёсий ҳокимият унда легитимлашади

Бу жараёнлар жамиятдаги кўпчилик фуқароларнинг иродасини ифодаланишига шарт- шароитлар яратиб, жамият ва давлат ҳокимиятининг демократик тамойиллар асосида фаолият кўрсатиш салоҳиятини оширади.

Fuqarolar siyosiy madaniyati va faoliyati. Fuqarolar faolligini oshirishda ularning siyosat va hokimiyat hodisalariga nisbatan shaxsiy munosabatlarini ifodalovchi baholash hukmlari ahamiyatga molik ma'naviy hodisadir. Bunday shaxsiy - mazmuniy munosabatlarning mavjudligi insonning o'z fuqarolik burchini anglab yetgan siyosiy sub'ekt sifatida faoliyat ko'rsata olishini ifoda etadi. Shuning uchun insonning qadriyatlarga doir munosabatlarining turlicha shaklda ro'y berishi (masalan, hokimiyatga, davlatga, partiyalarga va institutlashmagan sub'ektlarga nisbatan) siyosiy madaniyatning muhim tuzilishini tavsiflab beradi.

Umuman, siyosiy madaniyat insonning siyosiy hodisalar haqidagi qadriyatlarga doir tasavvurlari va uning amaliyotda namoyon bo'ladigan xulqining kodeksi yoki uning siyosiy hokimiyat sub'ekti sifatidagi faoliyatining uslubidir. Shu ma'noda, siyosiy madaniyat fuqaroning umuminsoniy ahamiyatga molik bo'lgan siyosiy faoliyat namunalari qay darajada egallaganligini namoyish qiladi. Shuningdek, u insonning tafakkurlash va amaliy faoliyat me'yorlarining jamiyat madaniy, deb tan oladigan sub'ektivligini qanchalik darajada oshira olganligi haqdir.

Jamiyatning har bir a'zosi ijtimoiylashuv va kamolotga erishish jarayonida ijtimoiy-madaniy mavjudot sifatida shakllanadi. Shuningdek, inson jamiyatda hukmron bo'lgan ijtimoiy-madaniy tizimning asosiy xususiyatlarini o'zida uyg'unlashtiradi va umumlashtiradi. Ayni paytda har bir individ siyosiy madaniyat tashuvchi hisoblanadi va shu sababli ham siyosiy madaniyat siyosiy - madaniy tizimning umumlashtiruvchi, birlashtiruvchi qismi deb qaraladi. **Siyosiy madaniyat** - bu munosabatlar tizimi va ayni paytda avlodlar almashinuvi natijasi, uni tashkil etuvchi unsurlarni ishlab chiqish va qayta ishlab chiqish jarayonidir. Siyosiy madaniyat rivojlanib boruvchi dinamik hodisadir.

Insonda dunyoqarash shakllanganidan so'ng uni himoya qilishga qodir huquqiy madaniyat shakllanishiga shart - sharoitlar yaratish zarauriyati tug'iladi. Demak, huquqiy madaniyat va huquqiy himoyaning mavjudligi jamiyatni demokratiyalashning asosiy kafolatlaridan biridir. Qolaversa, demokratiyani tabiiy ravishda rivojlantirish uchun fuqarolarning umumiy madaniyatlilik darajasi ham yuqori bo'lishi lozim. Aniqrog'i, demokratik jarayon bilan insonning madaniyatlilik o'rtasidagi muvozanat doimiy xarakteriga ega bo'lishi kerak. Faqat yuksak madaniyatgina jamiyatni haqiqiy demokratik rivojlanishga olib keladi. Shuningdek, bu jarayonlar inqilobiy emas, balki tadrijiy yo'l bilan bo'lishi zarurligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ya'ni tabiiy rivojlanish yo'li boshqa usullarga qaraganda eng ma'qulidir. Jahon tarixiy tajribasi bunday yo'lni oxirgi yutuq sifatida tanlagani bejiz emas.

Siyosiy madaniyat uzoq yillar va avlodlar almashinuvi natijasida tarkib topgan siyosiy an'analar, siyosiy amaliyot me'yorlari, g'oyalar, turli ijtimoiy institutlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga doir konsepsiyalar va e'tiqodlarni o'z ichiga oladi. U kishilarning o'zlari yashayotgan mavjud tizimga, undagi institutlarga va xatti - harakat qoidalariga, alohida shaxs, jamiyat va davlat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar tamoyillariga nisbatan shakllangan intilishlari va ko'rsatmalarni ham o'z ichiga qamrab oladi.

Siyosiy madaniyat qadriyatga oid va me'yoriy tizim hisoblanadi. U o'zida siyosiy tizimdagi tayanch, e'tiqodlar, ko'rsatmalar, yo'nalishlar, intilishlar timsollarini aks ettiradi va birlashtiradi. Amerikalik siyosatshunos D. Divaynning fikricha, siyosiy madaniyat ma'lum ijtimoiy - siyosiy tizim a'zolari yoqlaydigan, "keng tarqalgan, fundamental siyosiy qadriyatlarning tarixiy tizimidir"¹. Siyosiy madaniyat "siyosiy mafkura", "legitimmen", "suverenitet", "qonun boshqaruvi", "siyosiy partiya" kabi kategoriyalarni o'rganishni ham taqozo etadi. Siyosiy madaniyat ma'lum darajada jamiyat a'zolari oldiga chegaralashlar qo'yadi. Siyosiy

¹ Капанн:Devine. The Political Culture of the United State. –Boston, 1972, P.3-7.

jarayonlar va siyosiy xulqda namoyon bo'ladigan e'tiqodlar, his - tuyg'ular va qadriyatlar oldidagi bunday chegaralashlar ham o'z navbatida siyosiy madaniyatning muhim unsuri hisoblanadi. Alohida shaxsning, guruhning va boshqa ijtimoiy birliklarning umumiy dunyoqarashining tarkibiy qismi bo'lgan siyosiy dunyoqarash siyosiy madaniyatning eng muhim komponentidir².

Siyosiy madaniyatni tashkil etuvchi qadriyatlar, yo'nalishlar, ko'rsatmalar, streotiplar siyosiy tizimning shakllanishi va saqlanib qolishida asosiy o'rinni egallaydi. Jamiyat a'zolari o'zaro baham ko'radigan "ijobiy" qadriyatlar tizimi miqdori uning alohida komponentlari o'rtasidagi o'zaro murosa va kelishuvni belgilaydi va uning barqarorligi hamda yashab qolish qobiliyatining nechog'lik mustaqil ekanligini aniqlab beradi.

Kishilar o'zlarini ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy manfaatlari yoki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish uchun amaliyotda ishtirok eta boshlagandagina, siyosiy madaniyat shakllanib boradi. Bunday madaniyatni egallash faqat siyosiy partiyalar, manfaatlar guruhlari faoliyatida ishtirok etish orqaligina ro'y beradi. Hech bir inson yakka o'zi harakat qilib, o'zining moddiy, siyosiy, huquqiy manfaatini yoki erkin fikrlash huquqini qo'lga kiritolmaydi.

Siyosiy madaniyatning totalitar turi jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy hayotining prinsipial bir xillik bo'lishiga asoslanadi hamda har qanday turli-tumanlik, rang-baranglikni yo'qotishga moyil g'oyalarga tayanadi. Sobiq SSSRdagi madaniyatning bu turi turli ijtimoiy guruhlarning o'ziga xos maqsad va manfaatlarini ochiq namoyon qilishga yo'l qo'ymaydi. Shu bilan birga totalitar rejim fuqarolarning siyosiy hayotdagi tanlash imkoniyatlarini chegaralar, har qanday muqobillikni inkor qilar, bitta mulkchilik turi, bitta partiya, bir o'ringa bitta nomzod kabi cheklashlarni oldindan belgilab berar edi. Bu holat o'z navbatida total turg'unlikni, qolaversa yemirilishni ham keltirib chiqardi.

Siyosiy madaniyatning plyuralistik turi quyidagi muhim shart-sharoitlar yaratilganidagina paydo bo'lishi, rivojlanishi, faoliyat ko'rsatishi, shuningdek, ustuvorlik kasb etishi mumkin:

1) Iqtisodiy va ijtimoiy hayot plyuralizmi sohasida - mulkchilikning turli shakllari, eng avvalo xususiy mulkchilik paydo bo'lishi, xo'jalik yuritishning turli usullarining amal qilishi;

2) Jamiyat o'z ijtimoiy strukturasi va turli manfaatlari bo'yicha qanchalik rang-barang bo'lsa, siyosiy plyuralizm va siyosiy madaniyat shakllanishi uchun shunchalik ko'proq zamin paydo bo'ladi.

3) Fuqarolik jamiyati rivojlanishining ustuvorligini ta'minlash sohasida - fuqarolik jamiyati siyosiy institutlarining shakllanishi; davlat hokimiyatini shakllantirish asosan saylovlar vositasida amalga oshishi, hech kim, hech bir guruhning bu hokimiyatni na amalda, na huquqiy jihatlardan o'z monopoliyasiga aylantirishiga yo'l qo'ymaslik;

4) Guruhlar va ularning vakillari bo'lgan siyosiy partiyalar va harakatlar o'rtasida ijtimoiy rivojlanishning asosiy qadriyatlari, ideallari va maqsadlariga nisbatan aniq kelishuvlarning mavjudligi;

² Көңгөçáíáá Ĭ. Óóřãðíëë æàìë'òè: ñë,ñëë ïãðòë'ýëãð, ñë,ñëë ïãðëóðãëãð, ñë,ñëë ïããáíë'ýòëãð. -Ò.: Øãðķ, 1998, 85-86-ããðëãð.

5) Ham huquqiy jihatlardan, ham hayotda shaxs erkinligining ta'minlanganligi. Ushbu mavzuni o'rganishda quyidagi masalalarni ham bilish foydadan xoli emas.

Demokratiya (grek. xalq hokimiyati) – xalq hokimiyatchiligi, siyosiy plyuralizm, fuqarolar erkinligi va tengligi, inson huquqlari singari konstitutsiyaviy prinsiplarni e'tirof etishga asoslangan davlat tuzilishi shaklidir. Demokratiya xalqning davlat organlarini tuzish, ularning ishida ishtirok etishi, davlat organlari ishini tashkil etish, mamlakatda inson huquqlarini ta'minlash orqali namoyon bo'ladi. U davlat bilan inson munosabatlarini belgilaydi. Demokratiya (biz oldingi boblarda bayon etganimizdek) bevosita demokratiya va vakillik demokratiyasi shaklida bo'ladi. Demokratiya hamma narsada xohlagancha erkinlik emas, qonunga asoslangan erkinlikdir.

1. Demokratik davlat tushunchasi – bunday davlatda davlat organlarini tashkil qilishda, ularning faoliyatida, mamlakat fuqarolari turli-tuman yo'llar orqali keng ishtirok etadilar. Fuqarolarning davlat organlarini tashkil qilishdagi ishtiroki qonun yo'li bilan kafolatlanadi va ularning ishtirokiga keng imkoniyatlar yaratadi. Demokratik davlatda inson manfaati, qadr-qimmat, hayoti, sog'lig'i har narsadan yuqori turadi. Davlat fuqarolarning huquq-erkinliklarini ta'minlash choralari doimiy ravishda ko'rib boradi. Davlat fuqarolar nazoratida va ularga turli vositalar orqali hisob beradi. Demokratik davlat o'zini o'zi boshqarish, ko'ppartiyaviylik, ommaviy axborot vositalarining erkin bo'lishi, fikrlar xilma-xilligiga sharoit yaratadi.

2. Huquqiy davlat tushunchasi¹ – davlat tuzilishi va faoliyatining huquqqa asoslanganligi. Bunda huquqning hukmronligi, qonun ustuvorligi, barchaning qonun va mustaqil sud oldida tengligi ta'minlanadigan, inson huquqlari va erkinliklari kafolatlanadigan, hokimiyat vakolatlarining bo'linish prinsipi asosida tashkil etilgan demokratik davlat.

Demak, huquqiy davlatning asosiy belgilari quyidagilardan iborat:

- 1) Xalq hokimiyatining amalga oshishi.
- 2) Huquqning hukmronligi. Ya'ni, shaxs huquq va erkinliklarining hech kim, shu jumladan, davlat tomonidan ham hech qanday holda buzilmasligi.
- 3) Konstitutsiya va qonun ustuvorligi.
- 4) Hokimiyat vakolatlarining bo'linish tamoyili.
- 5) Sud mustaqilligi.
- 6) Inson huquqlariga rioya etish, ularni himoya qilish va ta'minlash.
- 7) Davlat va fuqarolarning o'zaro mas'uliyati.
- 8) Huquqni muhofaza qiluvchi idoralarning samarali ishlashi.
- 9) Huquqiy madaniyatning yuksak darajada ekanligi.
- 10) Demokratiyaning rivojlanishi va takomillashuvi.

Huquqiy davlatning barcha uchun umumiy bo'lgan andozasi yo'q. Uni har bir davlat milliy davlatchilik borasida tajribalariga tayanib, xalqning zehniyati, qadriyatlari va an'alarini hisobga olib, o'z strategik maqsadlariga mos holda shakllantiradi. Lekin huquqiy davlatchilikning dunyo tan olgan va umumbashariy

¹ +ранг: Азизхыжаев А., Шусанов О., Азизов Х. Конституциявий шу=y=. Изоъли лу'ат. Т.: «Академия», 2001, 37–38, 140-бет; Саидов А., Таджихонов У. Давлат ва шу=y= асослари. Тошкент: ЎЗР ИИВА, 1999, 20-бет.

qoida-talablariga javob beradigan biz yuqorida 10 ta tamoyillarini bayon etdik. Bu tamoyillar huquqiy davlatning konstitutsiyaviy asosi. Ular bizning Konstitutsiyamizda to'liq aks etgan.

O'zbekistonda huquqiy demokratik jamiyatni qaror toptirish uchun jamiyatni demokratlashtirish zarur. Bunda Prezident Islom Karimov ta'kidlaganidek, 1) an'anaviy mezonga e'tibor berish va u bilan hisoblashish lozim. 2) Avval mamlakat aholisi turmushini yuksaltirish darkor. Chunki turmush ongni belgilaydi. 3) Fuqarolar ongi, tafakkurini o'zgartirish kerak. Turmushning yuksalishi o'z navbatida odamlar ongi va tafakkur tarzini o'zgartirishga olib keladi. 4) Huquqiy demokratik jamiyatga tabiiy yo'sinda, hech zo'riqish va talofatsiz erishishimiz mumkin¹. «Odamlar siyosiy ongi, siyosiy madaniyati, siyosiy faolligi yuksalib borgan sari, davlat vazifalarini nodavlat tuzilmalar va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich o'tkazib borishi zarur».

3. Fuqarolik jamiyati tushunchasi – insonning yalpi huquqlari kafolatlanadigan, mafkuraviy plyuralizm ta'minlanadigan jamiyat tuzilishi. Bunda har bir fuqaro, jumladan, O'zbekiston fuqarosi o'z ixtiyori bilan fuqarolikdan chiqishi mumkin. Fuqarolikdan chiqmoqchi bo'lganlar oldiga ma'lum shartlar qo'yiladi, ya'ni ular davlat, jamoa, fuqarolar oldida hech qanday majburiyati, qarzдор yoki davlat va harbiy sirlardan voqif bo'lmasligi kerak. Agar fuqarolikdan chiqishni iltimos qiluvchi shaxs ayblanuvchi sifatida jinoiy javobgarlikka tortilgan bo'lsa yoki unga nisbatan qonuniy kuchga kirgan va ijro etilishi zarur bo'lgan sud hukmi bo'lsa, u fuqarolikdan vaqtincha chiqarilmaydi. quyidagi hollarda O'zbekiston fuqarosi fuqaroligini yo'qotadi:

1) Chet davlatda harbiy xizmatga, xavfsizlik xizmati idoralariga, polisiyaga, adliya idoralariga yoki davlat hokimiyati idoralariga ishga kirsar.

2) Chet elda yashovchi O'zbekiston fuqarosi 5 yil davomida uzrli sababsiz konsullik hisobida turmasa.

3) Fuqarolikni soxta hujjatlar taqdim etib olgan bo'lsa.

Fuqarolikdan chiqarish O'zbekiston Prezidenti vakolatiga kiradi.

Fuqarolik jamiyati – demak, haqiqiy fuqarolardan, ya'ni uzviy bog'liqlikda bo'lgan hamda axloqiy madaniyatga tayanadigan huquqiy va siyosiy madaniyatga ega odamlardan iborat jamiyatdir. O'zbekiston «Kuchli davlatdan – kuchli jamiyat sari» konsepsiyasini ishlab chiqdi va uni izchilik bilan amalga oshirmoqda. Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarishning quyi organi bo'lgan mahallaning avvalo huquqiy asoslari yaratilmoqda. Bu Asosiy qomusimizning 105-moddasida o'z ifodasini topgan. 1993 yil 2 sentyabrda «Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari to'g'risida» qonun, 1999 yil 14 aprelda «Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari to'g'risida» qonunning yangi tahriri, 2001 yil 9 aprelda Oliy Majlis Kengashining «Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlariga saylov o'tkazishni tashkil etish to'g'risida»gi qarori qabul qilindi. 2000 yilga kelib O'zbekiston 10 mingdan ortiq, Toshkent shahrida esa 481 tadan ko'proq mahalla faoliyat yuritmoqda.

¹ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон шаёт – пировард ма'садимиз. Т.8 - Т.: Ўзбекистон, 2000, 333-бет.

Yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish-demokratik jamiyat qurushning zaruriy sharti. Fuqarolarning, ayniqsa yoshlarning siyosiy faolligini oshirish-demokratik jamiyat qurushning asosiy omilidir. Demokratik jamiyat barpo etishda fuqarolarning, yoshlarning ijtimoiy jarayonlarida faol ishtirok etishi muhim omillardan biri. Prezident Islom Karimov “Hokimiyat tuzilmalarining demokratik mazmuni ko‘p jihatdan davlatni boshqarishda fuqarolarning ishtiroki etish masalasi qanchalik hal qilinganligi bilan belgilanishi ma’lum. Fuqarolar, yoshlar davlatni, jamiyatni boshqarishda ishtirok etish, o‘zlari qanday boshqarilayotganligi haqida ma’lumot olish xuquqini anglay boshlashiga va bu xuquqdan foydalana oladigan bo‘lishishlariga erishish kerak. Shundagina davlat, uning institutlari, mansabdor shaxslar jamiyat va fuqaro oldidagi o‘z mas’uliyatlarini his qiladilar. Fuqarolar demokratik sharoitdagina ixtiyoriy ravushda mamlakat siyosiy hayotida keng ishtirok eta boshlaydilar. Fuqarolar ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishda fuqarolik jamiyati, yoshlar tashkilotlarining o‘rni katta.

1. “Kamolat” ijtimoiy yoshlar tashkiloti – bu tashkilot mamlakatda 14-28 yoshdagi yoshlarni o‘z safiga uyushtirgan. Yoshlarning soni 7 mln. dan ortiq. Hozirgi davrda harakatning boshlang‘ich tashkilotlari soni 20 ming dan ortiq, ular 4 milliondan ortiqroq yoshlarni birlashtirgan. Shuningdek, harakat tarkibida uning homiyligi asosida 7-14 yoshgacha bo‘lgan uquvchilarni birlashtirgan. **Bolalar tashkiloti** o‘z faoliyatini tarbiyaning o‘ziga xos yondashuv va usullaridan foydalangan xolda bolalar dunyoqarashiga vatanparvarlik, ijtimoiy tadbirlarda faol ishtirok etish, o‘zini o‘zi boshqarishni o‘rganishni singdirish kabi yo‘llarga qaratgan. Ijtimoiy siyosiy faollikni oshirishda saylovlar muhim o‘rin tutadi. Saylovchilarning ixtiyoriy bergan ovozlariga kura siyosiy institutlar legitimligi oshadi. Bu siyosiy ziddiyatlarning oldini olishga olib keladi. Saylovlar aholi siyosiy manfaatlarini ifoda etuvchi turli ekstremistik harakatlarni cheklab turadi, saylovlar fuqarolarning yoshlarni ijtimoiy-siyosiy ijtimoiylashuviga ko‘maklashadi. Siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Prezident Islom Karimov 2000 yil 24 yanvarda Yoshlar masalasiga bag‘ishlangan yig‘ilishda “Kamolat” yoshlarimizning chinakam suyanchi va tayanchi bo‘lsin” mavzuidagi nutqida demokratik jamiyat qurushda yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish yo‘llarini belgilab berdi. Bular: 1) Harakatning asosiy vazifasi-yoshlarni birlashtirish, jamiyatda munosib o‘rin egallashiga kumaklashishdan, ularning manfaatlarini har tamonlama himoya qilishdan iborat bo‘lishi darkor. Yoshlikka xos jo‘shqin tabiiy sog‘lom intilishlarini ro‘yobga chiqarish. 2) Odamzot o‘z ezgu maqsadiga jamoa bo‘lib erishganligini hisobga olish. 3) Tashkilotdagi yetakchilar kuchi va salohiyatidan oqilona foydalanish. 4) Jamiyatda o‘zining munosib o‘rnini topishga yordamlashish. 5) Diniy ekstremizm, terrorchilik, giyohvandlik kabi tashqi ta’sirlardan, o‘zimizning ichki xovf-xatarlardan-to‘rachilik, sansalorlik, mahalliychilik, boqibeg‘amlik kabi illatlardan asrash. 6) Oilani jamiyatning eng muhim bug‘ini deb bilish. 7) Oliy uquv yurtlarini bitirib chiqayotgan yoshlarga kamol topishida yordamlashish, adolat ustuvorligini ta’minlash, Vatan-yagonadir, Vatan-bittadir degan g‘oyani singdirish va h.k.

Demak, yoshlar tashkiloti bu ijtimoiy-siyosiy institut sifatida uning roli ijtimoiy siyosiy faollikda o‘rni beqiyosdir.

Ko'ppartiyaviylik - demokratik jamiyat barpo etishning muhim sharti (O'zbekistondagi siyosiy partiyalarning shakllanishi va faoliyatlari).

Partiya tizimi- siyosiy institutlar tushunchasi, jamiyatning siyosiy tuzilishi va jamiyat a'zolarini va davlat va jamiyat hayotida ishtirok etishning qabul qilingan hamda e'tirof etilgan qoidasi. Jamiyatda ko'ppartiyaviylik tizmi fuqorolarga turli partiyalardan nomzodlarni tanlab olish va jamiyatni davlatlashtirishda u yoki bu dasturga afzallik berishga imkon yaratadi. Ko'p partiyaviylik tizmi rivojlangan mamlakatlarda mavjud bo'lib, O'zbekiston ham o'z mustaqilligiga erishgach ko'ppartiyaviylik yo'lini tanladi. Dunyoda bundan boshqa bir va ikki partiyalik tizmi ham mavjud bo'lib kelgan. Ko'ppartiyaviylikning qaror topishi- jamiyatni demokratlashtirib borishning muhim belgisi hisoblanadi hamda ko'ppartiyaviylik turlicha yondashuviga, muqobillikka sog'lom raqobatga va samarali tanqidga olib boruvchi asosiy omildir. Hozirgi vaqtda Respublikasizda 5 ta siyosiy partiya ro'yxatga olingan va faoliyat ko'rsatmoqda, bu partiyalar haqida qisqacha to'xtalamiz.

1. O'zbekiston halq demokratik partiyasi (O'zXDP) – 1991 yil 1 noyabr da tashkil topgan. Shiori: «O'zbekiston kelajagi buyuk davlat». Partiya a'zolarining soni 580 mingdan ko'p. O'zXDP o'z saflarida keng ommani: ziyolilar, xizmatchi, dehqon, tadbirkor, yoshlarni biriktirgan. Oliy Majlisda 1995-1999 yillarda 69 deputat, 1999-2004 yillarda 50 deputat, saylangan bo'lsa, hozirgi vaqtda (2005 – 2010) parlamentda deputatalarning 23,3 foizini tashkil qiladi (2- o'rinda). Bu partiya dastlab, 1991 yilda mamlakat prezidentligiga I.Karimov nomzodini ko'rsatgan edi. O'zXDP o'z dasturiga «Yoshlar – vatan kelajagi» nomli maxsus band kiritgan. Partiya prezidentimiz olib borayotgan siyosatini to'la qo'llab-quvvatlaydi. Matbuot organi «O'zbekiston ovozi» gazetasi.

2. O'zbekiston «Adolat» sotsial demokratik partiyasi –1995 yil 18 fevralda tashkil topgan. Partiya a'zolari 40 mingdan ortiq. Partiya elektorati keng omma tabaqasini o'zida biriktirgan bo'lib, o'rta hol va extiyojmand aholi tabaqalariga tayanadi. Shiori «Elim deb, yurtim deb, yonib yashash kerak» g'oyasini ilgari surgan. Maqsadi: O'zbekistonda yashayotgan barcha millat va ellatlarning umumiy manfaatlariga mos keladigan, demokratiya tamoyillariga asoslangan, yangi ijtimoiy munosabatlarni qaror toptirish, adolatli fuqorolik jamiyatini qurish. Oliy Majlis tarkibida bu partiyadan 1995-1999 yillarda 47 ta deputat, 1999-2004 yillarda 11 ta deputat, hozirgi vaqtda (2005 – 2010) esa 10 ta deputata a'zo bo'lgan.

3. O'zbekiston milliy tiklaninsh demokratik partiyasi – 1995 yil 3 iyunda tashkil topgan, a'zolari 20 ming kishidan ko'p. Partiya o'z elektoratida ko'proq ziyolilarga suyanadi. Ijtimoiy qatlam sifatida o'rta tabqani biriktirgan. Partiyaning bosh maqsadi-milliy manfaatlar zaminida yangi o'zbek davlatining asoslarini yaratish, huquqiy davlatni qurish. Parlamentda bu partiyaning 1995-1999 yillarda 7 deputat, 1999-2004 yillarda 12 deputat, (2005 – 2010) hozirda esa 11 nafar deputati mavjud.

4. O'zbekiston Fidokorlar milliy demokratik partiyasi – 1998 yil 28 dekabrda tashkil topgan. Partiya a'zolari 60 mingdan ziyod. Shiori: Millatimiz dardiga darmon bo'laylik. Partiya elektoratining ko'chiligi yoshlar tashkil qiladi. Maqsadi: «Kuchli davladan kuchli jamiyat sari» borish, erkin bozor iqtisodiyotiga

asoslangan ochiq, demokratik huquqiy davlat qurish. Milliy, umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan adolatli fuqarolik jamiyati negizlarini barpo etish, el-yurt turmush darajasini taraqqiy topgan xalqlar va davlatlar darajasiga ko'tarish, mamlakatimizning jahon hamjamiyati orasida munosib o'rin olishga amaliy xissa qo'shishdan iborat.

Partiya hokmiyatga erishish uchun Prezident, parlament, Mahalliy davlat hokmiyati, o'zini-o'zi boshqarish idoralariga saylovlarda qatnashib kelmoqda. 1999–2004 yillarda Parlamentda 52 deputati saylangan bo'lsa, hozirgi davrda (2004–2010) Oliy Majlis qonunchilik palatasida 18 deputati (21,6%) mavjud.

2000 yil 9 yanvarda Prezident saylovchiga I.Karimov nomzodini ana shu partiya ko'rsatgan edi hamda g'olib bo'ldi. 2000 yil 14 aprelida O'zbekiston Fidokorlar milliy demokratik partiyasi "Vatan taraqqiyoti" (1992 yil 24 mayda tuzilgan) qo'shildi.

5. O'zbekiston liberal demokratik partiyasi – 2003 yil 15 noyabrda tashkil topgan. A'zolari 260 mingdan ko'p. Bosh maqsadi ishbilarmon tadbirkorlarni keng faoliyat yuritishi uchun imkoniyat yaratish. Partiya a'zolari 150 mingdan ko'p. Elektorati: tadbirkorlar. Shiori "Ishbilarmon, mardlik va shioat sohibi azmi qat'iy bir kishi ming-minglab tadbirsiz kishidan yaxshidir". O'zLDPsining Oliy Majlis Qonunchilik palatasida 41 deputati bor. Partiyaning 36 a'zosi Senatga saylangan.

1996 yil 26 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi 7-sessiyasida «Siyosiy partiyalar to'g'risida»gi qonun qabul qilindi (ungacha siyosiy partiyalar faoliyati 1991 yil 15 noyabrda qabul qilingan «O'zR da jamoat birlashmalari to'g'risida»gi qonun mavjud edi). Yangi qonun 17 moddadan iborat. Bunda Prezidentlik vakolatlarini bajarish davrida siyosiy partiya a'zo bo'lmasligi aytilgan. Yangi qonunda quyidagilar siyosiy partiyalarga a'zo bo'lmaydi: sudyalari, prokurorlar va prokuratura tergovchilari, ichki ishlar organlari, milisiya xavfsizligi xizmati xodimlari, xarbiy xizmatchilar, xorijiy dalat fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar. Siyosiy partiya tuzish kamida 8 ta hududiy sub'ekt (viloyat), shu jumladan Qoraqalpog'iston R va Toshkent shahrida yashayotgan hamda partiya birlashish istagida bo'lgan kamida 5 ming fuqaroning imzosi bo'lishi talab etiladi. (oldin 5 ta viloyatdan 3 ming imzo to'plasa bo'ldi edi). Siyosiy partiya tuzish tashabbuskorlari kamida 50 kishidan iborat bo'lib, partiya ta'sis hujjatlarini tayyorlashi, ta'sis se'zdi yo konferensiyasini chaqirish bo'yicha tashkiliy qo'mita tuzishlari lozim. Tashkiliy qo'mita tuzilgan kundan boshlab, 7 kun ichida adliya vazirligiga qo'mita haqida, rahbariyati haqida xabardor qilishi lozim. Tashkiliy qo'mita 3 oy faoliyat ko'rsatish mumkin. S'ezd yoki konferensiya chaqirish lozim. Bunda partiya Ustavi va dasturi qabul qilinishi aytilgan. Ustav qabul qilingach bir oy ichida. O'zR Adliya vazirligiga xabardor qilishi kerak. Adliya vazirligi hujatlarni 2 oy ichida ko'rib chiqadi. Ro'yxatdan o'tsa ommaviy axborot orqali e'lon qilinadi. Siyosiy partiya xar yili barchaning e'tibori uchun o'z byudjetlarini e'lon qilib boradi. Bu xaqida Oliy Majlis yo vakolat beruvchi organga xisobot taqdim etadi. Xozirgi vaqitda Adliya vazirli ro'yxatidan o'tib mamlakatimizda foliyat ko'rsatayotgan 5 ta siyosiy partiyalar mavjud.

2004 yil 30 aprelda O'zR Oliy Majlisi 14-sessiyasida «Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to'g'risida»gi qonunni qabul qildi. Barcha demokratik davlatlarda

bo'lganidek, bizda ham partiyalarning o'zaro kurashi g'oya va qarashlarning raqobati, saylovchilar ovozi uchun kurash bo'lishi shart. Endilikda bu harakatlarni amalga oshirishda davlatning o'zi moliyaviy jihatdan ta'minlashi qonunan hal etildi. Bu masala siyosiy kasb etadi. Bu qonun o'zida partiyalar moddiy manbalarni aniq ko'rsatadi. Partiyaning moliyaviy faoliyati barchaning ko'zi oldida ochiqqligini, mablag'lari qaysi yo'llar orqali kelayotganini ko'rsatadi. Shu bilan moliyaviy huquq buzarlilik uchun yuridik javobgarlikni keltirib chiqaradi.

Hozirgi kunda jahonda partiyalarning moliyaviy manbalari 3 guruhga bo'linadi; partiyalarning o'z mablag'lari, yuridik va jismoniy shaxslarning hayriya ehson va ixtiyorlari badallari hamda davlat tomonidan moliyalashtirishdan iborat.

3-slayd

Fuqarolik jamiyat asoslarini shakllantirishning asosiy yo'nalishlari

QISQACHA XULOSA

Mustaqillik yillarida respublikada demokratik jamiyat qurilishi institutlashib bordi.

Mamlakatda demokratik institutlar shakllandi.

Ko'ppartiyaviylikka o'tildi.

Hokimiyat tarmoqlarining mustaqilligi va hisob berishlari amalga oshirilmoqda;

Jamoatchilik nazoratining oshib borishi demokratik jamiyatga xos jihatlar kengaydi.

Bugungi kunda 100 ta jamoat uyushmalari; 5 ta siyosiy partiya; 2 ta ijtimoiy harakat; 3000 ta nodavlat, notijorat tashkiliy qonunchilikda fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari va kasaba uyushmalari tizimi tomonidan 28 ta yo'nalishda jamoatchilik nazoratini amalga oshirildi. Agarda Birinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga bo'lgan saylovda 2 ta siyosiy partiya va hokimiyat vakillik organlaridan 700 nafardan ziyod nomzod ishtirok etgan bo'lsa, Ikkinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga bo'lgan saylovda 47 sub'ekt - 5 siyosiy partiya, hokimiyat vakillik organi va saylovchilarning tashabbuskor guruhlaridan jami 1010 nafar nomzod qatnashdi. Bu sohada yana demokratik o'zgarishlar amalga oshmoqda. Mamlakatda ikki palatali parlamentga o'tilishi bu jarayonni yanada chuqurlashtirmoqda.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR

1. Abu Nasr Forobiyning komil inson va fozil jamoa haqidagi qarashlari nimalardan iborat?
2. Hozirgi davr demokratiyasida inson, jamiyat va davlatning o'zaro munosabatlarini aniqlang?
3. Prezident Islom Karimovning demokratik davlat va fuqarolik jamiyati qurishda inson faolligi haqidagi qarashlari qanday?
4. Fuqaro erkinligi va faolligini ta'minlash nima uchun demokratik jamiyat qurishning bosh maqsadi sanaladi?
5. Fuqarolar ijtimoiy faolligini oshirish nimalarga bog'liq.

6. Insonning ijtimoiylashuvi va faollashuv jarayonlari ijtimoiy tuzum, demokratiya, davlat siyosati, qadriyatlar kabilar bilan bog‘liqmi?

ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. -T.: «O‘zbekiston», 2003.
2. Qoraqalpog‘iston Respublikasining Konstitutsiyasi. -Nukus: «Qoraqalpog‘iston», 1993.
3. Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asr bo‘lag‘asida: xavfsizlikka tahdid: barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T.6. -T.: «O‘zbekiston», 1997, 31-40, 125-135, 149-162-betlar.
4. Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T.: «O‘zbekiston», 2000, 6,8-12, 14-15, 16-26, 28-38, 47-48-betlar.
5. Karimov I.A. O‘zbekistonning o‘z istiqbol va taraqqiyot yo‘li. T.1. -T.: «O‘zbekiston», 1996, 36-85-betlar.
6. Karimov I.A. O‘zbekistonning siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari. T.3. -T.: «O‘zbekiston», 1996, 3-54-betlar.
7. Karimov I.A. Adolat qonun ustuvorligida. T.10. -T.: «O‘zbekiston», 2002, 26-52-betlar.
8. Karimov I.A. Hayotimizning, taraqqiyotimizning huquqiy asosi. Biz tanlagan yo‘l - demokratik taraqqiyot va ma‘rifiy dunyo bilan hamkorlik yo‘li. T.11. -T.: «O‘zbekiston», 2003, 3-52, 97-120-betlar.
9. Karimov I.A. El-yurtga halol, vijdonan xizmat qilish - har bir rahbarning muqaddas burchi. Andijon viloyat xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida so‘zlangan nutq. T.12. – T.: O‘zbekiston, 2004. – 285–312-b.
10. Karimov I.A. Qonun va adolat ustuvorligi faoliyatimiz mezonini bo‘lsin. Surxondaryo viloyat xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida so‘zlangan nutq. T.12. – T.: O‘zbekiston, 2004. –313–337-b.
11. Karimov I.A. O‘zbek xalqmi hech qachon, hech kimga qaram bo‘lmaydi. T.13. – T.: O‘zbekiston, 2005. –156–223-b.
12. Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari – oliy qadriyat. – T.14. – T.: O‘zbekiston, 2006. – 61–97, 139–153, 248–265-b.
13. Karimov I.A. Yangilanish va barqaror taraqqiyot yo‘lidan yanada izchil harakat qilish, xalqimiz uchun faravon turmush sharoitini yaratish – asosiy vazifamizdir. – T.: O‘zbekiston, 2007. – 11-b.
14. Rahimov I., Zohidov A., Azizov Sh., Ayupov A. va boshq. Mustaqillik mafkurasi va O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurishning iqtisodiy, ijtimoiy va ma‘naviy negizlari. -T.: «Universitet», 2001. 232-bet.
15. Pugachev V.P., Solovlev A.I. Siyosatshunoslikka kirish. T.: «Yangi asr avlodi», 2004, 202-255-betlar.
16. O‘zbekiston: 13 yil mustaqil taraqqiyot yo‘lida. T.: «O‘qituvchi», 2004, 3-44-betlar.
17. Do‘stjonov T., Hasanov S. O‘zbekiston demokratik taraqqiyot yo‘lida. T.: Toshkent Moliya instituti, 2004, 3-180-betlar.
18. Pugachev V.T., Solovlev A.I. Siyosatshunoslikka kirish. T.: «Yangi asr avlodi», 2004, 256-275-betlar.

19. Jo'raev S. Fuqarolik jamiyati: nazariya va amaliyot. T.: ToshDShI, 2003, 38-50, 179-184, 132-200, 209-250-betlar.
20. Husanov M. O'zbekiston Respublikasida fuqarolik jamiyatini shakllantirishda saylov tizimi va saylov huquqining ahamiyati. T.: TDYuI, 2004. – 32-b.
21. Sharifxo'jaev M. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati. – T.: Sharq, 2005. – 240 b.
22. Aliev B., Hoshimov T. O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti. – T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi «Adabiyot nashriyoti», 2005. – 160 b.
23. Abdullaev M. va boshqalar. Mustaqillik: Izohli ilmiy-ommabop lug'at. – T.: "Sharq", 2006. – 528 b.
24. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari: iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy jihatlar. – T.: "Ma'naviyat", 2006. – 160 b.
25. To'xliiev N. va boshqalar. O'zbekiston iqtisodiyoti asoslari. – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashr., 2006. – 280 b.
26. Qirg'izboyev M. Fuqarolik jamiyati: nazariya va xorijiy tajriba. – T.: Yangi asr avlodi, 2006. – 204 b.

9-MAVZU. JAMIYAT IQTISODIY HAYOTINI ERKINLASHTIRISH VA DEMOKRATLASHTIRISH

MA'RUZA REJASI:

9.1. *Demokratik jamiyatda iqtisodiy hayotni erkinlashtirish tushunchasi va uning mazmuni.*

9.2. *O'zbekistonda iqtisodiy hayotni erkinlashtirish bosqichlari va ularning o'ziga xos xususiyatlari.*

9.3. *Tadbirkorlik va iqtisodiy faoliyat erkinligini ta'minlash – demokratik jamiyat rivojining zarur sharti.*

9.1. Demokratik jamiyatda iqtisodiy hayotni erkinlashtirish tushunchasi va uning mazmuni

Iqtisodiyot va demokratik jamiyatning o'zaro bog'liqligi. Iqtisodiy hayot kishilik jamiyati hayotining muhim sohalaridan biri bo'lib, inson rivojlanishi manbaini tashkil qiladi. Unda insonlar o'zlarining moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish maqsadida tirikchilik ne'matlarini va vositalarini ishlab chiqaradilar. Shuningdek, ular taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol qilishga qaratilgan faoliyatlarida o'zaro iqtisodiy munosabatlarga kirishadilar.

Iqtisodiy hayot kishilarning ijtimoiy, madaniy, siyosiy hayot sohalarining moddiy asosini tashkil etadi va ularning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Ayni paytda, jamiyatning ijtimoiy-siyosiy va davlat tizimi iqtisodiyotga jiddiy ta'sir etadi.

Sobiq totalitar, ma'muriy-buyruqbozlik tizimi sharoitida iqtisodiy hayot soxta siyosat, mafkuraviy maqsadlarga bo'ysundirilgan edi. Mafkura iqtisodiyotdan ustun bo'lib, uning rivojlanish yo'nalishlarini belgilab berardi. Bu tuzumning iqtisodiy negizini davlat va kolxoz-kooperativ mulk shakllaridan iborat umumxalq mulki deb

atalmish, egasiz mulk tashkil etardi. Davlat asosiy ishlab chiqarish fondlarining 90 foizdan ortig'iga ega bo'lib, iqtisodiyotda yakka hokimlikni o'rnatgan edi. Buning oqibatida davlat iqtisodiyotni, iqtisodiy hayotni bir markazdan ma'muriy-buyruqbozlik asosida boshqarib, nimani, ya'ni qanday mahsulot va xizmatlarni qancha miqdorda, qanday texnologiyadan foydalanib, kimlar uchun ishlab chiqarishni rejalashtirib, belgilab berar edi.

Jamiyat a'zolari ijtimoiy mulkka egalik qilish, foydalanish va tasarruf etish mulkdorlik huquqidan mahrum edilar. Tadbirkorlik, biznes bilan shug'ullanish qonun bilan man etilgan edi. Bunday faoliyat bilan shug'ullanganlar chayqovchi, yot unsur sifatida jinoiy javobgarlikka tortilar edilar.

Kishilarning mulkdan, uning natijalarini tasarruf etishdan begonalashganliklari tufayli, mehnat motivatsiyasi va ijtimoiy adolat tamoyillari buzilgan edi. Pirovard natijada sobiq ittifoq chuqur tanazzulga uchrab, tarqab ketdi.

Ma'lumki, shaxsning mulkdor bo'lish, erkin kasb tanlashi, adolatli mehnat sharoitlarida ishlash, o'zi istagan iqtisodiy faoliyat turi bilan erkin shug'ullanish hamda shunga muvofiq cheklanmagan daromad olish va yaxshi yashash imkoniyatlariga ega bo'lish kabi demokratik ijtimoiy-iqtisodiy huquqlarini amalga oshirishni faqat ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga ta'minlashga qodirdir.

Mustaqillikka erishgan O'zbekiston xalq turmush farovonligini, iqtisodiy faoliyat tadbirkorlik erkinliklarini, eng muhimi, mulkdor bo'lish imkoniyatlarini ta'minlaydigan ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga asoslangan insonparvar demokratik huquqiy davlatni va fuqarolik jamiyatini barpo etish maqsadida tub islohotlarni amalga oshirmoqda.

Shuning uchun ham O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida «bozor munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan O'zbekiston **iqtisodiyotining negizini xilma-xil shakllardagi mulk tashkil etadi**. Davlat iste'molchilarning huquqi ustunligini hisobga olib, iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik va mehnat qilish erkinligini, barcha mulk shakllarining ting huquqligini va huquqiy jihatdan bab-baravar muhofaza etilishini kafolatlaydi»¹ deb belgilab qo'yilgan.

Ushbu islohotlarning asosiy maqsadi haqida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov: «Biz tub iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishga kirishar ekanmiz, bozor munosabatlariga asoslangan iqtisodiyotni barpo etish quruq maqsad emas, degan aniq-ravshan xulosaga kelganmiz. Barcha islohotlarning-iqtisodiy, demokratik, siyosiy islohotlarning asl maqsadi insonga munosib turmush va faoliyat sharoitlarini vujudga keltirishdan iborat»², - deb ta'kidlagan.

Erkin ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotining eng muhim belgisi iqtisodiy plyuralizm bo'lib, demokratiyaning umumbashariy tamoyili hisoblanadi. Iqtisodiy plyuralizm tushunchasi mulk shakllari va xo'jalik yuritish usullarining xilma-xil bo'lishida o'z ifodasini topadi. Shu boisdan ham ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti o'z mohiyatiga ko'ra ko'p ukladli iqtisodiyot bo'lib, unda turli mulk shakllari va xo'jalik ukladlarining teng huquqligi, muvozanatda bo'lishi hamda iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik va mehnat qilish erkinligi ta'minlanadi.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.: Ўзбекистон, 2003. 11-бет.

² Каримов И.А.. Ўзбекистон буюк келажак сари. -Т.: Ўзбекистон, 1998. 281-282-бетлар.

Demokratik jamiyatga monand demokratik iqtisodiy tamoyillar erkin bozor iqtisodiyotining quyidagi tub belgilarida o'z ifodasini topadi. 1) xususiy mulk; 2) tadbirkorlik va tanlov erkinligi; 3) shaxsiy manfaatning inson xatti-harakatining bosh motivi ekanligi; 4) raqobat; 5) erkin narx tizimi; 6) hukumat, davlatning iqtisodiyotga aralashuvining cheklanganligi (qarang: 9.1-chizma).

9.1-chizma.

Demokratik jamiyatning asosi bo'lgan erkin bozor iqtisodiyotining tub belgilari

Bozor iqtisdiyoti sharoitida mulkchilik yangi shakllari va munosabatlarining xuquqiy asoslari. O'zbekistonda mulkchilik huquqiy iqtisodiy o'zgarishlarning asosi hisoblanadi. Respublikamizda mulkdor huquqi qonun bilan tan olingan va himoya qilinadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida mulkchilikni tashkil etish shakllari:

1. Davlat mulki: respublikamizdagi ma'muriy-hududiy birliklarning mulklari (kommunal mulklar ham kiradi). Davlat mulkiga: 1) yer va yer osti, ichki suvlar, o'simliklar va hayvonot dunyosi, respublika hududi doirasidagi havo havzasi. 2) O'zR boshqaruvi va davlat hokimiyati organlari mol-mulklari. 3) Respublika xalqlari madaniy va tarixiy qadriyatlari. 4) Respublika byudjeti vositalari, oliy o'quv yurtlari va h.k.

2. Xususiy mulk: o'z mol-mulkidan o'z erki bo'yicha foydalanish va tasarruf etish, unga huquqiy jihatdan xususiy egalikni bildiradi. Xususiy mulk-mulkchilikning boshqa shakllari bilan bir qator daxlsiz va davlat tomonidan himoyalaniadi.

3. Jamoa (shirkat yoki fermer) mulki: oilaning mol-mulkini, mahalla mulkini, yuridik shaxslar bo'lgan kooperativlar, ijara, jamoa korxonalarining, jamoat va diniy tashkilotlarning, turli xo'jalik jamiyatlari va shirkatlari, fererlar, assotsiatsiyalar va boshqa birlashmalar mulklarini o'z ichiga oladi.

4. Boshqa davlatlar va xalqaro tashkilotlarga qarashli yuridik va jismoniy shaxslarning mulklari: O'zbekiston hududida joylashgan va xorijiy yuridik hamda

jismoniy shaxslarga foydalanish uchun berilgan mol-mulk va nomulkiy huquqlar kiradi.

5. Mulkchilikning aralash shaklida: erishilgan bitimga ko'ra mol-mulkning ma'lum bir qismi davlat va nodavlat yuridik yoki jismoniy shaxslarga tegishli bo'lishi mumkin. Ikki tomonning hamkorligida amalga oshiriladi.

Mamlakatimizda 2006 yilgacha mulkchilikning nodavlat shakli quyidagi holatlarda o'zgardi: 1) Davlat mulkini xususiylashtirish va davlat tasarrufidan chiqarish asosida amalga oshirildi. 2) Yangi nodavlat yuridik shaxslarning mulki vujudga keldi. 3) Shaxsiy tadbirkorlik faoliyati kengaydi. Demak ko'p ukkladli iqtisodiyot quyidagilar evaziga shakllandi: 1. Davlat tasarrufidan chiqarish va davlat mulkini xususiylashtirish. 2. Yangi davlatga qarashli bo'lmagan yuridik shaxslarni tashkil qilish. 3. Xususiy tadbirkorlik asosida.

Mulkchilik shakllari munosabatlarida uning huquqiy asoslarini quyidagi qonun va qarorlar tashkil etadi.

1) O'zR Konstitutsiyasining 12-bob, 53-54-moddalarida belgilab berilgan.

2) 1991 yil 18 noyabrda O'zR Oliy Kengashining 8-sessiyasida «Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida»gi qonun.

3) 1994 yil 21 yanvarda Prezidentning «Iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi farmoni.

Tadbirkorlik to'g'risidagi qonunlar va boshqa prezident farmonlari va qarorlari mavjud.

O'zbekistonda jamiyat iqtisodiy hayotini erkinlashtirishning maqsadi va bosqichlari. O'zbekistonda shakllanayotgan **xususiy mulk ikki turdan iborat bo'ladi: birinchisi**, yakka tartibda faoliyat yurituvchi tadbirkorlarning, dehqon va fermerlarning xususiy mulki, **ikkinchisi**, ularning shirkat xo'jaliklaridagi paylari, aksiyadorlik jamiyatlaridagi aksiyalari, uyushmalardagi ulushlaridan iborat korporativ xususiy mulk. Yakka va korporativ (ulushli) xususiy mulk egalari mulkdor hisoblanib, ularning mulkka bo'lgan huquqlari, dahlsizligi davlat tomonidan himoyalandi. O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolik kodeksida» «mulk huquqi shaxsning o'ziga qarashli mol-mulkka o'z xohishi bilan va o'z manfaatlarini ko'zlab egalik qilishi, undan foydalanish va uni tasarruf etish, shuningdek o'zining mulk huquqini, kim tomonidan bo'lmasin, har qanday buzishni bartaraf etishni talab qilishi huquqidan iboratdir. Mulk huquqi muddatsizdir»¹. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida esa mulkdor huquqining daxlsizligi bilan birga, uning mas'uliyati ham belgilab berilgan. Xususan, unda «mulkdor mulkiga o'z xohishiga egalik qiladi, undan foydalanadi va uni tasarruf etadi. Mulkdan foydalanish ekologik muhitga zarar yetkazmasligi fuqarolar, yuridik shaxslar va davlatning huquqlarini hamda qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini buzmasligi shart»², deb ta'kidlangan. Xususiy mulk miqyoslarining kengayib borishiga olib keladi.

Tadbirkorlik erkinligi ayrim shaxslar va ularning uyushmalari, guruhlarining foyda, daromad olish maqsadida ma'lum sohada xo'jalik, iqtisodiy faoliyat yuritish

¹ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. Т.:19, 164-модда.

² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2003. 11-бет

erkinligini bildiradi. Bu shuningdek, u yoki bu tarmoqqa tadbirkorlarning o'z xohishlariga ko'ra kirishini va undan chiqishini ham anglatadi.

Tovarning nuqsonlari bo'yicha iste'molchining talablari u kassa yoki tovar chekini kafolat muddati belgilangan tovarlar bo'yicha esa tegishli rasmilashtirilgan texnik pasport yoki uning o'rnini bosuvchi boshqa hujjatni taqdim etgan taqdirda ko'riladi. Bunday tovarlar boshqa nuqsonsiz tovarlarga almashtirilib beriladi yoki zararning o'ri pul bilan qoplanadi. Iste'molchi huquqlarining himoya qilinishi, uning tanlash erkinligini ta'minlanishi demokratik iqtisodiy tamoyilining ro'yobga chiqarilishini anglatadi. Shuning uchun Vazirlar Mahkamasining 2002 yilda qabul qilingan muhim qarorlariga muvofiq respublikaga iste'mol tovarlarini noqonuniy olib kelinishi va sotilishining oldini olish chora-tadbirlarining ko'rilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Kishilar naf, foyda va daromad olish uchun intilib, o'zlarida bor bo'lgan qobiliyatlari va imkoniyatlarini ishga soladilar. Raqobat iqtisodiyot sub'ektlari shaxsiy manfaatlarini ryobga chiqarishning chegarasini belgilaydi. Hech kimning iqtisodiy yakkahokimlik qilishiga yo'l qo'ymaydi. Shuningdek, raqobat ishlab chiqaruvchi va sotuvchilarning iste'molchi, xaridorlar manfaati, didi, xohishini inobatga olishga bir-biridan arzonroq va sifatliroq tovarlar ishlab chiqarish maqsadida yangi texnika va texnologiyadan foydalanishga undaydi.

Erkin tadbirkorlik, raqobat va narx tizimiga asoslangan bozor iqtisodiyotida hukumat va davlatning roli cheklangan bo'ladi. Davlat bozor mexanizmining amal qilishiga ko'maklashadi. Buning uchun davlat iqtisodiyot sub'ektlari faoliyatining qonuniy bazasini yaratib, ularning faoliyat, "o'yin" qoidalarini belgilaydi. Aholining turmush darajasining barqaror o'sib borishini, kam ta'minlangan aholi qatlamlarini ijtimoiy himoyalash, boy-kambag'allar o'rtasidagi farqlarning keskinlashib ketishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida aholi daromadlarini soliqlar, transfert to'lovlari vositasida qayta taqsimlaydi, makroiqtisodiy barqarorlikni va iqtisodiy o'sishni ta'minlash maqsadida soliq, byudjet va pul-kredit vositalari orqali iqtisodiyotni tartiblaydi. Davlat bozor mexanizmi to'la-to'kis bajara olmagan vazifalarni o'z zimmasiga olib, raqobat muhitini saqlaydi, iqtisodiyot sub'ektlarining erkin faoliyatini ta'minlaydi. Hamda jamiyat uchun kerak bo'lgan mahsulotlarni ishlab chiqarishni o'z zimmasiga oladi.

Demak, O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar insonga munosib turmush sharoitlarini yaratishga, kishining erkin tadbirkorlik va mehnat qilish, tanlash erkinligini hamda mulkdor bo'lishdek muhim demokratik huquqlarini ta'minlashga, iqtisodiy hayotni demokratlashtirishga qaratilgandir.

Islom Karimovning «O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li», «O'zbekiston kelajagi buyuk davlat», «O'zbekiston bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li», «O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida», «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari», «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda», «Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz» va boshqa asarlarida mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, bozor iqtisodiyotiga o'tishning nazariy asoslari, konsepsiyasi ishlab chiqilgan.

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish konsepsiyasi uch tarkibiy qismdan iborat:

1) ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti milliy andozasi mohiyatining ta'rifi;

2) bozor munosabatlarini shakllantirishning muhim tamoyillari;

3) iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishning, tanglikdan chiqib olishning, barqarorlikni va muhim ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashning aniq yo'nalishlari.

Prezident Islom Karimovning "O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida" asaridagi asosiy ustuvor yo'nalishlar. Prezident Islom Karimovning "O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida" asari 1995 yilda chop etilgan, 269 betdan iborat bo'lib, asar 2 qismdan tashkil topgan:

1. Iqtisodiy islohotlar birinchi bosqichning yakunlari va saboqlari.

2. Iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichning vazifalari va ustuvor yo'nalishlari masalasiga e'tibor bergan.

1. **Iqtisodiy islohotlar birinchi bosqichning yakunlari va saboqlari** qismida **birinchidan**, iqtisodiy islohatlar strategiyasi va yo'lini shakllantirish mexanizm; 2) dan iqtisodiy islohatlar huquqiy negizini barpo etish; 3) dan davlat mulkini xususiylashtirish, ko'p ukladli iqtisodiyotni shakllantirish; 4) dan qishloq xo'jaligida agroislohotlarni shakllantirish; 5) dan institusional o'zgarishlarni, ma'muriy-buyruqbozlik tizimini tugatish; 6) dan narxlarni erkinlashtirish, bozor infratuzilmasini rivojlantirish, 7) dan tashqi iqtisodiy faoliyatni erkinlashtirish va jahon iqtisodiyotiga qo'shilish; 8) dan ijtimoiy kafolatni ta'minlash; 9) dan xalqning ma'naviy-ruhiy tiklanishi; 10) Iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash masalasi bayon etilgan. Mamlakatimizda mulkchilik munosabatlari 2 yo'l bilan amalga oshirildi: 1) Mulkdorlar sinfini shakllantirish, ya'ni bunda davlat mulki bosqichma-bosqich xususiylashtirilib berildi. 2) Qimmatli qog'ozlar bozorini yaratish orqali amalga oshirildi.

Asarda birinchi bosqichda 2 ta hal qiluvchi vazifa bajarilganligi aytilgan: 1) Ma'muriy-buyruqbozlik tizimi o'rniga, u tugatilib, iqtisodiy boshqaruvga o'tildi; 2) Mamlakatimizda o'ziga xos sharoitlarda bozor munosabatlari negizlari shakllantirildi.

Birinchi bosqichda 1) Bozor iqtisodiyoti infratuzilmasining huquqiy asoslari yuzaga keldi, 300dan ko'proq qonun va qarorlar qabul qilinganligi asarda aytib o'tilgan. 2) Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirishda dastlab mayda mulklar davlat tasarrufidan chiqarildi. 3) Chet el sarmoyalari O'zbekiston iqtisodiyotiga jalb qilish yo'lga qo'yildi. Shu bilan birga bozor iqtisodiyotining 3 ta mezonlari, qadriyatlari yuzaga keldi: a) tadbirkorlik; b) ishbilarmonlik; v) tijorat. Ma'naviyatda esa a) ziyoli mavqei oshdi; b) ma'rifat nuri; v) ijodkor so'zi qadrlana boshladi.

2. **Iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichning vazifalari va ustuvor yo'nalishlari** qismida Prezidentimiz 4 ta muhim ustuvor vazifani belgilab berdi:

1. **Asosiy vazifa** – davlat mulkini xususiylashtirish sohasida boshlangan ishni oxiriga yetkazish: bunda a) mulkni haqiqiy egalarga berish, b) ko'p ukladli iqtisodiyotni rahbatlantirish. Agar birinchi bosqichda mayda mulklar xususiylashtirilgan bo'lsa (1991-1994 yillarda), endigi vazifa o'rta mulklarni xususiylashtirish aytiladi.

2. **Eng muhim vazifa** – ishlab chiqarishning pasayib ketishiga barham berish va makroiqtisodiy barqarorlikni va moliyaviy, iqtisodiy barqarorlikka erishishdan iborat. Bu rivojlanish ichki qonuniyatlarga ham bog‘liqligi aytiladi.

3. **Muhim vazifa** – Milliy valyuta – so‘mni yanada mustaxkamlashdan iborat. Milliy valyuta – mamlakat hududida barcha tovar va xizmatlar uchun narxlarni ifodalash vazifasini o‘tovchi va qonuniy himoyalangan yagona to‘lov vositasidir...

Strategik vazifa – Iqtisodiyot strukturasi tubdan o‘zgartirish: xom ashyo yetkazib berishdan tayyor mahsulot ishlab chiqarishga o‘tish, uning sifatini va raqobatga bardoshligini jahon bozori talablari darajasiga yetkazish.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov ijtimoiy-iqtisodiy islohotlardan ko‘zlangan «pirovard maqsadimiz ijtimoiy yo‘naltirilgan barqaror bozor iqtisodiyotiga, ochiq tashqi siyosatga ega bo‘lgan kuchli demokratik huquqiy davlatni va fuqarolik jamiyatini barpo etishdan iboratdir¹», - deb belgilab bergan.

Respublikamizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar iqtisodiyotni davlat tasarrufidan chiqarish, unda demokratiya tamoyillari bo‘lgan iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik va tanlash erkinligini, erkin iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish orqali iqtisodiy hayotni erkinlashtirishga yo‘naltirilgandir.

Iqtisodiyotni davlat tasarrufidan chiqarish va uni demokratlashtirish, erkin ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyoti asoslarini yaratish jarayonlari bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda.

O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning **birinchi bosqichida** (1991-1994 yy.) ma‘muriy-buyruqbozlik tizimining og‘ir oqibatlarini tugatish, tanglikka barham berish va iqtisodiyotni barqarorlashtirish hamda respublikaning o‘ziga xos sharoitlari va xususiyatlarini hisobga olgan holda bozor munosabatlarining negizlarini shakllantirish vazifalarini hal qilishga kirishildi. Buning uchun quyidagilar amalga oshirildi:

1) islohotlarning qonuniy-huquqiy bazasini shakllantirish va rivojlantirish. Bu davrda mulkchilik, davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish, tadbirkorlik to‘g‘risidagi va boshqa ko‘plab bozor munosabatlarini shakllantirishga yo‘naltirilgan qonunlar qabul qilingan;

2) kichik xususiylashtirishni amalga oshirish hisobiga ko‘p ukladli iqtisodiyot negizlarini yaratish;

3) ishlab chiqarishning pasayib borishiga barham berish, moliyaviy ahvolning barqarorlashuvini ta‘minlash.

Bu davrda (1992-1994 yillarda) asosan savdo, aholiga maishiy xizmat ko‘rsatish, maxalliy sanoat korxonalarini, uy-joylarni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish jarayonlari amalga oshirildi. Buning natijasida 69 mingdan ortiq ob‘ektlar davlat tasarrufidan chiqarildi, ulardan 18,4 mingtasi xususiy mulkka o‘tdi. 3569 ta aksiyadorlik jamiyatlari tuzildi. Kichik va o‘rta tadbirkorlik sub‘ektlarining soni 80 mingga yetdi.

9.2. O‘zbekistonda iqtisodiy hayotni erkinlashtirish bosqichlari va ularning o‘ziga xos xususiyatlari

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. -Т.: Ўзбекистон, 1998. 179-бет.

O‘zbekistonda shakllanayotgan xususiy mulk ikki turdan iborat bo‘lib, 1) yakka tartibda faoliyat ko‘rsatuvchi tadbirkorlarning, dehqon va fermerlarning xususiy mulki, 2) ularning shirkat xo‘jaliklaridagi paylar, aksiyadorlar jamiyatlaridagi aksiyalar, uyushma ulushlaridan iborat kooperativ xususiy mulk. Iqtisodiy hayotni erkinlashtirish Prezidentimiz Islom Karimov tomonidan asoslab berilgan iqtisodiy islohatlarni yanada chuqurlashtirishning quyidagi ustuvor yo‘nalishlari bilan uzviy bog‘liq:

1. Xususiylashtirishni yanad chuqurlashtirish va amalda mulkdorlar sinfini shakllantirish.

2. Kichik va o‘rta biznesni rivojlantirish.

3. Iqtisodiyotga xorij sarmoyalarini keng jalb etish.

4. Mamlakat eksport salohiyatini rivojlantirish va mustahkamlash.

5. Iqtisodiyotdagi tarkibiy o‘zgarishlarni davom ettirish.

Prezidentimiz Islom Karimov “O‘zbekiston XXI asrga intilmoqda» asarida ta’kidlab o‘tganlaridek, «O‘zbekistondagi islohotlar va yangilanish jarayonlariga baho berar ekanmiz, shuni ta’kidlashni istardimki, hayotimizning barcha sohalarini erkinlashtirish yo‘li o‘z mohiyat e’tiboriga ko‘ra mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha o‘zgarishlarning asosiy bog‘lovchi bo‘g‘iniga aylanadi». Demak, iqtisodiy hayotni erkinlashtirish esa demokratik jamiyat qurishning asosi sifatida uning iqtisodiy negizlarini mustahkamlashni ta’minlaydi. Uning natijasida jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni kafolatlovchi, iqtisodiy rivojlanishni ta’minlovchi amalda o‘rta mulkdorlar sinfi shakllandi. Prezidentimiz iqtisodiy hayotni yanada erkinlashtirish yuzasidan quyidagi vazifalarni belgilab bergan edi:

1) dan Mulkdorlar sinfini shakllantirish masalasini tubdan hal qilish. Buning uchun xususiy mulkchilik yetakchi o‘rinda turadigan ko‘p ukladli iqtisodiyotni barpo etish.

2) dan, Haqiqiy raqobat muhitini shakllantirish.

3) dan Bozor infratuzilmasini rivojlantirish.

4) dan Tashqi iqtisodiy faoliyatni tashkil etish tizimini tubdan qayta ko‘rib chiqish.

5) dan, Valyuta tizimi va boozrni erkinlashtirish.

6) dan, Davlat va turli tekshiruvchi, nazorat qiluvchi organlar tomonidan korxonalarining xo‘jalik faoliyatiga noo‘rin aralashishni cheklab ko‘yish.

Ushbu vazifalarni hal qilish uchun O‘zbekistonda davlat mulki xususiylashtirishni yanada chuqurlashtirish tadbirlari o‘tkazildi. Birgina 2000-2002 yillarda 3117 ta tarmoq ob’ektlari davlat tasarrufidan chiqarilib xususiylashtirildi.

Prezidentimiz Islom Karimov 2005 yil 28 yanvarda Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma yig‘ilishida so‘zlagan nutqida hozirgi sharoitda davlat monopolizmiga barham berish uchun bozor islohotlarini chuqurlashtirish va iqtisodiyotni yanada erkinlashtirish zarurligini bayon etdi. Bunda: 1. Xususiy tarmoqlarning jadal rivojlanishini, uning mamlakat iqtisodiyotidagi ulushini ko‘paytirishini ta’minlash: a) davlat tuzilmalarining xususiy tadbirkorlik faoliyatiga aralashuvini yanada cheklash; b) qastdan bo‘lmagan qoidabuzarlikl uchun jazo

choralarini kamaytirish; v) xususiy tadbirkorlarga qo'shimcha soliq imtiyozini berish; g) ularning markazlashtirilgan tizimiga qaytishga yo'l qo'ymaslik va x.k.

Ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning **birinchi bosqichida** qishloq xo'jaligida bozor munosabatlariga mos keladigan yangi xo'jalik tizimini shakllantirish ishlari amalga oshirila boshlandi. Buning oqibatida bu sohada davlatga qarashli bo'lmagan sektor keng rivojlandi. Shuningdek, xalq xo'jaligini, uning tarmoqlari va hududlarini boshqarishning mavjud sharoitlarga mos bo'lgan tizimlari ishlab chiqildi. Narxlar to'liq erkinlashtirildi, bozor infratuzilmasining asosiy bo'g'inlari, shu jumladan, ikki pog'onali bank tizimi, moliyani va pul-kreditni tartibga soluvchi mutlaqo yangi tizim, tovar, mehnat birjalari tizimlari yaratildi. Aholini ijtimoiy himoyalash tizimi amalga oshirila boshlandi. Iqtisodiy va moliyaviy barqarorlikka erishish chora-tadbirlarining amalga oshirilishi oqibatida iqtisodiy pasayish boshqa MDH mamlakatlaridek og'ir kechmadi. Yalpi ichki mahsulot 1995 yilda 1990 yilga nisbatan faqat 18,2% kamaydi. 1995 yilda esa bu ko'rsatkich 1,2% ga pasaygan xolos. Vaholanki, YaIM hojmi MDH mamlakatlarida 40-60% ga, Rossiyada esa 48% ga kamayib ketgan¹.

O'zbekistonda mulkni tubdan isloh qilish jarayonlari izchillik bilan olib borildi va bir necha bosqichdan iborat bo'ldi.

Birinchi bosqich 1992–1993 yillarni qamrab oldi va unda xususiylashtirish jarayonlari faol amalga oshirildi. Bu bosqichda davlat uy-joy fondi, savdo, xizmat ko'rsatish tizimi, mahalliy, yengil oziq-ovqat sanoati, avtomobil transporti, qurilish tizimlaridagi mayda korxonalar xususiylashtirildi.

Ikkinchi bosqich 1994–1995 yillarni qamrab oldi va bu davr ichida yalpi xususiylashtirish amalga oshirildi. Bunda davlat nazorati shart bo'lmagan tarmoqlar (yengil sanoat, mashinasozlik, qurilish materiallari ishlab chiqarish sohasidagi o'rta va yirik korxonalar) ommaviy tarzda xususiylashtirildi.

Uchinchi bosqich, ya'ni 1996–1998 yillarda nazorat paketlari davlat mulki shaklida saqlanib kelayotgan yirik korxona va tarmoqlar isloh qilindi. Bunda Oliy Majlis va Vazirlar Mahkamasi tomonidan xususiylashtirishga jalb etilmaydigan ob'ektlar ro'yxati belgilandi. Ularga suvdan foydalanish ob'ektlari, melioratsiya tarmoqlari, muzeylar, sanepidemstansiyalar, statistik va harbiy ahamiyatdagi byudjet jamg'armalari kiritildi.

To'rtinchi bosqich (1998 yil oxiridan) xususiylashtirishdan tushgan mablag'larni davlat byudjetiga safarbar etish va hokazolarni amalga oshirmoqda. Masalan, xususiylashtirishdan tushgan mablag' 2004 yilda 78,4 mlrd. so'mni tashkil qildi².

2007 yilning boshida faoliyat ko'rsatayotgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalarining soni qariyb 350 mingtaga yetdi yoki 2000 yilga nisbatan 2,3 marta ko'paydi. Bugungi kunda kichik biznesning yalpi mahsulot (YaIM)dagi ulushi 42,1 foizni tashkil etmoqda. 2006 yilda YaIM 7,3 foizga o'sdi. Ishlab chiqarish hajmining sanoatda 10,8, qishloq xo'jaligida 6,2 foizga oshgani, investisiyalarning 11,4, qurilish-pudrat ishlarining 12,8, xizmat ko'rsatish sohasidagi

¹ Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги маълумотлари.

² Тўхлиев Н. ва бошқалар. Ўзбекистон иқтисодиёти асослари. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2006. – 125–126-б.

ko'rsatkichlarning 19,5 foizga o'sgani iqtisodiy rivojlanishning asosiy omillari bo'lib xizmat qildi.

Hozirgi paytda (2007 yil) respublikamizda 190 mingga yaqin fermer xo'jaligi faoliyat ko'rsatmoqda va ularda slkam 1,4 million kishi mehnat qilmoqda¹.

“O'zbekiston XXI asrga intilmoqda” asarida iqtisodiy hayotni yanada erkinlashtirish vazifasi belgilandi. Iqtisodiy hayotni erkinlashtirish mamlakat siyosiy hayotini, davlat va jamiyat qurilishini yanada erkinlashtirish jarayonlari bilan uzviy bog'liqdir. Bu borada Prezident I.A.Karimov “O'zbekistondagi islohotlar va yangilanish jarayonlariga baho berar ekanmiz, shuni ta'kidlashni istardimki, hayotimizning barcha sohalarini erkinlashtirish yo'li o'z mohiyat e'tiboriga ko'ra mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha o'zgarishlarning asosiy bog'lovchi bo'g'iniga aylandi”,⁴ – deb ta'kidlaganlar.

Iqtisodiy hayotni yanada erkinlashtirish esa demokratik jamiyat qurilishining asosi sifatida uning iqtisodiy negizlarini mustahkamlashni ta'minlaydi. Uning natijasida jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni kafolatlovchi, iqtisodiy rivojlanishni ta'minlovchi amalda o'rta mulkdorlar sinfi shakllanadi.

Demokratik jamiyatga xos bo'lgan tadbirkorlikning rivojlantirilishi, iqtisodiyot tarkibiy o'zgarishlarning birgalikda amalga oshirilishi tufayli O'zbekiston 1996 yildan boshlab iqtisodiy o'sish yo'liga o'tdi. BMT Bolalar jamg'armasi (YuNISEF) buyurtmasiga ko'ra markaziy va Sharqiy Yevropa hamda MDH mamlakatlarida aholining ijtimoiy farovonligini tadqiq qilish ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda yalpi ichki mahsulotning amaldagi o'sishi 2002 yilda 1989 yilga nisbatan 106,8 foizni tashkil etdi. Ayni paytda Moldovada bu ko'rsatkich 38,4%, Rossiyada 64,3%, Qozog'istonda 85,6% ni tashkil etgan².

Mamlakatda iqtisodiy o'sishga erishganlik oqibatida aholini ijtimoiy himoya qilishga va ijtimoiy-madaniy tadbirlarga ajratilgan xarajatlarning davlat byudjeti xarajatlaridagi ulushi 1997 yildagi 44,7 % dan 2003 yilda 46,1 % ga o'sgan.

Ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalarga mahallalar berilayotgan bir oylik moddiy yordam miqdori 1996-2002 yillarda 13,6 barobarga, bolali oilalarning bolalariga berilayotgan nafaqaning o'rtacha oylik miqdori esa 20 barobardan ziyodga ko'paydi³. «Obod mahalla» yilida qabul qilingan dastur asosida 1 milliard 200 million so'mlik xayriya yordami ko'rsatilgan. Ikki yoshgacha bo'lgan bolalar tarbiyasi bilan shug'ullanayotgan 400 mingdan ziyod ayolga davlat tomonidan nafaqa tayinlandi. Shuningdek, 180 mingta kam ta'minlangan oilaga qariyb 14 milliard so'm miqdorida yordam ko'rsatilgan⁴.

Islohotlarni yanada chuqurlashtirish sharoitida tashqi iqtisodiy faoliyatni tashkil etish tizimi qayta ko'rib chiqildi. Valyuta tizimi va bozorini erkinlashtirish chora-

1 Каримов И.А. Янгилашиш ва барқарор тараққиёт йўлидан янада изчил ҳаракат қилиш, халқимиз учун фаровон турмуш шароити яратиш – асосий вазифамиздир. – Т.: “Ўзбекистон”, 2007. – 4-б.

4 Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилоқда. /Биринчи қақарик Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ўн тўртинчи сессиядаги маърузаси, 1999 йил 14 апрель. –Т.; Ўзбекистон, 1999. 15-16 бет.

2 Социальный мониторинг 2003 г. Экономический рост и бедность. Внешний государственный долг. Аналитический материал. ЮНИСЕФ, 2003. С.99.

3 Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёт вазирлиги маълумотлари.

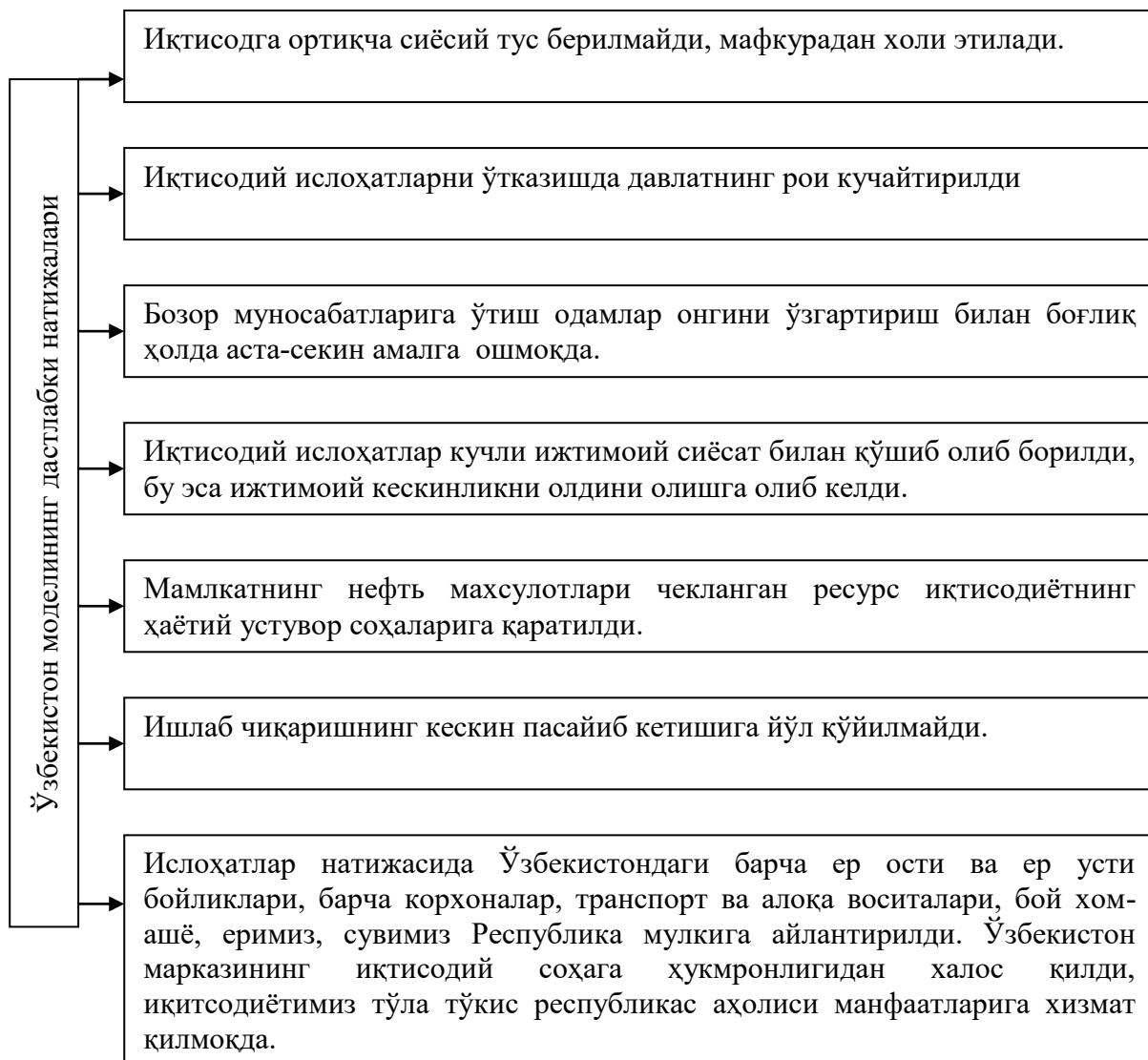
4 Халқ сўзи, 2003 йил 6 декабрь.

tadbirlari amalga oshirildi va milliy valyutamiz – so‘m 2003 yil 15 oktyabrdan joriy to‘lovlar bo‘yicha erkin almashuvi amalga oshirila boshlandi.

Iqtisodiy hayotni erkinlashtirish jarayonlari mamlakat siyosiy hayotini, davlat va jamiyat qurishlashini yanada erkinlashtirish jarayonlari bilan o‘zaro bog‘liqlikda amalga oshirilishi oqibatida uning demokratik jamiyat qurishdagi rolini va ahamiyatini yanada kuchaytiradi.

9.2-slayd

Мустақил ривожланишнинг ўтиш даврини умумлаштириш ва таҳлил этиш ислох қилишнинг Ўзбекистон модели асосли ва тўғри бўлиб чиқди деб айтиш учун тўла асос бор. Бугун уни обрўли халқаро иқтисодий ташкилотлар, жаҳоннинг кўпгина мамлакатлари тан олмоқда. Энг АСОСИЙСИ, ҳаётнинг ўзи уни тасдиқламоқда.

О‘zbekistonda kuchli bozor infratuzilmasini shakllantirishning asosiy yo‘nalishlari. Infrastruktura – takror ishlab chiqarish shartlarini ta‘minlovchi ishlab chiqarish va noishlab chiqarish tarmoqlari: yo‘llar, aloqa, maorif, sog‘liqni saqlash kabi sohalardir. Asosiy ishlab chiqarish infrastrukturasini energo-ta‘minot, transport va aloqa tarmoqlaridir. Prezident Islom Karimov «Bozor munosabatlarini shakllantirishni tegishli muhimsiz tovar, pul bozorida va mehnat resurslari bozorida xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar o‘rtasida o‘zaro aloqani ta‘minlash kerak bo‘lgan bozor infratuzilmasisiz tasavvur etib bo‘lmaydi» degan edi. O‘z-o‘zidan ma‘lumki, bozor infrastrukturasini bo‘lmasa bozor mexanizmlari to‘liq ishlay olmaydi.

Bozor infratuzilmasi – bu bozor aloqalarini o‘rnatishga va samarali yuritishga xizmat qiluvchi korxona, tashkilot va muassasalarning majmuasidir. Bozor infratuzilmasini bozor strukturasi bilan almashtirish yaramaydi. Bozor strukturasi

bozorning tarkibida amal qiluvchi bo'g'inlar (iste'mol tovarlari va xizmatlari bozori, ishlab chiqarish vositalari bozori, moliya bozori, valyuta bozori, mehnat bozori, intellektual tovar bozori, shou-biznes bozori va boshqalar)ni va bozor haroratini belgilovchi boshqa birliklarni o'z ichiga oladi.

Bozor infrastrukturasini turlari va tarmoqlari: Ishlab chiqarishga xizmat qiluvchi infrastruktura: transport, aloqa, ombor xo'jaligi, yo'l xo'jaligi, suv va energetika ta'minoti va x.k.

Tovarlar va xizmatlar muomalasiga, ya'ni savdo-sotiq ishlariga xizmat qiluvchi infratuzilma: birjalar, savdo uylari, auksionlar, tijoratchilik idoralari, reklama firmalari va agentliklar, davlatning savdo-sotiq va ularni nazorat qiluvchi muassasalari.

Moliya kredit munosabatlariga xizmat qiluvchi infratuzilma: tijorat banklari, o'z-o'zini kreditlash idoralari, sug'urta kompaniyalari, moliya kompaniyalari, soliq undirish mahkamalari, har xil pul jamg'armalari.

Aholiga xizmat qiluvchi yoki ijtimoiy infrastruktura: uy-joy, kommunal va transport xizmati, maorif, sog'liqni saqlash, aholini ishga joylashtirish firmalari va idoralari.

Axborot xizmati: iqtisodiy faoliyat uchun zarur bo'lgan har xil xabarotlar, ma'lumotlar va xabarlarni to'plash, umumlashtirish, sotish bilan shug'ullanuvchi turli kompaniyalar, firmalar maslahat idoralari va davlat muassasalari.

Bozor infratuzilmasi mustaqillik bilan birga tug'ildi va jamiyatda hayotiy zaruriyat sifatida paydo bo'ldi. Bugungi kunda mamlakatimizda bozor infratuzilmasi to'liq shakllanib bo'ldi. Infratuzilmani birdaniga yaratib bo'lmaydi, u ancha uzoq davom etadigan murakkab jarayon. Bu jarayon bosqichma-bosqich amalga oshirilib kelinmoqda. 1992 yil 28 fevralda respublika ulgurji va birja savdosi hissadorlik uyushmasi tashkil etildi. 1992 yil 5 mayda O'zbekiston davlat hissadorlik «savdo» («O'zbeksavdo») assotsiatsiyasi tuzildi va x.k.

Hozirgi kunda bozor infratuzilmasini yaratishda yangi bosqichga o'tildi. Bu bosqich respublikaning barcha qishloq aholi istiqomat joylarida bozor infratuzilmasining hamma turlarini yaratishda ijobiy ishlar qilinmoqda. Hozirgi kunda respublikada 40dan ortiq sug'urta kompaniyalari faoliyat yuritmoqda. Iqtisodiy siyosatning ustuvor maqsadlaridan biri aholini ijtimoiy jihatdan himoyalash va unga mehnat qilish uchun munosib imkoniyatlar ochib berishdir.

Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish sharoitida iqtisodiyotni erkinlashtirishning ustuvor yo'nalishlari. Prezident I.A.Karimov Ikkinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining To'qqizinchi sessiyasida qilgan ma'ruzasida respublikada demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning "bozor islohotlarini yanada chuqurlashtirish, kuchli bozor infratuzilmasini yaratish, barqaror va o'zaro mutanosib, mustahkam iqtisodiyotning muhim sharti bo'lgan erkin iqtisodiyot tamoyillarini joriy etishdan iborat",¹ muhim ustuvor yo'nalishini belgilab berdi.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. //Иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Тоққизинчи сессиясидаги маъруза. //Халқ сўзи, 2002 йил 30 август.

Ushbu ustuvor yo‘nalishni amalga oshirish uchun avvalombor xususiy sektorning mavqeini yanada oshirish va kichik tadbirkorlikni jadal rivojlantirish lozim bo‘ladi. Endilikda xususiylashtirish jarayonlari tobora ko‘proq yirik korxonalarni, ijtimoiy infratuzilma ob‘ektlarini o‘z ichiga qamrab olishi, korporativ xususiy mulk miqyoslarini kengaytirish, aksiyalarni sotishning birlamchi va ikkilamchi birja hamda birjadan tashqari bozorini rivojlantirish amalga oshiriladi.

Kichik tadbirkorlik sub‘ektlari faoliyatiga davlat va nazorat organlarining noo‘rin aralashuviga barham berish, moddiy-texnika resurslari va moliyaviy, shu jumladan, kredit mablag‘lari bilan ta‘minlanishini yaxshilash, ishlab chiqarilgan tovarlarni sotish uchun ishlab chiqarish va bozor infratuzilmalarini rivojlantirish dolzarb ahamiyatga ega. Shuningdek, shirkat xo‘jaliklarini fermer xo‘jaliklariga aylantirish hamda ularga servis xizmati ko‘rsatuvchi va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlovchi sanoat korxonalarini va qishloqlarda ularning filiallarini tashkil etish muhim ustuvorlikka ega bo‘ladi.

O‘zbekiston Prezidentining 2005 yil 14 iyundagi “Bozor munosabatlarini chuqurlashtirish va iqtisodiyotni yanada erkinlashtirish sohasidagi ustuvor yo‘nalishlar amalga oshirilishni jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmonining mazmun va mohiyati. O‘zbekistonda jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni isloh qilish hamda modernizatsiyalash maqsad va vazifalarini amalga oshirish uchun dastur qabul qilingan bo‘lib, mazkur farmon bevosita shunga bag‘ishlangan. Dasturga ko‘ra bozor islohotlarini chuqurlashtirish va iqtisodiyotni yanada erkinlashtirish sohasidagi chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalda ro‘yobga chiqarish borasida katta ishlar qilingan. Mazkur farmonda bozor islohotlarini rivojlantirish va chuqurlashtirishga to‘sqinlik qilayotgan omillarni bartaraf etish ahvoli haqidagi masala atroflicha bayon etilgan. Qonunlarning, O‘zR Prezidenti Faronlari va Qarorlari, hukumat qarorlari, idoraviy normativ hujjat loyihalari ro‘yxati tuzilgan bo‘lib, ular tizimli asosda iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish hamda iqtisodiyotni erkinlashtirishning asosiy maqsad, vazifa va ustuvor yo‘nalishlari ro‘yobga chiqarilishini ta‘minlaydi. Shuning uchun ham bu farmonda quyidagilar belgilab berildi:

1) dan tizimli asosda iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish hamda iqtisodiyotni erkinlashtirishning asosiy ustuvor yo‘nalishlari ruyobga chiqarilishini ta‘minlaydigan qonun xujjatlari va normativ-huquqiy hujjatlar ro‘yxati tuzilishi aytilgan.

2) dan, jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni isloh qilish hamda modernizatsiyalash maqsad va vazifalarini amalga oshirish Dasturini ijro etish bo‘yicha Qonun hujjatlari hamda normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinganligi va amalda ro‘yobga chiqarilayotganligi ta‘kidlab o‘tildi.

3) dan jamiyat hayotining barcha tomonlarini erkinlashtirish va yanada isloh qilish hamda ma‘muriy islohotni amalga oshirish sohasida qonunchilik bazasini takomillashtirish bo‘yicha faoliyatni muvofiqlashtiruvchi komissiya tuzish belgilab berildi.

4) dan, ushbu farmonga muvofiq qabul qilinadigan qonun hujjatlari ijro etilishini nazorat qilish Vazirlar Maxkamasi, vazirliklar, davlat qo‘mitasi va idoralar,

Qoraqalpog‘iston respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari tomonidan nazorat ostiga olinishi aytib o‘tilgan.

5) dan, Adliya vazirligiga normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini belgilangan tartibda kelishib olish, davlat hokimiyati organlari va hukumatga kiritishda monitoring o‘tkazish topshirildi.

Umuman ushbu farmon mamlakat iqtisodiyoti va har bir fuqarosi amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohatlarning aniq ijobiy natijalarini his etish bayon etilgan. (Turkiston, 2005 yil 15 iyul).

O‘zbekistonda demokratik o‘zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirish iqtisodiy ustuvor yo‘nalishini amalga oshirish uchun quyidagi chora-tadbirlar ko‘rilmoqda:

- tashqi iqtisodiy faoliyatni, valyuta bozorini erkinlashtirish, milliy valyutaning joriy operatsiyalar bo‘yicha erkin almashinuvini muntazam ta‘minlash;
- iqtisodiyot tarkibiy o‘zgarishlarini amalga oshirish va uni modernizatsiya qilish hamda import o‘rnini bosadigan mahsulotlar ishlab chiqarishni ta‘minlash;
- iqtisodiyotga xorijiy investisiyalarni jalb etish. Buning uchun tegishli investision muhit va investorlar uchun kafolat yaratish;
- ichki va tashqi investisiyalarni butun iqtisodiyotga, shu jumladan, oltin-valyuta zahiralarimizning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladigan yetakchi tarmoqlarga ustuvor ravishda yo‘naltirish;
- jahondagi nufuzli xalqaro moliyaviy tashkilotlar bilan hamkorlikni yanada kuchaytirish, dunyo iqtisodiy tizimiga integrallashuvi hamda jahon savdo tashkilotiga a‘zo bo‘lish uchun shart-sharoitlar yaratish.

Ushbu vazifalarning amalga oshirilishi bozor munosabatlarini rivojlantirish va erkin iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish, uni yanada demokratlashuviga olib keladi.

Prezident Islom Karimov 2007 yil 12 fevralda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2006 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2007 yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan majlisida 2007 yil uchun quyidagi ustuvor vazifalarni belgilab berdi:

1. Asosiy vazifa – iqtisodiyotning barqaror va mutanosib sur‘atlarda o‘sishi hamda tarkibiy o‘zgarishlar va modernizatsiyalashni ta‘minlash, uning muhim tarmoqlarini texnik va texnologik jihatdan yangilash, soliq siyosatini yanada erkinlashtirishdan iborat.

2. Ustuvor yo‘nalish – iqtisodis islohotlarni amalga oshirishda bundan buyon ham biznes, jumladan, xususiy biznes uchun zarur bo‘lgan barcha qulay sharoitlarni yaratishdan, davlatning iqtisodiyotdagi ishtirokini izchil kamaytirib borishdan iborat bo‘lib qolaveradi.

3. Muhim ustuvor yo‘nalish – xorijiy investisiyalarni, birinchi galda, to‘g‘ridan-to‘g‘ri investisiyalarni jalb etish borasidagi ishlarni har tomonlama kuchaytirish.

4. Ustuvor vazifa – ish haqi miqdorini va aholi turmush darajasini izchil oshirib borishni ta‘minlashdan iborat.

5. Eng muhim ustuvor masala – bu kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning jadal rivojlanishini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, shu asosda aholining bandligi va farovonligini oshirish muammolarini hal etishdan iborat.

6. Ustuvor vazifa – bank-moliya tizimida olib borilayotgan islohotlarni yanada chuqurlashtirish va ko‘lamini kengaytirishdan iborat.

7. Ustuvor yo‘nalish – bu kommunal xo‘jalik sohasida islohotlarni yanada chuqurlashtirishdir¹.

9.3. Tadbirkorlik va iqtisodiy faoliyat erkinligini ta‘minlash – demokratik jamiyat rivojining zarur sharti

Iqtisodiy hayotni erkinlashtirish sharoitida kichik, xususiy biznes va tadbirkorlikni rag‘batlantirish uchun soliq imtiyozlari kengaytirilmoqda, daromad solig‘i stavkalari qisqartirilib, soliq yuki yengillashtirish yo‘liga qo‘yilmoqda. O‘zRning “Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida”gi 2000 yilda qonun qabul qilinib, amaliyotga tadbiiq etilishi natijasida tadbirkorlarning huquq va manfaatlarini muhofaza qilish va kafolatlash kuchaymoqda. Bunday ijobiiy ishlar ta’sirida kichik biznes va tadbirkorlik sub’ektlarining soni 2003 y. 1 yanvar xolatiga ko‘ra 240 mingtaga yetdi. Ular yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 35 foizdan oshdi. Xususiiy sektorda iqtisodiiyotda band bo‘lgan aholining qariyb 52 foizidan ortig‘i faoliyat ko‘rsatmoqda.

Aslida Prezidentimiz Islom Karimov “O‘zbekiston XXI asrga intilmoqda”asarida xalq farovonligi g‘oyasini ilgari sura turib, farovon turmush asosi – **erkinlik, tadbirkorlik va tashabbuskorlikdan iborat** bo‘lishini bayon etgan edi. Demak, **tadbirkorlik** – farovon turmush asosi. 1997 yil 16 dekkabrda Prezidentimiz “Tadbirkorlik – iqtisodiiyot haqidagi ma’ruzasida 1)dan mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish; 2) dan, iqtisodimiz tarkibini keskin o‘zgartirish, ya’ni xom ashyo emas, tayyor mahsulot ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish; 3) dan milliiy pulimiz qadrini mustaxkamlashdan iborat vazifalarni belgilab bergan edi. Hozirgi vaqtda tadbirkorlik faoliyatining turlari quyidagilardan borat:

1. Ishlab chiqarish faoliyatini yo‘lga qo‘yish. 2. Tijorat (oldi-sotdi). 3. Moliyaviy tadbirkorlik. 4. Vositachilik. 5. Sug‘urta. 1999 yil 14 aprelda “Tadbirkorlik va tadbirkorlar faoliyatining kafolatlari to‘g‘risida”gi qonun bilan birga O‘zR Prezidentining “Iqtisodiiy islohatlarni yanada chuqurlashtirish, xususiiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni va boshqa bir qator qonun hujjatlari xo‘jalik yurituvchi sub’etlarning yangi huquqiiy maqomini yaratishga xizmat qildi.

Umuman, «**Tadbirkorlik to‘g‘risida**»gi (1995) qonunda ta’kidlanganidek, «**Tadbirkorlik – mulkchilik sub’ektlarining harakatdagi qonunchilik doirasida tovar ishlab chiqarishga, xizmat ko‘rsatishga hamda daromad va foyda olishga qaratilgan tashabbuskorlik faoliyati**»dir. Tadbirkorlikning quyidagi shakllari ham mavjud: 1) shaxsiiy (xususiiy) faoliyat; 2) yollanma mehnatga jalb qilish amalga

¹ “Маърифат”, 2007 йил 14 февраль.

oshiriladigan tadbirkorlik; 3) fuqarolar va yuridik shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan jamoa yoki qo'shma tadbirkorlik.

Demokratik jamiyatga xos bo'lgan tadbirkorlikning rivojlantirilishi, iqtisodiyot tarkibiy o'zgarishlarning birgalikda amalga oshirilishi tufayli O'zbekiston 1996 yildan boshlab iqtisodiy o'sish yo'liga o'tdi.

Bugungi kunda kichik tadbirkorlik sub'ektlari faoliyatiga davlat va nazorat organlarining noqonuniy aralashuviga barham berilmoqda. Prezident Islom Karimov 2005 yil 28 yanvarda «Bizning bosh maqsadimiz-jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va islox etishdir» ma'ruzasida iqtisodiyotni yanada erkinlashtirish xususida gapirib, xususiy tadbirkorlikka zarur resurslarni sotib olish uchun bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish kerakligini aytib o'tdi. Xususiy tadbirkorlariga qo'shimcha soliq imtiyozlari berish zarurligi ta'kidlab o'tildi. 2005 yilga kelib xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish hisobiga 425 mingdan ziyod yangi ish o'rinlari barpo qilindi. Kichik biznesning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi ortdi va 2004 yilda 35,6 foizni tashkil qildi.

Demak, farovon turmush asosi. Prezidentimiz Islom Karimov 1994 yil 16 dekabrda Prezident qururidagi I'tisodiy isloqot, tadbirkorlik va xorijiy sarmoyalar bo'yicha idoralararo Kengashning navbatdagi majlisida "Tadbirkorlik - i'tisodiyot kelajagi" mavzuida mazkur masala yuzasidan o'z fikr-muloqazalarini bayon etgan edi. Unda bozor munosabatlariga o'tishning keyingi bosshichida shuyidagi 3 ta ustuvor yo'nalishni belgilab berdi:

"Birinchii asosiy masala" - mulkni davlat tasarrufidan chis'arish va xususiylashtirish borasidagi ishlarni oxiriga yetkazishdan iborat. Isloqotning asosiy ma'nosi va kerak bo'lsa, negizi bu - mulkni qashisiy egasiga topshirish, tadbirkorlikka keng imkoniyat ochib berishdir¹.

Ikkinchii muammo va ustun yo'nalish - i'tisodimiz tarkibini keskin o'zgartirish, ya'ni xom ashyo emas, tayyor maqsulot chis'arishga, uning sifati va rashobatbardoshligini dunyo bozori talablariga javob beradigan qolga yetkazish...

Uchinchii muqim vazifa - milliy pulimiz nufuzini yanada mustaqamlash, uning Amerika dollari, nemis markasi, yapon ieni kabi dunyodagi obr'eli valyutalar bilan erkin almashuviga erishmo'sdir.

"Qar bir odam boy bo'lsa, davlat boy bo'ladi, qar oila obod bo'lsa, mamlakat obod bo'ladi". Yurtboshimiz Islom Karimov bu fikrlarini davom ettirib, 1999 yil 27 iyulda Vazirlar Maqakamasining birinchi yarmida i'tisodiy isloqotlar yakuniga bahishlangan yihilishida "Tadbirkorlik - yuksalish garovi" mavzuida ma'ruza shildi². Ushbu ma'ruzadagi ba'zi, muqim tomonlarini keltirib o'etamiz:

«Bugungi kundagi asosiy vazifamiz - tanlab olingan isloqotlar va yangilanish yo'elimizdan or'saga shaytmaslik. Oliy Majlisning XIV sessiyasidagi «O'zbekiston XXI asrga intilmo'sda» ma'ruzasida bayon shilingan i'tisodiy va ijtimoiy tara'shiyot strategiyamizning asosiy yo'nalishlarini amalga oshirishdir».

¹ Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан sh'olsin. 2-том. Т.: «O'zbekiston», 1996, 336-337-betlar.

² Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ka'et - пировард ма'sсадимиз. 8-том. Т.: «O'zbekiston», 2000, 39-58-бет.

Bugungi kundagi asosiy vazifamiz - xalq turmushini yaxshilashdir, toki diyorimizda yashayotgan qar bir inson o'zi va oilasi misolida o'z farovonligi ortib borayotganini qis qila olsin.

Bugungi kundagi asosiy vazifamiz - mustaqilligimizni yanada mustaqkamlash, mamlakatimizning xalqaro obro'sini oshirish. Xonadonimizdagi xavfsizlik, barqarorlik, tinchlik va totuvlikka nisbatan bo'layotgan qar turli taqdid va xavf - xatarlarga nisbatan ogoq va qushyor turishdir».

Umuman, «Tadbirkorlik to'g'risida»gi (1995) shonunda ta'kidlanganidek, «Tadbirkorlik - mulkchilik sub'ektlarining qarakatdagi shonunchilik doirasida tovar ishlab chiqarishga, xizmat ko'rsatishga qamda daromad va foyda olishga sharatilgan tashabbuskorlik faoliyati»dir.

Tadbirkorlikning shuyidagi shakllari mavjud:

- a) shaxsiy (xususiy) faoliyat;
- b) yollanma meqnatni jalb qilib, amalga oshiriladigan tadbirkorlik;¹
- v) fuqarolar va yuridik shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan jamoa yoki shoshma tadbirkorlik.

Barqarorlik dasturini ishlab chiqishda tanglik hodisalarining oldini olish, iqtisodiyotning qay holatdaligini ifodalovchi mezon bo'lib, xizmat qiluvchi ko'rsatkichlarni yaxshilash, tanglikka olib keluvchi ichki sabablarini o'rganish, uni bartaraf etish tadbirlarni amalga oshirish kerak.

Barqarorlashtirish siyosati – bu avvalo makroiqtisodiyotda muvozanatni saqlash, ishlab chiqarishning keskin pasayishiga va ommaviy ishsizlikka yo'l qo'ymaslik.

Barqarorlashtirish siyosatining maqsadi – boshqarib bo'lmaydigan, iqtisodiy pasayishga olib kelishi mumkin bo'lgan ichki va tashqi muvozanatsizlikdan chetlab o'tish, zarur bo'lgan taqdirda uni to'g'rilashdan iborat.

Makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning jahon tajribasidagi xilma-xil yondashuvlar quyidagilardan iborat:

1. Monetar yondashuv – deb atalib, chuqur iqtisodiy o'zgarishlarni ta'minlaydi. Monetar yondashuv deb bunda pulning qadrsizlanish darajasini pasaytirib turishga, pul masalasini hamda to'lovga qodir bo'lgan jami talabni keskin kamaytirish hisobiga pul muomalasini barqarorlashtirishga asoslangan. Bu xil yondashuv chuqur iqtisodiy qayta o'zgartirishlarni ta'minlamaydi, aksincha, ko'pincha ishlab chiqarishning moddiy xajmlari kamayishiga, investisiya faoliyati to'xtab qolishga olib keladi. Monetar hech qachon ishlab chiqarishni tanglikdan olib chiqishga qodir bo'lgan yagona yo'naltiruvchi va hal qiluvchi kuch bo'lgan emas. Barqarorlashtirish dasturini ishlab chiqarishda ana shu qattiq monetarizmga tayanmaslik kerak. Balki muvazanatga keltirgan monetar siyosatning asosiy tarmoqlarni, ishlab chiqarishni tarkiban qayta tashkil qilishni yo'lga qo'yish kerak.

2. Fiskal yondashuv – (soliqlar siyosati hamdir) – ishlab chiqarishni va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishni rag'batlantirishga, tarkibiy qayta tashkil qilishlarni amalga oshirishda ko'maklashishga, iqtisodiyotda nomutanosibliklarga barham berishga asoslangan yondashuv. Bunda bir me'yorda qattiq moliyaviy va

¹ Янги Ёзбекистоннинг 7 зафарли йсели. Т.: «Шарф», 1999, 120 – бет.

pul-kredit siyosati o'tkaziladi, tovar bilan qoplashning iloji bo'lmagan ortiqcha talablarni cheklash bo'yicha tadbirlar bilan uzviy bog'lab olib boriladi.

3. O'zbekistonning o'ziga xos yondashuvi: duchor bo'lgan tanglikdan, uzoqqa cho'zilgan chuqur tanglikdan ijtimoiy larzalarsiz va portlashlarsiz eson-omon chiqishdan iborat bo'lib, bunga faqat ishlab chiqarishga tayangan holdagina erishish mumkin. 1999 yil 16 fevralda Vazirlar Mahkamasi yig'ilishida islohotlar islohot uchun emas, inson manfaatlari uchun degan tamoyilni ilgari surdi. O'zbekiston o'ziga hos bu yondashuvda aholini ijtimoiy himoya qilish, ijtimoiy adolat, ijtimoiy muhofaza qilish masalalariga diqqat qaratdi. O'zbekiston iqtisodiy rivojlanishning jahon tajribasini, uning ayrim xususiyatlarini o'rganish, ularga amal qilish bilan birga uning milliy xususiyatlari, demografik belgilari, bosqichma-bosqich asosida amalga oshirishga alohida e'tibor bermoqda. Masalan, agar 1991-1994 yillarda mayda xususiylashtirilgan bo'lsa, 1994-2000 yillarda o'rta mulklar davlat tasarrufidanchiqarish yo'lga qo'yildi va h. k.

QISQACHA XULOSA

Prezident I.A.Karimov iqtisodiy hayotni yanada erkinlashtirish yuzasidan quyidagi vazifalarni belgilab bergan:

Birinchidan, mulkdorlar sinfini shakllantirish masalasini tubdan hal etish. Buning uchun xususiy mulkchilik yetakchi o'rinda turadigan ko'p ukldli iqtisodiyotni barpo etish.

Ikkinchidan, haqiqiy raqobat muhitini shakllantirish.

Uchinchidan, bozor infratuzilmasini rivojlantirish.

To'rtinchidan, tashqi iqtisodiy faoliyatni tashkil etish tizimini tubdan qayta ko'rib chiqish.

Beshinchidan, valyuta tizimi va bozorni erkinlashtirish.

Oltinchidan, davlat va turli tekshiruvchi, nazorat qiluvchi organlar tomonidan korxonalarning xo'jalik faoliyatiga noo'rin aralashishni cheklab qo'yish.

Ushbu vazifalarni hal qilish uchun O'zbekistonda davlat mulkini xususiylashtirishni yanada chuqurlashtirish tadbirlari olib borildi.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR

1. Bozor iqtisodiyotining mohiyati va asosiy belgilarini bayon eting?
2. Demokratik jamiyat iqtisodiy hayotni erkinlashtirish tushunchasi va mazmunini nimalar tashkil qiladi?
3. Prezident Islom Karimovning "O'zbekiston – bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li" asarida qanday prinsiplar izohlab berilgan?
4. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida davlat boshqaruvi qanday yo'llar bilan nomarkazlashtiriladi?
5. Raqobatning demokratik jamiyatni barpo etishdagi o'rni qanday?
6. Bozor infratuzilmasi qanday yo'llar bilan shakllantiriladi?

ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. -T.: «O‘zbekiston», 2003, 13-15-betlar.
2. Karimov I.A. O‘zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo‘lida. T.3. - T.: «O‘zbekiston», 1996, 175-181, 183-191, 202-226, 227-246-betlar.
3. Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asr bo‘lag‘asida: xavfsizlikka tahdid: barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T.6. -T.: «O‘zbekiston», 1997, 31-40, 125-135, 149-162-betlar.
4. Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T.: «O‘zbekiston», 2000, 6, 8-12, 14-15, 16-26, 28-38, 47-48-betlar.
5. Karimov I.A. O‘zbekistonda demokratik o‘zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yo‘nalishlari. -T.: «O‘zbekiston», 2002.
6. Karimov I.A. El-yurtga halol, vijdonan xizmat qilish - har bir rahbarning muqaddas burchi. Andijon viloyat xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida so‘zlangan nutq. T.12. – T.: O‘zbekiston, 2004. – 285–312-b.
7. Karimov I.A. Qonun va adolat ustuvorligi faoliyatimiz mezonini bo‘lsin. Surxondaryo viloyat xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida so‘zlangan nutq. T.12. – T.: O‘zbekiston, 2004. –313–337-b.
8. Karimov I.A. O‘zbek xalqi hech qachon, hech kimga qaram bo‘lmaydi. T.13. – T.: O‘zbekiston, 2005. –156–223-b.
9. Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari – oliy qadriyat. – T.14. – T.: O‘zbekiston, 2006. – 61–97, 139–153, 248–265-b.
10. Karimov I.A. Yangilanish va barqaror taraqqiyot yo‘lidan yanada izchil harakat qilish, xalqimiz uchun faravon turmush sharoitini yaratish – asosiy vazifamizdir. – T.: O‘zbekiston, 2007. – 11-b.
11. Rahimov I., Zohidov A., Azizov Sh., Ayupov A. va boshq. Mustaqillik mafkurasi va O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurishning iqtisodiy, ijtimoiy va ma’naviy negizlari. -T.: «Universitet», 2001. 232-bet.
12. Pugachev V.P., Solovov A.I. Siyosatshunoslikka kirish. T.: «Yangi asr avlodi», 2004, 202-255-betlar.
13. O‘zbekiston: 13 yil mustaqil taraqqiyot yo‘lida. T.: «O‘qituvchi», 2004, 3-44-betlar.
14. Do‘stjonov T., Hasanov S. O‘zbekiston demokratik taraqqiyot yo‘lida. T.: Toshkent Moliya instituti, 2004, 3-180-betlar.
15. Sharifxo‘jaev M. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati. – T.: Sharq, 2005. – 240 b.
16. Aliev B., Hoshimov T. O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti. – T.: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi «Adabiyot nashriyoti», 2005. – 160 b.
17. Abdullaev M. va boshqalar. Mustaqillik: Izohli ilmiy-ommabop lug‘at. – T.: “Sharq”, 2006. – 528 b.
18. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari: iqtisodiy, ijtimoiy va ma’naviy jihatlar. – T.: “Ma’naviyat”, 2006. – 160 b.

èøëàðíë áîøqàðèø tushuniladi. Ìàhàëëëë o‘zini o‘zi áîøqàrìsh demokratik tamoyillar asosidagi boshqaruvdir. Uning àññëë áãëëëàðë quyidagilardan iboratdir:

1) mazkur organlarning fuqarolar tomonidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri ñàëëàíëëëë;

2) ìàhàëëëë àhàìëyòàà ýàà áó‘ëàáí o‘zini o‘zi boshqaruvning íëñààòàí íòñòàqëëëëë. Ìàhàëëëë o‘zini o‘zi áîøqàðìsh ìðãàíëàðë ààëëò boshqaruvéíëá unsurëàðëíë òàøëëë ýòààë. Shu bilan birga, ular æíëëàðãàãë mahalliy ààëëò ìðãàíëàðë tizimiga taalluqli bo‘lmaydi.

Ìàhàëëëë o‘zini o‘zi áîøqàðìsh ìðãàíëàðë fuqarolar tomonidan saylanishligi, shuningdek, ìàhàëëëë àhíëëíëá ààëëëàðë ñëòàòëãàãë ðàñíëë vazifalarëà àëíàáí ham ààëëëëë òëçëíëíëá òàðëëáëë qëñíëàðëãàáí àëðëãëð. Bu organlaríëá ëqòëñíàëë àà èæòëííëë ñíhàãããë òàíëëyòëàðë àhíëë ó÷óí beqiyos àhàìëyòàà ýàãëëð. O‘zini o‘zi boshqarish ìðãàíëàðíàà ààëëò boshqaruvë áó‘g‘ëíëàðëãà íëñàòàí áððíëðàòëçíàà áàðëëëø èàìðíq áó‘ëàãë. Áíà óó áàð÷à íjobiy òàçëëàòëãð ñàëëàíóà÷ë ìàhàëëëë o‘zini o‘zi áîøqàðìshíë àãííëðàòëy qààðëyòëàðëãàáí àëðëãà àëëàííshiga imkoniyatlar yaratdi.

Ìàhàëëëë o‘zini o‘zi áîøqàðìsh íàçàðëyasi àãñòëãà XVIII asrning ikkinchi yarmida g‘àðáëë Áàðñíàà paydo bo‘ldi. Uíëá òàãëàòë àà jamiyatdagi o‘ðíë ìàhàëëëë híëëëyòëàð àà æàííà o‘çëíë o‘çë áîøqàðèø ìðãàíëàðëíëá fuqarolar tomonidan ñàëëàíëø prinsipi g‘íyëàðë àëëáí áíg‘ëëqàëð. Yáíãë òàðëðííng ilk davrida fuqarolar tomonidan saylanadigan o‘zini o‘zi boshqarish ìðãàíëàðíning íòñòàqëëëëë ëííòàíòëyñë, óëàðíëá qëøëíq æàííëàðë àà øàhàðëàðãàãë èøëàðãà ðàhààðëëë qëëëøëãà ìàðëàçíy hokimiyatga nisbatan alohidaëëk hamda boshqaruvning mustaqilligiga imkoniyat yaratadi. Bó ìðãàíëàðga àããëò boshqaruví ñíhàñëãàá òàøqàðëãàãë alohida bir áó‘g‘ëí ñëòàòëãà qàðàsh rusumga kirdi.

1985 éëë 15 íëòýáðãà Áàðñíà Èòòëòíqë òíííëãàá qàáóë qëëëíàáí «Ìàhàëëëë o‘çëíë o‘çë áîøqàðèø òó‘g‘ðëñëãàãë Áàðñíà Xàðòëyñë»íëá 3-ííãàñëãà áó òóóóí÷à qóëëãàãë÷à èòíàãëáíãë: «Ìàhàëëëë o‘çëíë o‘çë áîøqàðèø àããàíàà, ìàhàëëëë o‘çëíë o‘çë áîøqàðèø ìðãàíëàðëíëá o‘ç ìàñúóëëëãëãà, ìàhàëëëë àhíëë ìàíóààòëàðë àññíëãà, qííóíëàð àíëðàñëãà uning àããëò èøëàðëíëng àëñàðëyò qëñíëë áîøqàðèøí àà óíë ðããë óããàëëë íëø qíáëëëyòëãà àëðëëãàë. Áó hóqóqëàð ýðëëí, ýøëðëí, òáíã, òó‘g‘ðëãàáí-òó‘g‘ðë óíóíëë ñàëëíãëàðãà ñàëëàíãàáí àúçíëàðãàáí éáíðàò éáíãàøëàð ,ëë ìàæëëñëàð òíííëãàáí àìãëãà ìøëðëëãàë. Êáíãàøëàð ,ëë ìàæëëñëàð o‘çëàðëãà hëñíáíòëàð áàðëá áíðóá÷ë èæðíëy ìðãàíëàðëãà ýàà áó‘ëëøë íóíëëí. Áó qíëãàëàð óóqàðíëàð ìàæëëñëàðëãà, ðãòãðáíáóíëàðãà ,ëë óóqàðíëàð òó‘g‘ðëãàáí-òó‘g‘ðë èøëðííë ýòëøëíëá qííóí éó‘ë qó‘ëãàáí áîøqà øàëëëàðëãà íóðíãààò ýòëøíë ëñòëñíí ýòíàëëë».

G‘arb jamiyatshunos íëëíëàðí ìàhàëëëë o‘çëíë-o‘çë áîøqàðèøãà àíëð òóóóí÷àëàðíng quyidagi **nazariy jihatlarini** ham ishlab chiqqanlar. **Birinchi nazariyaga** áëíàáí, «ìàhàëëëë áîøqàðóá» àããàíàà «àããëò áîøqàðóáëãàáí qóëëãàãë áàð÷à ààðàæãëàðíë, «ìàhàëëëë híëëëyò» àããàíàà esa «ñàëëàíãàáí éáíãàø àà óíëá èæðíëy ìðãàíëàðë àíñëòàñëãà o‘ç ñàëëíãë÷ëàðë ìàíóààòëàðëíë èòíàà ýóóá÷ë àà hàðãëò qëëóá÷ë òàøëëëíòëàð» tushuniladi. Shuningdek, «ìàhàëëëë o‘çëíë o‘çë áîøqàðèø» ýñà - «íëëëëë áîøqàðóáãàáí qóëë ààðàæãàããë àãííëðàòëë ààòíííí àëðëëëãàðíëá ìàhàëëëë àhíëë ìàíóààòëàðë àññíëãà æàííàò÷ëëë íóáííëàðëíëng àëñàðëyò qëñíëë íóáíòëqëàøòëðëø àà áîøqàðèøë»àëð.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 105-moddasida o‘zini o‘zi boshqarish organlariga quyidagi huquqiy ta’rif berildi: **“Shaharcha, qishloq va ovullarda, shuningdek ular tarkibidagi mahallalarda fuqarolarning yig‘inlari o‘zini o‘zi boshqarish organlari bo‘lib, ular ikki yarim yil muddatga raisni (oqsoqolni) va uning maslahatchilarini saylaydi. O‘zini o‘zi boshqarish organlarini saylash tartibi, faoliyatini tashkil etish hamda vakolat doirasi qonun bilan belgilanadi”**. Konstitutsiyaviy asosdan kelib chiqib, 1999 yil 14 aprelda qabul qilingan “Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida»gi (yangi tahriri) Qonunning 1-moddasida fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish tushunchasi quyidagicha ta’riflandi: **«Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarishi – fuqarolarning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari bilan kafolatlanadigan, ularning o‘z manfaatlaridan, rivojlanishning tarixiy xususiyatlaridan, shuningdek, milliy va ma’naviy qadriyatlardan, mahalliy urf-odatlar va an’analardan kelib chiqqan holda mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal qilish borasidagi mustaqil faoliyatidir»**. Qo‘rinib turibdiki, mamlakatimizda o‘zini o‘zi boshqarish organlari tizimi tushunchasi va uning huquqiy maqomlari rivojlantirildi va ular ilg‘or demokratik mamlakatlardagi huquqiy mezonlar darajasida ifodalana boshlandi.

Ilahëëëë o‘çëië o‘çëë áîøqàðèø, mashhur olim Äëâëñëñ ää Ôîêâëëíëíâ òàèqëië÷à, “øóíäâë äèð ñë,ñëë èíñòèòóòëë, ó íàòàqàò ñë,ñàò÷ëëàð ó÷óí, äàëëë, óíóíàí äàð÷à ôóqàðîëàð ó÷óí äèð ìàèòàäàëð. Áó èíñòèòóòäâ ôîñ áó‘ëäâí èìêîëýòëàð øó qàäàð ðëñàë-ëë, ó ôóqàðîëàðîëíâ êâíâ ñë,ñëë èøèèðîëë ó÷óí øàðð-øàðîëòëàð ýðàòëá äàðäâë. O‘çëië o‘çëë áîøqàðèø îðââíëàððë ñë,ñëë ìäââíëýò ýëâíâíòëàððëië øàëëëâíòëððëiëâ hàì äâqë,ñ ììëëëàëð. Îòëð îqëäâòäâ áó îðââíëàð òâîëëýòë ñë,ñëë òëçëiëíâ äèð áóòóí äàðqàðîðëëäë äâ ìîñëàøóâ÷âíëëëë òâíîiëäâ äâðäâë. Îëëëàò æâíââëë èíñòèòóòëàðñëç hàì ýðëëí hòëóíàò øàëëëâíòëððëë íóîëëí. Lâëëí ó ýðëëíëëëíâ hàqëqëë ðòhëýòëââ ýââ áó‘ëâ îëîäëëë».

XX asrning ikkinchi yarmida 2-nazariya paydo bo‘ldi. Bu «**uîíóíëë ôàðîâîñîëë äââëëàòë**» íàçàðëýñë äëëâí áîg‘ëëq holda íóíëòëîäë (o‘zini o‘zi boshqarishga doir) èíîâîñòëý hàì îäëâí áó‘ëäë. Íóíëòëîäëòâòëàð æâîëýòíëíâ äàð÷à òàââqàëàððë ìâíòààòëàððëë òâíîiëíâ÷ë äâ qo‘ðëqëîâ÷ë èæòëíëë òëçíàò êó‘ðñàòëø vositasi ñëòàòëââ qàðäëëë. Yevropa, Shimoliy Amerika va Yaponiya kabi ìâíëâêàòëàðäâ îíóíëòëîäë êâíââòëàð **maqomi** hòqóqëë æëhàòäâí íóíëòëîäë ijroiya áîøqaruvëdan yuqori qo‘yilgan bo‘lib, ôëàðîëíâ **ââêîëàòëââ qóëëâââëëàð èëðäâë**: ìàhàëëëë áðæâòíë qàáóë qëëëø, ðqîðë òàøëëëíðëàð ôîííëäâí hàë qëëëíâââí äéðëí ìàñàëàëàð áó‘ëë÷à ìâú,ðëë qàðîðëàð qàáóë qëëëø, ìàhàëëëë ñîëëqëàðîë æîðëë ýòëø, qàðçëàð îëëø äâ ôëàðîë èòëàòëø ìàñàëàëàððëë hal etish, íóíëòëîäëòâòââ qàðàøëë íóëëíë òàñàððóòó ýòëø, shuningdek, êó‘í÷ëëë äââëàòëàðäâ îíóíëòëîäëòâòíëíâ èæðîëý ðàhââðëëë îðââíëàððëë òàøëëë ýòëø äâ ôëàðîë íàçîðàò qëëëø, ìàhàëëëë ðâòâðâíâíòíëàððëë äâëëëëàò. **ÄQØ** ijtimoiy-siyosiy hà,òëââ ham íóíëòëîäëòâòëàð íóhëí ó‘ðëí ýââëëäëâí. Chóíëë, bu mamlakatda **íóíëòëîäë boshqaruv ôóíëòëýëàðîíë ìâàðëàçëàøëððë îðëíóëíë** êâíâ qo‘ëëâíëëââë. Íóíëòëîäë ìàòââëàð, øëòíóíâëàð, êóòóáâíâëàð, ñâíëòâðíâ èòëàðë, ñóâ äëëâí òâíîiëäâ, îàðëëàð, íg‘ëíâ qàðøë òëçíàòëàðîë áîøqàðèø asosan íóíëòëîäë êâíââòëàð òàñàððóòëàðdir. Äéðëí

iaieäèàòèàðäâ (iañäëäí, ÆÔÐda) êáíäàøèàð o‘ç äâêîèàòèàððèè èæðîèý îðääîèàðää ääðèò hóéóèèää ham ýäääèðèàð.

Uzoq yillar mahalla tarixi va sotsiologiyasini tadqiq etgan amerikalik olim D.Karlayl quyidagilarni yozadi: "Oila va do'st-yoronlar mahalla turmushining bosh asosi bo'lib kelgan va shundayligicha qoladi. U shaxsiy munosabatlar tamal toshi sanaladi. Ular "sulola" deb ataluvchi, kishilarni birlashtiruvchi va ajratuvchi o'ta muhim tarmoq tuzilmasini yaratdi. Yaqinlik munosabatlariga asoslangan va nasl-nasab prinsiplari bilan metinlashgan mahalla o'zbeklar dunyoga keladigan, tarbiyalanadigan va odatda o'zining butun hayotini o'tkazadigan joy hisoblanadi. Do'stlik barqaror tushuncha bo'lgan mahallada moyillik singdirilgan bo'ladi. Hamma mahalla tevaragida parvona bo'lar, shaxsiy sadoqat butun shahar bo'ylab tarqalar, ba'zan esa butun boshli mintaqani qamrab olar edi. Bunday an'anaparastlik sharoitida kimningdir tajribasi shaxsiy muloqotlar doirasi tasarrufidan tashqariga ham zudlik bilan tarqalib ketadi. Shaxs har qanday masofadan turib sulola a'zolarining nikoh tantanalari, marosimlarida qatnashishi mumkin. Rang-barang oilaviy-qarindoshchilik aloqalarining mahalladan tashqarida ham kundalik turmushda toshi bor, lekin ular mahallaniki singari tosh bosa olmaydi.

Sobiq SSSR davrida mahallaning mazmuni va vazifalari butunlay izdan chiqqan edi. Bu davrda mahallalar o'zining huquqiy maqomini yo'qotdilar. Ularning asosiy faoliyati sobiq kommunistik partiyaning mahalliy tashkilotlarini qo'llab-quvvatlashdan, shuningdek, mahalliy an'ana va urf-odatlar, odob-ahloq me'yorlarini tashviqot-targ'ibot qilish, oilalardagi marosimlar va boshqa tadbirlarni o'tkazishda kommunistik partiyaning "ko'z va qulog'i" bo'lib turish kabilardan iborat bo'lib keldi. Bu davrda qadimdan ma'naviyat, ta'lim va tarbiya masalalarini hal etib kelgan mahallalarning o'zni deyarli yo'qqa chiqarildi.

Mustaqillik davriga kelib fuqarolarning mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining qonuniy maqomini mustahkamlashga, ularni fuqarolik jamiyatining asosiy institutiga aylantirishga doir jiddiy islohotlar amalga oshirildi. O'zbekistonda mahallalar milliy mustaqillik davriga kelibgina, o'zini o'zi boshqarish organiga aylandi. O'zbekiston Konstitutsiyasi mahalla maqomini fuqarolarni o'zini-o'zi boshqarish organi sifatida mustahkamladi. Mamlakatda shaharcha, poselka, qishloq, ovul va mahalla fuqarolar yig'inlari o'zini o'zi boshqarish organlari huquqiy maqomini oldilar. Jumladan, mustaqillik davrida mamlakatda 10 mingga yaqin o'zini o'zi boshqarish organlari shakllangan bo'lsa, ulardan 8142 tasini mahalla fuqarolar yig'inlari tashkil etadi. Mahalla mustaqil tashkilot sifatida qaytadan mustahkamlandi va ularning aksariyati o'zining qadimgi nomlarini va xalq o'rtasidagi obro'-e'tiborlarini qaytadan tiklab oldilar.

Konstitutsiyaviy asosdan kelib chiqib o'zini o'zi boshqarish organlari haqidagi qonunlar, huquqiy hujjatlar qabul qilingan:

1. 1993 yil 2 sentyabrda «Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida»gi qonun. Bu qonunga, yangi tahrirdagi o'zgaritirish kiritildi.

2. 1999 yil 14 aprelda «Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida»gi qonunning yangi tahriri qabul qilindi. Uning 1-moddasiga ko'ra Konstitutsiya, qonunlar bilan, milliy va ma'naviy qadriyatlar, mahalliy urf-odatlar

va an'analardan kelib chiqqan holda mahalliy ahamiyatga ega masalalarni hal qiladigan mustaqil faoliyatdir.

2002 yil 29 avgustda Oliy Majlis 9-sessiyasida Prezident ta'kidlaganidek, hayotimizni erkinlashtirish yo'llarigi yana bir muhim yo'li-markaziy va yuqori davlat boshqaruvi idoralari vazifalarini davlat hokimiyatining quyi tuzilmalariga, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich o'tkaza borishni ta'minlaydi».

3. 2003 yil 12 dekabrda «Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqol) va uning maslahatchilari saylovi to'g'risida»gi qonun qabul qilingan.

Mahalliy o'zini-o'zi boshqarishning demokratik tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. Demokratiya, oshkoralik, fikrlar xilma-xilligi tamoyili.
2. Vorislik tamoyili.
3. Ijtimoiy munosabatlarni demokratlashtirish.
4. Yuksak ma'naviyat tamoyili.
5. Mahalla xavfsizligini ta'minlash tamoyili.
6. Fuqaro yig'ini raisi (oqsoqoli) va maslahatchilarining mas'uliyatini his qilish tamoyili.
7. Ijtimoiy himoya, ijtimoiy adolat, ijtimoiy kafolat tamoyili (jamoatchilik va o'zaro yordam).
8. Kengash, mashvarat (maslahatlashish) tamoyili.
9. Insonparvarlik.
10. Mustaqillik va h.k.

Bu boshqaruvlar sifat va miqdor ko'rsatkichlari orqali amalga oshiriladi.

Sobiq Sho'ro davridan ma'muriy-buyruqbozlik tamoyili quyidagi tamoyillarga asoslangan edi:

1. Byurokratlarcha markazlashuv.
2. Nomenklatura (yuqoridan ro'yxat asosida tayinlash) boshqaruvi.
3. O'ziga-o'zi xizmat qilish, shaxsiy manfaatlarni ustun qo'yish.
4. buyruqbozlik (majburlash, dahshatli qarorlar chiqarish).
5. Demokratiyani tan olmaslik.
6. Rasmiyatchilik (qog'ozbozlik).
7. Mahdudlik (mahfiy ma'lumotlar asosida boshqarish).
8. Konservatizm va h.k.

10.2. Mustaqillik yillarida "Mahalla"ning demokratiya maktabiga aylanishi

"Kuchli davlatdan kuchli fuqarolik jamiyati sari" tamoyili o'z-o'zidan ma'lumki, u davlat organlarining vakolatlarini asta sekilik bilan bosqichma-bosqich fuqarolik jamiyatiga o'tkazishni taqozo etadi. Prezidentimiz mustaqillikning dastlabki yillaridanoq bu g'oyani ilgari surgan edi. Shu boisdan ham 1999 yil 14-15 aprelda Oliy Majlis 14-seesiyasida "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari tug'risida" gi qonunning yangi tahriri qabul qilindi. Bu qonunda fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining maqomi to'liq belgilab berildi. Ular faoliyatining asosiy

prinsiplari demokratik, oshkoralik, ijtimoiy adolat, insonparvarlik, mahalliy hokimiyatga molik masalalarni yechishda mustaqillik, jamoatchilik asosida o‘zaro yordam holatlari belgilab berildi. O‘zini-o‘zi boshqarish organlarini saylash tartibi, faoliyatini tashkil etish hamda vakolat doirasi qonun bilan belgilab quyildi.

Respublika miqyosida oqsoqollar Kengashining tuzilishi jahon tajribasida yangilikdir. Bu bilan O‘zbekiston dunyodagi davlat boshqaruvi sohasida chinakam xalqchil shaklidagi o‘ziga xos milliy davlat tuzilmasining asoschisi bo‘lib qolishidan darakdir.

Demak, qonunga ko‘ra fuqarolik jamiyatini barpo etishda mahalla davlatga, jamiyatga eng yaqin idoradir. O‘zini o‘zi boshqarish tizimining, mahallaning tub ma‘nosiga, mohiyatiga Prezidentimiz yuksak baho berib kelmoqda. 1999 yil 26 martda Xorazm **“yoshulli”** so‘zini ta‘riflab berganlaridek, chin ma’noda komil oqsoqol bo‘la olsa, davlat-mamlakat, ko‘pchilik aholi manfaatini hisobga olib, xalqqa tayanib, yoshidan, xizmat vazifasidan, e‘tiqodidan qa‘iy nazar, yakka-yakka shaxslarning ruhiy kechinmalari, xatti-harakatlarini, intilishlarini ezgulikka yo‘naltirishga muvassar bo‘la oladi. Qonunda ta‘kidlanishicha, mahallaning 3 ta tayanchi bor: 1) mahalla yig‘ini vakillari, 2) din ulomalari (imomlar), 3) mahalla posbonlari-nozirlar. Bugungi kunda kuchli jamiyatni barpo etishda 260 dan ortiq jamoat tashkilotlari faoliyat ko‘rsatmoqda.

Demak, mazkur qonun fuqarolar yig‘inida qaror qabul qilishga imkon beruvchi huquqiy shakllarni ko‘rsatib berdi. Fuqarolar yig‘ini vakolatlari kengaytirildi. Ular qonunning 17-moddasiga ko‘ra boshqaruv organlari bilan kelishilgan holda savdo, umumiy ovqatlanish va aholiga maishiy-xizmat ko‘rsatish korxonalarining ish vaqtini aholiga qulay qilishning imkoniyatini yaratib bermoqda.

Demak, mustaqillik yillarida: yuqoridagi 2 ta qonu bilan birga:

1) “Nodavlat notijorat tashkilotlari to‘g‘risida”qonun (1999 yil 14 aprelda qabul) ham qabul qilindi.

2) “Fuqarolar yig‘ini raisi (oqsoqol) va uning maslahatchilari saylovi tug‘risida”gi (2003 yil 12 dekabrda, 13 –sessida) qonun qabul qilindi. Bu qonun “Oqsoqol”lar kengashiga katta imtiyozlar yaratdi.

Mustaqillik yillarida mahalla tarixiy va rivojlangan mamlakatlardagi tushunchada aniq belgilangan ijtimoiy-demografik, madaniy-ma‘naviy va hududiy-ma‘muriy birlik sifatidagi maqomga erishdi. U o‘z hududidagi fuqarolar o‘rtasida an‘analar va urf-odatlar, insoniy, xo‘jalik, huquqiy munosabatlar birligini tashkil etgani holda fuqarolarning o‘zaro ijtimoiy munosabatlarini bog‘lab turish vositasiga aylandi.

Mustaqillikning ilk davridan boshlab Prezident I.A.Karimov mahallalarni fuqarolik jamiyatining asosi deb, bildi va ularni har tomonlama rivojlantirish chora-tadbirlarini amalga oshirib kelmoqda. Prezident I.A.Karimov 1995 yildayoq shunday fikrni bildirgan edi: “Ma‘lumki, asrlar mobaynida mahallalarda ko‘pdan-ko‘p hayotiy muammolar o‘z yechimini topib keladi. To‘y-ma‘rakalar ham, hayitu hasharlar ham mahalla ahlisiz o‘tmaydi. Mahallalarda siyosiy, iqtisodiy va boshqa masalalarga doir jamoatchilik fikri shakllanadi. Bu esa xalqimizning turmush tarzi, ota-bobolarimizdan bizga meros bo‘lib kelayotgan tafakkur tarzidir. Binobarin, hayotning o‘zi mahallalarni rivojlantirish va ularni qo‘llab-quvvatlashni taqozo

Chunki, mahalla fuqarolar yig'inlarida yetarlicha huquq bo'lmasa, ular o'zini o'zi boshqarish funksiyalarini bajarish qobiliyatiga ega bo'la olmas edilar. Shuningdek, mahallalarning aholi va davlat oldida mas'uliyat sezishlari uchun ham avvalo keng huquqlarga ega bo'lishlari lozim edi.

Hozirgi davrda jamiyatning siyosiy sohasini erkinlashtirish maqsadlaridan kelib chiqib, mahalla fuqarolar yig'inlariga boshqaruvning turli yo'nalishlariga yetakchilik qilish vakolatlari berildi. Mahallalar o'z hududida yashayotgan fuqarolarning turli ijtimoiy muammolarini hal qilib berishda bevosita ishtirok etadilar: qariyalar, faxriylar, yetimlar, baynalmilal-harbiylar, kam ta'minlangan va ko'p bolali oilalar manfaatlari himoya qilinadi; mahalla faollarining mazkur faoliyatda ishtirok etishiga boshchilik qiladi; insonni ma'naviy yuksalishi va amaliy tashabbuslarini namoyon bo'lishi uchun shart-sharoit yaratadi; fuqarolar moddiy va ma'naviy jihatlardan qo'llab-quvvatlanadi.

Mahalla fuqarolar yig'ini ijtimoiy ta'minot organlari va boshqa homiy tashkilotlar bilan birgalikda ijtimoiy yordam, kam ta'minlangan oilalar va yolg'iz kishilarga beg'araz moddiy yordam ajratish ishining barcha tashkiliy jihatlarini o'zi mustaqil ravishda bajaradi. Shu bilan birga, mahallalar o'z hududlarida ekologik muammolarni yechish va aholi moddiy ahvolini yaxshilash, hashar yo'li bilan ko'klamzorlashtirish, tozalash ishlariga jalb qilish, mahalliy aholi o'rtasida atrof-muhitni asrash yuzasidan tushuntirish va tarbiyaviy ishlar olib borishga ham mas'uldir. Albatta, bu kabi faoliyatlar fuqarolar faolligini oshirish vositasida amalga oshirilmoqda.

Shu bilan birga, ko'plab qonunlar loyihalari, Konstitutsiyaga kiritiladigan qo'shimcha va o'zgarishlarni o'zida ifodalagan umumxalq referendumlariga tayyorgarlik ko'rish va o'tkazish avvalo mahalla ahli va faollari tomonidan muhokama qilinmoqda va qo'llab-quvvatlanmoqda. Boshqacha aytganda, mahallalar siyosiy qarorlar qabul qilishda jamoatchilik ishtirokini faollashtirishning muhim vositasi ekanligini hayotning o'zi isbotlab berdi. Mamlakat siyosiy hayotida fuqarolarning siyosiy qarorlar qabul qilishdagi ishtirokini ta'minlab beruvchi asosiy bo'g'in - bu mahalla fuqarolar yig'inlaridir. Shuningdek, fuqarolarning ijtimoiy hayotdagi faolligini oshirish qobiliyatiga ega bo'lgan birdan-bir boshqaruv tizimi ham mahalla fuqarolar yig'inlaridir.

Respublika «Mahalla» xayriya jamg'armasi, uning viloyat, shahar, tuman bo'limlari bilan hokimliklar hamkorligida har yili «Eng yaxshi mahalla», «Eng ibratli oqsoqol», «Mahalla jonkuyari», «Eng tadbirkor mahalla oqsoqoli» shiori ostida muttasil ko'rik-tanlovlar o'tkazib kelindi. Ko'rik-tanlovlar g'oliblari har yili obro'li komissiyalar tomonidan maxsus nishonlar, qimmatli esdalik sovg'alari bilan taqdirlanadilar. Mazkur tadbirlar mahallalarni obodonlashtirish, ozoda saqlash, ayniqsa yoshlarni komil inson qilib tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etdi.

Mustaqillik davrida mahallalar fuqarolar yig'inlari oqsoqollari, «Mahalla» jamg'armasi va uning mahalliy tashkilotlari rahbarlarining sifat tarkibi yaxshilanib bordi.

Huquqiy demokratik davlatda saylov qonunlari va uni o'tkazish muhim o'rinni egallaydi. Buning yorqin isbotini «Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish» organlariga saylov o'tkazish ham istisno emas.

2003 yil 12-27 noyabr kunlari respublika «Ijtimoiy fikr» jamotchilik fikrini o'rganish markazi mamlakatning turli mintaqalaridagi 2044 ta respondent ishtirokida o'tkazgan so'rov tadqiqoti aholining aksariyat qismining (69,4%) saylovlardan xabardorligi ma'lum bo'ldi. Mazkur saylovlar fuqarolarning siyosiy madaniyati va huquqiy ongi yuksalganligini ko'rsatdi. Chunonchi, 35 ta yig'in raisligi va oqsoqollikiga ko'rsatilgan nomzodlar saylanmay koldilar. 74 ta yig'inda rais va oqsoqollarning 2,5 yillik faoliyati qoniqarsiz, deb topildi. Barcha saylovlar davomida ko'rsatilgan 21306 ta nomzodlardan 8360 tasi saylanganligi, ularning muqobillik asosida o'tganligini, fuqarolarga tanlash imkoniyati berilganligini ifodaladi.

Yangi saylangan fuqarolar yig'inlari raislari (oqsoqollari) ning 75,7 foyizi oliy ma'lumotli (2001 yilda 73,2 % edi) nomzodlar ichidan saylandi. Ularning 49,1 foyizi 50 yoshgacha bo'lgan kishilardan iborat bo'ldi. Saylangan oqsoqol yoki raislarning 8,7 foyizini ayollar tashkil etdi. Oqsoqollarning to'rtidan biri mazkur lavozimga ilk bor saylandilar. Mazkur saylovlardagi majlislar, undagi muhokamalar, bahs va munozaralar mahalliy davlat hokimiyati organlari vazifalarini fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich o'tkazish borasidagi siyosatni fuqarolar qo'llab-quvvatlayotganligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, saylovlar davlat qurilishi va jamiyatning barcha sohalarini erkinlashtirishda, fuqarolar yashash joylaridagi muhim ijtimoiy-siyosiy masalalarni hal etishda, aholi faolligini oshirishda mahallalarning o'rni va ahamiyati yildan-yilga ortib borayotganligini, «Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari» konseptual siyosiy dasturni hayotga tatbiq etish o'zining ijobiy va samarali natijasini berayotganligini namoyish etdi.

“Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) va maslahatchilari saylov to'g'risida”gi qonunga ko'ra mamlakatimizda 2006 yil may-iyun oylarida bo'lib o'tgan fuqarolar yig'ini raislari (oqsoqollari) va ularning maslahatchilari saylovi o'tkazildi. Bu saylovda 10 mingga yaqin fuqarolar yig'inlari raislari va ularning maslahatchilari saylandi (8843 nafar fuqarolar yig'ini rais (oqsoqol)larini saylash uchun 27 715 ta nomzod ko'rsatildi) 97273 nafar rais maslahatchilari ham saylandi. Saylanganlardan 6016 kishi yoki hamma raislarning 68 foizi oliy ma'lumotga ega, 4177 nafari (47%) 50 yoshga, 818 nafari (9%) esa 40 yoshga yetmagan fuqarolardan iborat. Ular orasida ayollar soni ko'paydi: 2003 yilda ular 734 nafar (9%) bo'lgan bo'lsa, 2006 yilda 981 nafar (11%)ni tashkil etdi¹.

10.3. Demokratik jamiyat shakllanishida mahalla instituti

Mahallalarning demokratik jamiyatning asosi sifatidagi o'rni yildan-yilga yuksalib, mahalla ahlining ijtimoiy fikri tobora demokratlashib bormoqda. XXI asr boshiga kelib, har bir oila, mahallada yashayotgan fuqaro o'z hayoti va taqdirini mahallasiz tasavvur shila olmaydi. Respublika “Ijtimoiy fikr” jamoatchilik fikrini o'rganish markazining 2003 yil yanvarda o'tkazgan sotsiologik so'rovnomalarida «Iahàëèà îèèààààè è-èè îóàîîîèàðîè hàè qèèà îèààèèè?» àããáî ñàâîè berilgan edi. Unda

¹ Файзуллаев Т., Кенжаев Э. Демократиянинг амалдаги ифодаси // “Жамият ва бошқарув”, 2006, №4. –35–37-б.

soʻralgan fuqarolarning 63,1 foizi èæîáëé æàâîá berdilar. Shu bilan birga, soʻralganlarning 82,5 foizi îàhàëëà yigʻinining qoʻie-qoʻoieëàð oʻðòãñëääë èâëëøîâ÷ëëëie áàðòàðàò ýòèëëà, 84,4 foizi esa òò´é, îàʻðàèà, ààóí va boshqa îàðîñëîäðëie òàøëëë ýòà olèøëää èøîääë. Koʻrinib turibdiki, mahalla fuqarolarning birlamchi hayotiy ehtiyojlarining ifodachisiga aylanib bormoqda.

2003 yilda Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori bilan tasdiklangan «Obod mahalla yili» dasturini (2003 yil 7 fevral) hayotga tadbis etish natijasida mamlakat mahallalarida ulkan ishlar amalga oshirildi. Mahallalardagi kichik va oʻrta biznesni rivojlantirish uchun 41760,5 mln. soʻm hajmdagi kreditlar ajratildi. Mahallalarda 12527 ta ish oʻrinlari yaratish uchun ish oʻrinlari bilan taʼminlashga koʻmaklashuvchi davlat jamgʻarmasidan 11571, mln. soʻm, oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish maqsadlarida 2765 ta oilaga 2005,5 mln. soʻm hajmdagi mablagʻlar ajratildi. 5528 ta mahalla hududida kichik va oʻrta biznesni rivojlantirish natijasida hammasi boʻlib, 176.418 ta yangi ish oʻrinlari tashkil etildi. Shuningdek, mahallalarda maishiy xizmat markazining 995 ta yangi shoxobchasi barpo etildi. Mamlakat boʻyicha 383 ta yangi mahalla guzarlari qurilib, unga 20407,6 mln. soʻm mablagʻ sarflandi.

2003 yil 16 avgustda umumxalq hashari oʻtkazildi. Bunda obodonlashtirish, mahallalarda sport turlarini rivojlantirish, sport majmualari qurish va taʼmirlash, turli koʻrik-tanlovlar, «Obod mahalla yili»da gaz quvurlari oʻtkazildi. Qishloqni tabiiy gaz bilan taʼminlash, qishloqqa ichimlik suvi yetkazib berish, telefonlashtirish ishlari šilindi

Mustaqillik davrida oʻzini oʻzi boshqarish organlarini fuqarolik jamiyati instituti sifatida isloh etish oʻzining samaralarini berdi. Mahallalar mamlakatdagi aholini oʻzini oʻzi boshqarish jarayonlarida ishtirok etishlari, qarorlar qabul qilishda fuqarolar xohish va istaklarini eʼtiborga olishga imkoniyatlar yaratishi bilan fuqarolik jamiyati institutiga aylanib bormoqda. Shuningdek, hozirgi davrga kelib, **davlatning aholini ijtimoiy himoya qilish, ijtimoiy himoyaga muxtoj oilalarni** belgilash kabi vakolatlari ham deyarli mahallalarga berilgan.

Shu bilan birga, mahallalardagi tinch va osoyishta hayotni taʼminlash, oilalarni mustahkamlash chora-tadbirlarini koʻrish, yetimlar va yolgʻiz qolgan fuqarolarga mehr-muruvvat koʻrsatish, fuqarolarning oʻzini oʻzi boshqarishga doir intilishlarini qondirish kabi serqirra jamoaviy boshqaruv ham mahalla fuqarolar yigʻinlari faoliyatining asosiy yoʻnalishini tashkil etmoqda. Lekin, shu bilan birga oʻzini oʻzi boshqarish organlarini demokratlashtirish jarayonlari bosšichma-bosšich davom etadi. Ayniqsa, aholi huquqiy va siyosiy madaniyatini oshirish, siyosiy qarorlar qabul qilishda mahallalarning oʻrnini yuksaltirish, mahallalarni mahalliy davlat hokimiyati organlaridan toʻla mustaqil boʻlishini taʼminlaydigan huquqiy mexanizmlar yaratish, fuqarolarni mahallalar vositasida qonunlar ishlab chiqish va qabul qilish jarayonlaridagi umumxalq muhokamalarida faol ishtirok etishlarini taʼminlash yaqin istiqboldagi islohotlarning asosiy vazifasidir.

“Kuchli davlatdan-koʻchli jamiyat sari” gʻoyasining mohiyati, mazmuni va uning fuqarolik jamiyatini qurishdagi ahamiyati. Prezidentimiz I.A.Karimov “Kuchli davlatdan-koʻchli jamiyat sari” gʻoyasini 1998 yili “Tafakkur” jurnali bosh muxarriri bilan boʻlgan suhbatda koʻtargan edi. Bu gʻoyaga koʻra biz fuqarolik

jamiyati qurishni maqsad qilib qo'yganmiz, bu sohada dastlabki qadamlar qo'yildi. Bugungi o'tish davri uchun zarur bo'lgan kuchli davlat funksiyalari va alomatlari asta-sekinlik bilan tadrijiy ravishda kuchli jamiyat zimmasiga o'tishini Yurtboshimiz ta'kidlab o'tgan edi. Bu g'oya mazmuni 1999 yilda Prezidentimizning "O'zbekiston XXI asrga intilmoqda" asarida yana bir bor alohida ta'kidlab o'tildi. Yurtboshimiz "fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari to'g'risidagi hamda nodavlat-notijorat tashkilotlar to'g'risidagi qonunlarga o'z munosabatini bildirib turib, bu g'oyani yanada rivojlantirdi. "Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari" degan siyosiy qurilish, -degan edi Islom Karimov, -dasturining mohiyati ana shunda yaqqol namoyon bo'ladi. Aynan shunday yondashuv fuqarolarning o'zlariga o'zi hayoti va butun jamiyat hayotini boshqarishda va tashkil etishda keng ishtirok etish uchun imkoniyat yaratadi. Bu esa fuqarolik jamiyati tamoyillariga to'la mos keladi".

Bu g'oyaning ishlab chiqilishi va bu borada dastur qabul qilinishining sababi shundaki, har qanday davlat kuchli bo'lishi mumkin. Masalan, sobiq SSSR qudratli davlat edi, lekin u XX asr oxiriga kelib xalqdan ajralib qoldi, xalqdan, fuqarolardan uzoqlashdi, hokimiyat organlaridan fuqarolarning ishtiroki cheklandi. Natijada bunday "tizimga" ega bo'lgan davlat qulashiga olib keldi. Prezidentimiz ta'kidlab aytganidek, biz ko'dratli kuchli davlat qurishimiz mumkin, lekin u fuqarolar manfaatini ifoda etmasa, fuqarolardan uzoqda bo'lsa, milliy davlatchiligimiz haqidagi qarashlar amalga oshmaydi. Shu boisdan ham prezidentimizning bu konsepsiyasiga ko'ra davlat hokimiyati organlarini asta-sekinlik bilan liberallashtirib, uning ayrim funksiyalarini mahalliy hokimiyat organlariga o'tkazish lozimligini bayon etgan edi. Xaqiqatdan xam bu masala davlat rahbarining dono siyosati tufayli amalga oshirilmoqda.

2002 yil 29 avgutda Oliy majlisning 9-sessiyasida Prezidentimiz I.A.Karimov "O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yo'nalishlari" ga bag'ishlangan ma'ruzasida ham "Kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari" tamoyilini amalda hayotga joriy etish zarurligini uqtirish bilan birgan "**Adolat –qonun ustuvorligida**" degan tamoyilni izohlab berdi. Bunda xayotimizni erkinlashtirish, ya'ni markaziy va yuqori davlat boshqaruv idoralari vazifalarini davlat hokimiyatining quyi tuzilmalariga, fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich o'tkaza borishni ta'minlash zarur degan edi. Haqiqatdan ham ikki palatali parlamentimizning shakllantirilishi bilan birga hokimiyat organlarining ayrim funksiyalari quyi fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlariga o'tkazilayotganligi uning yaqqol ifodasidir.

Nodvlat, notijorat tashkilotlari v jamoat birlashmalarining demokratik davlat va fuqarolik jamiyati qarishdagi roli. Prezident Islom Karimov Oliy Majlis 14-sessiyasida (14.04.1999) jamiyat hayotida nodavlat jamoat tizimlarining mavqei o'sib borayotganligini alohida ta'kidlab ko'rsatadi. So'ngi besh yil ichida jamoat birlashmalari va nodavlat tashkilotlari soni 1500 taga ko'payib, bugun ularning soni 2300 taga yetdi. Ular faqat aholi fikrining turli ko'rinishlarini ifoda etib qolmasdan, odamlarning ijtimoiy fikrini shakllantirishga ham faol ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sessiyada «Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida»gi qonun qabul qilindi. Bu tashkilotlar xayriya va muruvvat muassasiga aylanib qolmasligini aytgan edi.

Ularning bosh vazifasi, eng avvalo, demokratik qadriyatlarni, kishilarning qonuniy – haq huquqlari va erkinliklarini himoya qilishdan iboratdir. Nodavlat va jamoat birlashmalarini rivojlantirishdan maqsad jamiyat a'zolarining manfaatlari muvozanatini ta'minlash va himoya qilish. Siyosiy va ijtimoiy sohada esa davlat tizmlariga muqobil kuch sifatida ular adolat tarozisini hayotda hukmron qilishga hissa qo'shishlari lozim.

Respublikada 5 siyosiy partiya, «Xalq birligi» xarakati, «Kamolot» yoshlar ijtimoiy xarakati, kasaba uyushmalari va xotin-qizlar tashkilotlari, 300 respublika va xalqaro nohukumat tashkilotlari, jamg'armalar va fuqarolarning boshqa birlashmalarini o'zida mujassamlashtirgan ijtimoiy-siyosiy tuzum vujudga keldi. 2003 yil avgustda O'zbekistonning nodavlat notijorat tashkiloti vakillari o'zlarining ilk bor «Nodavlat notijorat tashkilotlari -2003 forum»ini o'tkazdi.

O'zbekistondagi barcha nodavlat va jamoat tashkilot va birlashmalarini 8 guruhga bo'lish mumkin: 1) **Aholi muayyan yirik toifalarining ijtimoiy manfaatlarini ko'zlab** ishlashga ixtisoslashgan hukumatga qarashli bo'lmagan umumiy milliy tashkilotlar («Mahalla» jamg'armasi, «Kamolot» yoshlar ijtimoiy xarakati, O'zR xotin qizlar qo'mitasi, Nogironlar uyushmasi, Nuroniy jamg'armasi). 2) **Iqtisodlashgan milliy va halqaro jamg'armalar** («Ekosan», «Sog'lom avlod uchun», «Umid» jamg'armasi, «Oltin me'ros» jamg'armasi va h. k.). 3) **Hukmatga qarashli bo'lmagan huquqni himoya qiluvchi tashkilotlar** (inson huquqlarini himoya qiluvchi qo'mita, Huquqiy himoya ko'rsatish jamiyati va h.k.). 4) **Ijodkor ziyolarning milliy jamoat tashkilotlari** (yozuvchilar, rassomlar, advokatlar, va h.k.). 5) **Milliy madaniyat markazlari** (qozoq milliy madaniyati va h.k.). 6) **Umummilliy xayriya jamiyatlari, jamg'armalari** (Bolalar jamg'armasi, Respublika talabalar jamg'armasi, yoshlarni qo'llash fondi va h.k.). 7) **Ijtimoiy ahamiyatg va ijodiy izlanishlar bilan bog'liq mahaliy birlashmalar** (Sayyoxlik va badiiy havoskorlik klublari, Nogiron bolalar ota-onalar birlashmalari). 8) **Jamoat muassasalari** (Xalqaro qizil yarim oy tashkiloti, «El» xalqaro uyushmasi va hokazo).

Bulardan tashqari xalqaro ahamiyatga ega bo'lgan 13 ta nohukumat xalqaro tashkilotlari O'zbekistonda faoliyat yuritmoqda.

Umuman, mamlakatimizda fuqarolar yoki yuridik shaxslarning tashabbusi bilan tuzilgan bu ko'ngilli o'zini-o'zi boshqaruvchi tashkilotlar xilma-xilligi bilan farqlanadi. Bular orasida mamlakatimizdagi jamoat tashkilotlari alohida ahamiyatga ega. «O'zbekiston kasaba uyushmalari», Xotin qizlar qo'mitasi, «Nuroniy» jamg'armasi katta ishlarni olib bormoqda.

Ommaviy axborot vositalari - jamiyatni demokratlashtirish va fuqarolar erkinligini ta'minlashning muhim sharti. Demokratik islohotlarni hayotga tadbqiq etish, yangicha dunyoqarashni shakllantirishda ommaviy axborot vositalari (OXV)ning o'rni va ahamiyati katta. 1997 yil 26 dekabrda "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida" qonun qabul qilindi. Bugungi kunda nashrlar sonida 490 ta gazeta, 138 ta jurnal ro'yxatga olingan. Prezident Islom Karimov "O'zbekiston XXI asrga intilmoqda" asarida erkin va mustaqil ommaviy axborot vositalari 4-hokimiyat tarmog'i bo'lishi kerak degan edi. OXV har bir kishi o'z fikrini ifoda eta olishiga imkon beradigan erkin minbar bo'lishi kerak. OXVlari jamiyatimizning demokratik

qadriyatlarini va tushunchalarini himoya qilishi, odamlarning siyosiy, huquqiy va iqtisodiy ongini shakllantirish bo'yicha faol ish olib borishi lozim. Prezidentimiz 2002 yil 29 avgustda Oliy Majlis 9-sessiyasida "O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yo'nalishlari" mavzuidagi ma'ruzasida inson huquqlari va erkinliklarini, so'z va matbuot erkinligini, oshkoralik, jamiyatda o'tkazilayotgan islohotlarning ochiqqligini ta'minlaydigan demokratik tamoyillarni so'zda, qog'ozda emas, amaliy hayotda joriy qilishdir degan edi. OXV tom ma'noda "to'rtinchi hokimiyat" darajasiga ko'tarilishini yana bir bor bayon etdi. Erkin matbuot real vaziyat sharoitida faoliyat ko'rsatishi, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy hayotning dolzarb muammolarini dadil ko'tarib chiqishi, odamlarni bezavta qilayotgan barcha masalalarni jamoatchilik muhokamasiga havola etishi, hokimiyat va boshqaruv tuzilmalarining qabul qilayotgan qarorlari va faoliyatiga tanqidiy, xolis baho berib borishi kerak.

Prezident Islom Karimov 2005 yil 28 yanvarda "Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir" mavzuida qilgan ma'ruzasida endilikda oldimizda turgan bir qator ustuvor vazifalarni belgilab berar ekan, demokratik davlat, fuqarolik jamiyatini barpo etishda ommaviy axborot vositalari roliga alohida e'tibor berdi. O'zbekistonda demokratik yangilanishlar jarayonini chuqurlashtirish va fuqarolarning erkinliklarini ta'minlashning g'oyat muhim sharti - bu ommaviy axborot vositalarini rivojlantirish uchun demokratik andozalarni joriy etish bo'yicha aniq va izchil choralarni amalga oshirishdir. Bu boradagi asosiy vazifa mamlakatimizda islohotlarni chuqurlashtirish jarayonining muhim tarkibiy qismi bo'lmish matbuot, televidenie, radio faoliyatini yanada liberallashtirish, ularning mustaqilligini va erkinligini amalda ta'minlashdan iborat. Xalqimiz OXVlaridan mamlakatimiz va xorijdagi bo'layotgan voqealarning haqqoniy jarayonlarini ko'rish va eshitishni istaydi. Prezidentimiz Ommaviy axborot vositalari oldiga quyidagi vazifalarni belgilab berdi.

Birinchidan, ommaviy axborot vositalarining iqtisodiy erkinligini ta'minlash. Bu ularning mustaqil faoliyat yuritishi va rivojlanishi uchun asosiy omil bo'lishi lozim. Matbuot va axborot z'rkinligi bozor munosabatlari axborot maydonida sog'lom raqobat tamoiylining rivojida ko'ramiz! Shuning uchun OXVlarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha mustaqil jamoatchilik fondi tuzish lozim. Bu fond mablag'lari OXVlarini rivojlantirish, ularning moddiy-texnika bazasini modernizatsiya qilish, mustahkamlash imkoni yuzaga keladi.

Ikkinchidan, bugungi kunda davlat televideniesi negizida jamoatchilik televideniesi kanalini bosqichma-bosqich shakllantirish masalasi ham muhim ahamiyatga ega. Buning uchun teleradio industriya bozorini rivojlantirish, tijorat va hududiy nodavlat teleradiostudiyalarning faoliyat yuritishi uchun shart-sharoit yaratish va h.k.

QISQACHA XULOSA

O'zbekistonda jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya qilish borasidagi islohotlar tadrijiy, ya'ni bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Islohotlarning hozirgi bosqichidagi strategik vazifalar, avvalo demokratik huquqiy davlat qurish, fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayonlarini va bozor islohotlarini chuqurlashtirish, odamlar ongida demokratik qadriyatlarni mustahkamlash yo'lidan og'ishmay, izchil va qat'iyat bilan borishdan iborat. 2006 yil may oyida fuqarolar yig'inlari raislari, oqsoqollar va ular maslahatchilari saylandi.

Saylov: 1) O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi; 2) "Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi (1999 yil 14 apreldagi) qonuni; 3) "Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilarini saylash to'g'risida"gi qonuni (2004 yil aprel) huquqiy poydevor hisoblanadi. Bu qonun birinchi marta sinovdan o'tadi.

Saylovning asosiy prinsiplari: "Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish (organi tushunchasi) – fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari bilan kafolatlanadigan, ularning o'z manfaatlaridan, rivojlanishining tarixiy xususiyatlaridan, shuningdek, milliy va ma'naviy qadriyatlardan, mahalliy urf-odatlar va an'analardan kelib chiqqan holda mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal qilish borasidagi mustaqil faoliyatidir".

Demak, saylovning asosiy prinsiplari: 1) demokratizmdir. Erkinlik asosida bo'lsagina demokratik; 2) oshkoralik (qun, vaqt, joy, nomzodlar aniq, ovoz berish voqif, OAV); 3) teng saylov (fuqarolar jinsi, irqi, milliy mansubligi, tili, dinga munosabati, ijtimoiy kelib chiqishi, shaxsiy va ijtimoiy mavqei, ma'lumoti, mashg'ulotining turi va xususiyatlaridan qat'iy nazar saylovda ishtirok etish huquqidir)¹.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR

1. O'zbekistonda demokratik jamiyat shakllanishida mahalla va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining o'rni qanday?
2. Mahalliy davlat hokimiyati asoslarini bayon eting?
3. Mamlakatimizda qanday mahalliy o'zini-o'zi boshqarish shakllari mavjud?
4. Fuqarolik jamiyatini qurishda mahallaning roli qanday?
5. Prezident Islom Karimovning O'zbekistonda fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari va ularni isloh qilishning asosiy yo'nalishlari haqida gapirib bering?
6. Mahalliy davlat hokimiyati ayrim vakolatlari o'zini-o'zi boshqarish organlariga qanday asosda o'tkazilmoqda?
7. Mahalla – demokratiya maktabi xususidagi qarashlaringizni bildiring?

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. — T.: «O'zbekiston», 2003.

¹ "Маърифат", 2006 йил 15 апрель.

2. O'zbekiston Respublikasining «Fukarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari to'g'risida»gi (yangi tahriri) Qonuni, 1999 yil 14 aprel.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Respublika «Mahalla» xayriya jamg'armasi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori, 1993 yil 1 dekabr.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlarini qo'llab-kuvvatlash to'g'risida»gi Farmoni, 1998 yil 23 aprel.
5. Karimov I.A. O'zbekiston— bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yuli. T.1. — T.: «O'zbekiston», 1996. 290-295-b.
6. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka taxdid: barkarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T.6. — T.: «O'zbekiston», 1997. –163-174, 182-186-b.
7. Karimov I.A. O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni yanada chukurlashtirish va fukarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yo'nalishlari. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1X sessiyasidagi ma'ruzasi. «Xalq so'zi», 2002 yil 30 avgust.
8. Karimov I.A. Vatanimizning tinchligi va havfsizligi uz kuch-kudratimizga, xalqimizning hamjihatligi va bukilmas irodasiga bogliq. — T.: «O'zbekiston», 2004.
9. Karimov I.A. El-yurtga halol, vijdonan xizmat qilish - har bir rahbarning muqaddas burchi. Andijon viloyat xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida so'zlangan nutq. T.12. – T.: O'zbekiston, 2004. – 285–312-b.
10. Karimov I.A. Qonun va adolat ustuvorligi faoliyatimiz mezonini bo'lsin. Surxondaryo viloyat xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida so'zlangan nutq. T.12. – T.: O'zbekiston, 2004. –313–337-b.
11. Karimov I.A. O'zbek xalqi hech qachon, hech kimga qaram bo'lmaydi. T.13. – T.: O'zbekiston, 2005. –156–223-b.
12. Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari – oliy qadriyat. – T.14. – T.: O'zbekiston, 2006. – 61–97, 139–153, 248–265-b.
13. Karimov I.A. Yangilanish va barqaror taraqqiyot yo'lidan yanada izchil harakat qilish, xalqimiz uchun faravon turmush sharoitini yaratish – asosiy vazifamizdir. – T.: O'zbekiston, 2007. – 11-b.
14. Rahimov I., Zohidov A., Azizov Sh., Ayupov A. va boshq. Mustaqillik mafkurasi va O'zbekistonda demokratik jamiyat qurishning iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy negizlari. -T.: «Universitet», 2001. 232-bet.
15. Pugachev V.P., Solovev A.I. Siyosatshunoslikka kirish. T.: «Yangi asr avlodi», 2004, 202-255-betlar.
16. O'zbekiston: 13 yil mustaqil taraqqiyot yo'lida. T.: «O'qituvchi», 2004, 3-44-betlar.
17. Do'stjonov T., Hasanov S. O'zbekiston demokratik taraqqiyot yo'lida. T.: Toshkent Moliya instituti, 2004, 3-180-betlar.
18. Sharifxo'jaev M. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati. – T.: Sharq, 2005. – 240 b.

19. Aliev B., Hoshimov T. O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti. – T.: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi «Adabiyot nashriyoti», 2005. – 160 b.
20. Abdullaev M. va boshqalar. Mustaqillik: Izohli ilmiy-ommabop lug‘at. – T.: “Sharq”, 2006. – 528 b.
21. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari: iqtisodiy, ijtimoiy va ma’naviy jihatlar. – T.: “Ma’naviyat”, 2006. – 160 b.
22. To‘xliiev N. va boshqalar. O‘zbekiston iqtisodiyoti asoslari. – T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashr., 2006. – 280 b.
23. Qirg‘izboyev M. Fuqarolik jamiyati: nazariya va xorijiy tajriba. – T.: Yangi asr avlodi, 2006. – 204 b.

11-MAVZU. DEMOKRATIK JAMIYAT QURILISHIDA MILLIY, IJTIMOIIY UMUMBASHARIY TAMOIYILLAR VA QADRIYATLAR

MA’RUZA REJASI:

11.1. Demokratik jamiyatning milliy, umumbashariy tamoyillari va qadriyatlar tushunchasi.

11.2. Milliy tamoyillar va qadriyatlarning demokratik jamiyat qurishda aks etishi.

11.3. O‘zbekistonda demokratik jamiyat barpo etishda milliy va umumbashariy qadriyatlarning uyg‘unlashuvi va uning tarixiy ahamiyati.

11.1. Demokratik jamiyatning milliy, umumbashariy tamoyillari va qadriyatlar tushunchasi

O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurishning milliy, umumbashariy tamoyillari va qadriyatlarining metodologik asoslari, ilmiy va amaliy jihatlar Prezident I.A.Karimov asarlari, nutqlarida keng hamda chuqur yoritilgan. Ma’lumki, «**tamoyil**» tushunchasi - **yo‘nalish**, rus tilida qo‘llaniladigan «**tendensiya**» so‘zi esa, asli lotinchadan kelib chiqqan bo‘lib, «**tamoyil**» atamasining muqobolidir. Prezident I.A.Karimov asarlarida “tamoyil” va “yo‘nalish” so‘zlari sinonim sifatida qo‘llanib kelinmoqda. Agar bu so‘zlarning ma’nosiga e’tibor qaratilsa, ular jamiyatning turli jabhalarida ob’ektiv, takrorlanuvchan, ustuvor hodisa sifatida ko‘zga tashlanadi. Demak, jamiyat hayotida “tamoyil” yoki “yo‘nalish” ma’lum bir jarayondagi qonuniyatni o‘zida aks ettiradi.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizning yetakchi olimlari tomonidan ijtimoiy-siyosiy fanlarida demokratiyaning milliy, umumbashariy tamoyillarini har bir xalqning qadriyatlari bilan uyg‘unlashtirish va to‘ldirish borasida bir muncha ishlar qilindi. Shunga qaramay, mamlakatimizda demokratik jamiyat barpo etish jarayonida ularning o‘zaro bog‘liqligi va namoyon bo‘lish xususiyatlari jiddiy

o'rganishni talab etadi. Vaholanki, demokratiyaning muhim **umumjahon e'tirof etgan asosiy tamoyillari** quyidagilardan iboratdir:

- 1) erkin va adolatli saylovlar;
- 2) ochiq va hisobot beruvchi hukumat;
- 3) inson huquqlarining ustuvorligi;
- 4) hokimiyat organlarining saylanib qo'yilishi;
- 5) so'z, matbuot va vijdon erkinligining Konstitutsiya va qonunlar bilan kafolatlanishi;
- 6) qonun ustuvorligi;
- 7) fuqarolarning siyosiy va iqtisodiy huquqlari mavjudligi va tengligi;
- 8) tayinlash yo'li bilan shakllanadigan davlat organlarining saylab qo'yiladigan organlar oldida hisob berish burchliligi;
- 9) ko'ppartiyaviylik tizimining mavjudligi;
- 10) umummilliy masalalarning hal etilishida referendumlarning o'tkazilishi;
- 11) mulk shakllarining xilma-xilligi va ularning tengligini kafolatlovchi qonunlarning mavjudligi;
- 12) siyosiy muxolifatning ochiq faoliyat ko'rsatishi;
- 13) jamiyatda plyuralizm, ya'ni fikrlar xilma-xilligi, rang-barangligini kafolatlovchi qonunlarning mavjudligi hamda ularni amaliy hayotga joriy etish masalalari samarasining ortishi.

Ma'lumki, O'zbekiston xalqi o'z mustaqilligiga erishgach, Yer sharining ko'pchilik aholisi kabi ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga asoslangan demokratik jamiyatni barpo etishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi. Tabiiyki, bunday jamiyatni shakllantirishda, avvalambor, O'zbekiston taraqqiyotining o'ziga xos milliy tamoyillarini jahonda kechayotgan umuminsoniy tamoyillar bilan uyg'unlashayotganligini nazardan qochirmaslik kerak.

Demokratik jamiyat qurish albatta **milliy va umumbashariy tamoyillar** asosida rivojlanib boradi. Bu uzviylik jarayoni 2 ta muxim jihat bilan belgilanadi. Demak:

1. Demokratik jamiyatning milliy tamoyillari quyidagilardan iborat:

- 1) Xalqimiz hayotida jamoa bo'lib yashash ruhining ustuvorligi.
- 2) Oila, maxalla, el-yurt muqaddasligi.
- 3) Ota-ona, mahalla jamoalariga, rahbarlarga yuksak hurmat-e'tibor.
- 4) Millatning ulmas ruhi ona tiliga hurmat
- 5) Kattaga hurmat, kichikka izzat.
- 6) Ayol zotiga ehtirom.
- 7) Sabr-qanoat, mehnatsevarlik.
- 8) Halollik va mehr-oqibat.
- 9) Demokratik jarayonlarning uzviyligi, asta-sekinligi.
- 10) Odamlar tafakkuri va ijtimoiy saviyasi.
- 11) Xalqimiz milliy madaniyatining o'ziga xosligi va h.k.

2. Demokratik jamiyatning umumbashariy tamoyillari:

- 1) qonun ustuvorligi.
- 2) Inson xaq-xuquqlari va xurfikrlilik.
- 3) Barcha millat vakilariga xurmat va ular bilan baxamjixat yashash.

- 4) Diniy bag'rikenglik.
- 5) Dunyoviy bilimlarga intilish, ma'rifatparvarlik.
- 6) O'zga xalqlarning ilg'or tajribalari va madaniyatini o'rganish va h.k.

7-slayd

Qadriyatlar – jamiyatda kishilar oʻrtasida obroʻga, eʼtiborga hurmatga nufuzga, ahamiyatga ega kishilar munosabatlar, holatlar moddiy narsalar va maʼnaviy boyliklar yigʻindisidir. Qadriyatlar kishilarning moddiy turmush darajasi, sharoiti, imkoniyatlari asosida shakllanadi va rivojlanadi. Qadriyatlarning ijtimoiy ahamiyatini anglash kishilarning istiqbol vazifalarini tugʻri tasavvur qila bilish imkoniyati bilan ham bogʻliq. qadriyatlarning turlari: 1) Inson yashab turgan moddiy muhit bilan bogʻliq boʻlgan qadriyatlar. 2) Anʼanalar, urf-odatlar va marosimlarda namoyon boʻladigan axloqiy qadriyatlar. 3) Insonning aql-idrok va amaliy faolityati zaminida shakllangan mehnat malakalari va koʻnikmalari, bilim va tajribalari, qobiliyat va isteʼdodlarida namoyon boʻladigan qadriyatlar. 4) Odamlar oʻrtasidaga jamoatchilik, hamkorlik, xayrixohlik xamjixatlikka asoslangan qadriyatlar. 5) Kishilarning yoshi, kasbi, jinsi va Irqiy xususiyatlari bilan bogʻliq boʻlgan qadriyatlar.

Demak, demokratik, xuquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini qurishda umuminsoniy, mintaqaviy milliy, diniy qadriyatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Agar umuminsoniy mintaqaviy qadriyatlar barcha inson va millatlar uchun xos boʻlgan umumiy tushuncha boʻlsa, mintaqaviy qadriyatlar maʼlum bir hudud uchun taalluqli boʻlganligi bilan xarakterlanadi. Milliy qadriyatlar umuminsoniy va mintaqaviy qadriyatlar bilan birgalikda mavjud boʻladi va rivojlanadi.

Demokratik, fuqarolik jamiyatini qurayotgan O‘zbekiston uchun ana shu milliy qadriyatlarini, o‘zini anglagan, Vatani uchun fidoiy yoshlarni tarbiyalash vazifasi turadi. Bunday sharoitda fuqarolik jamiyati qurishda mazkur qadriyatlarni o‘rni beqiyosdir.

O‘zbekiston aholisining bozor iqtisodiga asoslangan demokratik jamiyat qurishida istiqlolimizning dastlabki yillaridayoq Prezident I.A.Karimov quyidagi milliy tamoyillarga jamoatchilik diqqatini qaratdi. Bu milliy tamoyillar I.A. Karimovning 1992 yilda yozilgan “Istiqlool yo‘li: muammolar va rejalar” hamda “O‘zbekistonning o‘z istiqlool va taraqqiyot yo‘li” asarlarida ilmiy jihatdan har tomonlama asoslab berildi. Keyinchalik Yurtboshimiz bu tamoyillarni turli hayotiy misollar va dalillar asosida yoritdi. “Bozor iqtisodiyotiga o‘tar ekanmiz, milliy, tarixiy turmush tarzimizni, xalqimiz urf-odatlarini, an‘analarimizni, kishilarning fikrlash tarzini hisobga olamiz. O‘zbek xalqi azaldan **jamoa tuyg‘usiga moyil**”,¹ - deb yozgan edi I.A.Karimov. Bu **birinchi tamoyil** bo‘lib, bozor iqtisodiyotiga o‘tishda o‘zbek xalqining o‘ziga xosligi, uning boy tarixiy an‘analari, o‘ziga xos fikrlash tarzining qadimgi davrlardan boshlab jamoa sifatida ahil bo‘lib yashash mentalitetini ko‘rsatib turibdi.

Ikkinchi tamoyil haqida I.A.Karimov shunday deb yozadi: “Mustaqil davlatimizning siyosatini belgilab olar ekanmiz, **islom dinimizni** albatta nazarda tutishimiz kerak, negaki din turmush tarzimizga, ma‘naviy qadriyatlarimizga, kishilar ongiga o‘zining o‘chmas muhrini bosgan.”²

Uchinchi milliy tamoyil sifatida Prezidentimiz “O‘zbekistondagi **demografik vaziyatni** albatta hisobga olish zarur”³ deb uqtiradi. Ma‘lumki, yurtimizda aholining tabiiy o‘sinh sur‘ati juda katta bo‘lib, mehnat resurslarining ortib borish darajasi ham shunga mos keladi. Qolaversa, aholining 60 foizidan ko‘prog‘i qishloqlarda istiqomat qilishadi.

To‘rtinchi tamoyil, bu – O‘zbekistonning **ko‘p millatli davlat** ekanligi. Unda 130 dan ortiq millat, elatlar yashaydi va ular 18 diniy konfessiyalarga mansub.

Beshinchi tamoyil, bu O‘zbekistonning geosiyosiy jihatdan **qulay makonda** joylashganligi, qadim karvon yo‘llarining bizning Vatanimiz hududidan o‘tganligi, turli sivilizatsiyalarning Markaziy Osiyoda tutashganligi hamda bugungi kunda ham mintaqamizning Sharq bilan Farb dunyosi o‘rtasida muhim bo‘g‘in ekanligidadir.

Oltinchi tamoyil “O‘zbekistonda islohotlar o‘tkazishga mavjud **tabiiy iqlim**, shart-sharoitlari”ning katta ta‘sir ko‘rsatishidan iborat.⁴

Yettinchi tamoyil – “O‘zbekiston o‘zining siyosiy va iqtisodiy mustaqilligini ta‘minlash uchun **yetarli salohiyatga ega**”⁵. Yana bir muhim tamoyil sifatida I.A.Karimov “keyingi o‘n yillar mobaynida ma‘lum qadriyatlarga ega bo‘lgan kishilarning muayyan **ijtimoiy ongi shakllanishini** ham e‘tiborga olmaslik mumkin emas”, deb uqtiradi. Gap shundaki, mustaqillikdan oldingi 130 yildan ko‘proq davr mobaynida xalqimiz o‘zining milliy, madaniy, moddiy boyliklaridan begonalashdi. Jahon hamjamiyatidan butunlay ajralib qoldi. Shu sababli, O‘zbekistonning jahon

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-т.-Т.:Ўзбекистон,1996,11-бет

² Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-т.-Т.:Ўзбекистон,1996,12-бет

³ Ўша манба, 12-бет

⁴ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура.1-т.-Т.:Ўзбекистон,1996, 13-бет

⁵ Ўша манба, 13-бет.

hamjamiyati bilan integratsiyalashuvida bu vaziyatni hisobga olish maqsadga muvofiqdir.

Yuqoridagi tamoyillar yoki omillarni chuqur o'rganib, Prezidentimiz I.A.Karimov istiqlolning dastlabki yillarida islohotlarning ilmiy asoslangan strategiyasini ishlab chiqdi. Bu O'zbekistonning o'ziga xos aql-idrokka asoslangan taraqqiyot yo'li jahon afkor ommasi tomonidan haqli ravishda **“taraqqiyotning o'zbek modeli”** degan nom oldi.¹ Aynan ana shu tamoyillarda bir tomondan milliylik, ikkinchi tomondan umuminsoniylik yo'nalishlari uyg'unlashdi yoki ularning dialektik mutanosibligi o'z aksini topdi. **“Birinchii tamoyilimizda**, - deb yozgan edi I.A.Karimov, - avval-iqtisod, keyin siyosat degan shiorni olg'a surdik”². Boshqacha qilib aytganda, iqtisodiyotning siyosatdan ustunligi nazarda tutiladi. Iqtisodiy islohotlar siyosatdan ortda qolmasligi zarur.

Ikkinchi tamoyil - bu davlatning bosh islohotchi ekanligi. Yangilanish va o'zgarishlar siyosatini ishlab chiqish va ularni izchillik bilan amalga oshirishni davlat o'z zimmasiga oladi.

Uchinchi tamoyil, o'z navbatida jamiyat hayotida, barcha sohalarda qonunning ustuvorligi ta'minlanadi. Aynan O'zbekiston Respublikasining 1992 yil 8 dekabrda qabul qilingan Konstitutsiyasi ham umuminsoniy va milliy tamoyillarning mujassamlashgan yorqin namunasi hisoblanadi.

To'rtinchi tamoyil, bu aholining demografik vaziyati, ayniqsa, uning 60 foizidan ko'prog'ini yoshlar tashkil etganligi, kam ta'minlangan oilalarni, bolalarni, nafaqaxo'rlarni ijtimoiy himoyalash maqsadida kuchli ijtimoiy siyosat olib boriladi.

Beshinchi tamoyil – bu xalqimiz an'analari, urf-odatlar hamda bozor iqtisodiyotining ob'ektiv qonun-qoidalarini hisobga olgan holda unga «shok terapiyasi» asosida emas, balki evolyusion tadrijiy asosda, puxta o'ylab bosqichma-bosqich o'tish nazarda tutiladi.³

Shunday qilib, ushbu tamoyillar yoki taraqqiyotning «o'zbek modeli» O'zbekistonda huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatiga o'tishining hamda uning jahon hamjamiyati bilan izchillik asosida integratsiyalashuv konsepsiyasining negizini tashkil etadi.

Ma'lumki, bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich izchillik bilan o'tayotgan O'zbekiston Respublikasi 1994 yil oxiri 1995 yil boshlarida islohotlar o'tkazishning ikkinchi bosqichiga ko'tarildi. Bu davr ichida mamlakatimizda nafaqat kuchli ijroiya hokimiyatiga asoslangan Prezidentlik respublikasi shakllandi, balki umuminsoniy hamda milliylikka asoslangan zamonaviy parlament – Oliy Majlisga ko'ppartiyaviylik, muqobillik, hurfikrlilik asosida saylovlar o'tkazilib, jiddiy qadam qo'yildi. To'g'ri hali bu tom ma'nodagi professional parlament emas edi. Ammo iqtisodiy, madaniy, ma'naviy sohalar kabi ijtimoiy-siyosiy sohada ham islohotlar evolyusion yo'l bilan olib borildiki, bu jamiyatimizda barqarorlikni ta'minlash uchun asos bo'ldi.

¹ М.С.Гафарли, И.А.Касаев. Ривожланишнинг «Ўзбек модели»: тинчлик ва барқарорлик - тараққиёт асоси. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. —430 б.

² Каримов И.А. Миллий истиқлол \ояси: асосий тушунча ва тамойиллар. Т.: «Ўзбекистон» 2001, 36-38 бет., 177 бет.

³ Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. 2 Т., -Т.: «Ўзбекистон», 1996, 177-180 бетлар.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning 1995 yil 23 fevralda I chaqiriq Oliy Majlisining I sessiyadagi ma‘ruzasi “O‘zbekiston siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari” deb nomlanishi bejiz emas. Mazkur ma‘ruzada Yurtboshimiz Sharqda, qolaversa O‘zbekistonda dunyoviy, demokratik jamiyat barpo qilishning **uch muhim tamoyili** ustida to‘xtab, ularni ilmiy jihatdan asoslab berdi. Xo‘sh, O‘zbekistonda qurilayotgan demokratik, adolatli fuqarolik jamiyatining shaklu-shamoyili qanday bo‘lishi kerak? “Sharqda, - deb yozadi I.A.Karimov, - demokratik jarayonlarning, qadimdan shakllangan o‘ziga xos va o‘ziga mos xususiyatlari bor. Sharqda demokratik jarayonlar **uzviy ravishda va asta-sekin taraqqiy** topadi. Bu sohada inqilobiy o‘zgarishlar yasashga urinishlar g‘oyat noxush, hatto fojiali natijalarga olib keladi. Inqilobni g‘arb olimlari ham “ijtimoiy taraqqiyotning ibtidoiy va yovvoyi shakli” deb ataganlar. Tabiiyki, bunday yo‘l bizga aslo to‘g‘ri kelmaydi”¹. Shu o‘rinda demokratik jamiyat qurishning milliy, umumbashariy tamoyillarida sharqona qadriyatlar qanday o‘rin egallaydi?, degan savol tug‘iladi. Agar e‘tibor bilan qaralsa, bu o‘rinda jarayonlar so‘zi tamoyillar ma‘nosini ham anglatmoqda. To‘g‘ri, **ikkinchi tamoyilni** Prezidentimiz demokratlashtirishning “**ikkinchi muhim sharti**” deb nomlagan. “Jamiyatni demokratlashtirishning ikkinchi muhim sharti **odamlarning tafakkuri va ijtimoiy saviyasi** bilan demokratik o‘zgarishlar darajasi va sur‘atlari bir-biriga qanchalik mutanosib bo‘lishiga bog‘liqdir”². Fikrimizcha, mazkur tamoyil umumbashariy tamoyildir. “**Uchinchi**dan, - deb ta’kidlagan edi I.A.Karimov, – demokratik jarayonlar **xalqimiz milliy madaniyatining o‘ziga xos jihatlarini**, uning tabiatini o‘zida mujassam etmog‘i kerak. Ma’lumki, Farb namunasi ko‘p hollarda individualizm falsafasiga tayanadi va ommani haddan tashqari siyosiylashtirishga olib keladi”³. Demak, milliy tamoyillar bilan birga mintaqaviy tamoyillar ham mavjud. Ko‘rinib turibdiki, I.A.Karimovning ta’kidlashicha, demokratiyani shakllantirishda O‘zbekiston uchun Farb namunasi emas, ko‘proq Sharq tajribasi qo‘l keladi. “Osiyo” mintaqasi va musulmon Sharqidagi demokratik qadriyatlar va o‘zgarishlar rivojining tajribasi o‘ziga xos xususiyatlar, o‘ziga xos an‘analarga ega. Sharqda demokratiya tushunchasi hamjihatlik g‘oyasi, jamoatchilikning fikricha, ustuvorlik zaminida shakllanadi”⁴. Osiyo mintaqasi va musulmon Sharqining boy tarixiy tajribasiga asoslanib, I.A.Karimov O‘zbekistonda demokratik tamoyillarning rivoji to‘g‘risida nihoyatda muhim xulosaga keladi: “Bizning mamlakatimizda, - deydi Yurtboshimiz, - demokratik jarayonlar xalqimizning qonunni hurmat qilish, qonunga itoat etish kabi fazilatlariga mos ravishda rivojlanishi zarur. Ahloqiy, ma’naviy qadriyatlar siyosiy munosabatlarda ham ustunlik kasb etishi darkor”⁵.

Milliy qadriyatlarning tiklanishi - demokratik jamiyat qurishning muhim sharti. Demokratik jamiyat konsepsiyasida milliy, umuminsoniy qadriyatlar bilan bir qatorda, diniy qadriyatlarining o‘rniga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Negaki, ular o‘rtasida qat’iy chegara yo‘q. Bunday fikr bildirishimizga muayyan tarixiy sharoitlarda ob’ektiv zaruratlar tufayli jamiyat rivojlanishi uchun milliy qadriyatlar

¹ Каримов И.А. Ватан саждагош каби муқаддасдир. 3 Т., -Т.: «Ўзбекистон» 1996, 8-9 бетлар.

² Ўша манба. 8-9 бетлар.

³ Ўша манба. 9-бет.

⁴ Каримов И.А. Ватан саждагош каби муқаддасдир. Т3. -Т.: «Ўзбекистон» 1996, 9-бет.

⁵ Ўша манба, 9-10 бетлар.

diniy qarashlar bag'rida shakllanganligidir. Shunga ko'ra bizning milliy qadriyatlarimiz faqat islom zaminida vujudga kelmagan, balki zardushtiylik, buddaviylik kabi dinlardan ham ko'p narsalarni olgan. Binobarin, har qanday qadriyatlarning bosh manbai ijtimoiy hayotdir. Buning isboti sifatida hozirgi davrda mamlakatimizda ko'pgina tarixan din bilan bog'liq qadriyatlar o'zlarining diniy mazmunini o'zgartirib, dunyoviy milliy qadriyatlarga aylanganligidir. Ayni paytda, demokratik jamiyatni barpo etishda din har doim ham uning tarafdori bo'lavermaydi. Ayniqsa, hozirgi murakkab o'tish davrida islom g'oyalari va qarashlaridan bir-biriga tubdan qarama-qarshi maqsadlar yo'lida foydalanishga urinishlar jonlangan bir paytda, ana shu omilning o'rnini alohida tahlil etish zarur.

Uning zaruratini Prezident I.A.Karimov alohida va bir necha marta ta'kidlab kelmoqda. «Mustaqillik yillarida eng katta qo'lga kiritgan yutuqlarimizdan biri tarixiy, milliy va axloqiy qadriyat hamda an'analarning, muqaddas dinimizning jamiyatni ma'naviy yuksalishidagi o'rni va ahamiyatini qayta tiklanganligidir. Ayni zamonda, tajovuzkor aqidaparast kuchlar islom dini xalqimiz uchun muqaddas qadriyat ekanligidan foydalanib, O'zbekistonni demokratik, ma'rifiy taraqqiyot yo'lidan og'dirishga intilmoqdalar». Keyingi yillarda dunyo miqyosida islomdan qarama-qarshi maqsad yo'lida foydalanishlar yaqqol namoyon bo'lmoqda.

O'zbekistonda demokratik jamiyatni barpo etishda milliy tamoyillarning asosini tashkil etuvchi, yuqorida ta'kidlaganimizdek, qadriyatlar alohida o'ringa egadir. Mustaqillik tufayli unga bo'lgan yangicha yondashuvlar Prezident I.A.Karimovning milliy va umumbashariy qadriyatlar to'g'risidagi metodologik ilmiy mulohazalari hamda amaliy faoliyatlaridagi ko'rsatmalari, tashabbuslari buning yorqin misolidir. O'zbekistonda barpo etilayotgan huquqiy demokratik davlat va ochiq fuqarolik jamiyati umuminsoniy qadriyatlar bilan bir qatorda, milliy qadriyatlarimizga asoslanadi.

Shu nuqtai nazardan, qadriyat tushunchasining ijtimoiy-falsafiy adabiyotlarda ko'pgina ilmiy ta'riflari mavjud. Berilgan ta'riflarni tahlil etish bir tomondan turli xil yondashuvlarning mavjudligini, ikkinchi tomondan esa, ularning butunlay bir-birini inkor etishi hollarining mavjud ekanligini ko'rsatadi. Masalan, "Falsafiy ensiklopediya"ning beshinchi jildida qadriyatlar quyidagicha tavsiflangan: "Qadriyat falsafiy va sotsiologik tushuncha. **U birinchidan**, bir ob'ektning ijobiy yoki salbiy qimmatini, **ikkinchidan**, ijtimoiy ongning normativ belgilovchi-baholovchi jihati (sub'ektiv qadriyatlar yoki ong qadriyatlari)ni ifoda etadi"¹. Rus tilidagi "sennost" ya'ni qadriyat tushunchasiga, kishilarning ijtimoiy-siyosiy faoliyatiga, ma'naviy dunyoqarashiga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatadigan barcha narsa va hodisalar kiritilgan.

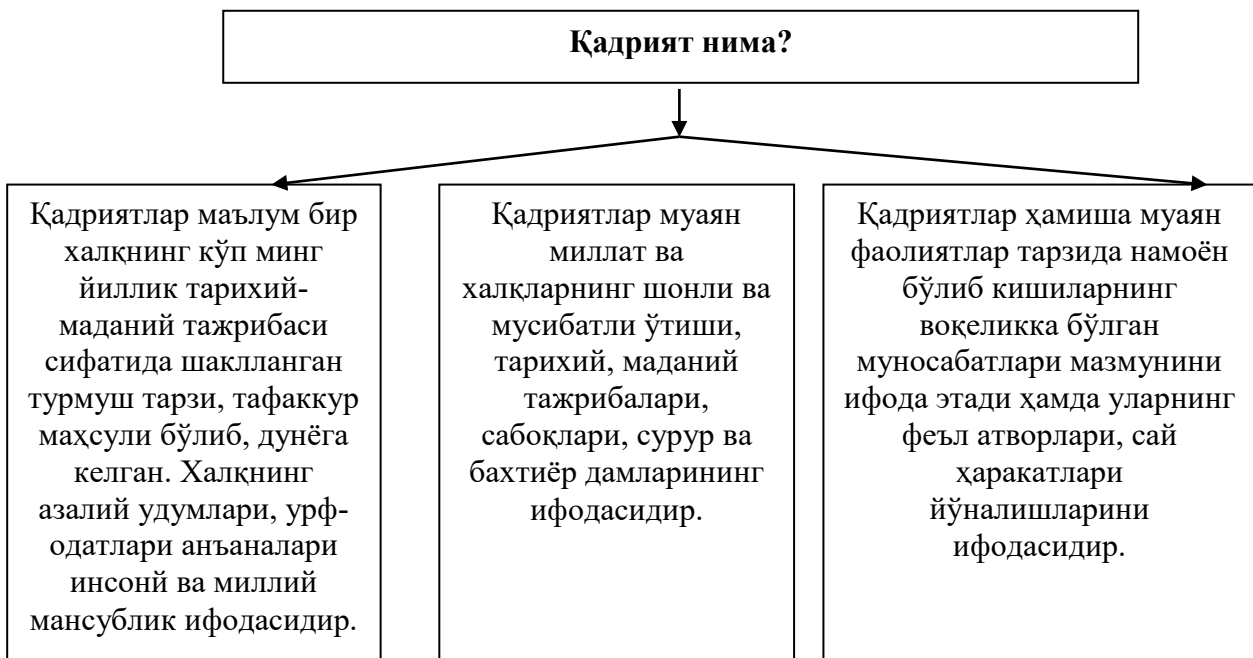
Ana shunga yaqin nuqtai nazar boshqa ilmiy manbalarda ham bayon etilgan: "Qadriyat (falsafa, sotsiologiyada) - voqelikdagi muayyan hodisalarning iqtisodiy, ijtimoiy va ma'rifiy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llaniladigan tushuncha. Qadriyatlarning mazmuni va xarakteriga ko'ra, **progressiv va reaksiyon tiplarga** ajratish mumkin" deyilgan. Fikrimizcha, bunday ta'riflar mazkur kategoriyani o'ta sig'imdor qilish bilan birga, uning asli mohiyatini aniqlashda bir qator ilmiy

¹ Философская энциклопедия, М., 1970, Т 5, с. 462

chalkashliklarni keltirib chiqarmoqda. Shunga ko'ra uning mazmuni, tuzilishi, asosiy shakllari namoyon bo'lish xususiyatlari va umuminsoniy qadriyatlar tizimi, bu tizimdagi asosiy qadriyat shakllarining o'rni va ahamiyatini ilmiy tahlil qilish bilan bog'liq bir qator masalalarga e'tibor kam ekanligini ko'rsatib o'tish lozim.

“Qadriyat deyilganda inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan millat, elat va ijtimoiy guruhlarining manfaatlari va maqsadlariga xizmat qiladigan va shu tufayli ular tomonidan baholanib, qadrlanadigan tabiat va jamiyat ne'matlari hodisalari majmuini tushunmog'imiz lozim¹. Rus, ingliz, nemis, fransuz va chex tillarida Rossiya Fanlar Akademiyasining akdemigi G.V.Osipov muharrirligida chop etilgan “Sotsiologicheskiy ensiklopedicheskiy slovar”da qadriyatlarni baholash, qadriyatlar tizimi, ijtimoiy qadriyatlar, qadriyatlar yo'nalishi va umuman qadriyatlarga ta'riflar berilgan². Qadriyatlar tushunchasiga “Mustaqillik izohli ilmiy-ommabop lug'ati”da ham alohida o'rin ajratilgan.

11.1-slayd

“Qadriyatlar — jamiyatda kishilar o'rtasida obro'ga, e'tiborga, hurmatga, nufuzga, ahamiyatga ega kishilar munosabatlar, holatlar, moddiy narsalar va ma'naviy boyliklar majmuasi”³ degan ta'rif berilgan. Qadriyatlarni bunday ta'riflash uning mohiyatini ancha yorqin ifodalasada, lekin qadriyatlarga berilgan ta'riflar ichida o'zining ilmiyligi bilan boshqa ta'riflardan ajralib turadi, degan fikrdamiz. Bizningcha, **“umuminsoniy qadriyatlar tushunchasi butun jamiyat ahamiyatiga ega bo'lgan, insoniyatning mavjudligi, o'tmishi, buguni va kelajagini,**

¹ Қадриятлар ва ижтимоий тараққиёт (илмий ишлар тыплами), -Т., Ўзбекистон, 1997, 198 б.
Т.Комилова, С.Абидова Миллий ахлоқий қадриятлар ва уларнинг тарбиявий аҳамияти, ЎзФА, “Фан”наш., 2000, 20 б. Б.С. Ерасов Культурология, 2-е изд., М.:”Аспект-Пресс”,1997, 591 б.
Н. Ортиқов Маънавият: Миллий ва умуминсоний қадриятлар, -Т., “Ўзбекистон”, 1997, 48 б.
² Г.В.Осипов. Социологический энциклопедический словарь, М. 2000, 402-403 с.
³ Мустақиллик изоҳли илмий-оммабоп лўат. А. Жалолов ва Қ. Хоназаров умумий ташририда. –Т.: “Шарқ”, 1998, 279-бет

yashashning asosiy yo‘nalishlari, qonun-qoidalarini, talab va tartiblarini, odamlarning eng azaliy orzu-umidlari va ideallarini o‘zida aks ettiradigan qadriyatlarining umumiy shakllarini ifodalaydi. Umuminsoniy qadriyat tushunchasining ob’ektiv asosi ijtimoiy munosabatlar va jarayonlar, insoniyatning uzluksiz xayotini va turmush tarzini umumlashtiradigan jamiyatdir”. Darxaqiqat “umuminsoniylik” tushunchasida qadriyatlarni tirik tabiatning bir qismi bo‘lgan odam zotining hayoti va kamoloti uning tarixiy taraqqiyoti, siyosiy va boshqa birliklar uchun ahamiyati o‘z ifodasini topishi kerak. Shu o‘rinda insoniyatning eng umumiy jamoasi bo‘lgan jamiyatgina, umuminsoniy qadriyatlarning yaratguvchisi va saqlab turuvchisidir. Umuminsoniy qadriyatlar nihoyatda keng ko‘lamli va serqirra tushuncha. Uning zaminida eng avvalo ozodlik, erkinlik, tinchlik, demokratiya tufayli shakllangan inson baxt-saodati kabi umumijtimoiy ma’no va mazmun kashf etadigan qadriyatlardan iborat, deyish mumkin. Qadriyatlarni faqat moddiy va ma’naviy boyliklar sifatida tushunish va uni shunday izohlash ham ilmiy nuqtai nazardan to‘g‘ri emas.

Demak, «Qadriyat» atamasi bizga arabcha «qadri» so‘zidan kirib kelgan bo‘lib, bugungi kunda bu tushuncha «borliq va jamiyatdagi biror bir narsa va hodisaning kishilar o‘rtasidagi o‘zaro ijtimoiy munosabatlardagi tutgan muhim ahamiyatni ifoda etish uchun qo‘llanilmoqda. Bu masalaning bir tomoni. Uning ikkinchi tomoni shundan iboratki, «qadriyat» so‘zi qadim zamonlarda paydo bo‘lgan va barcha xalqlar tillarida mavjuddir. Demak, bu tushuncha bir necha ming yillik tarixga egadir. Fikrimizning isboti sifatida qadimgi dunyoda «aksiologiya» degan atamaning mavjud bo‘lishidir. Aksiologiya aslida falsafaning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Faqat bu tushuncha XIX-XX asrlarga kelib, Yevropa mamlakatlari falsafasida rivojlantirildi. Uning tarixi demokratiya tarixi bilan bog‘liqdir. Binobarin, Yevropa mamlakatlarida ham demokratik jamiyatni barpo etishda qadriyatlarga asoslanish ustuvor bo‘lgan.

Yuqoridagi adabiyotlarning tahlillari shuni ko‘rsatadiki, o‘tmishdagi barcha ijtimoiy-falsafiy ta’limotlarda qadriyatlarning mohiyati va ularning jamiyat taraqqiyotida tutgan o‘rni masalasiga katta e’tibor berishgan. Agarda qadimgi dunyo ijtimoiy-falsafiy ta’limotlarida umuminsoniy qadriyatlar inson aqliy taraqqiyotining mahsuli deb qaralgan bo‘lsa, Turondagi ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixida “Avesto”dagi uchinchi davr deb atalgan insoniyat kelajak istiqboli, adolatli jamiyat haqidagi fikrlar uning tarixiy ildizlarini tashkil etadi.

11.2. Milliy tamoyillar va qadriyatlarning demokratik jamiyat qurishda aks etishi

Milliy qadriyatlarning demokratik jamiyat qurishda tutgan o‘rni. Har bir millat o‘z qadriyatiga ega. Binobarin, uning har bir mamlakat, har bir xalq rivoji uchun imkoniyatlaridan qay darajada foydalanish - demokratik jamiyatni barpo etishda muhim o‘rin egallaydi. Hozirgi davrda qadriyatlarning muhim xususiyatlaridan biri ham ana shundadir. Mustaqillikdan keyin milliy qadriyatlarning demokratik jamiyat qurishdagi o‘rnini aniqlash borasida jiddiy ilmiy izlanishlar ham, amaliyot bilan bog‘liq muammolar ham davlat siyosati darajasiga

ko'tarildi. Negaki, biron-bir jamiyat ma'naviy imkoniyatlarini, odamlar ongida ma'naviy va axloqiy qadriyatlarni rivojlantirmay hamda mustahkamlamay turib o'z istiqbollari tasavvur eta olmaydi. Ayniqsa, bizning Sharqda xalqning ming yillik milliy qadriyatlari uning uchun qudratli ma'naviyat manbai bo'lib xizmat qilgan. Xalqimizning yaqin o'tmishidagi uzoq vaqt davom etgan kuchli mafkuraviy tazyiqqa qaramay, O'zbekiston xalqi avloddan-avlodga o'tib kelgan o'z tarixiy va madaniy qadriyatlarini hamda o'ziga xos an'alarini saqlab qolishga muvaffaq bo'lganligi sababi ham ruhida, qalbida doimiy ravishda umumbashariy qadriyatlarga sodiq bo'lganligidir. «Biz, deb ta'kidlaydi I.A.Karimov, - ma'naviy qadriyatlarni tiklashni milliy o'zlikni anglashning o'sishidan, xalqning ma'naviy sarchashmalariga, uning ildizlariga qaytishdan iborat uzviy, tabiiy jarayon deb hisoblaymiz»¹. Demak, **birinchidan**, O'zbekistonda demokratik jamiyat barpo etishning milliy, umumbashariy tamoyillarini har bir xalqning qadriyatlarisiz, alohida ajratib bo'lmaydi.

Ammo biron-bir narsa va hodisa, xoh u moddiy bo'lsin, xoh ma'naviy bo'lsin, qadriyatga aylanishi uchun ma'lum bir vaqt, davr o'tishi kerak. Demokratiyaning milliy va umuminsoniy qadriyat sifatida shakllanishi ham shunday bosqichlarni bosib o'tgan. Shunga o'tmishdagi barcha narsalar ham milliy qadriyat hisoblanavermaydi. **Ikkinchidan**, uning **milliy qadriyatga** aylanishi uchun o'zini ko'rsata olishi shart. Demak, biz demokratik jamiyat qurishdagi o'tmishimizdagi barcha narsalarimizni to'laligicha ololmaymiz. Negaki u hamma uchun ibratli emas.

Shu o'rinda Prezident I.A.Karimovning quyidagi fikrlari o'ta muhim ahamiyat kasb etadi «... o'tmish qadriyatlarga, an'analarga va turmush tarziga betartib ravishda, orqa-ketini o'ylamay qaytish boshqa bir keskinlikka - hozirgi davrni qabul qilmaslikka, jamiyatni yangilash zaruriyatini inkor etishga olib kelishi mumkin» edi. Ayni shu inkor etish onlarida ekstremistik ruhdagi muxolifatning vujudga kelish xavfi tug'ildi. U aslini olganda, ma'naviyatga qarshi muxolifat bo'lishi mumkin edi². **Uchinchidan**, «Milliy qadriyatlar – millat uchun muhim va jiddiy ahamiyatga ega bo'lgan jihat va xususiyatlar. O'z milliy qadriyati bo'lmagan millat yoki elat yo'q. Millatning tanazzuli — milliy qadriyatlarning tanazzulidir. Milliy qadriyatlar millatning tarixi, yashash tarzi, kelajagi, uni tashkil etgan avlodlar, ijtimoiy qatlamlar, milliy ong, til, ma'naviyat hamda madaniyat bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi»³. Negaki, milliy qadriyatlar nafaqat mamlakatimiz mustaqilligini mustahkamlaydigan ma'naviy asoslardan biri, balki demokratik, adolatli, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurishning asosiy manbai hamdir. Markaziy Osiyo xalqlarining asrlardan asrlarga meros bo'lib kelayotgan milliy qadriyatlari uzoq tarixiy jarayonda shakllangan va ko'plab og'ir sinovlarni boshdan kechirgan. Darhaqiqat, mintaqamiz xalqlari 3000 yildan ortiq davrni o'zida mujassamlashtirgan Markaziy Osiyo sivilizatsiyasini yaratdi.

O'zbekistonda demokratik jamiyat qurishda **milliy qadriyatlardan tashqari diniy qadriyatlarimizga** ham alohida o'rin berilayotganligi tasodifiy hol emas.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср быса\асида: хавфсизликка ташдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. -Т.: Ўзбекистон, 1997. 137-б.

² Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт ййлида. Т. 6. –Т.: «Ўзбекистон», 1998, 126-б.

³ Мустақиллик изошли илмий-оммабоп лу\ати (А.Жалолов ва Қ.Хоназаров умумий ташририда) — Т.:”Шарқ“, 1999б, 141 б.

Chunki milliy va diniy qadriyat o'rtasida qat'iy chegara yo'q. Ular doimiy ravishda o'zaro bog'liq holda namoyon bo'ladi, bir-biri bilan muloqotda, birgalikda mavjud bo'ladi. Milliy va diniy qadriyatlar mutelikdan, fikr qaramligidan qutulish, milliy o'zlikni anglashga xizmat qilishi bilan ular jamiyatda demokratik umumbashariy tamoyillarining qaror topishiga zamin yaratadi.

Demokratik qadriyatlarning muayyan sharoitlarda shakllanishi. Ularning mahalliy, milliy, mintaqaviy va umuminsoniy shakllarda namoyon bo'lishi. Demokratik jamiyat barpo etishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning mutanosibligi hamda rivoji. O'zbekistonda adolatli demokratik jamiyat barpo etishda milliy qadriyatlarning ma'lum ma'noda umumbashariy ahamiyat kasb etishi.

Umuminsoniy va milliy qadriyatlar tushunchalarining demokratik uyg'unligi dialektikasining qiyosiy tahlili jarayonida Amir Temur siyosiy-huquqiy qarashlarini o'rganish zarur. Amir Temur siyosatining bu g'oyasi "Kuch-qudrat, iqtidor-adl-insofda", deganidir. Saltanatni boshqarishida uchragan har qanday voqea va ishni to'ra va tuzuk asosida boshqardim¹ degan fikrlari umuminsoniy demokratik va milliy qadriyatlar tushunchasining ijtimoiy-falsafiy, ilmiy nazariy va metodologik ildizlarini tashkil etadi. Binobarin biron-bir jamiyat ma'naviy imkoniyatlarini odamlar ongida ma'naviy va axloqiy qadriyatlarini rivojlantirmay hamda mustaxkamlamay turib o'z istiqbolini tasavvur eta olmaydi.

Xalqlarning madaniy qadriyatlari, **to'rtinchidan, ma'naviy merosining** ming yillar mobaynida sharq xalqlari uchun qudratli ma'naviyat manbai bo'lib xizmat qildi. Respublikamiz Prezidenti I.A.Karimov bu borada fikr yuritib, shunday deb ta'kidlaganlar: "Uzoq vaqt davom etgan qattiq mafkuraviy tazyiqqa qaramay, O'zbekiston xalqi avloddan avlodga o'tib kelgan o'z tarixiy va madaniy qadriyatlarini hamda o'ziga xos an'analarini saqlab qolishga muvaffaq bo'ldi"². Binobarin, har bir qadriyatning mohiyati va ahamiyati tabiat, jamiyat va ruhiy olam hodisalarini bilish, ilmiy umumlashtirish, ijtimoiy va ma'naviy taraqqiyotga ta'sir etish imkoniyatlari asosida belgilanadi.

Demokratik jamiyatni umuminsoniy va milliy qadriyatlarsiz barpo etib bo'lmaydi. Qadriyatlar haqida fikr yuritganda uning ikkita tarkibiy qismini nazarda tutmoq kerak. Bunda, eng avvalo, insonning ob'ektiv olamga nisbatan bo'lgan aktiv faoliyatini alohida tahlil qilish zarur. Umuminsoniy qadriyatlar tushunchasiga moddiy va ma'naviy muhit, yashash shart-sharoitlarining rivojlanishi va vorislik sodir bo'lib, yangi-yangi qadriyatlarning shakllanishiga o'tishdan meros bo'lib qolganlari esa davr ruhi, yangi ijtimoiy ehtiyoj va taraqqiyot uchun asos bo'lgan qadriyatlarga kiradi. **Umuminsoniy qadriyatlarning asosiy vazifasi olamni bilish va uni amaliy o'zgartirishning muhim omilidir.**

Umuminsoniy va milliy qadriyatlar tamoyillar uyg'unligi qiyosiy tahlili uning inson ma'naviy kamolatining muhim omili ekanligidan kelib chiqishi zarur. Bunga:

Yurtboshimizning "Mustaqillikka erishganimizdan keyingina biz buyuk ajdodlarimizning hurmatini o'rniga qo'ya oldik. Bizning bu intilishlarimizni Markaziy Osiyodagi qo'shnilarimiz, madaniy xalqaro hamjamiyat qo'llab-

¹ Темур Тузуклари. -Т, Ғофур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1991, 57-бет.

² Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср быса\асида: хавфсизликка ташдид, барқарорлик шартлари ва тараккиёт кафолатлари. -Т.:Ўзбекистон, 1997, 141 б.

quvvatladi. Bu hol tasodifiy emas — sohibqiron Amir Temur shaxsi uning avlodlari bo'lmish faqat bizning emas, balki mintaqamizdagi barcha xalqlarning, butun ma'rifiy insoniyatning boyligidir” degan fikrlari har bir millat rivojlanishidagi tarixiy voqealar, unga ijobiy hissa qo'shgan shaxslar ham milliy qadriyatlar jumlasiga kirishini anglatadi. Shu nuqtai nazardan Amir Temur shaxsi buning yorqin isbotidir. Binobarin, Amir Temur qanchalik taqvodor, asl musulmon bo'lmasin, qonunchilikning turli tizimlari — diniy va dunyoviy tomonlari borligini, ularni hisobga olish kerakligini juda to'g'ri anglagan. Amir Temur qonunchilik deganda faqat, Shariat qonunchiligini emas, balki boshqa xalqlar qadriyatlari, urf-odatlarini ham tushungan.

Beshinchidan, Markaziy Osiyo xalqlarining milliy qadriyatlardagi xos jihatlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- 1) tug'ilgan makon va ona yurtga ehtirom;
- 2) ajdodlar xotirasiga sadoqat;
- 3) kattalarga hurmat, yoshlarga izzat
- 4) insoniy muomalada mulozamat;
- 5) hayo, andisha, vazminlik, sabr-toqat kabilarning ustuvorligi bilan ham xarakterlanadi.

Ma'lumki, demokratik qadriyatlar muayyan sharoitlarda shakllanadi. Shu sababli ular:

- mahalliy;
- milliy;
- mintaqaviy;
- umuminsoniy mazmunda namoyon bo'ladi.

Milliy muhit demokratik qadriyatlarni yaratish va saralashning asosiy manbasidir. Aynan milliy muhit mahalliy qadriyatlarning ustuvorlarini o'z darajasiga ko'taradi va ularni voyaga yetkazib, umuminsoniy qadriyatlar darajasiga olib chiqadi. Umuminsoniy qadriyatlarni har bir kishi o'zining boyligiga aylantirgandagina milliy tamoyillar o'z kuchini ko'rsatadi. “Shu bilan birga o'tmish qadriyatlariga, an'analarga va turmush tarziga betartib ravishda orqa-ketini o'ylamay qaytish boshqa bir keskinlikka — hozirgi davrni qabul qilmaslikka, jamiyatni yangilash zaruriyatini inkor etishga olib kelishi mumkin”¹ deb ta'kidlaydi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov. Biz bugungi kunda haqiqiy qadriyatlarimizni:

- tadrijiylik, andishalilik asosida;
- buhron paytida sabr-toqat, maromiylik va vazminlik asosida;
- mulozamatda sertakalluflik, keksalarga munosabatda hurmat-izzat asosida;
- ijtimoiy-siyosiy hayotda bosiqlik, sipolik va boshqa asoslarda asrab-avaylab rivojlantirmoqdamiz.

Аҳоли оёи аҳилҳаа шааа ёуеё иоиеёеё, ааиёдаёёё ооёёё ёёё иёёёёё-иääаиёё ёадиёёёаää ёаёё иёёё ооноёёёёää ёää ёёаиёёёёё ёнаиёёёё иёаё. Ао äääаиё аёð òiiíääi ääiîððàòëýiéiä iëëëëë ðõñõñëýòëäðè iääæóäëëäëië êæðñàòñà, êêêëi÷èääi óië òóðëë ðäëšëäð, iëëëàòëäð hà,òëää, äääëàò÷ëëëë šóðëëëë àiúaiaëäðëää iai,i

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср быса\асида: хавфсизликка ташдид, барқарорлик шартлари ва тараккиёт кафолатлари. -Т.:Ўзбекистон, 1997, 138 б.

iaieaëaòè: Æðäöëÿ, Îððöäëëÿ äà Ëñîiäëÿäà – XX asr 70-éëëëäðííëiä æðöàëäðëäà, Øaðšëë Ääðñiäà ääîñðäòëÿëäøëø 80-éëëëäðííëiä îðëðëäà òæç‘ðë êäëäë.

Æaiëÿöíëiä hà,òëäà ääîñðäòëë šääðëÿòëäðíëiä ÷óóð ñëiäëä, æíë íëëä áíðëøë ðäëšíëiä ñë,ñëë-iaäaiëë íiäë, öëäðíëiä ñë,ñëë ääîñðäòëÿ äà áóäóíäë áíçðíëiä äññëë òäëäëäðë, òäíëëëëäðëië šäáóë šëëëø, hàíäà òääáëš ÿòëøäà òäë,ðëëë ääðäæäñëäà hàì áíç‘ëëš. Áíøšä÷à áëöäáíäà hàð áëð ðäëš óíäà, ÿúíë ñë,ñëë æç-æçëië òàøëëë ÿòëø øäëëëäðëäà, íäðáíëçíëäðëäà òäë,ð æëëëä àðëøëøë hàì çäðóð. Áó óçñš ääâî ÿòäëëäâî, óçöóññëç æäðà,í æëëëä, íòäëÿí òäðëðëë òäæðëäääà ÿäà æëëëøíë hàì òàšíço ÿòäëë. Äemokratiyaning Farbona ko‘rinishi kimgadir “afzal” tuyulayotgan bo‘lsa, bu demak ,ëë Faðáíiä ääîñðäòëÿië áëð öîííëiäà êëððëø, óíäà îðëëš÷à ààñî ääðëä, óíëiä íëëëëë-iaúíääëë öóññöñëÿòëäðëië ÿúòëðíö ÿòíäñëëëië äíäëäòääë. “ëë Sharqona demokratiyaning zamondan orqada qolgan ayrim jihatlari, mintalitetimizdan chuqur joy olgan áëðëì nosog‘lom steriotiplarni o‘zgartirishga ehtiyoj mavjudligini êëðñäòädi. Sharqona demokratiya hàì umume’tirof etilgan demokratik tamoyillarga tayanadi. Ayni paytda o‘zining mintaqaviy, umumiy milliy-ma’naviy xususiyatlarini hisobga olishni anglatadi. U ham o‘z ichida rang-barang va nisbiy hodisa. Bu sharq xalqlarining tarixan qaror topgan qadriyatlaridagi æçëäà öîñ milliy xususiyatlaridir. Ular xalqlarning tafakkur tarzida, urf-odat va an‘analarida siyosiy hayot, inson, jamiyat va davlatga qarashda amal qiladigan o‘ziga xos siyosiy-madaniy xulq-atvor ko‘rinishlarida namoyon bo‘ladi. Áó ðäëšëiëç hà,òëäà šääëi-šääëiäâí æäññä æëëëä ÿøàø ðóhëÿòëiëiä öñöóâíðëëäë, íëëä, íàhæëä, ýë-þðö öóóóí÷äëäðëiëiä íäâíëäð šäëäëäâí ÷óóð æðëi íëëä, íòä-íiääà, íàhæëä-éóëäà, æäññäðäà þëñäë hòðíàò äà ÿòëáíð áëëäí šäðäëëøë, êäòöäëäðäà hòðíàò, êë÷ëëëäðíëiä êççàò šëëëiëøë, íiäëäðäà äà öíöíäí à,ë çíòëäà äëñhëäà ýhòëðíî êëðñäòëëëøë, ñäáð-äáðäíøëë äà íàñiàòñäáäðëëë, íàhð-íšëäàòëë æëëëø áëëäí áíç‘ëëš òäíëëëäð ääëñiäëäðäâí - ääëñiäëäðäà æðëä êäëä,òäâí šääðëÿòëäðäëð. Áóíääë šääðëÿòëäð òääëëë ðääëøäà ääîñðäòëÿiëiä öíöíëíñíëë òäíëëëëäðë äëëäí æçäðí íóíññäàòäà, óçäëë áíç‘ëëš. Êäëëí áëð íäðñäíë hà,òäà éóçàòëø íóíëí, áëðëì híëëäðäà íëëëëë-iaúíääëë šääðëÿòëäðäà òäÿíëø ääîñðäòëÿiëiä öíöíëíñíëë òäíëëëëäðëäâí êëðä öñöóâíðíš æëëëä šíëëø híëëäðë áëðëì êëøëëäð òäíëëÿòëäà ó÷ääëë. Íäñäëäí, šííóí öñöóâíðëëäë ääîñðäòëÿäà öíöíäàøäðëë šääðëÿò hëñíäëäíääë. Óíäà íëëëëë íäíöäàòëäð hàì æçëiëiä éòíäñëië öññäâí. Êäëëí, íäñäëäí, êäòöääà hòðíàò ääâ, ,ëë íäíëiä íàhæëäí ääâ, áëðëì ó÷ääëëäâí ñäëäëë xàòòë-häðäëäòëäðíë ÿòëðñäë, íññíóíëë xàòòë-häðäëäòëäðäâí êæç þññäë áó æaiëÿò hà,òëäà, hàð áëðëiëç ó÷óí hàì ,ñí íšëäàòëäðíëng ññäëð æëëëøëäà ñääâä æëëëøë, æçëiëç hàì óíäà ñääâä÷ë æëëëä šíëëøëiëç íóíëí. Áóíääë híëäòäà hàšëšàòíë áëðëø äà áëòä íëëø Øäðšíiä ääîñðäòëÿäà çëä æëëäâí híëäò ÿíäñ. Øóning ó÷óí hàì ó êëñí÷ëëëiëiä hà,ò òäðçë äà òäíëëÿòëäääë öóëš-àòâíð íððíäñëäà, šääðëÿòäà áëëäíëøë çäðóð. Sharqona demokratiya “axloq” va “ma’rifat” munosabatlari, hamda an‘analarga ko‘proq bog‘langanligi bilan ham farq qiladi. Áó hà÷ šä÷í ääîñðäòëÿiëiä öíöíäàøäðëë šääðëÿòëäðëäà ññÿ ññëiäëäë.

Farb demokratiyasida ham xuddi shunday xususiyatlarni keltirib, uni Farb hayot tarzi va ko‘nikmalariga íëñäàòäí qiyosiy talqin etish mumkin. Ayni paytda u ko‘proq “an‘analar”ga emas, uni hisobga olgan holda qonunga, shaxs erkinligi, Sharq nuqtai nazaridan yondoshganda qonun asosidagi “individualizm”ga asoslanib fuqaro siyosiy madaniyatiga ÷óóð sināganligini ko‘ramiz. Bundan Farb

demokratiyasi jamoani, iëëëëë-iaúiaâëë ðóñóñëýòëàðíë ióòëàšî tan olmaydi, u jamoatchilikdan hàì, èíñííëë iàhð-îšëààò ióíñàààòëàðëääí hàì ióòëàšî begona degan xulosa kelib chiqmaydi. Sharqning o‘ziga xos jihati demokratiyani individuallik bilan jamoaviylikni mushtarak holda qabul qilib, u bilan (oila, guruh, jamoa, mahalla, davlat) uyg‘un holda ko‘rishida êëïðîš namoyon bo‘ladi. Unda individ (shaxs) erkinligi va manfaatlarining jamoa fikri, manfaatlari bilan o‘zaro munosabatida jamoaning fikri, manfaatlarining àëðëì holatlarää ustuvorligi mavjud. Uni inkor etib bo‘lmaydi. Bu esa individ, alohida shaxs manfaati jamoaga zid qo‘yiladi, degan ijtimoiy iaúííë äáðíàëäë. Buië qaysidir darajada jamiyat va shaxs munosabatlarini, shaxs hayoti faoliyatining jamiyatdan tashqarida emasligi, aksincha u bilan bog‘liqlik falsafasiga tayanadi deyish mumkin. Shaxsning erkinligi, huquqlari jamoat manfaati bilan êëïðîš bog‘liq holda qaralishi bilan farq qiladi.

Farbda to‘g‘ri deb topilgan individning qonun asosidaàë àëðëì xatti-harakati, xulq-atvor holatlarëni Sharq an‘anasiga ko‘ra jamoatchilik îñííäëíà qabul qilmasligi va qonunga zid bo‘lmasa ham to‘g‘ri deb hisoblamasligi mumkin. Áóíää Farb êëïðîš qonunää àñîñëäíääí holda baho bersa, Sharq æàíiàò÷ëëëë, qadriyatlar, an‘analarni hisobga olib uni qonun bilan muvoffiq ko‘radi qamda baho beradi. Rag‘batlantiradi yoki jazolaydi ham. Shuning uchun Sharqda qonun ijtimoiy axloq ko‘rinishlari bilan doimo o‘zaro muvozanatda bo‘ladi. Shaxs xatti-harakatiga baho berganda, umume’tirof etilgan šííóíëë iaú,ðëàð àëëäí àëðää an‘anaviy me‘yorlar, axloq ko‘rinishlari hàì ustuvorlik kasb etadi. Êâêëí áu qonuniy àñîñlarga zid bo‘lmaëäí. Qonun ustuvorligi shu jihatdan ham ko‘proq hayot tarzimizga singib bormoqda. Lekin hali hamma ham unga òëëëš ko‘nikib olgani yo‘q. An‘anaviy holatlar, iëëæäëëàðëëçää faqat axloq íðìàëàðë nuqtai nazardan qarash, ayrim holatlarda qonunni ham “chetga” chiqarib, óíää íššííóíëë òàðçää íäíøëø îšëääòëää jamoatchilik fikri, jamoa nufuzi, sha‘ni, or-nomusining šííóíëë àñîñëàðääí ustuvor kelib qolish hollariää óðóíëøëàð, øóíää íëëëëëëë hayotimizda àëðëì hîëëàðää uchraydi.

Bu yaxshimi yoki yomon degan savolga javob berish oson emas. Agarda yaxshi deb javob bersak, o‘z manfaatiga va qonuniy-huquqiy holatiga to‘g‘ri kelmasligini anglab yetgan kishi o‘z “erkinligini” kamsitilgan deb his etishi mumkin. Agarda yomon deyiladigan bo‘lsa, unda biz o‘zimizning ayrim xususiyatlarimizga, an‘analarimizga, jamoaga nisbatan tarixan shakllanib kelgan qadriyatlarga nisbatan “hurmatsizlik” qilgan bo‘lamiz. To‘g‘rirog‘i kimdir shunday qarashi va baho berishi aniq.

Øóíëíä ó÷óí hàì, ènson haq-huquqlari esa aniqlikni, inson manfaatining ustuvorligini, uni qonunga mos bo‘lishini taqozo etadi. Shuning uchun ham qonunga tayanish va qonun asosida muammoni hal etish umume’tirof etilgan umuminsoniy äâíêðàòëë qadriyatdir. “O‘zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy prinsiplarga asoslanadi, ularga ko‘ra inson, uning hayoti, erkinligi, sha‘ni, qadr-qimmat va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi” (13-modda). Øóíää àñîñëäíëø äà òàýíëä èø êëðëø Øàðš äà Fàðá äâíêðàòëýñë ó÷óí hàì óíóíëë, ióøòàðäë íóšòäëàðäëð.

Äâíêðàòëýíëíä Øàðšííä äà Fàðáííä êëðëíëøëàðë hàì iëëëëë-iaúiaâëë ðóñóñëýòëàðíë ýúòëðíò ýòääëääí, óíää òàýíääëääí óíóíëíñííëë íñhëýò êàñá ýòääë. Äâíêðàòëýíëíä šäíääë øäëëë äëëëøëääí šàòúëë íàçàð iëëëëë-iaúiaâëë

Āāīēðàòèyīēīā àèðīī-àèð èæðēīèøēīè īòèīšèàøèðèà áæēīàéàè. Āāīēðàòèyīēīā
 īèèèè ðòñòñèyòèīè hàì, òīòīāàøàðèè òàīīèèèèàðèīè òàī īèèøīè æàìyò ðèâīæè, ààâèàò
 âà æàìyò šòðèèèèè, òīè ýðèèēīàøèðèðø æàðà,īèàðè òàšīçà ýòàâè. Çéáâèèñòīāà
 āāīēðàòèyīēīā Øàðšīīà ðòñòñèyòèàðèīēīā ýúòèðīò ýòèèèèèèēīēīā īīhèyòèīè øóīāà
 èæðèø òīèēēī. Øóíēīā ó÷óí hàì īàìèâèàòèìçàà āāīēðàòèyāà īèèèè àà òīòīāàøàðèè
 šààðèyò ñèòàòèèàà šàðàèīšàà. Àèñ hīèàà àèðīī-àèð ààâèàò ,èè æàìyò šòðèèèèè àíøšà
 ààâèàò ,èè ðàèšèàð ó÷óí yāīīà àíāīçà áæèèà ðèçīàò šèèàāðāī áæèàð ýàè. Áó ýñà
 āāīēðàòèè òàðàššè,òīēīā ðèèīà-ðèèèèèèèà, ðèâīæèàìèø īīāāèèàðèīēīā ðàīā-
 ààðàīāèèèèàà òæç‘ðè èâèīàéàè.

Milliy qadriyatlar ham qandaydir o'zgarmas hodisalar emas. Millat taraqqiyoti bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy hayotning takomillashib borish, yashash va mehnat qilish sharoitlar o'zgarishi bilan milliy qadriyatlar ham rivojlanib borishiga imkon yaratiladi. Har bir qadriyat ma'lum konkret davr, sharoit va ehtiyojlarning mahsuligina emas, balki uning ko'zgusi hamdir. Shu nuqtai nazardan **qadriyatlarning demokratik tamoyillar bilan qaror topishidagi** o'rniga baho berishdan oldin ulardan foydalanishda **ikki omilga alohida e'tibor berish kerak: birinchisi** – qaysi bir qadriyatlarning yuzaga kelgan aniq tarixiy sharoitlar, **ikkinchisi**, o'sha davrlarga xos bo'lgan imkoniyat va ehtiyojlarni ham bilish kerak. Shuningdek, umumbashariy demokratik qadriyatlarmi, mintaqaviy qadriyatlarmi, milliy qadriyatlarmi uning qaysi zamin ehtiyoji asosida vujudga kelganligini, ular o'rtasida qanday uyg'unlik mavjud bo'lganligi, vorisiylik masalalarini ham o'rganish zarur. Ayni paytda, fikrimizcha, muayyan milliy, sinfiy, mintaqaviy, shaxsiy va boshqa xususiy qadriyatlar tizimi ham umuminsoniy qadriyatlar tizimining o'rnini bosa olmaydi.

a) demokratik jarayonlarning uzviyligi asosida milliy qadriyat sifatida shakllantirish;

b) odamlarning tafakkuri va ijtimoiy-siyosiy saviyasi bilan demokratik o'zgarishlar darajasini mutanosib bo'lishiga erishish orqali;

v) jamiyatdagi turli xil guruhlar qarashlarini yagona maqsad – «O‘zbekiston kelajagi buyuk davlat» degan milliy g‘oya asosida hamjihatlilik, millatlararo totuvlik ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash asosida;

g) demokratik jarayonlar xalqimizning qonunni hurmat qilishi, qonunga itoat etish kabi fazilatlariga mos ravishda rivojlanishini ta'minlash;

d) siyosiy munosabatlarda ham axloqiy, ma'naviy, milliy qadriyatlar ustuvorligiga erishish orqali umumbashariy demokratik tamoyillarni mamlakat fuqarosining turmush ehtiyojiga aylantirish va boshqalar.

Demak, **umuminsoniy qadriyat** deganda jamiyat a'zolarining hammasi uchun umumiy ahamiyatga ega bo'lgan va har bir shaxsning hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlarga ijobiy ta'sir etadigan, kishilarning xatti-harakati, amaliy faoliyati, yashash tarzi, boshqalarga munosabati ham umuminsoniy qadriyatlarning mezoni sifatida baholanadi. Shu bilan ham umuminsoniy qadriyatlar tizimida demokratik tamoyillarning o'zi uning shakllanishi uchun keng maydon ochib beradi. Biroq, bu degani milliy qadriyatlarning o'zni ana shu tizimda passiv holatda ekan-da degan xulosani chiqarmaslik kerak. Negaki, qadriyatlar tizimida millat, unga xos bo'lgan belgilar, jihatlar, xususiyatlar, ularning vujudga kelish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadigan hudud, makon va u bilan bog'liq tuyg'ular demokratik jamiyatni barpo etishda muhim o'rin egallaydi. Milliy qadriyatlar shaxs qadriyatlarini umuminsoniy qadriyatlar bilan bog'lovchi zanjirning muhim va asosiy bo'g'ini hisoblanadi. Shunga ko'ra, millat xar qanday milliy qadriyatning ob'ekti, uni yaratuvchisi va milliy qadriyatlar tizimida asosiy tayanadigan ijtimoiy tayanch hamdir. Millat bir tomondan, o'zining qadriyatlarini mutassil vujudga keltirib turganligi bilan ham u yashovchanlik xususiyatiga ega bo'ladi. Demak, milliy qadriyatlar o'tmishdan kelajakka rivojlanish jarayonida ularni doimiy takomillashtirib yangi-yangi qirralarini vujudga keltiradi. Aynan ana shu jarayon adolatli va demokratik jamiyatning shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Demak, **birinchidan**, milliy qadriyatlarsiz demokratiya tamoyillarini hayotga joriy etish, uni har bir shaxsning turmush tarziga aylantirish mumkin emas. Demokratiya nafaqat shaxs faoliyati, balki u millatning ruhiyati hamdir.

Ikkinchidan, demokratik jarayonlar davomida mavjud qadriyatlar tizimining o'zi ham rivojlanib va o'zgarib boradi. **Uchinchidan**, millat milliy qadriyatning xaqiqiy egasi. Demak, millat uning makon va zamondagi harakati ham, o'tmishdan kelajakka tomon yashashi ham, avloddan avlodga yetkazib beruvchisi ham, uning asosiy ob'ekti ham aynan shu millatdir. **To'rtinchidan**, milliy qadriyatlarning takomillashmaganligi millatning yo'q bo'lib ketishiga va oxir oqibatda egasiz bo'lib qolishining boshlanishidir. Sobiq sho'rolar davrida millatga bo'lgan hujum eng avvalo, uning qadriyatlariga bo'lgan hujumdan boshlanganligini tasodifiy hol emas edi. Buning bir qator misollarini ko'hna tarixdan ham, hozirgi davrdan ham ko'plab keltirish mumkin. **Beshinchidan**, milliy qadriyatlarning saqlanib qolishi, bu faqat ularning o'zini o'zi asrab qolishining asosiy masalasi deb qarash kerak emas. Balki har qanday millatning saqlanib qolishi uchun har bir millatning o'zi javobgar, mas'ul bo'lishi shart. Ana shu javobgarlik, mas'ullik darajasi milliy rivojlanish jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi. Bu haqda qozog'istonlik professor, faylasuf F. Qodirjonov xalqaro konferensiyalarning birida o'zi tan olib, shunday fikrni bildirdi: "Qozoq ziyolilarining o'z ona tillarini o'rganishlari, o'zlashtirishi va o'z tillarida ilmiy falsafiy, siyosiy kitoblarni yozishi o'ta mushkul bo'lib qolayotganligining sababi - ular milliy ruhining erkinligiga nisbatan uzoq yillar

xukmron bo'lgan "qizil imperiyaning" mafkuraviy tazyiqining natijasidir. Bunday holatni Qirg'iziston va O'zbekiston ziyolilari o'rtasida ham kuzatish mumkin".¹

Umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik - O'zbekistonda demokratik jamiyat barpo etishning asosiy tamoyili. 1. **Umuminsoniy qadriyatlar** inson ma'naviy, ijtimoiy kamolotining qandaydir alohida, boshqalardan ajralgan tomoni emas. Umuminsoniy qadriyatlar milliy va mintaqaviy qadriyatlarning umumlashgin ifodasidir. Umuminsoniy qadriyatlar butun insoniyatga xos qadriyatlar asosida tashkil topadi va rivojlanadi. Ular ayni vaqtda barcha milliy qadriyatlarning bir-biriga yaqinlashishi va rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Insonparvarlik g'oyalariga sadoqat, demokratiya, ijtimoiy adolat hamma yerda barqaror bo'lishiga intilish, inson huquqlari poymol etilishiga yo'l qo'ymaslik, hamma xalqlarning milliy mustaqillik uchun bo'lgan kurashlarini himoya qilish, kishilarni do'stlik, hamkorlik va hamdardlikka chorlash, hamma yerda tinchlik, osoyishtalik qaror topishiga harakat qilish, atrof-muhitni toza saqlash umuminsoniy qadriyatlarning hozirgi kunda katta ahamiyat kasb etayotgan jihatlaridir.

Bu qadriyatlar butun insoniyat tomonidan qo'lga kiritilgan fan, texnika, madaniyat, ijtimoiy ishlab chiqarish munosabatlarini rivojlantirish borasidagi yangi jihatlar, demokratiya, qonunchilik, adolatni barqarorlashtirish borasidagi yutuqlardan ham iborat bo'lib, ulardan oqilona foydalanish respublikamizni jahondagi rivojlangan davlatlardan biriga aylantirish ishiga ham xizmat qiladi. Bu borada biror chekinishlarga, milliy mahdudlikka va kalondimog'likka yo'l qo'yish nihoyatda katta yo'qotishlarga olib kelishi mumkin. Umuminsoniy qadriyatlar mahalliy sharoit, imkoniyatlar, tarixiy an'analar bilan bog'langandagina kerakli samara beradi.

2. **Mintaqaviy qadriyatlar** ham umuminsoniy qadriyatlar bilan chambarchas bog'langan. Qadriyatlarning bu turkumi bir-biriga yaqin bo'lgan sharoitlarda yashagan va mehnat qilgan, tarixi tutash bo'lgan mamlakatlar va xalqlar uchraydi. Bu qadriyatlar hozirgi kunda ham katta ahamiyat kasb etmoqda.

Markaziy Osiyo xalqlari ming yillar davomida bir-biri bilan yaqindan iqtisodiy va siyosiy aloqalar o'rnatganlar. Ularning turmush sharoitlari, tili, madaniyati, dini, urf-odatlar bir-biriga yaqin bo'lishi ko'plab umummintaqaviy qadriyatlar shakllanishiga olib kelgan. Bu qadriyatlar turli joylarda bir-biridan biroz farq qilsada, mohiyat jihatidan yaqindir.

Mehmondo'stlik, bolajonlik, yaqin qo'ni-qo'shnichilik, kattalarni hurmat, kichiklarni izzat qilish, qarindosh-urug'lar, do'stlar bilan yaqin aloqada bo'lish, sahiylik, halol bilan haromni farqlash O'rta Osiyo xalqlarining hammasiga xos bo'lgan ma'naviy fazilatlardir. Garchand mehmondo'stlik bilan bog'liq udumlar mintaqamizning hamma yerida keng tarqalgan yaxshi an'ana bo'lsa ham, ular turli joylarda bir-biridan farq qiladi. Keksalarni, ota-onalarni hurmat qilish ham Markaziy Osiyo xalqlarining o'ziga xos yuksak ma'naviy boyligidir.

Keksalar ko'pni ko'rgan, aql va idrok bilan har ishda maslahat bera oladigan, yoshlarga katta tarbiyaviy ta'sir ko'rsata oladigan kishilardir. Keksalarni hurmat qilish, ulardan saboq olish, hayot tajribasini o'rganish ma'naviy kamolot uchun

¹ 2002 йил 8-май ойида ЖИДУ да былган Халқаро конференция баённомасида айтилган фикрдан кычирма.

yangi imkoniyatlar izlashga harakat qilishdir. Ota-onani hurmat qilish, ularning gapiga, pand-nasihatiga quloq solish ham katta ma'naviy qadriyatdir. Ota-ona hech vaqt o'zining farzandiga yomonlikni ravo ko'rmaydi. Ular hayotda ko'p og'irlik, yengilliklarni ko'rgani sababli, farzandlarining istiqbolini ham ulardan ko'ra ko'proq o'ylaydilar. Ba'zan ota-onaning nasihatlari noqobil farzandlarga og'irroq tuyuladi. Bu - hayotni chuqur bilmaslik, hayotning turli jarayonlariga yengil-elpi qarashning oqibatidir. Farzandlar ota-onaning qadrini o'zlari ota-ona bo'lganidan keyingina fahmlab oladilar. Bu davr ichida ular ma'naviy kamolotning ko'p imkoniyatlarini qo'ldan boy berib qo'yadilar. Shuning uchun ulkan ma'naviy qadriyat bo'lmish ota-onani hurmat qilish odatini aslo unutmaslik kerak.

Ota-onaga bo'lgan hurmat dunyodagi barcha xalqlarda uchraydi. Lekin bizning mintaqamizda bu qadriyatni e'zozlash boshqa joylarga nisbatan ustunroq turadi. Hashar yo'li bilan uy-joy qurishda, uy-joylarni ta'mirlashda bir-biriga yordam ko'rsatish, yetim-esirlarning, beva-bechoralarning peshonasini silash, mehr-muruvvatli bo'lish, ularni qarindosh-urug'lar o'z himoyasiga olib, xoru zor bo'lib qolishiga yo'l qo'ymasligi ham mintaqamiz xalqlarining barchasiga xos qadriyatdir.

O'zbekiston suveren demokratik davlat bo'lib, xalq davlat hokimiyatining asosiy manbai hisoblanadi. Bu haqda Konstitutsiyaning 13-moddasida shunday deyilgan: «O'zbekiston Respublikasi demokratik umuminsoniy prinsiplarga asoslanadi, ularga ko'ra inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmati va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi.

Demokratik huquq va erkinliklar Konstitutsiya va qonunlar bilan himoya qilinadi»¹. Demak, demokratik davlatda xalq davlat hokimiyatining asosiy manbai bo'lib, umuminsoniy tamoyillarni amalga oshirish orqali inson va jamiyatning farovonligini, barcha xalqning turmush darajasini oshirib borishga erishadi.

Katta ijtimoiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan mintaqaviy qadriyatlardan yana bari – **jamoatchilik fikridir**. Jamoatchilik fikri odamlar o'rtasidagi bir-biriga yaqinlik, o'zaro hurmatning ifodasi bo'lib, keng foydalanish mumkin bo'lgan qadriyatdir.

Xulosa qilib aytganda qadriyatlar jamiyat tarixiy taraqqiyoti jarayonida shakllangan va rivojlangan, o'tmishda, hozirgi kunda va kelajakda ham ijtimoiy taraqqiyotga ijobiy ta'sir etadigan, kishilar ongiga singib, ijtimoiy ahamiyat kasb etgan moddiy, ma'naviy boyliklardir. Shu nuqtai nazardan, tarixiy tajriba, an'analarning meros bo'lib o'tishi - bularning barchasi yangidan yangi avlodlarni tarbiyalaydigan qadriyatlarga aylanib qolishi lozim.

Demak, milliy qadriyatlar umuminsoniy demokratik tamoyillar bilan uyg'unlashtirilsa, shundagina jamiyat taraqqiyotining rivojlanishida uning o'rni alohida ahamiyatga ega bo'ladi. Ammo sho'rolar davrida qadriyatlar bir tomonlama yoritilar, bu borada ko'p tadqiqotlar olib borilgan edi. Lekin milliy qadriyatlarning mavjudligi e'tibordan chetda qolar edi. Bunday "tadqiqot"lardan maqsad har bir millatning o'z muayyan tarixiy tajribasi asosida o'z qadriyatlari tizimi shakllanganiga qadar kishilarning e'tiborini tortmaslik, demokratiyaning umumjahon va umumbashariy tamoyillari esa sinfiy asosda talqin etilar edi. Tanlab

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.: Ўзбекистон, 2003. 11-б.

olingan va umumjahon tamoyillar va qadriyatlar ichida eng nufuzli joyni “**ulug‘ millat**”ning qadriyatlari egallab turardi.

«Bugungi kunda, - mamlakatimiz Prezidenti I.A.Karimov ta’kidlaganidek, - an’anaviy qadriyatlarimizni demokratik jamiyatning qadriyatlari bilan uyg‘unlashtirish kelajakda yanada ravnaq topishimizning, jamiyatimiz jahon hamjamiyatiga qo‘shilishining garovidir»¹. Shu nuqtai nazardan umumbashariy demokratik tamoyillarni qaror toptirish, ko‘p bor ta’kidlanganidek, jamiyatimiz taraqqiyotidagi eng murakkab masalalardan biridir. Ayniqsa, bu uzoq vaqt totalitar tuzum asoratida yashagan sobiq ittifoq makonida, jumladan O‘zbekistonda ham uning illatlaridan butkul qutula olmagan jamiyatda yanada murakkabroq kechadi. Ana shu murakkab jarayonni, ijtimoiy-siyosiy larzalarga olib kelmaslikning yo‘llaridan biri, qonun ustuvorligi tamoyilidir.

Demokratik jamiyat qurishda ijtimoiy himoya, muhofaza va adolat tushunchalari (Sharq mutafakkirlarining ijtimoiy adolat va ijtimoiy himoya haqidagi g‘oyalari). Demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini ko‘rish davrida o‘tish jarayonini oqilona tashkil qilish inson manfaati asosiy o‘rinda turadi. O‘tish davrida amalga oshiriladigan asosiy vazifalar ijtimoiy himoya tizimini va ijtimoiy adolat tamoyillarini yuzaga chiqarish, uni jamiyat hayotida barqaror qilish maqsadlarini ham nazarda tutadi.

1. Ijtimoiy himoya - ayrim ijtimoiy guruhlariga har tomonlama yordam berish uchun yo‘naltiriladigan davlat tadbirlari yig‘indisi. Masalan, kompensatsiya, turli yangiliklar. O‘zbekistonda ijtimoiy himoya tizimi mavjud iqtisodni, ijtimoiy vaziyatdan kelib chiqqan holda aholining moddiy va ijtimoiy himoyaga muhtoj bo‘lgan qismini himoya qilishga qaratilgan iqtisodiy, huquqiy, ijtimoiy chora-tadbirlar majmuini qamrab oladi. Kuchli ijtimoiy siyosat O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘lining yetakchi tamoyillaridan biridir. Ijtimoiy himoyanni amalga oshiradigan manbalar: 1) davlat byudjeti, 2) ijtimoiy sug‘urta jamg‘armasi, 3) korxona va jamoat tashkilotlari mablag‘laridan tashkil topadi. 4) Aholini ijtimoiy himoya qilish masalalarini hal etish bo‘yicha xayriya jamg‘armalari ishtiroki ham mavjud. O‘z.Resining 2010 yilgacha bo‘lgan davrga mo‘ljallangan ijtimoiy himoya tizimining yagona konsepsiyasi ishlab chiqildi. Unda respublikada mavjud bo‘lgan ijtimoiy himoya va ijtimoiy yordam tizimi, pensiya ta‘minoti, bolalarga nafaqa, yolg‘iz kishilarga xizmat ko‘rsatish va boshqalar amalga oshirilishi belgilangan. Ijtimoiy himoya ob‘ektiga: nogironlar, nafaqaxo‘rlar, yosh bolalar, boquvchisini yo‘qotgan oilalar, vaqtincha mehnat kobiliyatini yo‘qotganlar, o‘qituvchilar, talabalar va h.k.tashkil etadi. Shu boisdan ham 2007 yil “ijtimoiy himoya yili” deb belgilanishida katta ma’no mavjud.

2. Ijtimoiy adolat masalasi. Ijtimoiy adolat – jamiyatning demokratik rivojlanish darajasini, inson xuquq va erkinliklariga rioya qilish normalarini, millat hayot tarzining axloqiy timsolini belgilovchi davlat siyosati, aholining ijtimoiy jihatdan kam ta‘minlangan tabaqalari manfaatini ko‘zlab milliy boyliklarni taqsimlash tartibidir. Prezidentimiz iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish jarayonida ichki siyosatdagi 5 tamoyilning biri, uchinchi tamoyil jamiyat hayotida qonun

¹ Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йилида. Т.6. –Т.: Ўзбекистон, 1998. 135-6.

ustuvorligi haqida to'xtalgan edi. Ijtimoiy yo'naltirilgan madaniy-ma'rifiy bozor xo'jaligini tegishli xuquqiy jihatdan ta'minlamasdan turib bunday xo'jalikni shakllantirish mumkin emas. Avvalo huquqiy davlatning elementlari: 1) qonun ustuvorligi; 2) qonun oldida hammaning tengligi; 3) hamma o'z ish faoliyatini qonun doirasida bajarishi; 4) hokimiyat organlarining bo'linishi tamoyiliga amal qiladi. Ijtimoiy adolatning 1) vazifasi ijtimoiy munosabatlarning insonparvarligini ta'minlash; 2) guruh tabaqalarning manfaatini himoya qilish. Sharq mutafakkiri Nosiriddin Tusiy ijtimoiy adolatning 3 ta asosiy talabini bayon etib: 1) aholi turli tabaqalarining o'zaro uyg'un bo'lishini ta'minlash; 2) teng ta'minlangan fuqaro salohiyati va imkoniyatlaridan kelib chiqish lozim; 3) har bir inson himoya qilinib, o'z ulushiga ega bo'lishi kerak, degan edi. Prezident Islom Karimov. Adolat talablari: 1) aholining, qashshoqlanishiga yo'l qo'ymaslik; 2) halol mehnat qilishi uchun imkoniyat yaratib berish, 3) raxbar kadrlarni tanlash va joy-joyiga qo'yish kerak.

3. Ijtimoiy qafolat masalasi - fransuzcha ta'minot ma'nosini bildiradi, kafolat - insonning, jamiyatning demokratiya va huquqiy davlat tomon rivojlanish jarayonida qo'lga kiritilgan yutuqlardan biri. Bu albatta aholini ish bilan ta'min etish, yangi yangi korxonalarni ishga tushirib, mamlakatda ishsizlikning oldini olish, ish bilan ta'minlanib ijtimoiy larzalarning oldini olishda asosiy vositadir, buning uchun mamlakatda demokratik siyosat o'tkazish lozim bo'ladi.

QISQACHA XULOSA

Milliy qadriyatlarning adolatli demokratik jamiyatni barpo etishdagi o'rnini tahlil etish jarayonida eng avvalo, millatning o'zini ijtimoiy qadriyat sifatida qarash zarur. Negaki, millatning o'zi milliy qadriyatlarning ham ob'ekti va ham sub'ektidir.

Demak, mamlakatimizda demokratik jamiyat barpo etishda milliy va umumbashariy qadriyatlarning uyg'unlashuvi taraqqiyotning zaruriy qonunidir. Umumbashariy tamoyillar va qadriyatlar qandaydir o'zgarmas, aqidaviy tushunchalar emas. Davrlar o'tishi, sharoit, talab va ehtiyojlarning o'zgarishi bilan ularning mazmuni, baholash mezonlari ham o'zgarib boradi. Lekin bu o'zgarishlardan qat'iy nazar, umuminsoniy qadriyatlar odamlarni jipslashtiruvchi, ma'lum maqsadlar, ijtimoiy, ma'naviy kamolotining muayyan yo'llari uchun birgalashib kurashishga, harakat qilishga chorlovchi ijtimoiy hodisalardir. Umuminsoniy qadriyatlar turli davlatlar, xalqlar o'rtasidagi ko'prik vositasini o'tab, odamlarni bir-biriga yaqinlashtiruvchi, hamjihatlik va hamkorlikka chorlovchi kuch vositasini o'taydi. Ma'naviyat borasida ham umuminsoniy qadriyatlar xalqlarning barcha madaniyatini yaqinlashtiradi va ularning tezroq kamol topishga imkon yaratib beradi.

Ўзбекистон Республикасида яшашнинг асосий қадриятлари ҳақида
таҳлил қилиш жараёнида аввало, миллатнинг ўзини ижтимоий қадрият
сифатида қараш зарур. Ҳақиқат, миллатнинг ўзи миллий қадриятларнинг
ҳам об'екти ва ҳам субъектидир. Шунинг учун, Ўзбекистонда демократик
jamiyatni barpo etishda milliy va umumbashariy qadriyatlarning uyg'unlashuvi
taraqqiyotning zaruriy qonunidir. Umumbashariy tamoyillar va qadriyatlar
qandaydir o'zgarmas, aqidaviy tushunchalar emas. Davrlar o'tishi, sharoit,
talab va ehtiyojlarning o'zgarishi bilan ularning mazmuni, baholash mezonlari
ham o'zgarib boradi. Lekin bu o'zgarishlardan qat'iy nazar, umuminsoniy
qadriyatlar odamlarni jipslashtiruvchi, ma'lum maqsadlar, ijtimoiy, ma'naviy
kamolotining muayyan yo'llari uchun birgalashib kurashishga, harakat qilishga
chorlovchi ijtimoiy hodisalardir. Umuminsoniy qadriyatlar turli davlatlar,
xalqlar o'rtasidagi ko'prik vositasini o'tab, odamlarni bir-biriga yaqinlashtiruvchi,
hamjihatlik va hamkorlikka chorlovchi kuch vositasini o'taydi. Ma'naviyat
borasida ham umuminsoniy qadriyatlar xalqlarning barcha madaniyatini
yaqinlashtiradi va ularning tezroq kamol topishga imkon yaratib beradi.

Åäðñäääæ hîçðâè çàîî òàèšèèè hàì àéíàí áèð òèè ýlàñ. Šàèñèèè, íóhèì äàîîèðàòèè ìèèèèè äà óíóìèíñîèè šàäðèýòèäò äà òàîîèèèèäò òóðèè òèè ñè,ñèè ðàæèèèäðäà, óíäà ìñ ðààèøäà øó ìàìèèèèè äà ìèòàšàääèè ðàèšèèäðèèä ìèèèèè-ìääàìèè, òàðèèèèè äà áíøšà àíúàíèèèèè æèèèèèèè hà,òèè èòîäàñèèè èñîäàí.

MUHOKAMA UChUN SAVOLLAR

1. Demokratik jamiyatning milliy, umumbashariy ijtimoiy asoslarini bayon eting?
2. Millatning genofondi nima?
3. Milliy tamoyillar, qadriyatlarning tarixiy, falsafiy ildizlari va zamonaviyligini izohlab bering?
4. O‘zbekistonda demokratik jamiyat barpo etishda milliy va umumbashariy qadriyatlar uyg‘unligini asoslang?
5. Terrorizmning demokratik jamiyat qurishga qarshi qaratilgan qanday xavf-xatarlari mavjud?
6. Prezident Islom Karimovning «O‘zbekiston XXI asr bo‘lag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» asarida milliy, umuminsoniy, qadriyatlar tushunchasi haqida nimalar bayon etilgan?

ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. -T.: «O‘zbekiston», 2003.
2. Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asr bo‘lag‘asida: xavfsizlikka tahdid: barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T.6. -T.: «O‘zbekiston», 1997, 31-40, 125-135, 149-162-betlar.
3. Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T.: «O‘zbekiston», 2000, 6-12, 14-26, 28-38, 47-48-betlar.
4. Karimov I.A. O‘zbekistoning o‘z istiqlool va taraqqiyot yo‘li. T.1. -T.: «O‘zbekiston», 1996, 36-85-betlar.
5. Karimov I.A. O‘zbekiston - bozor munosabatlariga o‘tishning o‘ziga xos yo‘li. T.1. -T.: «O‘zbekiston», 1996, 274-284, 301-322, 341-359-betlar.
6. Karimov I.A. O‘zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo‘lida. T.3. -T.: «O‘zbekiston», 1996, 175-181, 183-191, 202-226, 227-246-betlar.
7. Karimov I.A. El-yurtga halol, vijdonan xizmat qilish - har bir rahbarning muqaddas burchi. Andijon viloyat xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida so‘zlangan nutq. T.12. – T.: O‘zbekiston, 2004. – 285–312-b.
8. Karimov I.A. Qonun va adolat ustuvorligi faoliyatimiz mezonini bo‘lsin. Surxondaryo viloyat xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida so‘zlangan nutq. T.12. – T.: O‘zbekiston, 2004. –313–337-b.
9. Karimov I.A. O‘zbek xalqi hech qachon, hech kimga qaram bo‘lmaydi. T.13. – T.: O‘zbekiston, 2005. –156–223-b.
10. Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari – oliy qadriyat. – T.14. – T.: O‘zbekiston, 2006. – 61–97, 139–153, 248–265-b.

11. Karimov I.A. Yangilanish va barqaror taraqqiyot yo‘lidan yanada izchil harakat qilish, xalqimiz uchun faravon turmush sharoitini yaratish – asosiy vazifamizdir. – T.: O‘zbekiston, 2007. – 11-b.
12. Rahimov I., Zohidov A., Azizov Sh., Ayupov A. va boshq. Mustaqillik mafkurasi va O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurishning iqtisodiy, ijtimoiy va ma’naviy negizlari. -T.: «Universitet», 2001. 232-bet.
13. Pugachev V.P., Solovev A.I. Siyosatshunoslikka kirish. T.: «Yangi asr avlodi», 2004, 202-255-betlar.
14. O‘zbekiston: 13 yil mustaqil taraqqiyot yo‘lida. T.: «O‘qituvchi», 2004, 3-44-betlar.
15. Do‘stjonov T., Hasanov S. O‘zbekiston demokratik taraqqiyot yo‘lida. T.: Toshkent Moliya instituti, 2004, 3-180-betlar.
16. Odilqoriev X.T., Foyibnazarov Sh.F. Siyosiy madaniyat. T.: O‘zRIIV Akademiyasi, 2004, 138-158-betlar.
17. Sharifxo‘jaev M. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati. – T.: Sharq, 2005. – 240 b.
18. Aliev B., Hoshimov T. O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti. – T.: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi «Adabiyot nashriyoti», 2005. – 160 b.
19. Abdullaev M. va boshqalar. Mustaqillik: Izohli ilmiy-ommabop lug‘at. – T.: “Sharq”, 2006. – 528 b.
20. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari: iqtisodiy, ijtimoiy va ma’naviy jihatlar. – T.: “Ma’naviyat”, 2006. – 160 b.
21. To‘xliiev N. va boshqalar. O‘zbekiston iqtisodiyoti asoslari. – T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashr., 2006. – 280 b.
22. Qirg‘izboyev M. Fuqarolik jamiyati: nazariya va xorijiy tajriba. – T.: Yangi asr avlodi, 2006. – 204 b.

12-MAVZU. O‘ZBEKISTONNING JAHON HAMJAMIYATI BILAN MUNOSABATLARINING YANGI BOSQICHGA KO‘TARILISHI

MA’RUZA REJASI:

- 12.1. *O‘zbekistonning jahon hamjamiyatining to‘laqonli sub’ektiga aylanishi*
- 12.2. *O‘zbekiston Respublikasining diplomatik aloqalarida demokratik tamoyillar*

12.1. O'zbekistonning jahon hamjamiyatining to'laqonli sub'ektiga aylanishi

Prezident Islom Karimov O'zbekistonning xalqaro hamjamiyatga qo'shilishining demokratik tamoyillari haqida. O'zbekiston Respublikasi bugungi kunda O'zbekistonni 170 dan ortiq davlat tan olgan, dunyodagi 130 ga yaqin mamlakat bilan rasmiy diplomatik munosabatlar o'rnatilgan. Respublikada 88 ta chet davlat vakolatxonalari ro'yxatdan o'tgan, 24 ta hukumatlararo tashkilot, 13 ta nohukumat tashkilotlari ishlab turibdi. Dunyodagi 30 dan ortiq davlatda O'zbekiston elchixonalari va moliya tashkilotlari teng huquqli asosda ishlab turibdi. Jahonning 140 mamlakati bilan savdo-iqtisodiy munosabatlar o'rnatilgan. Toshkentda 35 mamlakat o'z elchixonasini ochgan.

O'zbekiston 1992 yil 2 martda BMTga qabul qilindi. O'zbekiston Prezidentining tashabbusi bilan va BMT rahnomaligida 1995 yili Toshkentda Markaziy Osiyo mintaqaviy xavfsizlik muammolariga bag'ishlangan xalqaro seminar bo'lib o'tdi. "O'zbekiston,-degan edi Islom Karimov,- milliy manfaatlariga mos keladigan, ko'p tomonlama faol tashqi siyosatni amalga oshirish - davlatimiz mustaqilligini mustahkamlash, iqtisodiy qiyinchiliklarni bartaraf etish va xalq turmushini yaxshilashning zarur sharti va g'oyat muhim vositasidir". O'zbekiston Prezidentining asosli mulohazalari bilan 1993 yil fevral oyida Toshkentda BMT vakolatxonasi ochildi.

Prezident Islom Karimov "Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir" ma'ruzasida (2005 yil 28 yanvarda) tashqi siyosatimizning ustuvor yo'nalishlari haqida to'xtalib:

1) dan, davlatimiz tashqi siyosatining ma'no-mazmuni va maqsadi bitta -u ham bo'lsa, O'zbekiston manfaati va yana bir bor O'zbekiston manfaatidir.

2) Markaziy Osiyoda tinchlik va barqarorlikni saqlash. Albatta bunda mintaqada strategik mavhumlik saqlanib qolayotganligini ham tan olish kerak.

3) "Qo'shning tinch - sen tinch" hayotiy naqliga rioya etish.

4) BMT doirasida hamkorlikni rivojlantirish. Shuningdek, YeXHT, Yevropa Ittifoqi, NATO, AQSh, Rossiya, Yaponiya, Xitoy, Germaniya, Fransiya va boshqa davlatlar bilan demokratik tamoyillar asosida aloqalarni rivojlantirish.

5) Xalqaro terrorizm va radikalizmga qarshi kurashda birdamlikni ta'minlash va h.k.

O'zbekistonning tinchliksevar tashqi siyosati: O'zR Konstitutsiyasi 4-bob, 17-moddasida O'zRsining xalqaro munosabatlardagi tashqi siyosatining **huquqiy (5 ta) prinsiplari** ishlab chiqildi va asoslab berildi:

1) Davlatlarning suvereniteti, tengligi.

2) Kuch ishlatmaslik yoki tahdid qilmaslik.

3) Chegaralarning daxlsizligi.

4) Nizolarni tinch yo'l bilan hal etish.

5) Boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik.

Bu prinsiplar O'zbekistonning manfaatdorlik tamoyillari bilan uyg'unlashtirildi. Prezident Islom Karimov "O'zbekistonning o'z istiqlol va

taraqqiyot yo‘li" asarida O‘zbekiston tashqi siyosatini amalga oshirish 6 ta **amaliy prinsiplarini** ishlab chiqdi, ular:

1) Milliy davlat manfaatlari ustun bo‘lgan holda o‘zaro manfaatlarni har tomonlama hisobga olish.

2) Umumbashariy qadriyatlar ustuvorligi, xalqaro maydonda tinchlik va xavfsizlikni mustahkamlash mojarolarni tinchi yo‘l bilan hal etish.

3) Teng huquqlilik va o‘zaro manfaatdorlik, boshqa mamlakatlar ichki ishlariga aralashmaslik, tenglar orasida teng bo‘lish.

4) Mavkuraviy qarashlardan qat’iy nazar ochiq-oydinlik, barcha davlatlar bilan keng aloqani o‘rnatish.

5) Ichki milliy qonunlardan xalqaro huquq normalarining ustuvorligini tan olish.

6) Ham ikki tomonlama ham ko‘p tomonlama tashqi aloqalarni o‘rnatish, xalqaro xamkorlikni kuchaytirish.

1995 yil 30 avgustda "O‘zbekiston Respublika xarbiy doktrinasini to‘g‘risida" Oliy Majlis yuqori qabul qilindi.

1996 yil 26 dekabrda "O‘zbekiston Respublikasi tashqi siyosiy faoliyatining asosiy prinsiplari to‘g‘risida"gi qonuni qabul qilindi.

Tashqi siyosiy va tashqi iqtisodiy aloqalarni shakllantirishda O‘zbekiston o‘z mustaqilligining dastlabki yillaridayoq quyidagi asosiy tamoyillarni ishlab chiqdi va unga amal qilib kelmoqda:

1) O‘zaro manfaatlarni har tomonlama hisobga olgan holda davlat milliy manfaatlarining ustuvorligi.

2) Teng huquqlilik va o‘zaro manfaatdorlik, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik.

3) Mavkuraviy qarashlardan qat’iy nazar hamkorlik uchun ochiqlik, umuminsoniy qadriyatlarga, tinchlik va xavfsizlikni saqlashga sodiqlik.

4) Xalqaro huquq normalarining davlat ichki normalaridan ustuvorligi.

5) Tashqi aloqalarni ham ikki tomonlama va ko‘p tomonlama kelishuvlar asosida rivojlantirish.

O‘zbekiston davlat mustaqilligiga erishgandan so‘ng o‘z tashqi siyosatimizni xalqaro hamjamiyatning to‘laqonli sub’ekti sifatida amalga oshirish uchun real imkoniyatlarga ega bo‘ldi. Endilikda tashqi siyosat mustaqil tarzda amalga oshirilmoqda.

Jamiyat va davlatlar tarixi shuni ko‘rsatadiki, biron-bir mamlakat boshqa davlatlar bilan hamkorlik qilmasdan taraqqiyotga erishgan emas. Sharq va g‘arb mamlakatlarini bir-biriga bog‘lagan «Buyuk Ipak» tarixiy yo‘lining markazida joylashgan O‘zbekiston bir necha asrlardan buyon dinlar, millatlar va madaniyatlarning tutashuv nuqtasi bo‘lib kelmoqda.

Ayniqsa, Amir Temur va Temuriylar davrida dunyodagi yirik davlatlar Samarqand bilan o‘z aloqalarini o‘rnatganlar. Amir Temurning Fransiya, Angliya, Ispaniya qirollari, o‘nlab qo‘shni davlatlarning hukmdorlari bilan yozishmalari o‘sha davrdagi jo‘shqin siyosiy, madaniy va tijoriy aloqalardan guvohlik beradi.

Chor Rossiyasi bosqinidan so‘ng 130 yildan ortiq davom etgan mustamlaka davri mamlakatimizning tashqi aloqalarini uzib qo‘ydi. Xorij bilan barcha

munosabatlar istilochilarning nazorati va ruxsati bilan amalga oshirilar edi. Bir paytlar dunyoga dong taratgan o'lkamiz chekka bir viloyat darajasiga tushirib qo'yildi. Sovetlar davrida esa chetga chiqarilgan bir-ikki diplomat hamda vazifasi oliy rutbali xorijliklarni mehmon qilishdan iborat bo'lgan Tashqi ishlar vazirligidan boshqa hech narsa yo'q edi.

Bugungi kunda O'zbekiston taraqqiyotining konstitutsiyaviy zamini yaratildi. Shunga mos ravishda inson huquqlari ham tiklanmoqda. Xalqimizning ma'naviy salohiyati, unga xizmat qiladigan tabiiy va texnikaviy zahiralari, mustahkamlanayotgan xalqaro munosabatlar demokratik rivojlanish va inson huquqlariga rioya qilish uchun barcha sharoitlarning bosqichma-bosqich yaratilishiga kafolat beradi.

O'zbekiston Konstitutsiyasi «O'zbekiston Respublikasi Davlat mustaqilligi asoslari to'g'risida»gi qonunda belgilangan konstitutsiyaviy an'analarni davom ettiradi. Mazkur an'analarga ko'ra xalqaro huquq davlatimiz qurilishining muhim manbai bo'lib, O'zbekiston o'zining xalqaro huquq normalariga sodiqligini konstitutsiyaviy darajada mustahkamlab, namoyish etmoqda.

Bu esa yosh mustaqil davlatimizning eng nufuzli xalqaro tashkilotlarga qabul qilinishiga imkon berdi. Respublikamizning mustaqil davlat sifatida boshqa davlatlar tomonidan diplomatik tan olinishiga, xalqaro iqtisodiy munosabatlarga kirishishiga yo'l ochdi.

BMT ustavi, Inson huquqlari to'g'risidagi umumjahon deklaratsiyasi va inson huquqlari haqidagi boshqa xalqaro paktlar, Xelsinki bitimlari, Parij va Madrid xartiyalari qoidalari Konstitutsiyamizdagi xalqaro huquq prinsiplari va normalariga asos bo'ldi. Bunday konstitutsiyaviy yondashuv, ayniqsa Konstitutsiyaning muqaddimasida, 4-bobida, ikkinchi bo'limda 22,23 va 26-bobda yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu boblarning tegishli ravishda, «Tashqi siyosat», «Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari», «O'zbekiston Respublikasining sud hokimiyati», «Saylov tizimi», «Mudofaa va xavfsizlik» deb nomlanishi ham fikrimizning dalilidir.

XX asrning so'nggi o'n yilligi ijtimoiy dunyoqarash va jahon hamjamiyatining jo'g'rofiy-siyosiy tuzilishida tub o'zgarishlar davri bo'lib tarixga kirdi. Jahon hamjamiyati yangi davrga qadam qo'ydi. Bu davr o'zining ikki jihati bilan ajralib turadi. **Birinchidan**, bu davlatlar, xalqlar o'rtasidagi yaqinlashuv jarayonlari va har tomonlama hamkorlikning kuchayishi, yaxlit bo'lgan siyosiy, iqtisodiy va huquqiy makonlarning vujudga kelishi, hozirgi zamon xalqaro huquq normalarining yaratilishidir. **Ikkinchidan**, «sotsialistik lager»ning yemirilishi, totalitar tuzumdagi davlatlarning tugatilishi, ular o'rnida mustaqil davlatlarning paydo bo'lishidir. Endilikda «sovuq urush»ga barham berildi, «kapitalistik» va «sotsialistik» degan tushunchalar o'rtasidagi farq amalda yo'q bo'lib borayapti. Mafkuraviy aqidalardan xoli bo'lgan yangi, erkin tafakkurni shakllantirish zarurati paydo bo'ldi.

Prezidentimiz Islom Karimov «O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyoti yo'li» kitobida O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosatining konsepsiyasi to'g'risida, tashqi siyosiy yo'l, bu yo'lning huquqiy negizi va uni amalga oshirish vositalari haqida to'xtalib o'tgan. O'zbekiston tashqi siyosatining strategik yo'li, asosiy qoidalari va maqsadlari, uning ustuvor va mintaqaviy yo'nalishlari,

xususiyatlari negizida respublikaning milliy manfaatlari joy olgan. Har qanday siyosat aql-idrok bilan ish tutishni taqozo etadi. Rivojlanayotgan, tez taraqqiy etish uchun kuchli ilmiy, sanoat kuch-quvvatiga ega bo'lgan mamlakatning tashqi siyosati ehtirolardan xoli bo'lishi lozim. Respublikamiz ana shunday davlatlar sirasiga kiradi. Yangi xalqaro iqtisodiy tartib uchun harakat qilish qoidalari O'zbekiston uchun ham diqqatga molik masaladir. Bu xom ashyo va sanoat mahsulotlari narx-navolarining adolatli bo'lgan nisbati, rivojlanayotgan davlatlarning fan va texnika yutuqlaridan bahramand bo'lish imkoniyati va hokazolardir.

Tashqi siyosat faoliyat uchun huquqiy negiz yaratish birinchi galdagi vazifa hisoblanadi. Ushbu maqsadlarga erishish uchun quyidagilar amalga oshirildi:

- yangi xalqaro huquqiy hujjatlar ishlab chiqildi;
- sobiq Ittifoq ishtirokchi bo'lgan xalqaro huquqiy hujjatlar majmuasi respublika manfaati nuqtai nazaridan o'rganildi;
- O'zbekistonning milliy manfaatlariga mos tushadigan hujjatlar ratifikatsiya qilindi;
- mamlakat xalqaro faoliyatini muvofiqlashtirib turadigan qonunlarni ishlab chiqish va qabul qilish, «Qabul qilingan xalqaro shartnomalar to'g'risida»gi qonun, «Konsullik ustavi» shular jumlasidandir. Ulardan tashqari bojxona xizmatining huquqiy asoslarini yaratuvchi qonunlar, Havo kodeksi ham qabul qilindi.

Manfaat, bu zaruriy ehtiyojdir. Ehtiyojlar esa birinchi galda O'zbekiston uchun taraqqiyotning muayyan jug'rofiy va tabiiy, iqlimiy, demografik holatimiz, xalqimizning ko'p millatli tarkibi, uning tarixiy va madaniy merosi, ma'naviyat omili, ishlab chiqarish kuchlari taraqqiyotining darajasi, xom ashyo va zamonaviy texnologiya bilan ta'minlanganlik, davlatning xalqaro munosabatlardagi o'rni va hokazolardir. Bu omillar O'zbekistonning ehtiyojlarini belgilaydi. Ehtiyojlar esa manfaatlarda o'z ifodasini topadi. Davlat manfaatlari uning tashqi siyosiy faoliyatini belgilaydi. Shu jihatdan, O'zbekistonning tashqi siyosiy manfaatlari xalqaro aloqalarni rivojlantirayotgan, uning tuzilmalari va faoliyatini belgilab berayotgan kuchdir.

Barcha davlat va xalqaro tashkilotlar bilan aloqa qilishda davlatimizning milliy manfaatlaridan kelib chiqiladi. Tabiiyki, bunda sheriklarimiz manfaatlari, ular tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishlari hisobga olinishi zarur. Zero, o'zaro uzviy bog'liqliksiz tashqi siyosatni tasavvur etib bo'lmaydi.

O'zbekistonning xalqaro tashkilotlar va davlatlararo uyushmalar faoliyatidagi ishtiroki respublika tashqi siyosatining muhim yo'nalishlaridan biridir. Ushbu tashkilotlar jahon hamjamiyatiga kirish, xo'jalik aloqalarini o'rganish, ekologiya, tabiiy muammolarni hal etish, ilmiy-texnikaviy hamkorlikni rivojlantirishda katta yordam bermoqdalar.

Respublika Prezidenti davlatimiz o'z qiyofasini yo'qotmasdan xalqaro talablarga rioya etishga tayyorligini qat'iy tasdiqladi. Bu talablarga rioya etmasdan, xalqaro jahon hamjamiyatiga kirib bo'lmaydi. Bu yerda Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi asosidagi kafolatlar, BMT Nizomi va Xelsinki kelishuvi qoidalari, hujum qilmaslik, xalqaro munosabatlarda kuch ishlatish bilan tahdid qilishdan voz kechish, xalqaro huquq qonunlarining milliy qonunlardan ustuvorligi va hokazolar

to'g'risida gap bormoqda. Jahondagi barcha taraqqiyparvar mamlakatlar xuddi shunday yondashuv tarafdoridir.

O'zbekiston butun dunyo ko'z o'ngida tashqi siyosiy va madaniy aloqalarining boy tarixiga ega bo'lgan, mustaqil ravishda zamonaviy diplomatik aloqalarni amalga oshirayotgan tinchliksevar huquqiy davlat sifatida namoyon bo'lmoqda. Xalqaro huquq jihatidan O'zbekiston uchun asrlar osha buyuk bo'lib kelgan davlatlar ham, davlatchilik tarixi biznikiga o'xshash yosh mamlakatlar ham bab-baravardir.

O'zbekiston taraqqiyotning konstitutsiyaviy asosi sifatida inson huquqlari tiklanmoqda. Xalqimizning ma'naviy imkoniyati, uning katta tabiiy va texnik zahiralari, mustahkamlanib borayotgan xalqaro aloqalari demokratik taraqqiyot va inson huquqlariga rioya etilishi uchun zarur bo'lgan barcha shart-sharoitlar mavjudligiga ishonch tug'diradi. Natijada mamlakatimiz amalda yalpisiga diplomatik tan olinishiga va xalqaro iqtisodiy aloqalarga tortilishiga yo'l ochib berildi.

XX asrning ohirida dunyoning siyosiy makoni sifat jihatidan o'zgardi. Sovet Ittifoqi xalqlari hamda sobiq «sotsialistik hamdo'stlik»dagi boshqa davlatlar bir partiyaviylik tizimi va markazdan turib rejalashtirish iqtisodiyotidan voz kechishdi. Bu holat dunyoda antogonistik ijtimoiy-siyosiy tuzumlarning global qarama-qarshiligi barham topdi va dunyo siyosatida demokratik jamiyatlar salohiyati ancha oshdi. Yevroosiyo hududida, jumladan, Markaziy va Sharqiy Yevropa davlatlari, shuningdek, sobiq sovet ittifoqi davlatlarining roziligi orqali ijtimoiy-siyosiy tuzumning demokratik shakliga o'tildi. Agar bunday davlatlarda, eng avvalo, Rossiyada amalga oshirilayotgan islohotlar jarayoni muvaffaqiyatli yakunlansa, Shimoliy yarim sharining kattaroq qismi - Yevropa, Shimoliy Amerika, Yevroosiyoda bir-biriga yaqin ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy tamoyillar asosida yashovchi, bir-biriga o'xshash qadriyatlarga e'tiqod qiluvchi, shu jumladan, global dunyo siyosati jarayonlariga bir xilda yondashuvchi xalqlar hamjamiyati shakllanadi.

«Birinchi» va «ikkinchi» dunyolar o'rtasidagi qarama-qarshilikka barham berilgandan so'ng avtoritar tuzumlar Afrika, Lotin Amerika, Osiyodagi o'z tarafdorini qo'llab-quvvatlashdan to'xtadilar. Negaki, bu davlatlar mafkuraviy ittifoqdosh sifatida o'z qiymatlarini yo'qotishdi va natijada moddiy hamda siyosiy yordamdan maxrum bo'lishdi. Oqibatda Somali, Liberiya, Afg'onistonda bo'linish vujudga keldi va fuqarolar urushi boshlanib ketdi. Boshqa davlatlarning ko'pchiligi esa, masalan, Efiopiya, Nikaragua, Jazoir avtoritarizmdan voz kecha boshlashdi.

«Sovuq urush» bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lmagan barcha qit'alarda kechgan keng miqyosli demokratiyalashtirish jarayoni XX asr 80-yillarning ikkinchi yarmiga to'g'ri keladi. Braziliya, Argentina, Chili boshqaruvning harbiy-avtoritar shaklidan fuqarolik-parlamentar shakllariga o'tishdi. Bunday tendensiya Markaziy Amerikada sal kechroq tarqaldi. Ushbu jarayonning e'tiborli natijalaridan biri shuki, 1994 yil 14 dekabrda Shimoliy va Janubiy Amerika mamlakatlari boshliqlarining uchrashuvida qatnashgan 34 ta davlat rahbari o'z davlatlarining demokartik yo'l bilan saylangan liderlari edilar. Shunga o'xshash demokratiklashtirish jarayonlari Osiyo Tinch okeani hududi - Filippin, Tayvan, Janubiy Koreya, Tailandda kuzatildi. 1998 yilda Pokistonda harbiy tuzum o'rniga

saylangan hukumat keldi. Janubiy Afrika respublikasining aparteid siyosatidan voz kechishi demokratiyaga qarab yo‘l olinganligini ko‘rsatdi. Afrikaning boshqa joylarida avtoritarizm jarayoni anchagina sekin kechdi. Biroq inqirozga uchrashi, Gana, Benin, Keniya, Zimbabveda demokratik islohotlarning ma‘lum darajada oldinga siljishi demokratiyalashuv to‘lqini bu qit‘aga ham ta‘sir qilmasdan o‘tmaganini ko‘rsatadi.

Aytib o‘tish lozimki, demokratiya yetuklikning bir necha darajasiga ega. Bu fransuz hamda amerika inqilobi davrlaridan boshlab, bugungi kungacha demokratik jamiyatlarning rivojlanishida yaqqol namoyon bo‘ldi. Qator Afrika mamlakatlarida yoki sobiq ittifoq o‘rnida paydo bo‘lgan yangi mustaqil davlatlarning ayrimlarida muntazam ko‘ppartiyaviylik saylovlari ko‘rinishiga ega bo‘lgan demokratiyaning ilk shakllari, aytaylik, G‘arbiy Yevropa tipidagi yetuk demokratiya shakllaridan anchagina farq qiladi. Agar Linkolnning demokratiyaga bergan «xalq tanlagan saylagan va xalq manfaatlariga muvofiq amalga oshiriladigan xalq boshqaruvi» ta‘rifidan kelib chiqadigan bo‘lsak, eng ilg‘or demokratiyalar ham mukammal emasdir.

XX asr 80-yillar oxiri - 90-yillar boshlarida ijtimoiy-siyosiy modellarning global almashinuv jarayoni turli davlatlarda turlicha kechgan bo‘lsa-da, uning yer yuzining yarmidan ko‘pini qamrab olganligi bois, jahon hamjamiyati ijtimoiy-siyosiy maydonining sifat o‘zgarishi to‘g‘risida xulosa qilish mumkin bo‘ladi. Jamiyatlarni tashkil etishning demokratik shaklli tafovutlar, ba‘zan esa muayyan davlatlar o‘rtasida keskin ziddiyatli vaziyatlardan ham xoli emas. Masalan, bugungi kunda Hindiston va Pokiston, Gresiya va Turkiyada parlamentar boshqaruv joriy etilgan bo‘lsa-da, ular o‘rtasidagi munosabatlarda xavfli keskinlik mavjud. Rossiya kommunistik demokratiyaga qarab ancha yo‘l bosib o‘tgan bo‘lsa-da, baribir, aytaylik, NATOni kengaytirish yoki Saddam Husayn, Slobadan Miloslovich tuzumlariga qarshi harbiy kuchni ishlatish masalalari bo‘yicha Yevropa davlatlari va AQSh bilan oralarida kelishmovchilik yuzaga kelgan edi. Lekin muhimi shuki, tarixda demokratik davlatlar bir-birlari bilan urush qilishmagan.

Jahon tarixining tadqiq etilishi shuni ko‘rsatmoqdaki, demokratiyalar avtoritar tuzumlar bilan urush olib boradilar va juda ko‘p boshqa demokratik davlatlar bilan ziddiyatlarga borsalar ham, xech qachon bu narsa urushgacha yetib bormagan. Vestfal tizimi mavjud davr mobaynida demokratik davlatlar o‘rtasidagi munosabatlar tor doira bo‘lganligi va ularning hamjixat bo‘lishlariga avtoritar davlatlar ta‘sir etganligini ko‘rsatuvchi tanqidchilarda bunga ma‘lum bir asos bor ekanligini tan olish zarur. Avtoritar davlatlar tomonidan tahdidning yo‘qolishi yoki kamayishi bilan demokratik davlatlar bir-birlari bilan munosabatda o‘zlarini qanday tutishlari ham noma‘lum.

Agar XXI asrda ham demokratik davlatlarning o‘zaro tinch munosabatlaridagi qonuniyat buzilmasa, unda hozir dunyoda ro‘y berayotgan demokratiyani kengayishi dunyo global zonasining ham kengayishini anglatadi. Ehtimol, yangi shakllanayotgan xalqaro munosabatlar tizmining Vestfal tizimidan birinchi va asosiy farqi aynan mana shundadir.

Global miqyosda demokratiya va avtoritarizm o‘rtasidagi nisbatning o‘zgarishi amerikalik tadqiqotchi F.Fukuyamaning demokratiya g‘alabasini ovoza qilishiga

hamda shu ma'noda tarixiy formatsiyalar o'rtasidagi kurash sifatida «tarixning yakunlanganligi» tug'risida e'lon qilishga asos bo'lib xizmat qildi. Biroq, demokratiyaning keng miqyosda yoyilib borayotgani uning to'liq g'alabasi degani emas. Kommunizm biroz o'zgartirilgan ko'rinishda bo'lsa-da, Xitoy, Vetnam, Shimoliy Koreya, Laos, Kubada saqlanib qolindi uning izlarini Sobiq Ittifoqning ayrim davlatlarida, Serbiyada sezish mumkin.

Shimoliy Koreyadan tashqari boshqa barcha sotsialistik mamlakatlarda bozor iqtisodiyoti elementlari paydo bo'lmoqda, ular u yoki ma'noda jahon iqtisodiy tizimiga jalb etilmoqda. Saqlanib qolgan ayrim kommunistik davlatlarning boshqa mamlakatlar bilan munosabatlari «sinfiy kurash» tamoyilidan ko'ra, «Birga tinch yashash» tamoyiliga asoslanadi. Qisman amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar va xalqaro iqtisodiy aloqalar uchun ochiq bo'lishlik siyosiy erkinliklarni kengaytirishni talab etuvchi ijtimoiy kuchlarni yuzaga chiqaradi. Biroq, bir partiyaviylik tizimi teskari tomonga qarab ish olib bormoqda. Natijada liberalizmdan avtoritarizmga, avtoritarizmdan tiberalizmga qarab harakat qiluvchi «arg'imchoq» effektini kuzatish mumkin.

XX asr tajribasi ko'rsatmoqdaki, kommunistik tizim muqarrar ravishda shunday tashqi siyosatni ishlab chiqardiki, u demokratik jamiyatlar siyosatiga zid bo'ladi.

Bunday ziddiyatning mavjudligi ular o'rtasidagi harbiy mojaroni keltirib chiqarishi mumkinligi va ular o'rtasidagi munosabatlar bo'la olmasligi xususidagi fikrlar asoslagandir.

Hozirgi kunda dunyoda avtoritar tuzumdagi bir qancha davlatlar mavjud. Avtoritar tuzumda bo'lgan davlatlar orasida alohida o'rinni ekstremistik mazmundagi «islomiy» mamlakatlar - Eron, Sudan, Afg'oniston egallaydi. «Islom fundamentalizmi» nomi bilan ataluvchi islom ekstremizmi xalqaro siyosiy harakati dunyo siyosatiga bu davlatlar o'z ta'sirini o'tkazish uchun imkon bermoqda.

G'arb demokratiyasini inkor etuvchi hamda zo'ravonlikka yo'l qo'yuvchi ushbu mafkuraviy oqim so'nggi yillarda Yaqin Sharqning ko'pgina mamlakatlari aholisi va musulmon aholisi yuqori bo'lgan boshqa davlatlarda keng tarqalgan.

Demokratik davlatlar bilan hamkorlik qilishga intilayotgan kommunistik tuzumdagi davlatlardan farqli o'laroq, islom siyosiy ekstremizmi dinamik va Saudiya Arabistoni, Fors ko'rfasi mamlakatlari, Pokiston, Turkiya, Markaziy Osiyo davlatlari barqarorligiga katta xavf tug'dirmoqda.

Avtoritar davlatlarning saqlab qolinishi yoki ular sonining ortishi, extimol, ular o'rtasidagi, shuningdek, demokratik dunyo bilan o'rtalarida harbiy to'qnashuvlarga olib kelishi mumkin. Albatta, xalqaro munosabatlarning kelgusidagi rivojini tadqiq etishda demokratiya o'rtasidagi munosabatlar qonuniyatlarini, demokratiyaning avtoritar tuzumlarga ta'sirini yaxshilab tahlil etish lozim bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasining Xarbiy doktrinasi, uning siyosiy va harbiy jihatlari. 1995 yil 30 avgustda "O'zbekiston Reepublikasining harbiy doktrinasi to'g'risida" Oliy Majlis qarori qabul qilindi. Parlament mamlakatning davlat va milliy xavfsizligini mustahkamlash bilan bog'liq vazifalarni hal etishni ta'minlovchi mazkur Oliy Majlis qarori katta siyosiy va harbiy jihatdan muhim ahamiyatga ega. Harbiy doktrina davlatimizning tinchliksevar tashqi siyosiy yo'lini yana bir bor

namoyon etdi. U O'zbekistonning xalqaro obro'-e'tibori va jahon maydonidagi mavqeini oshirdi. O'zRsining harbiy doktrinasini 3 qismdan iborat.

I. Umumiy qoidalar. Harbiy doktrina O'zR mudofaa siyosatining negizini tashkil etadi va milliy xavfsizlik konsepsiyasining tarkibiy qismi bo'lib, tashqi siyosat, davlatlararo munosabat masalalariga, urush va tinchlik muammolariga yangicha yondashuvlarga asoslanadi. O'zR mustaqil davlat va xalqaro munosabatlarning sub'ekti sifatida o'z mudofaa siyosatini barcha mamlakatlarning tinch-totuv yashashi, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik, ularning mustaqilligini, chegaralar buzilmasligi va o'zgarmasligini hurmat qilish prinsiplariga asoslanadi.

II. Doktrinaning siyosiy jihatlari.

O'zbekiston Respublikasining urushga munosabati. Bunda tashqi siyosatning asosiy vazifasi: xalqaro va davlatlararo muammolarni urush yo'li bilan hal etishga qarshi, harbiy majoralarni diplomatiya vositasida bartaraf qilish, ziddiyatli holatlarga barham berish, yengishga kuch-g'ayrat sarflash.

Urushning va urush xavfining oldini olish - bosh strategik yo'nalish. Urushlar va harbiy mojarolarning oldini olish, harbiy bloklarga kirmaslik. O'zR Qurolli Kuchlarini boshqa davlatga qarshi ishga solmaydi, hech kimga tahdid qilmaydi. "Yadro qurolsiz yashaydi". Umumiy xavfsizlikni saqlashda BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar rolini oshiradi. Markaziy Osiyo mintaqaviy xavfsizligini ta'minlaydi, tizimni yaratadi. Faqat tinchlik uchun kurash olib boradi. Odam ruhiyatiga halokatli ta'sir etuvchi vositalarni ishlab chiqishni taqiqlaydi. Harbiy sohadagi aloqalarni kengaytiradi. Milliy va diniy murosasizlikka yo'l qo'ymaydi. Fundamentalizm, ekstremizm, terrorchilikning kuchayish tendensiyasiga yo'l qo'ymaydi. Tinchlikni saqlashdagi majburiyatlarga amal qiladi. va h.k.

III. Doktrinaning harbiy-tashkiliy jihatlari.

Markaziy Osiyo mintaqasining o'ziga xos xususiyatlari. Bunda shu mintaqada xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlash uchun qat'iy va izchil harakat qiladi. Xavfsizlikni ta'minlab boradi. Urushlarning oldini oladi.

Harbiy xavfning potensial manbalari. Jahon turli mintaqalarida qurolli guruhlar yuzqori darajada jamlangan va h.k.

Hozirgi zamon urushlarining xususiyati va oqibatlari. Yadro urushi insoniyat uchun halokat manbai. Insoniyatni vayron qiluvchi qurollarning ishlab chiqarilishiga qarshi, tajovuzkorlik siyosatini qoralaydi va h.k.

Bosh harbiy-strategik vazifalar. Tinchlik davrida davlat mudofaa qobiliyatini rivojlantiradi. Urush chiqqan taqdirda o'z kuchlari bilan tegishli shartnomalar orqali harakat qiladi.

Qurolli Kuchlar qurilishi va ularni strategik qo'llash prinsiplari.

Kurolli kuchlardan foydalanish shartlari.

Respublika iqtisodiyotini, hududini va aholisini mudofaaga tayyorlash harbiy doktrinaning huquqiy asoslari.

Xalqaro munosabatlarni rivojlantirishda jahon hamjamiyati tomonidan e'tirof etilgan demokratik qadriyatlar, xalqaro huquq asosida o'z tashqi siyosatini yuritish, munosabatlarda kuch ishlatmasdan muzokaralar yordamida muammolarni hal etish, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralmashmaslik va davlatlarning

suvereniteti hududiy yaxlitligini hurmat qilish muhim ahamiyatga egadir. O'zbekiston o'z diplomatiyasini yuqoridagi qadriyatlar asosida olib bormoqda.

Iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda, O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvini ta'minlashda Xalqaro valyuta fondi, Jahon banki, Xalqaro moliya korporatsiyasi, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki kabi xalqaro moliyaviy, iqtisodiy tashkilotlar bilan hamkorlik ijobiy samara bermoqda. O'zbekiston xalq xo'jaligidagi aniq loyihalarga sarflanayotgan xorijiy sarmoyalar miqdori yildan-yilga ortib borayapti. Keyingi yillarda qad ko'tarayotgan zamonaviy inshootlar va yirik korxonalar bunga misol bo'la oladi.

12.2. O'zbekiston Respublikasining diplomatik aloqalarida demokratik tamoyillar

Istiqlolning dastlabki yillaridanoq bevosita mamlakatimiz Prezidenti Islom Karimov rahbarligida tashqi siyosatning ustuvor yo'nalishlari va asosiy tamoyillari belgilandi hamda og'ishmay amalga oshirila boshlandi.

O'zbekiston Respublikasi tashqi diplomatik aloqalarda amalga oshirilayotgan demokratik siyosatining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

- 1) mafkuraviy qarashlardan qat'iy nazar, hamkorlik uchun ochiqlik, umuminsoniy qadriyatlarga, tinchlik va xavfsizlikni saqlashga sodiqlik;
- 2) davlatlarning suveren tengligi va chegaralar daxlsizligini hurmat qilish;
- 3) nizolarni tinch yo'l bilan hal etish;
- 4) kuch ishlatmaslik va kuch bilan tahdid qilmaslik;
- 5) inson huquqlari va erkinliklarini hurmatlash;
- 6) ichki milliy qonunlar va huquqiy normalardan xalqaro huquqning umume'tirof etilgan qoidalari va normalarining ustuvorligi;
- 7) tajovuzkor harbiy bloklar va uyushmalarga kirmaslik;
- 8) davlatlararo aloqalarda teng huquqlilik va o'zaro manfaatdorlik ustunligi;
- 9) tashqi aloqalarni ham ikki tomonlama, ham ko'p tomonlama kelishuvlar asosida rivojlantirish, bir davlat bilan yaqinlashish hisobiga boshqasidan uzoqlashmaslik va boshqalar.

Bu tamoyillarga davlatlarning suveren tengligi, kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik, chegaralarning daxlsizligi, nizolarni tinch yo'l bilan hal etish, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik kabi xalqaro huquqning umume'tirof etilgan qoidalari asos qilib olinadi.

O'zbekistonning jahon hamjamiyati bilan o'zaro manfaatli hamkorligining istiqbollari. O'zbekiston o'z taraqqiyotida, tashqi siyosat borasida Amerika Ko'shma Shtatlari bilan hamkorlikka katta e'tibor qaratmoqda. Mustaqillik yillarida ikki mamlakat o'rtasida siyosiy, iqtisodiy va harbiy sohalaridagi hamkorlik aloqalari o'zining rivojlanish bosqichiga chiqdi. 1992 yilda Toshkent va Vashingtonda elchixonalar ochildi, 1995 yil aprelida AQSh hamkorligida NATOning "Tinchlik yo'lida hamkorlik" dasturi doirasida harbiy o'quv mashg'ulotlari o'tkazildi. 1996 yilgacha O'zbekistonda 200 ta o'zbek-amerika ko'shma korxonalari tashkil topdi. O'zR Prezidenti I.Karimov 1996 yil 23-28 iyun kunlari AQShga rasmiy tashrif bilan

bordi. 25 iyunda AQSh prezidenti Bill Klinton bilan uchrashdi. Bu uchrashuv jahon integratsiyalashuvida mintaqaviy taraqqiyotda ulkan ahamiyatga ega bo'ldi. 1997 yil 5 fevralda Prezident I.Karimov AQSh davlat kotibini qabul qildi. Uchrashuvda ikki mamlakat o'rtasidagi aloqalarni rivojlantirish muhokama etilidi. O'zbekiston AQShning Afg'oniston va Iroqdagi terroristik aqidaparastlarga qarshi kurashini qo'llab-quvvatladi. Prezidentimiz BMT BAsining 48,50 yillik yig'ilishlari va ming yillik samitlarida mintaqaviy muammolarni dolzarb mavzu sifatida ko'tarib keldi.

O'zbekiston tashqi siyosatda Yevropadagi rivojlangan mamlakatlar bilan aloqalar o'rnatish jiddiy e'tibor berdi. O'zbekiston bilan Germaniya o'rtasidagi (1993 yil 28 aprelida) munosabatlar keng yo'lga qo'yildi. Toshkentda ikki tomonlama savdo-iqtisodiy palatasi tashkil topdi, GFR elchixonasi ochildi.

1994 yil 9-12 iyunda O'zbekiston davlat delegatsiyasi Niderlandiya (Gollandiya)da bo'ldi. Dehqonchilik va chorvadorlar xo'jaligida bo'lib ular bilan suhbatlashdi. Savdo-iqtisodiy hamkorlik haqida protokol imzolandi. Gollandiya agroxo'jaligining texnologiyasi O'zbekistonda foydalanishga kelishildi. Bugungi kunda O'zbekistonda Gollandiya kartoshka urug'lari ekilib hosil yetishtirilmoqda.

O'zbekiston bilan Fransiya o'rtasida munosabatlarni o'rnatish va rivojlantirish muhim ahamiyatga ega bo'ldi. O'zbekiston Fransiya bilan do'stlik va hamkorlik to'g'risida shartnoma, madaniyat, ilmiy-texnnaviy va maorif sohasida hamkorlik qilish to'g'risida sarmoyalarni o'zaro rag'batlantirish, himoyalash to'g'risida bitimlar imzolandi. Bugungi kunda O'zbekiston-Fransiya o'rtasida iqtisodiy, ilmiy, madaniy aloqalar kengayib bormoqda. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash, oziq-ovqat, gaz sanoati, qurilish va boshqa sohalarda hamkorlik qilinmoqda.

1993 yil 22-25 noyabrlarda O'zbekiston Prezidenti I.Karimov boshliq delegatsiyasining rasmiy amaliy tashrif bilan Buyuk Britaniya va Shimoliy Irlandiya birlashgan qirolligida bo'lishi ikki mamlakat o'rtasidagi hamkorlik tarixida buyuk voqea bo'ldi. "Toshkent-London" havo yo'li qatnash yo'lga qo'yildi.

Umuman, O'zbekiston Yevropadagi Finlyandiya, Avstriya, Belgiya, Shveysariya, Italiya, Ispaniya, Gresiya, Polsha, Vengriya, Chexiya, Slovakiya, Xorvatiya, Bolgariya kabi Yevropa mamlakatlari bilan siyosiy, diplomatik, iqtisodiy va madaniy aloqalar o'rnatib kelmoqda va bu aloqalar bugungi kunda yanada kengayib borayapti.

O'zbekiston mustaqillik yillarida yaqin, O'rta Sharq va Arab mamlakatlari, shuningdek, Sharq va Tinch okean havzasi mamlakatlari bilan ham ikki va ko'p tomonlama aloqalarni o'rnatib, iqtisodiy, siyosiy, madaniy, ilmiy-texnika sohasida istiqbolli natijalarga erishmoqda.

O'zbekistonda investision muhitni shakllantirish, eksportga yo'naltirilgan iqtisodiyotni vujudga keltirish bo'yicha aloqalar rivojlanib bormoqda. Tashqi iqtisodiy faoliyatni erkinlashtirish jarayoni izchillik bilan davom ettirilmoqda. Ayni paytda mamlakatni jahon bilan bog'lovchi kommunikasion tizimlarni rivojlantirishga katta ahamiyat berilayapti. Chet ellardagi taniqli iqtisodchilar, xorijiy kompaniyalar vakolatxonalari rahbarlari va mutaxassislari, yozuvchilar va jurnalistlar bu tadbirlar tufayli O'zbekiston yaqin kelajakda mintaqadagi eng ilg'or davlatlardan biriga aylanishini bashorat qilmoqdalar.

Mamlakatimizning boy yer osti va usti resurslari, malakali mutaxassislari, Markaziy Osiyodagi yetakchi mavqei ham jahon davlatlarini hamkorlikka undamoqda. O'zbekiston hozirgi paytda 130dan ortiq xorijiy mamlakatlar bilan savdo-sotiq qiladi. Yurtimizdagi 15 mingga yaqin korxona mahsulotlar eksport-importi bilan shug'ullanmoqda. Xalqaro munosabatlar ravnaqi mamlakatimizda xavfsizlik va barqarorlikning, aholi turmush darajasini yuksaltirishning o'ziga xos kafolati ekanligi hech kimga sir emas.

O'zbekiston bir qator xalqaro tashkilotlar - Yevropada xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti (YeXHT), Iqtisodiy hamkorlik tashkildoti (EKO) bilan teng huquqli a'zo sifatida, Yevropa Ittifoqi, NATO bilan esa maxsus bitimlar asosida samarali hamkorlik qilib kelmoqda. Jumladan, NATO bilan «Tinchlik yo'lida hamkorlik» dasturi doirasidagi aloqalarimiz mintaqada tinchlik va xavfsizlikni ta'minlashga munosib hissa qo'shmoqda. AQSh va boshqa yetakchi davlatlar askarlari bilan birgalikda har yili o'tkazilayotgan harbiy mashqlar qurolli kuchlarimiz uchun o'ziga xos mahorat maktabi bo'layapti.

Yevropada xavfsizlik va hamkorlik tashkilotiga a'zo davlatlar rahbarlari va hukumat boshliqlarining Istanbul shahrida bo'lib o'tgan uchrashuvi davrimizning eng muhim anjumanlaridan bir bo'ldi. Respublikamiz Prezidentining mazkur anjumandagi nutqi, aniq takliflari va mulohazalari bilan yig'ilganlar e'tiborini qozondi. Ayniqsa, terrorizmga qarshi kurash bo'yicha xalqaro markaz tashkil etish borasidagi taklif ko'plab davlatlar tomonidan qo'llab-quvvatlandi. Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi doirasida ana shunday markazning ta'sis etilishiga ham O'zbekiston rahbariyatining taklifi sabab bo'ldi.

O'zbekiston o'zining tashqi aloqalarini ham ko'p tomonlama, ham ikki tomonlama asosda tashkil etish tarafdoridir. Bugungi kunda yer yuzining turli chekkalarida ishonchli va manfaatdor sheriklarimiz bor. Ularning doirasi muntazam kengayib bormoqda. Bu munosabatlar ikkala davlatlar uchun ham muhim bo'lgan yo'nalishlarda izchillik bilan rivojlanib bormoqda. O'zbekiston rasmiy hay'atining 2002 yilda AQShga tashrifi, strategik hamkorlikning vujudga kelishi va imzolangan hujjatlar, bir qator xalqaro anjumanlarda ikki davlat rahbarining o'zaro muloqotlari, samimiy yozishmalar o'zaro aloqalar darajasidan dalolat beradi. Dunyoning yetakchi davlati, juda katta siyosiy, iqtisodiy, harbiy-texnikaviy, intellektual salohiyatga ega bo'lgan AQSh bilan har tomonlama munosabatlarni rivojlantirish va chuqurlashtirish mamlakatimiz uchun muhim ahamiyatga ega.

Yevropa Ittifoqi bilan 1996 yilda imzolangan sheriklik va hamkorlik haqidagi shartnoma 1999 yilning 1 iyulida kuchga kirdi. Mamlakatimizning Yevropa davlatlari bilan keng miqyosli aloqalari uchun qulay imkoniyat vujudga keldi. Tabiiyki, Germaniya, Fransiya, Buyuk Britaniya kabi ilg'or davlatlarning demokratik jamiyat qurish borasidagi tajribalari, ishlab chiqarishdagi ilg'or texnologiyalari biz uchun muhim ahamiyatga ega.

Keyingi yillarda Sharqiy va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari- Yaponiya, Koreya Respublikasi, Xitoy va boshqa davlatlar bilan aloqalarimiz kengaydi. O'zaro manfaatli hamkorligimiz samaralarini birga qurilayotgan korxonalarda, qad ko'tarayotgan inshootlarda, bozorlarimizdagi xilma-xil mahsulotlarda ko'rish mumkin.

Albatta, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga a'zo mamlakatlar, shu jumladan, Markaziy Osiyo respublikalari bilan hamkorlik tashqi siyosatimizning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Bunga sabab, Hamdo'stlik mamlakatlarimizning hududiy yaqinligi va iqtisodiy jihatdan bog'langanligigina emas, balki chuqur tarixiy ildizlar, madaniy va ma'naviy aloqalar, katta tarixiy davr mobaynida xalqlarimizning mushtarak taqdirga ega bo'lganligidir.

Rossiya Federatsiyasi bilan mustaqillik yillarida shakllangan o'zaro manfaatli va teng huquqli hamkorlik yaxshi samara berayotganligini alohida ta'kidlash zarur. Ikki mamlakat o'rtasida diplomatik munosabatlar o'rnatilgan 1992 yildan buyon siyosiy, iqtisodiy, madaniy va boshqa sohalarda jami 150 dan ortiq hujjat imzolangan. 1998 yil may oyida I.Karimovning Rossiyaga va o'sha yil oktyabrida B.Elsinning mamlakatimizga rasmiy tashriflari, safar davomida qabul qilingan hujjatlar, ayniqsa, 1998-2007 yillarga mo'ljallangan iqtisodiy hamkorlik to'g'risidagi shartnoma o'zaro aloqalarni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. V.Putin prezident sifatida ilk safarni O'zbekistondan boshlaganligi ham Rossiya rahbariyati mamlakatimizni o'zining strategik sheriklaridan biri, Markaziy Osiyodagi yetakchi davlat deb bilishidan dalolat beradi.

O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston o'rtasida yagona iqtisodiy makon tashkil etish haqida imzolangan shartnoma Markaziy Osiyo integratsiyasi yo'lidagi ilk qadam bo'lgan edi. 1998 yili bu shartnomaga Tojikiston ham qo'shildi. Hozirgacha o'zaro hamkorlik haqida 150 dan ortiq hujjat imzolandi. Endilikda Davlatlararo kengash ishlab turibdi, Hamdo'stlik dasturlarini ro'yobga chiqarish bo'yicha ijroiya qo'mita, Markaziy Osiyo hamkorlik va taraqqiyot banki tashkil etilgan. Mazkur integratsiya xalqimizning manfaatlariga to'la mos keladi, mintaqamizda barqarorlik va tinchlikni mustahkamlashga yordam beradi. 2000 yil 20-21 aprel kunlari O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston prezidentlarining Toshkentda bo'lib o'tgan uchrashuvi chog'ida imzolangan terrorizmga, siyosiy va diniy ekstremizmga, xalqaro uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash yuzasidan birgalikdagi harakatlar to'g'risidagi shartnoma bunga misol bo'la oladi.

Mamlakatimiz rahbari o'zining «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» kitobida tarixni mojarolar va adovat emas, balki xalqlar o'rtasida hamkorlik va ishonch olg'a harakatlantiradi, deb ta'kidlagan edi. O'zbekistonning keng miqyosli xalqaro aloqalari ana shu fikrning amaliy ifodasidir.

Prezident Islom Karimovning 2005 yil 14 yanvarda "Nezazisimaya gazetasi" (Moskva) muhbiri savollariga bergan javoblari ("Imperiya davrida bizni ikkinchi darajali odamlar deb hisoblashar edi" suhbatida asosida). 2005 yil 14 yanvarda Prezident Islom Karimov "Nezavisimaya gazeta" (Moskva) muxbirining savollariga bergan javoblari "Imperiya davrida bizni ikkinchi darajali odamlar, deb hisoblashar edi" deb nomlandi, 2004 yil MDH mamlakatlari uchun Ukrainadagi "zarg'aldoq inqilobi" bilan yakunlandi. Ko'pchilikning fikricha, Gruziya va Ukrainada so'nggi paytlarda sodir bo'lgan voqealarda G'arbning ta'siri bor-yo'qligi xususida bir necha mavjud omillar haqida gapirdi. Bu 1) dan qator yillar mazkur mamlakatda ichki norozilik to'planib borgan; 2) ikkinchi omil esa

davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosati bilan bog'liq. Tashqi omil, ta'sir mamlakatning ichki hayotida ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sohalarida o'z yechimini topmagan. Jamiyatning o'zi keskin o'zgarishlarga tayyor bo'lmasa hech qanday Amerika yoki Yevropa voqealarni o'zicha o'zgartira olmaydi. Shu bois O'zbekistonda Ukraina yoki Gruziya ssenariysi bo'lmaydi. Imperiya davrida bizni ikkinchi darajali odamlar, deb hisoblashgan. Bizga bunday fikrda bo'lganlar boshqacha tarbiya ko'rgan, odamlarimiz mentaliteti boshqacha. Bu XX asr 90-yilda tanlagan yo'limiz, demokratik yangilanish, fuqarolik jamiyati qurish yo'lidan qaytadi degan gap emas. Faqat har kim bu yo'lni o'ziga xos yo'sinda bosib o'tadi. Shu sabab o'zimiz zamin yaratib qo'ymasak tashqaridan turib aralashuv hech qanday samara bermaydi.

Ukrainada "baxmal inqilob" uzoq tayyorgarlik ko'rilganiga bog'liq. Mamlakatda qancha nohukumat tashkilotlari mavjud, ular qanday manbalardan moliyaviy madad olayotganliklariga e'tibor bersak, hammasi oydinlashadi. O'zbekistonda bu jarayon kuzatilib borilmoqda. Maqsadimiz, haqiqatan ham shu loyihalar insonparvarlik maqsadini ko'zlaydimi, shunga bog'liq. Ekstremistlar bizga qarshi, chunki biz ularni ta'qib qilib, faoliyatini avj oldirishga yo'l bermadik. Qirg'istonda bunday vaziyatning yuzaga kelganligi esa "demokratiya taqchilligini" qoplashga yo'naltirilgan mablag'lar G'arbdan kelayotganligini Akaevning o'zi aytgan edi.

O'zbekistonda professional parlamentning shakllanishi shundan dalolat beradiki, davlatni isloh qilishda biz yetilib kelayotgan, davr ilgari surgan o'zgarishlar qonunchilik asosida borayapti. Xalq hokimiyatini, fuqarolik jamiyati asoslarini mustahkamlashimiz zarur. Biz demokratik davlatni barpo etishimiz kerak. Bu davlat XXI asr talablariga javob beradigan diktaturasiz davlat bo'ladi. Diktatura bir odamning, bitta tuzilmaning zo'rovanligidir. Demokratik davlat kutishning boshlang'ich davrini boshimizdan kechirayapmiz. Tunda shoshilib bo'lmaydi. Amerika ham 200 yildan buyon o'z Konstitutsiyasi mohiyatini to'ltirib kelmoqda.

Eng muhimi islohotlar odamlar hayotiga qanday ta'sir qilayotganligida. Biz faqat siyosiy sohanigina emas, balki iqtisodiyotni, ijtimoiy hayotni, ma'naviy-atloqiy sohani isloh qilishimiz zarur.

Qonunlarimiz qanchalik mukammal bo'lmasin mustaqil sud tizimiga ega bo'lmasdan turib bu qonunlarni to'la qo'llash qiyin. Prokuraturaga, uning roliga jiddiy tuzatishlar kiritish kerak. Rossiya NATO bilan harbiy-mudofa mahsulotlarini ishlab chiqarish bo'yicha hamkorlik qilishga tayyor.

Rossiya Qirg'iston va Tojikistondagi kabi O'zbekistonda ham o'z harbiy bazasini joylashtirmaydi. O'zbekistondan Amerika harbiy xavo kuchlarini chiqarib yuborish masalasini kelishib olgan. Prezident saylovi, Xalqaro terrorchilikka qarshi kurashish masalalari bo'yicha ham o'z qarashlarini bayon etdi. "Xalqaro terrorizm" tushunchasi 2001 yil II sentyabrdan keyin yuzaga keldi. MDHning kelajagi xususida ham Islom Karimov to'la javob qaytarib, davlatlar rahbarlariga bog'liqligini bayon etdi.

O'zbekistonning xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar bilan o'zaro hamkorligi. Prezidentimiz asarlarida ta'kidlanganidek, "Biz jahon hamjamiyatidagi integratsiyalashuv haqida gapirganimizda eng avvalo BMT faoliyatida ishtirok etishimizni nazarda tutamiz". 1992 yil 2 martda O'zbekiston BMTga a'zo bo'ldi.

O'zbekistonning tashabbusi bilan va BMT rahnomaligida 1995 yili Toshkentda Markaziy Osiyoda mintaqaviy xavfsizlik muammolariga bag'ishlangan xalqaro seminar o'tkazildi. Unda 20 ta xalqaro tashkilot va jahonning 30 dan ortiq mamlakati, AQSh, Germaniya, Fransiya, Buyuk Britaniya, Rossiya, Yaponiya, Xitoy, Pokiston, Eron va boshqa davlatlarning diplomatiya hamda hukumat vakillari ishtirok etdi. Sharqdan Yaponiya, G'arbdan Germaniyani BMTning Xavfsizlik Kengashiga a'zo qilib saylash haqida Prezidentimiz I.Karimov BMTning 1993, 1995 yillari 48, 50-sessiyalarida 2000 yili "Ming yillik sammiti"da taklif qilgan edi.

O'zbekiston BMTning **ixtisoslashgan** tashkilotlari bo'lgan YuNESKO, JSST, Xalqaro mehnat tashkiloti, YuNKTAD, YuNISEF va boshqa tashkilotlar bilan keng hamkorlik ishlari yurgizilmoqda.

Iqtisodiy tashkilotlar bilan hamkorlik ham yo'lga qo'yilgan. Iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishga, integratsiyalashuvni ta'minlashda xalqaro moliyaviy, iqtisodiy tashkilotlar: Xalqaro valyuta fondi, Jahon banki, Xalqaro moliya korporatsiyasi, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki ham katta yordam ko'rsatmoqda.

Mintaqaviy xalqaro tashkilotlarda: O'zbekiston ana shu mintaqaviy xalqaro tashkilotlar bilan Yevropa Ittifoqi, YeXHT, NATO, EKO, OIK, Qo'shilmaslik harakati va boshqalar bilan hamkorlik qilmoqda. Bular orasida Yevropa Ittifoqi alohida o'rin tutadi. 1996 yilda YeI bilan O'zbekiston o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantirishda bir qancha ishlar qilindi.

O'zbekiston tashqi siyosatining Yevropa yo'nalishi ancha kengaydi. Prezidentimiz Islom Karimov 2005 yil 28 yanvardagi Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma yig'ilishidagi ma'ruzasida ana shu xalqaro va mintqaviy tashkilotlar bilan O'zbekiston o'rtasidagi munosabatlarga ko'proq diqqat qaratdi. Prezidentimiz Yevropa qit'asidagi Yevropa Xavfsizlik va Hamkorlik tashkiloti, Yevropa Ittifoqi va NATO kabi muhim tuzilmalar bilan yurtimizda demokratik va bozor islohotlarini chuqurlashtirish, mamlakatimizda va umuman mintaqada xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlash borasida hamkorlikni mustahkamlashdan manfaatdormiz, "O'zbekiston jahondagi yirik, xalqaro maydonda yetakchi o'rin tutgan davlatlar – AQSh, Rossiya, Yaponiya, Xitoy, Germaniya, Fransiya va Yevropa Ittifoqining boshqa mamlakatlari bilan hamkorlik munosabatlarini rivojlantirish va mustahkamlashga alohida e'tibor beradi", degan edi.

“Bugungi kunda xalqaro terrorizm, ekstremizm va radikalizmga qarshi kurash dunyo mamlakatlarini birlashtiradigan asosiy omil bo'lib qolmoqda”.

Boshqa xalkaro tashkilotlar Osiyo mintaqasida Turkiy tilli davlatlar o'rtasida munosabatlarni rivojlantirish va chuqurlashtirib borilmokda.

Umuman O'zbekioton bugungi kunda Prezidentimizning adolatli va tinchlik siyosati tufayli dunyoga yuz tutmoqda. O'zbekiston ochiq mamlakat ekan unga barcha xalqaro va mintqaviy tashkilotlar katta qiziqish bilan qarab O'zbekiston bilan diplomatik alokalarini keng ikki va ko'p tomonlama olib bormoqdalar. Bu ishlarda O'zbekiston Prezidenti Islom Karimovning xizmatlari katta.

«6+2» **guruqi.** (1998-2001 yillar). BMT kotibiyati binosida 1998 yil 21 sentyabrida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov tashabbusi bilan tashkil topgandi. Bu

guruq Afhonistondagi qarbiy mojarolarni siyosiy yo'l bilan qal etishga šaratilgan edi. Mazkur guruqqa: Eron IR, Xitoy XR, Pokiston IR, Tojikiston, Turkmaniston, O'zbekiston Q AŠSh va Rossiya davlatlari kirgan edi.

1997 yil 19-20 iyul kunlari «6+2» guruhining Toshkentda dastlabki uchrashuvi bo'lib o'tdi. Unda birinchi bor muxolif tomonlarning yuzma-yuz muzokara olib borishlari uchun imkon yaratilganligini andjuman yakunida «Afg'oniston mojarosini tinch yo'l bilan hal etishning asosiy prinsiplari» haqida Deklaratsiyaning qabul qilinishini xalqaro jamoatchilik afg'on zaminida tinchlik o'rnatish borasida tashlangan jiddiy qadam sifatida baholadi.

Mazkur anjuman O'zbekiston rahbariyatining ko'p yillik sa'yi-harakatlari natijasi bo'ldi. Afg'onistondagi urushning o'z vaqtida tinch yo'l bilan hal etilmasligi mintaqaviy va global xavfsizlikka tahdid solishi mumkinligini oldindan ko'ra bilgan O'zbekiston Prezidenti Islom Karimov BMT Bosh Assambleyasining 1993 va 1995 yillardagi sessiyalarida, Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkiloti sammiti va boshqa qator muhim anjumanlarda xalqaro hamjamiyat diqqat e'tiborini afg'on xalqini urush dahshatlaridan xalos etish, mojarolarni tinch yo'l bilan hal qilish masalalariga jalb etgan edi.

1999 yil 19-20 iyulda Toshkent anjumanida «Afhonistondagi mojaroni tinch yo'l bilan bartaraf etishning asosiy tamoyillari to'g'risida»gi Toshkent Dekloratsiyasi imzolandi. Bu qujyatda Afhonistonda yangi qukumat tuzish, mojaroni tinch yo'l bilan qal etish, šachošlarni šaytarish, minalardan tozalash, umumiy bitim imzolash, moliyaviy yordam kabi mintašabi dolzarb hoyalari ko'tarilgan edi. Lekin 2001 yil 11 sentyabrda Umarshayx boshchiligidagi tolibon šo'shinlari, islom ekstremistlari AŠShga terroristik xurujidan so'ng NATO blokiga a'zo davlatlarning qarbiy kuchlari Afhonistonga kiritilib, islomiy tolibon šo'shinlari tor-mor bo'lgach «6+2» guruqi o'z-o'zidan barqam topdi.

O'zbekistonning Markaziy Osiyodagi davlatlar bilan ikki tomonlama va ko'p tomonlama aloqalari. O'zbekiston tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri Markaziy Osiyodagi yosh mustaqil davlatlar: Qozog'iston, Qirg'iston, Tojikiston, Turkmaniston bilan hamkorlik, do'stlik aloqalarini mustahkamlashga qaratilgan. Bu 5 davlat tarixi, madaniyati, tili va dilining birligidan, tomlrlarining tutashib ketganligidan kelib chiquvchi jiddiy siyosat, iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyot yo'lidir. 1991 yil 13 dekabrda Ashxabodda O'rta Osiyo va Qozog'iston davlat boshliqlarining uchrashuvida Tajan-Seraxo temir yo'l qurilishi bo'yicha bitim imzolandi. 1993 yil yanvarida Toshkentdagi uchrashuvda Markaziy Osiyo Xamdo'stligiga asos solindi. Shu tariqa "Markaziy Osiyo" degan yangi atama paylo bo'ldi.

1993 yil martida Qizil O'rdada Markaziy Osiyo davlatlarining Rossiya davlat vakillari ishtirokida "Orol muammosi bo'yicha" birgalikdagi harakatlar bitimi imzolandi. Orolni qutqarish xalqaro jamg'armasi ta'sis etildi. 2 yilga uning raisi qilib N.Nazarboyev saylandi.

1994 yil 10 yanvarda Qozog'iston Respublikasi bilan yagona iqtisodiy makonni tashkil etish haqida shartnoma imzolandi. 1994 yil 16 yanvarda Qirg'iston bilan yagona iqtisodiy makon to'g'risida bitim imzolandi. 1995 yil 14 aprelda Chimkentda O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iston Prezidentlarining uchrashuvida

Tojikiston va Avg'oniston chegarasidagi vaziyat haqida kelishildi. 1994 yil 8 iyulda Almatida mazkur 3 davlat rahbarlari uchrashuvda murojaatnoma qabul qildilar.

1994 yili O'zbekistonda Qozog'iston Respublikasi Kunlari o'tkazildi va unda O'zbekiston-Qozog'iston Markazini tuzish kelishib olindi. O'zbekistonda 605 ta qozoq maktabi bo'lib, unda 15 ming bola o'qiydi. O'zbekiston Qozog'iston bilan ikki tomonlama aloqalarni keng yo'lga qo'yib bormoqda. Markaziy Osiyo davlat rahbarlari 1993 yil 26 martda Qozog'iston Raisining Qizil O'rda shahrida, 1994 yil 11 yanvarda Nukus shahrida, 1995 yil 3 martda Toshovuz shahrida, 1995 yil 20 sentyabrda yana Nukus shahrida Orol dengizi muamosiga bag'ishlab amaliy uchrashuvlar o'tkazildi. Shuningdek 1997 yil 28 fevralda Almatida, 1999 yilda Toshovushda Orol masalasiga bag'ishlab uchrashuvlar o'tkazildi.

1994 yil 23 mayda O'zbekistonda Qozog'iston kunlarining ochilishiga bag'ishlangan tantanali yig'ilishida Prezidentimiz I.Karimov "Tariximiz ham, kelajagimiz ham mushtarak" mavzusida nutq so'zladi. Xuddi, shuningek Prezidentimiz Islom Karimov 1995 yil 20 mayda Qozog'istonda O'zbekiston kunlarining tantanali yig'ilishida "Do'stligimiz quyoshi ming yilliklar qa'ridan nur sachadi" mavzusida nutq so'zlab, "Turkiston -umumiy uyimiz" g'oyasini ilgari surgan edi. 1995 yil 5 mayda 2-sessiyada ham shu g'oya, shior ilgari surildi, bular mintaqaviy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qildi. Prezidentimiz ta'kidlaganidek, "Markaziy Osiyo davlatlari bilan har tomonlama o'zaro hamkorlik milliy xavfsizlikning asosiy shartlaridan biridir.

Demak, ko'p tomonlama aloqalarni o'rnatish 1) dan Markaziy Osiyo respublikalari-ning iqtisodiy integratsiyasi bilan chambarchas bog'liq. Bu uchrashuvlarda mintaqaviy muammolar yechimi yuzasidan o'tkazilib kelindi. 2000 yil 14-15 iyun kunlari Dushanbeda, 2001 yil 9 yanvarda Olmati sammitlari O'rta Osiyoning iqtisodiy-siyosiy va ijtimoiy vaziyatiga tegishli qator takliflarni ilgari surdi. 2) dan, O'zbekiston tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri O'rta Osiyodagi yaqin mustaqil davlatlar bilan o'zaro madaniyat kunlarini o'tkazish, do'stlik aloqalarini mustahkamlashga, bu davlatlar o'rtasida Orol muammolarini sog'lomlashtirish, norkobiznes, qirg'in qurollarini olib kelish, tayyorlash va harbiy qurollarni joylashtirish masalalariga qarshi faqat mintaqamizda emas, balki jahon xalqaro tashkilotlari ham unga e'tibor berayotganligidir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov BMT Bosh Assambleyasining 48 sessiyasida so'zlagan nutqida Markaziy Osiyoning yadrosiz zona, deb e'lon qilish tashabbusini ilgari surdi. «Hozirgi zamon voqeligi shundayki, bir mamlakatning xavfsizligi boshqa davlat hisobidan ta'minlanishi mumkin emas, - dedi yurtboshimiz o'z nutqida, mintaq xavfsizligini butun jahon xavfsizligi muammolaridan ajratgan holda ko'rib bo'lmaydi. Shunga asoslanib, O'zbekiston yadro qurolining batamom tugatilishi uchun, yadro qurolini tarqatmaslik to'g'risidagi shartnomaning samarali harakat qilishi va uning hech bir muddatsiz uzaytirilishi uchun harakat qiladi.... O'zbekiston Markaziy Osiyo mintaqasining yadrosiz zona, deb e'lon qilinishining qat'iy tarafdoridir».

Mazkur tashabbus Prezidentimizning 1996 yil dekabrda bo'lib o'tgan YeHXT Lissabon uchrashuvida so'zlagan nutqida yana bir bor yig'ilganlar e'tiboriga havola

etildi. Anjuman qatnashchilari Markaziy Osiyoni yadrosiz zona, deb e'lon qilish haqidagi fikrini katta qoniqish bilan kutib oldilar.

1997 yil aprel oyida Jeneva shahrida Markaziy Osiyodagi besh davlat ekspertlari mintaqaviy guruhining birinchi yig'ilishi bo'lib o'tdi. O'sha yili iyun oyida O'zbekiston hay'ati birinchi bor atom energiyasi bo'yicha xalqaro agentlik (MAGATE) boshqaruvchilari kengashining Vena shahrida bo'lib o'tgan navbatdagi sessiyasida ishtirok etdi. O'zbekiston hay'ati rahbarining rasmiy bayonotida O'zbekiston Respublikasi va mintaqadagi boshqa davlatlarning yadrosiz zona tashkil etish borasidagi qarashlari bayon etildi.

1997 yil 14-16 sentyabr kunlari Toshkentda «Markaziy Osiyo - yadro qurolidan xoli zona» mavzuida xalqaro konferensiya bo'lib o'tdi. Unda 56 mamlakatdan va 16 xalqaro tashkilotdan 200 dan ortiq kishi ishtirok etdi. Islom Karimovning mazkur anjumandagi nutqida bayon etilgan yadroviy xavfsizlikni ta'minlash choralari haqidagi fikrlari anjuman qatnashchilari tomonidan to'la qo'llab-quvvatlandi.

Xo'sh, «Yadrosiz zona»ning qanday mezonlari bor? Xalqaro amaliyotda bunday hududlarni belgilashning yagona mezonini yo'q. Chunki, har bir mintaqaga o'z xususiyati va ahamiyatiga ega. Ammo, tadqiqotchilar yadrosiz zona tushunchasini shunday izohlaydilar: «Yadrosiz zona qurol-yarog'larni cheklash, yadroviy nizo chiqishi xavfini kamaytirish, mazkur zonaga kiradigan mamlakatlar xavfsizligini mustahkamlash va 1968 yilda imzolangan yadro qurolini tarqatmaslik haqidagi shartnomaning hayotga tatbiq etilishiga ko'maklashish vositasidir. Xalqaro shartnoma asosida yadro qurolini sinash, ishlab chiqarish va joylashtirish taqiqlangan, shuningdek, uning hududida va unga qarshi yadro qurolini qo'llash taqiqlangan zona - yadrosiz zona hisoblanadi».

Hozirgi paytda to'rtta yadrosiz zona mavjud - Antarktida (shartnoma 1961 yil 23 iyunda kuchga kirgan), Lotin Amerikasi (shartnoma 1969 yil 25 aprelda kuchga kirgan), Tinch okeanining janubiy qismi (shartnoma 1986 yil 11 dekabrda kuchga kirgan), Afrika qi'asi. Barcha zonalar haqidagi shartnomalar O'zbekiston Respublikasi tomonidan e'tirof etilgan. Yadrosiz zona tashkil etishni qo'llab-quvvatlashga bag'ishlangan anjuman 2006 yilning 8 sentyabrida Qozog'istonning Semipalatinsk shahrida Markaziy Osiyodagi 5 ta davlat rahbarlari tomonidan Markaziy Osiyoda yadrosiz zona tashkil etish to'g'risida shartnoma imzolandi.

Shimoliy Yevropada, Markaziy va Janubiy Osiyoda, Yaqin Sharqda yadrosiz zonalar barpo etish g'oyalari mavjud. Bundan maqsad, yadro quroli mavjud bo'lgan hududlarni cheklash, yadro urushi xavfini kamaytirishdir.

Markaziy Osiyoda yadrosiz zona barpo etish haqidagi O'zbekiston tashabbusi BMT va jahon jamoatchiligi tomonidan to'la qo'llab-quvvatlanmoqda. Bu taklif BMT Bosh Assambleyasining sessiyalarida muhokama qilindi va maxsus rezolyusiya qabul qilindi.

Markaziy Osiyoda yadro qurolidan xoli hudud barpo etish faqat mintaqadagina emas, balki jahonda ham tinchlik va barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Bugungi kunda jahon hamjamiyatida iqtisodiy, harbiy qudrat bilan birgalikda mamlakatdagi demokratik jarayonlarning xarakteri bilan davlatlarning obro'-e'tibori belgilanmoqda. Shu jihatdan olganda, O'zbekistonda bosqichma-bosqich amalga

oshirilayotgan demokratik jarayonlar jahon hamjamiyatida mustahkam o‘rin egallashga va milliy manfaatlarimiz asosida tashqi siyosat yuritishga imkoniyat yaratmoqda.

Mustašil davlatlar Qamdöstligi (MDQ) va Markaziy Osiyo davlatlari qududlarida tuzilgan šuyidagi xalšaro va mintašvaiv tashkilotlarni kœrsatib œtish mumkin:

1. Mustašil Davlatlar Qamdustliga (MDQ). 1991 yil 21 dekabrda Almatida 11 davlat: Rossiya, Ukraina, Belarus, Šozoħiston, O‘zbekiston, Širħiziston, Tojikiston, Turkmaniston, Azarbayjon, Armaniston, Moldaviya davlatlari boshlišlarining kengashida MDQ tuzildi. MDQga 1993 yil 24 dekabrda Ashxabadda Gruziya qam šo‘shildi. O‘zbekiston mazkur MDQ tashkilotining ištisodiy integratsiya doirasida šatnashib kelmošda.

O‘zbekiston MDQning Kollektiv xavfsizlik shartnomasida 1992-1999 yillarda šatnashdi. 2005 yildan boshlab yana Kollektiv Xavfsizlik shartnomasida šatnashmokda.

2. «Markaziy Osiyo qamkorligi» tashkiloti (2002). 1994 yil 10 yanvarda Toshkentda O‘zbekiston bilan Šozoħiston o‘rtasida yagona ištisodiy makon barpo etish to‘ħrisida Shartnoma imzolandi. 1994 yil 16 yanvarda Širħiziston qam bu shartnomaga šo‘shildi. 1994 yil 30 aprelda œzbekiston, Šozoħiston va Širħiziston o‘rtasida yagona ištisodiy makon barpo etish to‘ħrisida shartnomaga Tojikiston respublikasining šo‘shilishi to‘ħrisida protokol, mintašaviy integratsiyani yanada chušurlashtirish to‘ħrisida 4 davlat raqbarlarining bayonoti šabul šilindi. 1997 yil 10 yanvarda O‘zbekiston, Šozoħiston, Širħiziston Davlatlararo kengashida imzolangan Abadiy do‘stlik to‘ħrisidagi shartnoma esa o‘zro integratsiyani yanada jadallashtirdi. 1998 yil 26-28 martda Toshkentda O‘zbekiston, Šozoħiston, Širħiziston o‘rtasidagi imzolangan Yagona ištisodiy makon barpo etish to‘ħrisidagi Shartnomaga Tojikiston qam šo‘shildi. 2002 yilda «Markaziy Osiyo ištisodiy qamjamiyati» negizida «**Markaziy Osiyo qamkorligi**» (MOQ) tashkiloti tuzildi. Bu tashkilotning mašsad va vazifasi barcha a‘zo davlatlarning manfaatlarini qisobga olgan qolda suv-energetika zaqiralaridan unumli foydalanish, transport tizimining umummintašaviy tuzilmasini barpo etish, ishlab chišarish kooperatsiyasi va savdo-ištisodiy, ijtimoiy-madaniy munosabatlarni qar tomonlama rivojlantirish, ekologik muammolarni birgalikda qal šilish va barkarorlikni mustaqamlash kabi muqim yo‘nalishlar belgilab olingan edi. Lekin bu tashkilotni rivojlantirishda ayrim milliy manfaatlarning umummintašaviy manfaatlardan ustun šo‘yilishi birgalikda šarorlar šabul šilishda to‘ssinlik bo‘lib keldi. 2005 yil 6-7 oktyabrda Rossiya Federatsiyasining Sankt-Peterburg shaqrida «Markaziy Osiyo qamkorligi» tashkiloti Davlat raqbarlari kengashining navbatdagi majlisi bo‘ldi. Bu uchrashuvda «Markaziy Osiyo qamkorligi» tashkiloti Markaziy Osiyo umumiy bozorini barpo etish konsepsiyasi loyiqasini ko‘rib chikdi. «MOQ» tashkilotining bu galgi sammiti Yevroosiyoda integratsiyalashuv jarayonidaga burilish nuktasi bo‘ldi. O‘zbekiston raqbarining tashabbusi bilin Yevroosiyo makonida ištisodiy integratsiyani rivojlantirish va taraššiyotni šo‘llab-šuvvatlash mašsadida «Markaziy Osiyo qamkorligi» tashkiloti va Yevroosiyo ištisodiy qamjamiyati (YeOIQ) negizida yangi YeOIQni shakllantirish to‘ħrisida šaror šabul šilindi.

2002 yil 28 fevralida Markaziy Osiyo ištisodiy qamjamiyati negizida tashkil etilgan «Markaziy Osiyo qamkorligi» tashkiloti oʻzining shisha tarixida talay ishlarni amalga oshirdi. Uning maʼsad va vazifalari sifatida barcha aʼzo davlatlarning manfaatlarini qisobga olgan qolda suv-energetika zaqiralaridan unumli foydalanish, transport tizimining umumintaʼaviy infratuzilmasini barpo etish, ishlab chiʼarish kooperatsiyasi va savdo-ištisodiy, ijtimoiy-madaniy munosabatlarni qar tomonlama rivojlantirish, ekologik muammolarni birgalikda qal etish, xavfsizlik va barʼsarorlikni mustaqamlash borasidagi qamkorlikni faollashtirish kabi muqim yonalishlar belgilab olingan edi. 2005 yil 6-7 oktyabrda Rossiya Federatsiyasining Sankt-Peterburg shaqrida «Markaziy Osiyo qamkorligi» tashkiloti Davlat raqbarlari kengashining navbatdagi uchrashuvi - sammiti Yevroosiyo integratsiyalashuv jarayonidagi burilish nuʼstasi boʻldi. Oʻzbekiston raqbarining tashabbusi bilan Yevroosiyo makonida ištisodiy integra-siyani rivojlantirish va taraʼshiyotni shoʻllab-shuvvatlash maʼsada «Mar-kaziy Osiyo qamkorligi» tashkiloti va Yevroosiyo ištisodiy qamjamiyati (YeOIX) negizida **yangi YeOIQni shakllantirish toʻhrisida ʼsaror** ʼbul ʼilindi. «Markaziy Osiyo qamkorligi» tashkilotiga Belarus, YeOIQga Oʻzbekiston shoʻshilmagan edi. Endilikda esa bu ikkala respublika qam aʼzo boʻldilar. («Turkiston», 2005 yil 8 oktabr).

«Markaziy Osiyo qamkorligi» tashkilotiga Belarus, YeOIQga Oʻzbekiston shoʻshilmagan edi. Shoʻshilish qaʼsidagi bu hoʻya Oʻzbekiston Prezidenti Islom Karimovning tashabbusi bilan bir ovozdan shoʻllab-shuvvatlandi («Turkiston», 2005 yil 8 oktabr).

2005 yil 14-15 noyabrda Oʻzbekiston Prezidenti Islom Karimov rasmiy tashrif bilan Rossiya Federatsiyasida boʻlib, Rossiya Prezidenti V.Putin bilan uchrashdi. Uchrashuvda savdo-ištisodiy, «syyosiy, ijtimoiy-madaniy, qarbiy va qarbiy-texnikaviy aloʻalarga doir masalalar muqokama ʼilindi.

3. Yevroosiyo ištisodiy qamjamiyati (1995). 1995 yili Rossiya, Belarus («ikkilik») davlatlari tomonidan «Bojxona ittifoʻi» tuzildi. 1996 yili, yaʼni bir yildan soʻng bu shartnomaga Shoʻhoʻiston, ʼirhoʻiziston («toʻrtlik») va 1999 yilda Tojikiston («beshlik» boʻlib) qam shoʻshildi. Shartnoma ʼatnashchilari qududda «erkin zona», yaʼni erkin ištisodiy makonni yaratish yoʻlida bojxona, savdo-sotiʼ bilan boʻhliʼ muammolarni qal etishga kirishdilar. 1999 yili Shoʻhoʻiston oʻz quduvida Rossiyadan olib kelinayotgan oziʼ-ovʼat uchun 200 foiz poshlina oʻrnatdi. Bir oydan soʻng shunday tartibni Shoʻhoʻiston xam joriy etdi. 2000 yili «Bojxona ittifoʻi»ga aʼzo davlatlar: Rossiya, Belarus, Shoʻhoʻiston, ʼirhoʻiziston va Tojikiston raqbarlarining uchrashuvda mazkur tashkilotni **Yevroosiyo ištisodiy qamjamiyatiga** aylantirish toʻhrisida dastlabki kelishuvga erishildi. Dastlab Yevroosiyo aʼzo davlatlarning manfaati, potensiali bir xil boʻlmay ʼuyidagacha edi. Rossiya 48, Shoʻhoʻiston, Belarus 20 foizdan, Tojikiston, ʼirhoʻiziston 10 foizdan iborat ovozga ega boʻlgan. 2005 yil 6-7 oktyabrda Rossiya Federatsiyasining Sankt-Peterburg shaqrida «Markaziy Osiyo qamkorligi» tashkiloti va Yevroosiyo ištisodiy qamjamiyati (YeOIQ) negizida yangi YeOIQni shakllantirish toʻhrisida ʼsaror ʼbul ʼilindi. Demak, Yevroosiyo ištisodiy qamjamiyatiga 2006 yil 25 yanvarda Oʻzbekiston Respublikasi qam shoʻshildi.

Yevroosiyo ištisodiy qamjamiyati doirasidagi alošalar bilan boħliš masalalar qam muqokama etildi. Uchrashuvda O‘zbekiston Respublikasi bilan Rossiya Federatsiyasi o‘rtasida **ittifošchilik** munosabatlari to‘ħrisidagi shartnoma imzolandi. Shuningdek, qar ikkala davlatlar o‘rtasida savdo-sanoat palatalari o‘rtasida qamkorlik to‘ħrisidagi bitim, O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi bilan Rossiya Federatsiyasining Narkotiklar aylanishini nazorat šilish bo‘yicha federal xizmat to‘ħrisida narkotik vositalarning, psixotron moddalarning nošonuniy aylanishiga karshi kurashda qamda prekursorlarni nazorat šilishda xamkorlik to‘ħrisidagi bitimlar imzolandi («Ma‘rifat», 2005 yil 16 noyabr).

4. «Shanxay qamkorligi tashkiloti» (ShQT). Dastlab «Shanxay beshligi» deb nom olgan bu tashkilot 1996 yilda tashkil topgan. Unga: Xitoy, Šozoħiston, Širħiziston, Tojikiston va Rossiya kirgan. O‘zbekiston 2001 yil 15 iyunda kirdi. Bu tashkilot O‘rta Osiyo respublikalari uchun ochiš. 2001 yil 14-15 iyunda Shanxay sammiti bo‘lib, unga O‘zbekiston a‘zo bo‘lgach uning nomi ShQT deb nom oldi. O‘tgan yillar davomida bu tashkilot ko‘plab o‘z sammitlarini a‘zo bo‘lgan davlatlarda bir nechta bor o‘tkazdi. 2001 yil 15 iyunda ShQT tomonidan «Xalšaro terrorizm, ekstremizm va separatizmga šarshi kurash qašida» Konvensiya šabul šilindi. ShXTni tuzish to‘ħrisida deklaratsiya imzolandi. Uning doimiy ishlovchi **ikki** organi – Kotibiyat va Mintašaviy aksilterror tuzilmasini tashkil etishga kelishib olindi. ShQTning Xartiyasi (Nizom) 2002 yil 7 iyunda Rossiyaning Sankt-Peterburg shaqrida šabul šilindi. 2003 yil 29 mayda Moskva sammitida 2004 yanvaridan Pekinda Kotibiyatni, Toshkentda Mintašaviy aksilterror tuzilmasi ijroiya ko‘mitasini ishga tushirishga šaror šilindi. 2004 yil 17 iyunda Toshkentda ShQTning sammiti bo‘lib, ShQT faoliyatining ikki asosiy yo‘nalishi: xavfsizlik va savdo-ištisodiy qamkorlik muammolarini muqokama šildilar.

2000 yilning sentabr oyida qam BMT Bosh Assambleyasi «Ming yillik sammiti»da, 2003 yil 29 mayda ShQTning Moskva sammitida, 2004 yil 17 iyunda Toshkent sammitida, 2005 yil 5 iyulda Ostona ShQTning sammitlarida Prezidentimiz mintašamiz xavfsizligani ta‘minlash bilan boħliš bo‘lgan xalšaro terrorizm va narkobiznessga šarshi faol kurashish, Markaziy Osiyo mintašasidagi baršarorlik va xavfsizlikni ta‘minlash va jaqon xavfsizlik tizimini takomillashtirish muammolariga e‘tibor šaratdi. Mintaša xalšlari uchun o‘ta muqim aqamiyatga ega bo‘lgan bu jarayonni to‘ħri anglab yetgan Markaziy Osiyo mamlakatlarining raqbarlari fašat 2000 yilning o‘zida bir necha bor uchrashuvlar o‘tkazdi. Xususan, 2000 yil oktabr oyida Toshkentda bo‘lib o‘tgan uchrashuvda «Markaziy Osiyoda narkotiklarning nošonuniy savdosi, uyushgan jinoyatchilik va terrorchishikka šarshi kurash bo‘yicha qamkorlikning ustuvor yo‘nalishlari» to‘ħrisidagi o‘ta muqim qujjat imzolandi.

O‘zbekistonning Rossiya bilan hamkorligining yangi bosqichi (Prezident Islom Karimovning 2005 yil 29-30 iyundagi Rossiyaga qilgan safarining ahamiyati). Mustaqillik yillarida MDH davlatlari orasida eng qudratli, katta salohiyat va ulkan ishlab chiqarish imkoniyatiga ega bo‘lmish Rossiya bilan teng huquqli va o‘zaro manfaatli aloqalar o‘rnatish O‘zbekiston tashqi siyosatining diqqat markazida bo‘ldi. Shu boisdan ham Prezident I.Karimov "Rossiya Federatsiyasi bilan teng huquqli va o‘zaro manfaatli aloqalar o‘rnatish O‘zbekiston uchun juda

muhim va biz bu maqsadimizga erishish uchun bor kuchimiz va imkoniyatlarimizni ayamaymiz", degan edi.

O'zbekisto Rossiya o'rtasidagi aloqalar quyidagi ko'rinishda bo'lgan:

1) 1995 yil 27-28 iyunda Rossiya hukumati raisi Z.Chernomirdin O'zbekistonga kelgan edi.

2) 1997 yil 28 myrtda Rossiya Prezidentining Kremla MDH davlat boshliqlari bilan uchrashui bo'lib o'tgan edi.

3) 1998 yil 11-12 oktyabrda Rossiya sobiq prezidenti B.Elsin bilan Islom Karimov Toshkentda uchrashdilar.

4) 1999 yil 2 aprelda MDH davlat rahbarlari Moskva uchrashuvi o'tkazildi. So'ngi yillarda O'zbekiston-Rossiya munosabatlariga sherikchilikning mustahkamlanishi, o'sib borayotgan dinamiklik xos ekanligi qoniqish bilan qayd etildi.

Prezidentimiz Islom Karimov 2005 yil 28 iyunda Moskvada Rossiya Prezidenti Vladimir Putin bilan uchrashuvi bo'lib o'tdi. Muloqat chog'ida O'zbekiston-Rossiya munosabatlari strategik sherikchilik tamoyillari asosida rivojlanib borayotgani, mamlakatimiz o'rtasida siyosiy, savdo-iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy sohalardagi hamkorlik keng ko'lamda tarqiy etayotgani ta'kidlandi. Prezidentlar o'rtasidagi munosabatlarning bugungi ahvoli va istiqbollari yuzasidan atroflicha fikr almashdilar. Hamkorlikni kengaytirish borasida tomonlarning hamfikrligi, qarashlarning mushtarakligi muhim ahamiyatga ega ekanligi qayd etildi.

Mintaqaviy xavfsizlik va barqarorlikni mustahkamlash masalalari Islom Karimov va V.Putinning diqqat markazida bo'ldi. O'zbekiston rahbari Rossiya Prezidentiga 2005 yil 13 may kuni Andijon shahrida ro'y bergan fojiali voqealar hamda ushbu jinoyat yuzasidan olib borilayotgan tergov ishlari haqida so'zlab berdi. Rossiya rahbariyati ushbu muammoga xolis yondashganini, vaziyatni to'g'ri baholaganini ta'kidladi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, Rossiya O'zbekistonning muhim strategik hamkorliklaridan biridir. Ikki mamlakat o'rtasida turli sohalardagi aloqalar tobora mustahkamlanib bormoqda. 2004 yili O'zbekiston va Rossiya o'rtasidagi o'zaro tovar aylanmasi I milliard 641,9 million, 2005 yilning birinchi choragida esa 428,7 million AQSh dollarlariga teng bo'ldi. Mamlakatimizda Rossiya bilan hamkorlikda tashkil etilgan 360 ta qo'shma korxona faoliyat ko'rsatmoqda. 2004 iil Toshkentda ikki davlat prezidentlari imzolagan O'zbekiston Respublikasi va Rossiya Federatsiyasi o'rtasida Strategik sherikchilik to'g'risidagi shartnoma bu sohadagi hamkorlikning yanada rivojlanishida yangi bosqich bo'ldi. Har ikkala mamlakat Prezidentlari o'zaro hamkorlikning bugungi ahvoli va istiqboli haqidagi, mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash, xalqaro terrorchilikka qarshi kurashda birgalikdagi harakatlar, xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar doirasidagi hamkorlik to'g'risidagi masalalarni muhokama qildilar.

Shuni ham ta'kidlash joizki, Rossiya bilan O'zbekiston Shanxay Xamkorlik tashkilotining a'zolari bo'lib, bu davlatlar birgalikda xalqaro terorizmga, diniy ekstremizga, separatizm kaby "Xizbut-tahrir" oqimlariga birgalikda kurash olib bormoqdalar.

QISQACHA XULOSA

Shunday qilib, hozirgi kunda O‘zbekiston jahon hamjamiyatida munosib o‘rin egalladi va Markaziy Osiyodagi yetakchi davlat sifatida e‘tirof etilmoqda. Bunday obro‘-e‘tibor tarixiy davlatchiligimiz, ma‘naviyatimiz va oldimizga qo‘ygan maqsadlarimizga hamohangdir. O‘zbekiston o‘zining tinchliksevar, barqarorlikka asoslangan tashqi siyosatini davom ettiradi. Buning uchun yetarli siyosiy, iqtisodiy, ma‘naviy imkoniyatlari mavjud.

MUHOKAMA UChUN SAVOLLAR

1. O‘zbekiston davlatining jahon hamjamiyati bilan aloqalari qanday huquqiy va amaliy prinsiplarga tayanadi?
2. Prezident Islom Karimovning mustaqil O‘zbekistonni jahon hamjamiyati bilan tanitishda, hamkorlik aloqalarini o‘rnatishda qanday roli bor deb bilasiz?
3. Demokratik tartibotlar va uning asosiy yo‘nalishlarini gapirib bering?
4. O‘zbekiston va jahon hamjamiyati munosabatlarining huquqiy-siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ilmiy-asoslarini bayon eting?
5. Mustaqil O‘zbekiston dastlab va keyinchalik qanday xalqaro tashkilotlarga a‘zo bo‘lib kirdi?
6. O‘zbekiston – AQSh strategik hamkorligining o‘ziga xos tomonlari nimalarda?
7. Xalqaro tashkilotlar bilan aloqalarda demokratik institutlarning qanday roli va o‘rni mavjud?
8. O‘zbekiston – Rossiya munosabatlarini gapirib bering?
9. O‘zbekistonning yaqin va o‘rta Sharq, arab mamlakatlari bilan qanday o‘zaro aloqalarni yo‘lga qo‘ygan?
10. Xalqaro terrorizmga birgalikda kurashda O‘zbekistonning roli qanday?

ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. –T.: «O‘zbekiston», 2003, 6, 33-34-betlar.
2. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga sharh. –T.: «O‘zbekiston», 2001.
3. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. Prezident I.A.Karimovning BMTning 1993 yil 28 sentyabrda bo‘lib o‘tgan 48-sessiyasida so‘zlangan nutqi. Asarlar, T.1 – T.: «O‘zbekiston», 1996, 47-bet.
4. Karimov I.A. Bunyodkorlik yo‘lidan. T.4 – T.: «O‘zbekiston», 1996, 56-59-betlar
5. Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T.6. – T.: «O‘zbekiston», 1997, 279-297, 326-betlar.
6. Karimov I.A. Milliy davlatchilik, istiqlool mafkurasi va huquqiy madaniyat to‘g‘risida. – T.: «O‘zbekiston», 1999, 29-30, 39-45, 110-115, 497-506, 543-betlar.

7. Karimov I.A. Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashmoq kerak. T.10-«O‘zbekiston», 2002, 247-280, 387-393-betlar.
8. Karimov I.A. Biz tanlagan yo‘l – demokratik taraqqiyot va ma’rifiy dunyo bilan hamkorlik yo‘li. T.11 – T.: «O‘zbekiston», 2003, 64-69, 248-265, 274-280-betlar.
9. Karimov I.A. Vatanimizning tinchligi va xavfsizligi o‘z kuch-qudratimizga, xalqimizning hamjihatligi va bukilmas irodasiga bog‘liq. – T.: «O‘zbekiston», 2004.
10. Karimov I.A. El-yurtga halol, vijdonan xizmat qilish - har bir rahbarning muqaddas burchi. Andijon viloyat xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida so‘zlangan nutq. T.12. – T.: O‘zbekiston, 2004. – 285–312-b.
11. Karimov I.A. Qonun va adolat ustuvorligi faoliyatimiz mezonini bo‘lsin. Surxondaryo viloyat xalq deputatlari Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida so‘zlangan nutq. T.12. – T.: O‘zbekiston, 2004. –313–337-b.
12. Karimov I.A. O‘zbek xalqmi hech qachon, hech kimga qaram bo‘lmaydi. T.13. – T.: O‘zbekiston, 2005. –156–223-b.
13. Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari – oliy qadriyat. – T.14. – T.: O‘zbekiston, 2006. – 61–97, 139–153, 248–265-b.
14. Karimov I.A. Yangilanish va barqaror taraqqiyot yo‘lidan yanada izchil harakat qilish, xalqimiz uchun faravon turmush sharoitini yaratish – asosiy vazifamizdir. – T.: O‘zbekiston, 2007. – 11-b.
15. Rahimov I., Zohidov A., Azizov Sh., Ayupov A. va boshq. Mustaqillik mafkurasi va O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurishning iqtisodiy, ijtimoiy va ma’naviy negizlari. -T.: «Universitet», 2001. 232-bet.
16. Jo‘raev S. Fuqarolik jamiyati: nazariya va amaliyot. T.: ToshDShI, 2003, 260-363-betlar.
17. Pugachev V.P., Solovlev A.I. Siyosatshunoslikka kirish. T.: «Yangi asr avlodi», 2004, 202-255-betlar.
18. O‘zbekiston: 13 yil mustaqil taraqqiyot yo‘lida. T.: «O‘qituvchi», 2004, 3-44-betlar.
19. Do‘stjonov T., Hasanov S. O‘zbekiston demokratik taraqqiyot yo‘lida. T.: Toshkent Moliya instituti, 2004, 3-180-betlar.
20. Sharifxo‘jaev M. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati. – T.: Sharq, 2005. – 240 b.
21. Aliev B., Hoshimov T. O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti. – T.: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi «Adabiyot nashriyoti», 2005. – 160 b.
22. Abdullaev M. va boshqalar. Mustaqillik: Izohli ilmiy-ommabop lug‘at. – T.: “Sharq”, 2006. – 528 b.
23. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari: iqtisodiy, ijtimoiy va ma’naviy jihatlar. – T.: “Ma’naviyat”, 2006. – 160 b.
24. To‘xlijev N. va boshqalar. O‘zbekiston iqtisodiyoti asoslari. – T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashr., 2006. – 280 b.

25. Qirg'izboyev M. Fuqarolik jamiyati: nazariya va xorijiy tajriba. – T.: Yangi asr avlodi, 2006. – 204 b.

MUNDARIJA

KIRISH	5
.....	
..	
I BO‘LIM. O‘ZBEKISTONDA DEMOKRATIK JAMIYAT QURISH NAZARIYASI VA RIVOJLANISHI	6
.....	
1-MAVZU. O‘ZBEKISTONDA DEMOKRATIK JAMIYAT QURISH NAZA-RIYASI VA AMALIYOTI FANINING PREDMETI, MAQSADI VA VAZIFALARI	6
.....	
1.1. «O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti» fanining predmeti, ob’ekti, uslubi hamda uning manbalari.....	6
1.2. Ushbu fanning asosiy tushunchalari, qonuniyatlari va uning boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar orasida tutgan o‘rni.....	13
1.3. Mazkur fanni o‘rganishning nazariy va amaliy ahamiyati.....	16
2-MAVZU. DEMOKRATIK JAMIYAT TO‘FRISIDAGI QARASHLAR VA UNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI	20
.....	
2.1. O‘zbekiston zaminida adolatli jamiyat to‘g‘risidagi dastlabki qarashlar.....	20
2.2. IX-XV asrlarda davlatni boshqarish va adolatli jamiyat qurish haqidagi g‘oyalar.....	21
.....	
2.3 XV-XX asrlarda O‘rta Osiyoda davlat va jamiyat qurilishining ijtimoiy-siyosiy holati hamda istilochilar siyosatiga qarshi ma’rifatparvarlik g‘oyalari.....	28
.....	
2.4. XX asr ikkinchi yarmida davlat va jamiyat qurishning «sovetcha» ko‘rinishi hamda milliy mustaqillik va O‘zbekistonning demokratik o‘zgarishlar sari tutishi.....	31
.....	
3-MAVZU. MUSTAQILLIK VA DEMOKRATIK JAMIYAT QURILISHI-NING «O‘ZBEK MODEL»	37
.....	
3.1. Demokratik jamiyat qurishning turli xil milliy modellari va O‘zbekis- tonda uning o‘ziga xos	37

xususiyatlari.....	
3.2. Islom Karimovning «O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li» asari hamda uning tarixiy ahamiyati.....	43
3.3. «Dunyoviy davlat» qurishda «O‘zbek modeli»ning jamiyat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma’naviy hayot sohalarida namoyon bo‘lishi.....	45
4-MAVZU. O‘ZBEKISTONDA DEMOKRATIK JAMIYAT BARPO ETISHDA «O‘TISH DAVRI»NING ZARURLIGI VA UNING XUSUSIYATLARI	49
4.1. O‘tish davri tushunchasi, uning mohiyati va umumiy qonuniyatlari.....	49
4.2 O‘tish davrining «klassik», «inqilobiy», «evolyusion», «Shok terapiyasi» va islohot yo‘llari.....	56
..	
4.3. O‘zbekistonda Islom Karimov tomonidan demokratik jamiyatga o‘tishning nazariy, konseptual metodologiyasining ishlab chiqilishi.....	62
5-MAVZU: IJTIMOIIY-SIYOIIY BARQARORLIK, MILLATLARARO TOTUVLIK – DEMOKRATIK JAMIYAT QURISH SHARTI.....	65
5.1. Ijtimoiy-siyosiy barqarorlik tushunchasining mohiyati, belgilari va uning zarurligi.....	65
5.2. Ijtimoiy-siyosiy barqarorlikning ichki va tashqi omillari hamda terro- rizm xavfi va unga qarshi kurashish.....	70
5.3. Iqtisodiy va siyosiy barqarorlikning o‘zaro bog‘liqligi hamda millat- lararo totuvlikning muhim shartlari.....	76
II BO‘LIM. O‘ZBEKISTONDA DEMOKRATIK, FUQAROLIK JAMIYATI-NI BARPO ETISHNING AMALIY ASOSLARI.....	81
6-MAVZU. QONUN USTUVORLIGI – DEMOKRATIK, FUQAROLIK JA-MIYATI QURISHNING ASOSI.....	81
6.1. O‘zbekistonda demokratik, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurili-shida qonun ustuvorligi tamoyilining mohiyati, mazmuni hamda uning mustahkamlanishi.....	81
6.2 Davlat hokimiyati tizimining bo‘linish prinsipi va O‘zbekistonda	

parlament	taraqqiyotining	yangi	87
bosqichi.....			
6.3. Prezidentlik	instituti	va uning	94
shakllanishi.....			
7-MAVZU. MILLIY-MA'NAVIY NEGIZLARGA TAYANISH –			
DEMOKRA-TIK JAMIYA T QURISHNING ZARURIY			97
ShARTI.....			
7.1. Milliy-ma'naviy negizlar tushunchasi, mazmuni va mohiyati hamda mustaqillik, demokratik jamiyat qurilishida uning yangicha mazmun kasb etishi.....			97
7.2. Yangi milliy davlatchilik, jamiyat qurilishida milliy-ma'naviy negizlarga tayanish zarurati hamda unga zid jarayonlarga qarshi kurash.....			103
7.3. Milliy va ma'naviy o'zgarishlarning davlat va jamiyat qurilishida aks etishi.....			106
.....			
8-MAVZU. FUQARO ERKINLIGI VA FAOLLIGINI TA'MINLASH			
– DEMOKRATIK JAMIYA T QURISH			112
OMILI.....			
8.1. Fuqaro erkinligi va faolligining turlicha talqinlari. Forobiy komil inson va fozil jamoa to'g'risida.....			112
8.2. Inson faolligining asosiy mezonlari: hozirgi davrda inson, jamiyat va davlatlar munosabatlari.....		o'zaro	116
8.3. Fuqarolar ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish erkin va farovon hayotni barpo etishning zaruriy sharti.....			118
9-MAVZU. JAMIYA T IQTISODIY HAYOTINI ERKINLASHTIRISH			
VA			130
DEMOKRATLASHTIRISH.....			
.....			
9.1. Demokratik jamiyatda iqtisodiy hayotni erkinlashtirish tushunchasi va uning mazmuni.....			130
.....			
9.2. O'zbekistonda iqtisodiy hayotni erkinlashtirish bosqichlari va ularning o'ziga xos xususiyatlari.....			136
9.3. Tadbirkorlik va iqtisodiy faoliyat erkinligini ta'minlash – demokratik jamiyat rivojining zarur sharti.....			142
10-MAVZU. DEMOKRATIK JAMIYA T SHAKLLANISHIDA			
MAHALLA VA FUQAROLARNING O'ZINI-O'ZI			
BOSHTQARISH		ORGANLARI	146

10.1.	Mahalliy o'zini o'zi boshqarishning demokratik tamoyillari.....	146
10.2.	Mustaqillik yillarida «Mahalla»ning demokratiya maktabiga aylanishi....	150
10.3.	Demokratik jamiyat shakllanishida Mahalla instituti.....	153
III	BO'LIM. O'ZBEKISTON VA JAHON HAMJAMIYATI.....	159
11-MAVZU.	DEMOKRATIK JAMIYAT QURILISHIDA MILLIY, IJTIMOY UMUMBASHARIY TAMOYILLAR VA QADRIYATLAR.....	159
11.1.	Demokratik jamiyatning milliy, umumbashariy tamoyillari va qadriyatlar tushunchasi.....	159
11.2.	Milliy tamoyillar va qadriyatlarning demokratik jamiyat qurishda aks etishi.....	166
11.3.	O'zbekistonda demokratik jamiyat barpo etishda milliy va umumbashariy qadriyatlarning uyg'unlashuvi va uning tarixiy ahamiyati.....	173
12-MAVZU.	O'ZBEKISTONNING JAHON HAMJAMIYATI BILAN MU-NOSABATLARINING YANGI BOSQICHGA KO'TARILISHI.....	179
12.1.	O'zbekistonning jahon hamjamiyatining to'laqonli sub'ektiga aylanishi....	179
12.2.	O'zbekiston Respublikasining diplomatik aloqalarida demokratik tamoyillar.....	186